

KĀTHAKA-SAMKALANA

EXTRACTS FROM THE LOST KĀTHAKA-
BRĀHMANA, KĀTHAKA-ŚRAUTASŪTRA
AND KĀTHAKA-GRHYASŪTRAS

EDITED WITH NOTES

BY

DR. SŪRYAKĀNTA M. A., M. O. L.,

D. LITT. (PB.) D. PHIL. (OXON)

Reader in Sanskrit, University of the Panjab

LAHORE

PUBLISHED BY

MEHAR CHAND LACHHMAN DAS

ORIENTAL & FOREIGN BOOKSELLERS

PRINTERS & PUBLISHERS

LAHORE

(India)

MEHAR CHAND LACHHMAN DAS
Sanskrit and Prakrit Series

VOLUME XII.

Published by

MEHAR CHAND LACHHMAN DAS
Sanskrit Book Depot,
Said Mitha Bazar, Lahore.
(INDIA)

काठकसंकलनम्

संस्कृतप्रन्थेभ्यः संगृहीतानि काठकब्राह्मण,
काठकश्रौतसूत्र, काठकगृहसूत्राणामुद्धरणानि ।

संकलयिता

विद्याभास्कर, वेदान्तरत्न

डा० सूर्यकान्त एम. ए., एम. ओ. एल.,

डी. लिट् (पंजाब) डी. फिल् (ऑक्सन)

पंजाबविश्वविद्यालये संस्कृताचार्यः

Printed by

L. Khazanchi Ram Jain, Manager, at the Manohar Electric Press, Jain Street,
Lahore. (India)

Published by

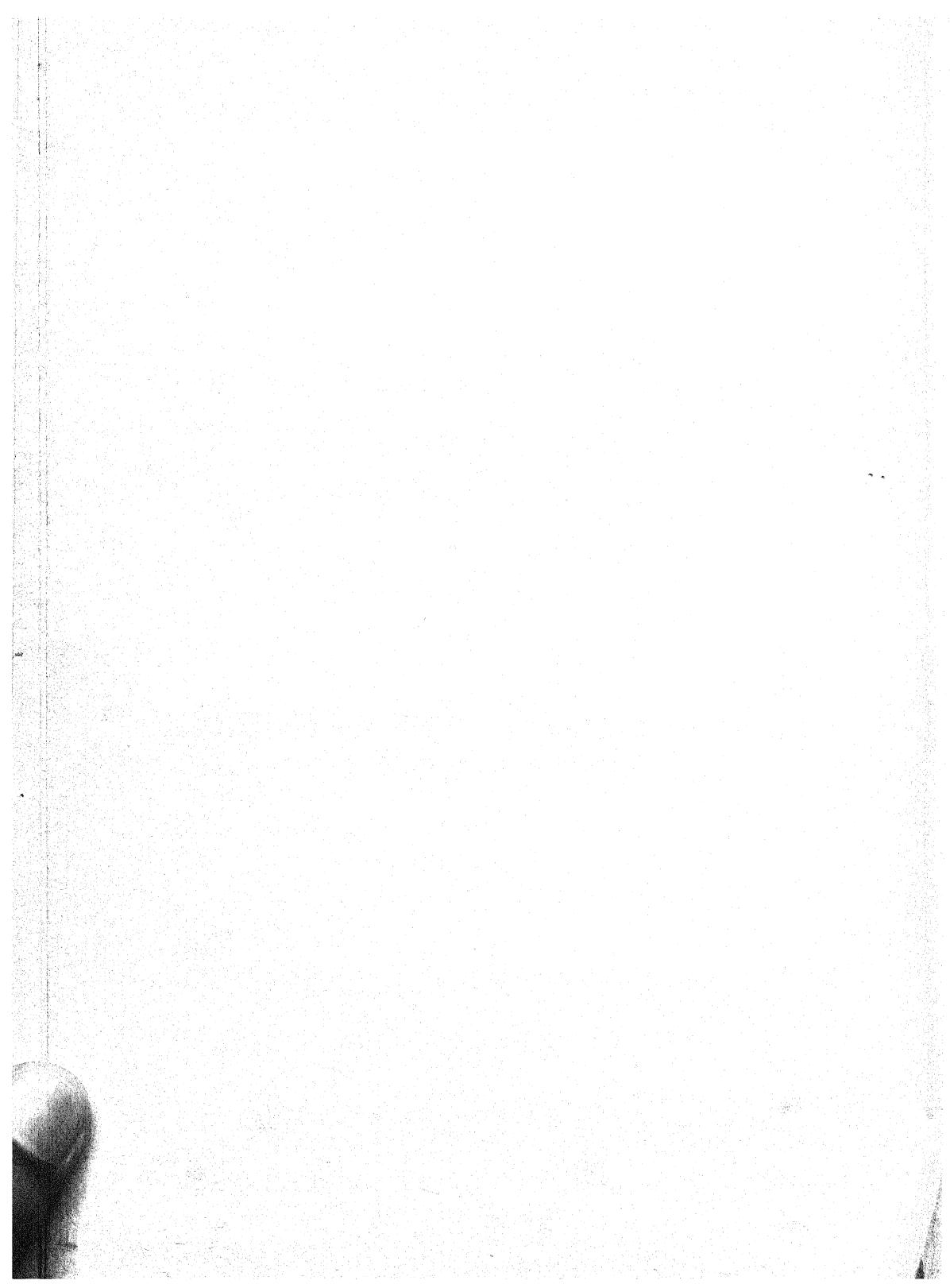
L. Tulsi Ram Jain, Managing Prop. M/s Mehar Chand Lachhman Das, Lahore.
JULY, 1943.

DEDICATED TO

THE RIGHT REVEREND
GEORGE DUNSFORD BARNE,
C. I. E., O. B. E., D. D., M. A.

BISHOP OF LAHORE.

*....Like unto the Prophet of Israel you are leading
people out of darkness.*

P R E F A C E

The frequent glorification* of the Kaṭhas by Patañjali urged me, as early as 1930, to undertake a study of their literature and with that view I began to collect extracts and quotations of the lost Kāṭhaka-Brāhmaṇa from Sanskrit literature, particularly from Kāśmīr MSS. in Śāradā script. The text, in its present form, was complete in 1935, when duties of pressing urgency intervened and the publication of the work had to be deferred till now.

In 1920, Dr. Caland,† while editing a couple of extracts from the lost Kāṭhaka-Brāhmaṇa, discussed, in detail, the literary aspect of the Kaṭha problem. It was, of course, beyond the scope of his enquiry to go into such questions as "who were the Kaṭhas ? how did they achieve pre-eminence about Pāṇini's time ? did they ever stir out of India ? and what were the causes of their decline ?"

The Introduction to the present work attempts some sort of answer to these questions and is, in a way, designed to bring the historical aspect of the Kaṭha problem to the forefront. And since, in the course of the present enquiry, I have, after a patient scrutiny of the cumulative evidence, ventured to equate

* *Op. Introduction p. VII.*

† *Op. cit. p. XXXIX.*

the Indian Kāthas with the Hattis or Hittites, the Khata or Kheta of the Egyptian monuments, Khatta or Khate of the Assyrians, Kheta or Khitti of the Hebrews; and the Maitrāyanas with the Mitannes, the problem of Kātha-Maitrāyaṇas is, at once, invested with an interest and importance peculiarly its own in the history of Indo-European people.

And although our information regarding the Kāthas is necessarily vague and fragmentary, our treatment of it discursive and diagrammatic, and our conclusions drawn therefrom only tentative and provisional, our main thesis may yet disclose, in outline, the very distinguished individuality of the Kāthas and thus serve as a link in the provisional reconstruction of India's prehistoric glory; and if competent scholars could further the feasibility of the proposed equation of the Kāthas with the Khatas in the light of the fact that "the ancestors of the Sanskrit-speaking tribes of north-western India were living in the 15th century B.C. on the plateau of Asia Minor"*, a constructive approach will have, indeed, been made to the solution of the very intricate Hittite-Mitanni problem.

Commensurate with this greatness of the race there arose a literature, which the Kāthas adopted and nurtured in Vedic times. There are statements† likely to establish that the Kāthaka-Brāhmaṇa consisted of one hundred chapters. Their Śrautasūtra, of which the only known Paṭala is given in this Saṃkalana for the first time, may have had several such Paṭalas. Their Saṃhitā, together with two Grhya-sūtras is available; and we know from the Caraṇa-vyūha§ that *there is nothing which is not found in the Kāthaka*. But pre-eminent as the Kātha race once was in deeds and literature, its decline, in both, was phe-

* A. H. Sayce, *Anatolian Studies* p. 393.

† *Cp. Introduction* p. xxxvi.

§ *Op. cit. p. VII.*

nomenal, so much so that with their exit from the arena of the Vedic sacrifice their literature dwindled, with the result that their two basic works, i. e. the Brāhmaṇa and the Śrautasūtra were altogether lost, surviving only in the form of a few quotations.

And if this survey of a large question, as a whole, should initiate even a few items of research, which, if done, will rectify omissions and urge some scholars—particularly in Kāśmīr—to attempt a discovery of the lost Kāthaka-Brāhmaṇa and Śrautasūtra, my modest venture will have, indeed, been well worth while.

A word of acknowledgment. I have made the fullest possible use of the entire material, available in Lahore, bearing on the literature of the Kāthas and the history of ancient India and Asia major and have gratefully acknowledged the fact in foot-notes. My debt to the European writers on these subjects is simply beyond measure.

Mahātmā Hāṃsarāja, the founder of the great D. A. V. movement and Prof. Dr. A. C. Woolner, Vice-Chancellor of the University of the Panjab, were alive, when this work was undertaken. Each new extract included in this work filled the former's heart with joy, and the latter took the printed portion of the work along with him to Simla in the long vacation of 1932 and wrote a letter of appreciation from there. Both these patrons have now passed away and along with them has departed much of the glory of oriental studies in this province. In life and letters they were my guide: to them I am greatly beholden.

Pt. Bhagavaddatta, once my colleague in the local D. A. V. College, and now a private researcher in Model Town, (Lahore), ever felt interested in the progress of this work. Prof. Śrīrāma Śarmā, another colleague in the same institution, now Principal of the newly started D. A. V. College in Śrinagar, Kāśmīr, procured for me the loan of the only known manuscript

of a portion of the Kāṭhaka-Śrautasūtra from the Library of the Asiatic Society of Bengal. I am grateful to them.

Pt. Hamsarāja, the then librarian of the D. A. V. College Lālcand Research Library, and the late Lālā Labhu Rām, librarian of the Panjab University Library, together with his assistant, Pt. Bālāsahāya Śāstrī very kindly placed at my disposal the required number of books and manuscripts.

Messrs Meharchand Lachhman Das, the renowned and leading Foreign and Oriental Booksellers and Publishers of Lahore I can but thank for undertaking a book by nature unremunerative and ask their pardon for having expanded it beyond reasonable limits.

Lastly I should take the opportunity to pay a tribute of gratitude, long overdue, to my wife, whose good counsel and long-sustained encouragement have been my unfailing help in everything I have written for many years.

LAHORE 12. 7. 43.]

SŪRYAKĀNTA

CONTENTS

Abbreviations.

काठकब्राह्मणसंकलनम्	1-142
काठकश्रौतसूत्रम् प्रथमः पटलः	2-7
काठकश्रौतसूत्रसंकलनम्	8-36
काठकगृहोद्धरणानि	37-46

IMPORTANT ABBREVIATIONS

Altind. Gr:	Altindische Grammatik; Wackernagel
CD.	Caland
CVC.	Caturvargacintāmaṇi
GB.	Gāyatrībrāhmaṇa; MS. No. 6564, Lālcand Pustakālaya, Lahore.
GOGS.	Gobhila-Gr̥hyasūtra
H.	Hifz-ur-Rahman-Ṛcaka
HKGS.	Hirānyakeśi-Gr̥hyasūtra
JM.	Jaiminiya-Gr̥hyasūtra
KB.	Kuśmāṇḍa-brāhmaṇa
KSSP.	Kātyāyana-Śrautasūtra-Paddhati
LCL.	Lālcand Library, Lahore.
LP.	Lālcand Pustakālāya-Ṛcaka.
VMK.	Vaidika mantra-kalpalatā.
NM.	Nyāya-Mañjarī: Jayantabhaṭṭa.
PAOS.	Proceedings of the American Oriental Society.
PGSP.	Pāraskara-Gr̥hyasūtra-pariśiṣṭa.
PVB.	Pañcavimśa-Brāhmaṇa.
VM.	Vyākaraṇa-Mahābhāṣya : Patañjali.

INTRODUCTION.

Authorities differ on the number of Yājuṣa śākhās. The Caraṇa-vyūha¹ enumerates 86 :—

यजुर्वेदस्य षडशीतिभेदा भवन्ति । तत्र चरका नाम द्वादशभेदा भवन्ति । चरकाः आहरकाः कठाः प्राच्यकठाः कपिष्ठलकठाश्चारायणीया वार्तान्तवेयाः श्वेताः श्वेततरा औपमन्यवः प्यातापिंडनीयाः मैत्रायणीयाश्चेति । तत्र मैत्रायणीया नाम सप्तदशभेदा भवन्ति । मानवा दुन्दुभाश्चैकेया वाराहा हारिद्रवेयाः श्यामाः श्यामायणीयाश्चेति…… । तत्र वाजसनेया नाम सप्तदशभेदा भवन्ति । जाबाला बहुधेयाः काण्वाः माध्यंदिनाः शारीयाः स्थापायनीयाः कापालाः पौर्णवत्साः आवटिकाः परमावटिकाः पाराशर्या वैधेया वैन्धेया औधेया गालवा वैजवाः कात्यायनीयाश्चेति ।……तत्र तैत्तिरीयका नाम द्विभेदा भवन्ति । और्ख्याः काण्डिकेयाश्चेति । तत्र काण्डिकेया नाम पञ्चभेदा भवन्त्यापस्तम्बीया बौधायनी सत्याषाढी हिरण्यकेशी औषधीष्ठी चेति ।………

Another Caraṇa-vyūha, a pariśiṣṭā of the Atharva-veda² gives only 24 :—

तत्र यजुर्वेदस्य चतुर्विंशतिभेदा भवन्ति । तद्यथा काण्वाः, माध्यंदिनाः, जाबालाः, शारीयाः, श्वेताः, श्वेततराः, ताम्रायणीयाः, पौर्णवत्साः, आवटिकाः, परमावटिकाः, हौर्ख्याः, धौर्ख्याः, खाडिकाः, आहरकाः, चरकाः, मैत्राः, मैत्रायणीयाः, हारिकर्णाः, शालायनीयाः, मर्चकठाः, प्राच्यकठाः, कपिष्ठलकठाः, उपलाः, तैत्तिरीयाश्चेति ।

It is note-worthy that according to both the enumerations the Kaṭhas and Carakas are on a par, i. e. both of them are either caraṇas or śākhās. That this view is erroneous will be shown presently.

1. Khaṇḍa II. Some of the names have variants.

2. The Pariśiṣṭas of the Atharva-veda; Pariśiṣṭā No. XLIX; edited by G. M. Bölling and Negelein Vol I, Part II, p. 336.

Muktikopaniṣat mentions 109 :—

ऋग्वेदस्य तु शाखाः स्युरेकविंशतिसंख्यया ।
नवाधिकशतं शाखा यजुषो मारुतात्मज ॥
सहस्रसंख्यया जाताः शाखाः साम्नः परंतप ।
अर्थवर्णस्य शाखाः स्युः पञ्चाशङ्केदतो हरे ॥

According to Mahābhārata¹ these are 101 :—

एकविंशतिसाहस्रम् ऋग्वेदं मां प्रचक्षते ।
सहस्रशाखं यत्साम ये वै वेदविदो जनाः ।
गायत्र्यारण्यके विप्रा मङ्गलात्म हि दुर्लभाः ॥
षट्पञ्चाशतमष्टौ च सप्तत्रिंशतमित्युत ।
यस्मिन्नशाखा यजुर्वेदे सोऽहमाध्वर्यवै स्मृतः ॥
पञ्चकल्पमर्थवाणं कृत्याभिः परिवृद्धितम् ।
कल्पयन्ति हि मां विप्रा अर्थवाणविदस्तथा ॥
शाखामेदाश्च ये केचिद् याश्च शाखाम् गीतयः ।
स्वरवर्णसमुच्चाराः सर्वास्तान् विद्धि मत्कृतान् ॥

This is confirmed by the Buddhist Divyāvadāna² :—

अनुमानमपि ते ब्राह्मण प्रमाणम् । अधर्व्यूर्णं मते ब्राह्मणाः सर्वे तेऽधर्व्यवो भूत्वा एकविंशतिधा भिन्नाः । तद्यथा कठा कणिमा वाजसनेयिनो जातूकर्णाः प्रोष्ठपदा ऋषयः । तत्र दश कठा दश कणिमा एकादश वाजसनेयिनः त्रयोदश जातूकर्णाः षोडश प्रोष्ठपदाः पञ्चत्वारिंशाद् ऋषयः । इतीयं ब्राह्मणाधर्व्यूर्णं शाखा । एकविंशत्यधर्व्यवो भूत्वा एकोत्तरं शतधा भिन्नम् ।

The same number is given by Patañjali³ :—

एकशतमधर्व्युशाखाः सहस्रवर्त्मा सामवेदः, एकविंशतिधा बाहृच्यं, नवधार्थवर्णो वेदः ॥

The same is held by the author of Ahirbudhnya-saṃhitā⁴ :—

एकविंशतिशाखावान्नग्वेदः परिगीयते ।
शतं चैका च शाखाः स्युर्यजुषामेकवर्त्मनाम् ॥
साम्रां शाखाः सहस्रं स्युः पञ्च शाखा अर्थवर्णाम् ॥

1. Śānti-Paran, Adhyāya 353, 32-35.

2. Avadāna XXXIII, Cowell and Neil's edition, p. 633.

3. Mahābhāṣya (Kielhorn) I. p. 9, L. 21; Benares ed. p. 28.

4. Adhyāya XII, 8. 9.

The same is the opinion of the author of *Prapañcahṛdaya*¹ :—

“यजुर्वेद एकोत्तरशतधा” । यजुर्वेदस्य माध्यंदिनकष्टतितिरिहरण्यकेशाप-स्तम्भस्त्याषाढबौधायनयाज्ञवल्क्यमदुज्जयच्छहुदुक्थपाराशरवामदेवजातुकर्णतुरुष्कसोमगुण्यतृणविन्दुवाजि-ज्ञयश्रवसर्वश्रवसनद्वाजवाजिरल्लर्हश्वर्णक्षयतृणज्ञयकृतज्ञयधनज्ञयसत्यज्ञयसहज्ञयमिश्रज्ञयच्यरुणत्रि-वृषत्रिधामश्विज्ञफलिङ्गुखात्रेयशाखाः ।

That the *Yajur-veda* had 101 śākhās is made definite by the signatures, occurring in the *Kāṭhaka-samhitā*. The signature at the end of the 30th *Sthānaka* runs :—

इत्येकोत्तरशतशाखाध्वर्युप्रभेदभिज्ञे श्रीमद्यजुर्वेदे काठके चरकशाखायां मध्यमिकायां पाकीवतं नाम त्रिंशं स्थानकं परिपूर्णम् । संपूर्णा चेयं मध्यमिका । शुभमस्तु । शुभमस्तु । सर्वजगताम् ।

At the end of the 40th *Sthānaka* we read :—

इत्येकोत्तरशतशाखाध्वर्युप्रभेदभिज्ञे श्रीमद्यजुर्वेदे काठके चरकशाखायामोरिमिकायां हिरण्यर्भं नाम चत्वारिंशं स्थानकं संपूर्णम् । भद्रमस्तु । संपूर्णा चेयमोरिमिका । श्रीग्रन्थत्रये मध्य-पठिताश्च याज्यानुवाक्याः संपूर्णाः । अस्मिन्नन्थत्रयाभ्यन्तरे याज्यानुवाक्या नाम चतुर्थो ग्रन्थः ॥

The signature at the end of the *Aśvamedha-grantha* runs :—

इत्येकोत्तरशताध्वर्युप्रभेदभिज्ञे श्रीमद्यजुर्वेदकाठके चरकशाखायामश्वमेधो नाम पञ्चमो ग्रन्थः संपूर्णः । औं संपूर्णा चरकशाखा ॥ औं नमो ब्रह्मणे । भद्रम् । शिवम् । शुभमस्तु । औं शुभमस्तु । सर्वजगताम् । औं नमो ब्रह्मणे ।

The first signature at the end of the 18th *Sthānaka* reads :—

इति श्रीयजुषि काठके चरकशाखायामिठिमिकायां चमा नामाष्टादशं स्थानकं संपूर्णम् । संपूर्णा च इठिमिका ॥

These signatures, while defining the number of *yājuśa* śākhās as 101, signify the distinction between :—

- (a) *Yajur-veda*,
- (b) *Kāṭhaka* (-*carāṅa*)
- (c) *Caraka* (-śākhā);

and imply that the work in question is :—

- (a) the *Yajur-veda* (i. e. the *Black Yajus*);

1. Edited by Gaṇapati shastri in the Trivandrum Sanskrit Series p. 19.

- (b) The Kāthaka, i. e. the adhyayana of the Kātha-*carāṇa*,
- (c) and is current among the Carakas, a sub-division of the Kātha-*carāṇa*.

These signatures are vitally important inasmuch as their implication clearly negatives all those texts and traditions, which make out Kātha to be a śākhā and Caraka a *carāṇa* or, again, put both on a par in this respect. The Kāthas, being a *carāṇa*, were, of course, divided into various śākhās, e.g. Caraka, Cārāyaṇīya, Laugākṣī etc.; and these śākhās, presumably, had their own distinct Samhitās, which, during the period of compromise resulting into their unification, may have been superseded by that of the chief among them.

A word on the division of the Kāthaka adhyayana. *Carāṇa-vyūha*¹, recension I, states :—

तत्र कठानां तूपगायतुः विशेषश्चतुश्चत्वारिंशदुपग्रन्थाः ।

Manuscript R of the same recension has :—

तत्र कठा इति तुम्बुरुगायतीति विशेषश्चतुश्चत्वारिंशदुपग्रन्थाः ॥

Recension II reads :—

तत्र कठानां योगा० येन विशेषः । Rest omitted.

Recension III has :—

तत्र कठानां तु बुकाध्ययनादिविशेषः । चत्वारिंशदुपग्रन्थाः । तत्रास्ति यत्र काठके ।

In Devī-purāṇa we find :—

कठानां पुनर्यान्याहुश्चत्वारिंशच्चतुर्युतान् ।

Mahidāsa, the commentator on *Carāṇa-vyūha* explains it : चतुश्चत्वारिंशदुपग्रन्थाः । अध्यायाः समीपे उक्ताश्चतुश्चत्वारिंशत् ।

The real puzzle, i. e. तूपगायतु, तु बुकाध्य० he does not even touch. For the word *buka*, occurring in the third recension,

1. Cp. Siegling, Die Rezensionen des *Carāṇa-vyūha* p. 21.

2. Variants : तुपगायतु, तूपगायतु, तूपगायत्रुविशेषः ... op. cit. p. 48.

3. Variants : योगायेत, योगायन, योगा अयन; Siegling suggests यो गायनविशेषः op. cit. p. 21.

Weber¹ suggested *Bukka*, who, according to him, may have commented on the Kāṭhaka. *Tumburugāyatī* of recension I, is referred by R. Simon to the Kāśikā-vṛtti² (P. IV. 3. 104), which mentions one Tumburu as a pupil of Kalāpin. Siegling expresses dissatisfaction with these explanations, but leaves himself the puzzle unsolved.

Now, the word *adhyayana* (= pāṭha) occurs in the Devī-purāṇa in connection with divisions of the Vedic texts. It says about the Rg-veda :—

तेषामध्ययनं ग्रोक्तं मण्डलानि चतुःसप्ततिः³ ।

About Yajur-veda the same Purāṇa⁴ has :—

तत्र माध्यंदिनानामध्ययने विशेषः—

चत्वारिंशदध्याया मन्त्रे वाजसनेयके ॥

ऋचां तु परिसंख्यातं शतान्यैकोनविंशतिः ॥

Carāṇa-vyūha (Rec. II) says about the Atharva-veda :—

तेषामध्ययनम् । द्वादशैव सहस्राणि ॥

The Atharva-Carāṇavyūha remarks :—

तेषामध्ययनम् । ऋचां द्वादश सहस्राण्यशीतिशतानि च...॥

Now, bearing in mind the context in which the word *adhyayana* is used in the passages quoted above, we should expect that word, occurring in the passage under discussion, also to have something to do with the division of the Kāṭhaka-Saṃhitā; and the puzzle is at once solved, when we note the divisions *Iṭhimikā*, *Madhyamikā*, *Oramikā*, adopted by this text, and amend, accordingly, *tu-bukādhyayana* into *tu-iṭhimikādhyayana*, the unusually unsanskritic *iṭhimikā* leading different authorities to different emendations, all equally worthless.

1. Op. cit. p. 21. Paṇḍita Bhagavad-datta's suggestion (Vedic Vāṇ-maya kā Itihāsa, Part I, p. 186) that *bukādhyayana* may be *śatādhyayana* has no sense.
2. हरिद्वरेषां प्रथमस्ततश्छगलितुभुरु । उलपेन चतुर्थेन कालापकमिहोच्यते ॥
3. Khanda II.
4. Mahidāsa's Carāṇa-vyūha-ṭīkā, Benares edition, p. 15.

The divisions, mentioned in the above passage, into which the Kāthaka-saṃhitā is divided, are :—

- I. Iṭhimikā (Prathamikā¹?) first 18 sthānakas.
- II. Madhyamikā 19—30 sthānakas.
- III. Orimikā, Oramikā (= Avaramikā?) 31—40 sthānakas.
- IV. Yājyānuvākyas = Yājyānuvākya mantras, scattered in the first three divisions.
- V. Aśvamedha-grantha = the last 13 Anuvacanas.

Besides the Saṃhitā, we have two Gṛhya-sūtras, belonging to the Kaṭhas :—

(1) Kāthaka-Gṛhyasūtra, (2) Laugākṣi-Gṛhyasūtra. That the difference between the two is nominal, becomes patent by a cursory comparison of the two, and that Gṛhya-sūtras belonging to other sub-schools also existed, is evidenced by the signature *Cārāyaṇīya-gṛhyasūtre* etc., occurring in the Kāthaka-gṛhya-pañjikā, and by a large number of such passages, as are quoted from Kāthaka-gṛhya, but are not found or occur with marked variants in the two available Gṛhya-sūtras.

1. Prathama—prthama—piṭhama—piṭhima; +kā, with the change of *a* into *i*; cp. Madhyamikā. The loss of the initial *p* is unexplained. The first mantra of the Saṃhitā begins with iṣé; the last word in the first division is nābhīm; if we take *i* of iṣé and *bhim* of nābhīm, the name will be ibhim (+ikā); but this does not accord well with Madhyamikā and Orimikā, which definitely require Prathamikā, for the first division. In the last division, Meṣānuvacana is formed from the word meṣa, standing at the beginning of the anuvacana; Sitānuvacana (Ed. mita—wrong) from Sitāya; Jimūtānuvacana from Jimūta; Indrānuvacana from Indra; Petvānuvacana from petva, occurring at the end of the three mantras of this anuvacana; Rohitānuvacana from Rohita (first word of the anuvacana); Somānuvacana from Soma; Namaskārānuvacana from the frequently occurring *namas* word (nowhere first); Alivandānuvacana from Alivanda and Sādānuvacana from Sāda, the first word of the last anuvacana.

*Patañjali*¹ testifies to the deep popularity and wide currency of the *Kāthaka* *adhyayana*; according to him the *Kāthaka* was read in each *grāma*. The *Carana-vyūha*,² referring to the 44 *upagranthas* of the *Kathas* remarks there is no such a thing as is not found in the *Kāthaka*. To *Pāṇini* the *Kathas*³ and *Kapiṣṭhalas*⁴ are known. Tradition⁵, dividing the *Kathas* into various sub-divisions, confirms their wide currency in the country. That these *Kathas*, who were once so very popular, are conspicuous by their absence in later literature, is significant, and demands certain details.

That the *Kathas* were once well-established in Kashmir is evidenced by their literature still surviving in that region. The Kathians, mentioned by the classical writers⁶ as a tribe,⁷ whom Alexander, after defeating Porus, fought, may be none but our *Kathas*. The *Kathaioi*⁸ or Kathaians, it would appear from the classical texts, held the territory between the *Hydrotes* (*Rāvī*) and the *Hyphasis* (*Biās*). Some writers placed

1. *grāme grāme Kāthakam Kālāpakam* ca procyate on *Pāṇini* IV. 3. 101. It may be added here that *Patañjali*'s grammatical examples are, or, in any particular case may be, not necessarily his own composition, but traditional examples put together before his own time; but this argument instead of, in any way, weakening the force of the statement, definitely establishes that *Kāthaka* *āmnāya* was so very popular, at one time, that it produced such an impression on populace, that its currency could be used as a commonplace illustration in grammars.
2. *catvārimśad upagranthāḥ* ! *tan nāsti yan na Kāthake* cp. Introduction p. IV.
3. IV. 3. 107.
4. VIII. 3. 91.
5. Embodied in *Kāśikā-vṛtti* on *Pāṇini* IV. 3. 104.
6. Arrian, C. Rufus, Diodorus and others : McCrindle, Invasion of India pp. 115, 118, 279, 347.
7. *Kathas* as a *jāti* and *deśa* : *Patañjali* on *Pāṇini* VI. 3. 42.
8. Identified with *Kṣatriyas* by Poussin; cp. however "Mais on

their country between the Hyphasis (Biās) and Akesines (Cenāb). They were a powerful people noted for their war-like propensities. Arrian¹ mentions a tribe of independent Indians, the Xathroi, whose territory lay between the Indus and the lower course of Akesines (Cenāb), and although Xathroi would better equate with Kṣatriya or Kṣatri², Lassen³ has shown its connection with Kathaier⁴ (= Khattia) a race, scattered, at intervals, through the plains of Panjab and supposed by some to be the aborigines of the country.

The people⁵ called under slightly varying forms, e. g. Kaths, Kathis, Kathias, Kathaks, Khetars and others, who are still found spread over an immense area in the north-west of India from the Hindukush as far as Bengal and from Nepal to

préférerait un ethnique" Vallee-Poussin, L' Inde etc. p. 30; see also Tarn, The Greeks in India and Bactria pp. 169-70. E. Pococke locates *Katti* chiefs in the neighbourhood of Multān (cp. his map in India in Greece), where Ptolemy locates another Kaspeira, which is denied by Stein (Rājatarāṅgini II, p. 352) but is supported by Foucher in Woohner Commemoration Volume pp. 90-105.

1. VI. 1. 5. referred to by McCrindle, cp. note 6 on p. VII; the same Την Κάθαιαν τὴν Σωπεῖον Strabo XV. 1. 30.
2. Mentioned by Manu as an impure tribe:—
एकान्तरे त्वानुलोम्यादस्वष्टोऽयं यथा स्मृतौ ।
क्षत्रृवैदेहकौ तद्व्यातिलोम्येऽपि जन्मनि ॥ X. 13; cp. also X. 19. .
3. Indische Altertumskunde I. pp. 127, 782; II. 167, 170, 716 n. 5.
4. For the Interchange of *k* and *x* and *t* and *d* in Greek cp. the literature referred to by Tarn on Greek names of the Tochari in The Greeks in Bactria and India pp. 515-19; for the confused spelling of names, leading to the confusion of names cp. Tarn's discussion of Pāṇḍava- Pāṇḍu and Pāṇḍya op. cit. pp. 511-12; for a case of the bewildering variety of spelling in names cp. Howorth's account of the spelling of Jingis Khan in History of Mongols I. p. VIII and Rhys David's discussion of the spelling of the name Yuan Chwang in Watters I. X-XIII.
5. McCrindle, Invasion of India on 156. Brown BSOS I, 1-28.

Gujarāt may, in all probability, have something to do with the famous Kaṭhas. It were, again, the Kaṭhas, who, issuing from the lower parts of the Panjab, established themselves in Surāṣṭra and gave the name of Kāṭhiāvāḍ to the great peninsula of Gujarāt and the name Kanthian¹ gulf to the flat curve from the Indus mouth to the east of Gujarāt.

The Kambi-stholoi,² through whose dominions the Hydros or Hyrotis (Rāvī) flowed in the times of Megasthenes may represent the Kapiṣṭhalas³ with their seat at Kapiṣṭhala, the modern Kaithal, a town near Thanesar; and Watters⁴ may

1. Ptolemy's *Kανθικον*. For the nasal element in Greek cp. Kapiṣṭhala-Kambistholoi; Epadrasa: Επανδρον; Menadrasa: Μενανδρον; Patalavatasa: πανταλεοντος; Amita: Αμιντας, II αραβαλει (a town on the Indus, Ptolemy VII. 1. 61) παρεμβολι; Adraistai (a people mentioned by Arrian) = Andrestai in Deodor (Lassen II. p. 168 note); Αδειρα; Ανδειρα (Ancient city of Phrygia noted by Ramsay in Asian Elements in Greek Civilisation p. 296); cp. also Maroundai of Ptolemy with Moredes of Pliny; Kanthaka (the horse of the Buddha) √kath (IHQ. Sept. 1936 p. 525). For a general discussion of the matter cp. Weber, Hindu pronunciation of Greek and Greek pronunciation of Hindu words: Indian Antiquary II, pp. 143-150; Akrūra = Āṅkura: Lüders, ZDMG 1904 (Die Jātakas und die Epik), Müller, Grammar of the Pāli Language p. 22; Pischel, Prak. Gramm. 74; for reverse cp. Gadāra and Hidhu (=Gandhāra, Sindhu), occurring in the later cuneiform inscriptions of Darius, referred to by Spiegel in Die Altpersischen Keilinschriften in Grundtexte mit Übersetzung Grammatik und Glossar p. 136; Lassen I, p. 2 n. 4 and M. Müller, Transactions of the Ninth International Congress of Orientalists Vol. II, p. 29; koṭhubikiye= kautumbikiyāḥ: Bühler, Vienna Or. Jour. I. p. 172.
2. McCrindle, Anc. Ind. as described by Megasthenes and Arrian p. 197.
3. Identification due to Schwanbeck; (Megasthenes Indica p. 33) the letter *m* being inserted as in Palimbothra. He rejects Wilson's (WP. II. 182) suggestion that the people may be identical with the Kambojas.
4. On Yuan Chwang I, p. 335; the old name of Kapitha being Sang-ka-she = Sāṅkāśya.

be right in identifying Kah-pi-ta, now restored to Kapitha with Kapiṣṭhala, a place located by Varāhamihira¹ in the Mid-country, the settlements of one race in different localities being not unknown to the world history².

Tradition³, dividing the Kaṭhas into Marca-Kaṭhas, Prācyā-Kaṭhas⁴ and Udīcyā-Kaṭhas would place the last in the regions now covered by Almorā, Garhwāl, Kumāun, Panjāb, Kāshmīr and Afghānistān. We have hinted at the rôle the Kaṭhas may have played in the Panjāb and Kāthiāvār. In the north-east their traces may be detected in names like Kāthamāṇḍu (the capital of Nepal) and Kaṭyūr⁵, said to be the original seat of the Kaṭyūra kings, belonging to the solar race. Ptolemy locates

1. Audumbara-*kapiṣṭhala*-gajahvayāś ceti madhyam idam Br̥hat-saṃhitā XIV. 4; Ind. Ant. XXII. p. 180; Alberūnī I. p. 300.
2. A Typical instance is that of the Gurjaras, who became so powerful that no fewer than four tracts of India received their name. Three of these are the Gujarāt and Gujarānwāla districts of the Panjab and the province of Gujarāt, and Alberūnī mentions a fourth identified by Dr. Bhandarkar as consisting of the north-eastern part of the Jaipur territory and the south of the Alwar state. Details: Sir G. Grierson, BSOS. I, pp. 57-58. Cp. also the gradual spread of the Pāṇḍyas, Livis, Āndhras, Lāṭas, Mālavas, Gonardas, Kekayas, Kuntalas and Aśmakas in earlier times, noting the significance of such names as Uttara-tośalas+Dakṣiṇa-Tośalas, Pūrva-Daśārṇas+Paścima-Daśārṇas; Sumallas+Dakṣiṇa-Mallas, Kurus+Uttara-Kurus; Pañcālas+Uttara-Pañcālas+Dakṣiṇa-pañcālas, Kāśis+Āpara-Kāśis+Uttara-Kāśis etc, clearly indicating that all these races had different settlements in the various parts of India, other than their original one. Details: Śāśibhūṣaṇa, Cal. Rev. 1931, 334-36; See also numerous Alexandrias founded by Alexander (near Khojend, Kābul, Merv and Kandhār etc.).
3. Cp. Introduction p. VII; also embodied in Kāśikā-vṛtti on Pāṇini IV. 3. 104.
4. Mentioned in Rāmāyaṇa II. 32. 18-19:
ये चेमे कठकालापा वहवो दण्डमाणवाः । निलस्वाव्यायशीलत्वान्नान्यत् कुर्वन्ति किंचन ॥
अलसाः स्वादुकामाश्च महतां चापि संमताः । तेषामशीर्ति यानानि रक्षपूर्णानि दापय ॥
5. Bhagavad-datta, Vedic Vāṇmaya ka Itihāsa I, p. 184.

the Kambistholi¹, i. e. the Kapiṣṭhalas in or near Arachosia and Pliny² finds, in Paropamisadae, a tribe called Cataces or Cateces; and this name need not necessarily be a mistaken³ transliteration of the Greek Kat-oikioi (= settlers, village) but may possibly be a reference to one of those *vrātya* communities,⁴ which lived round about Kapiśa (= Kāfiristān) and the remains of whose ritualistic tradition can still be traced in that region; the more so, when we note that an extension of Aryan civilisation of India to those regions in ancient times is ensured by the city-names like *Pūra*,⁵ a good Sanskrit name for city and that the region from the kingdom of Porus in the Panjab upto Kāfiristān⁶ in the north was considered by the orthodox Brahmanism prevailing in later times to the east of the Yamunā, to be the home of the *Vrātya* communities, called white Indians⁷, which, forming the connecting link between the pure Iranians and the races of India, naturally showed signs of Persian influence and yet observed, in the main, the vedic ritual treasured in the Yajur-veda; and we know that *Kathas* or *Kapiṣṭhala-Kathas* were the foremost among the *Yajurvedins*;⁸ and when we view in this light the names

1. Wilson, (*Viṣṇu-purāṇa* II, p. 182) and K. P. Jayaswal, (*JBORS*. XVI. 1930, p. 229) identify it with Kapiśa, which, according to them, equates with Kambojas.
2. Op. Tarn, *The Greeks in Bactria and India* pp. 99; 482n. 3.
3. Suggested by Tarn, op. cit. pp. 99, 482n. 3.
4. Goetz, *Epochen der indischen Kultur* p. 145.
5. Op. Edwin Robert Bevan, *The House of Seleucus I*, p. 272.
Pūr= the chief city of Gedrosia=Belūcistān.
6. Goetz, op. cit. p. 136.
7. Isidore 10 referred to by Bevan, op. cit. I. p. 271; see also *Manu* X. 45 saying that many Aryans in degraded condition were driven out of Sapta-sindhu and lived in the mountains of the western frontier under the name of Dasyus, speaking the Aryan language or its corrupted form (= *Paiśācī* Prakrit).
8. Kaiyāṭa on P. IV. 2. 138, 3. 101; Weber *Ind. Stud.* 13, 437.

Kapiśa¹ (= Kāfiristān) and Kapistet², we may venture a possible connection between the *Kapiś* (= Kapiśa = Kāfir) and Kapiṣṭhala, and suggest that either *Kapiś* stands for *Kapi* or Pāṇini's³ *Kapiṣṭhala* is, in reality, *Kapiṣṭhala*, his prescription restricting the change of *s* into *ś* (to gotra) after the dropping of *s*, which is quite common in Sanskrit in such a situation; and it may perhaps be these Kaṭhas, who have left their remnants in Kāfirisitān in the form of Kati languages. And having in view the fact⁴ that the same early Indian language and script (Kharoṣṭhī and Brāhmī⁵) as found in the records of Niya Site,

1. Identified with Kamboja by Levi: J.A. 1923 II, p. 52; for literature on the word cp. Beal, Si-yu-ki I, pp. 54-68; Watters, On Yuan Chwang I, 123-24; Cunningham, Anc. Geog. of India p. 19; Stein, Anc. Khotan p. 56; Tarn, The Greeks in Bactria and India pp. 460-62 with copious references.
2. A place visited by the Chinese pilgrim: Watters, On Yuan Chwang I, p. 75; with different implications: McCrindle, Anc. India of Ptolemy pp. 303-4; Stein, Anc. Khotan pp. 53-51 with authorities quoted.
3. Cp. Kapiṣṭhala gotre VIII. 3. 91; the authorities cite *Kapeḥ sthalam* *Kapisthalam* as a counter-example, which indicates that according to them *Kapi* is the name of the region and not *Kapiś*, but this again may be due to their ignorance of the historical truth.
4. Stein, Ruins of Desert Kathay I, Preface x; 240, 273, 286, 290, 291, 311-13, 379-80, 386-87, 393-94, 441, 459, 480, II 126; Innermost Asia I. 146, 147, 149, 154, 194, 201, 216, 222sqq; II 751, 758. Kharoṣṭhī records in Jade Gate (China) already in A. D. 20: Desert Kathay II. 114; details: Stein, Serindia I. 413sqq. "According to Samāni the country near Khuttal, at the beginning of the Muslim period had a special alphabet, which was preserved in books; in all probability this alphabet was of Sanskrit origin" W. Berthold, Turkestan down to the Mongol invasion p. 71.
5. C. L. Fabri (Indian Culture Vol I. 167-171) inclines to connect even the Hungarian Noteh script with the Brāhmī characters, extending thereby the Indian civilisation as far west as the Danube, a view ably propounded by Dr. Takaes in his famous article L'art

was in use also in Lop-nor and Jade Gate, the very threshold of China, during the centuries immediately before and after Christ for indigenous administration and business, (indicating thereby rather a political dominion exercised by the invaders from the Indian side and for a time, embracing the whole of the Tarim Basin and even beyond that), and also bearing in mind the fact that many of the early Chinese¹ names of the Central Asian towns² were rendering of their Sanskrit equivalents, bestowed on them either by the early Indian visitors³ (or

des grandes migrations en Hongrie et en Extreme Orient published in the Revue des Arts Asiatiques of 1931.

1. Op. Shu-le (=Kāśgar) : according to Levi the abbreviation of ch'-śa-lu-shu-tan-le meant as a transcription of * Kharoṣṭra, the latter being the ancient name of Kāśgar from which the Kharoṣṭhī script of North-western India received its designation: see Levi, Bulletin de l ecole d' extreme Orient II, pp. 735 sqq; again in 1904 in an article contributed to the same with wider implication, referred to by Stein in Anc. Khotan p. 49, and by Konow in Kharoṣṭhī Inscriptions p. XIV. According to Franke and R. Pischel the name Shu-le, a contraction of Ch'-ia-lu-shu-tan-le is a transcription of some such Sanskrit word as * Kaluṣāntara, Kaluṣottara, meaning "(land) possessed of bad character." Cp. Kāśgar und die Kharoṣṭhī in Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften, Berlin, 1903 pp. 184-96; 735-45 noted by Stein in Anc. Khotan p. 49 and by Konow in Kharoṣṭhī Inscriptions p. XIV. For the bad character of the people of that land cp. Yule, Marco Polo I. p. 182; Kāśgar=home of the Khaśas: Watters, II, p. 291.
2. Dharmamitra, a city : Levi, J A. 1933, p. 27 n. 1.
3. Intimate contact with outside world becomes patent by the orderly enumeration of 64 scripts in Lalitavistara in Lipiśālaśāmdarśana parivarta pp. 125-26; cp. also A Von Le Coq, Buried Treasures of Chinese Turkestān pp. 17ff.; O. M. Dalton, Treasures of the Oxus 7, 42-43; Tarn, The Greeks in Bactria and India p. 86; Berthold, Turkestān down to the Mongol invasion p. 387; Stein, Desert Kathay I. p. 140; for contact with Central Asia in yet earlier times: Childe, New light on the most Ancient East 210, 224, 250, 270; Patrick Carlton, Buried Empires 145-46; 158ff; Stein, Indo-Iranian Borderlands 183-84, 191-93; Innermost Asia II. 955-56

settlers ?) or coined by the Chinese Buddhists on account of the holy nature of the language¹, it may be somewhat interesting to refer here to Kāth², the ancient capital of Khorezmia and the numerous town-names ending in —Kath³, found in the geographical survey of Transoxania, notwithstanding the fact that the interpretation⁴ offered for these names by the Mongol historians, *necessarily of late origin*⁵, has no bearing on the Indian Kathas.

Further. The name Kiu-sa-tan-na, Khiotan or Khotan has attracted wide attention ever since, in 1820, A. Remusat published his great work "Histoire de la ville de Khotan, tirée des annals de la Chine" leading Hirth,⁶ Sarat,⁷ Stein,⁸ Watters,⁹

(with references to Marshal); Cameron, History of early Iran pp. 17ff. with authorities quoted in footnotes.

1. Such was the honour which India was held in during the Buddhist supremacy that Ssanang Setzen makes even the Mongol royal stock spring from that of Tibet and through it from Hindostān; details : Howorth, History of the Mongols I, pp. 32-33, 37.
2. For the location of Kāth cp. Bretschneider, Mediaeval Researches from Eastern Asiatic sources II, p. 63; Berthold, Turkistān down to the Mongol invasion pp. 144-46.
3. Cp. Akhśikath, Ardlankath, Yudhukhkath, Bārkath, Nūjkath, Būnjkath, Faghkath, Arsubānikat, Jankākath, Banākath, Najākath Kharashkath, Khudayankath and numerous others discussed by Berthold, op. cit. pp. 159-79.
4. "The word Kāth was used by the Khorezmians for a rampart or mound in the steppe, though there might be nothing inside it" Berthold op. cit. p. 144; cp. also Kāshmiri -Koṭhi-Koṭṭa, in Kashmir village-names.
5. See the list of 34 historians collected by Howorth in the History of Mongols I, pp XVI—XXVII; the earliest of these Ibn al Athir was born in the year 1160 AD. Tabari, whom Athir utilized for the history of the first three centuries of Islam, is dated 923.
6. China and the Roman Orient p. 151.
7. Buddhist and other legends about Khotan, JASB. 1887, 193-203.
8. Ancient Khotan pp. 151-66.
9. On Yuan Chwang II, pp. 295-300.

Hedin,¹ Bretschneider² and Thomas³ to a variety of conjecture regarding the origin of this name; but the basis of their discussion, i. e. the Buddhist Indian, Tibetan and Chinese legends⁴ seeking to explain Kiu-sa-tan-na through its Sanskrit equation *Ku-stana* or *Go-sthāna* and ascribing the foundation of Khotan

1. Through Asia II. 776-87.
2. Mediaeval Researches II, pp. 47, 246-50.
3. "Whether *Ku-stana* originally meant the place of the *Ku*-people or the western town can hardly be determined." Asia Major, 1925, p. 261.
4. Yuan Chwang gives the legend as: In old times the country (Khotan) was waste and uninhabited. The god Vaiśravāṇa came to take up his abode there. King Aśoka's eldest son, who dwelt in Takṣaśilā, having had his eyes put out, his royal father in anger sent one of his ministers with the order to banish the men of the great family to the north of the snowy mountains and to establish them there in a desert valley. When the men, thus banished, arrived at the western frontier of the territory (of Khotan) they placed one of their chiefs at their head and gave the title king. At that time the son of the emperor of the eastern region (i. e. China) having been exiled, was dwelling upon the eastern frontier of the same territory (of Khotan). Urged by the people under him he also assumed the position of king.

Some time passed, before the two colonies came into contact. One day the two kings, while hunting...came to dispute about the supremacy...upon the appointed day their armies met, the western king was defeated, and was beheaded.

Then the Chinese prince decided to settle in the district between the territory, which he occupied and that in which the Takṣaśilā people had settled. When this king found himself octogenarian and still heirless he prayed to Vaiśravāṇa for a son, and the boon was granted in a miraculous manner, a child being produced from the god's forehead. Then to provide milk for the boy the god caused a teat to rise up on the piece of the earth and from it milk issued; hence came the name of the country *Ku-stana* (=earth-teat). Details: Stein, Anc. Khotan pp. 155-58; Watters, II, 295-96; Beal, Si-yu-ki II, pp. 309-14.

to the Indian Buddhist¹ immigration in the time of Aśoka² may be nothing but a garbled version³ of the Katha-wanderings from the region of the ancient Taxila⁴ or Kashmir; and the suspicion that the early Indian immigrants into Khotan were our *Kathas*, is turned into a probability, when we note that it is feasible to derive the word Khotan from *Kaṭha* by adding to the word *Kaṭha*, the Khotanese suffix—*na*⁵, indicative of the sense of *belonging to* with a transfer of the aspirate on *k*;

1. L. de la Vallée-Poussin, L' Inde aux temps des Mauryas et des Barbars, Grecs, Parthes et Yue-tchi (Histoire du Monde Vol. VI., 1) pp. 321-22 with references.
2. Prof. Thomas questions the veracity of the old tradition. According to him Asoga and Kunala are very well explicable from the Khotanese language itself. Cp. his article: Names of places and persons in ancient Khotan in Festgabe Jacobi p. 56. Konow seems to favour this view: Kharoṣṭī Inscriptions p. Ixxii.
3. There is a motive in this transformation. Given the fact that tradition connected the foundation of Khotan with an Indian immigration, the Buddhists connected it with the time of Aśoka, and the miraculous transfer of Aśoka's exported son Kunāla to Khotan supplied the simplest expedient for immigration into the traditional story.
4. The evidence of the Kharoṣṭī documents secured by Stein from the Niya Site proves that an Indian language, closely allied to the old Prakrits of the North-western India, was in use for administrative purposes throughout the Khotan region about the middle of the 3rd century A. D. The records are written in Kharoṣṭī script, and in India this script was peculiar to that region of which Taxilā and the adjoining Gāndhāra were the historical and cultural centres for centuries before and after the commencement of the Christian era. details: Stein, Anc. Khotan pp. 163, 205, 368-69, Ruins of Desert Kathay I. pp. 290-91; M. Jules Bloch, Le dialecte des fragments Dutreuil de Rhins in JA. Xe Séries I, XIX 331 sqq., also referred to by Konow in Festschrift E. Windisch p. 86.
5. For detailed treatment of the suffix—*na* cp. Thomas, Festgabe Jacobi p. 54. Cerebrals are rare in Khotanese; for the interchange of *č* into *č* cp. Khotanese Mo-rgu-de-śe=Skt. mārgadeśin; also the suffixes—*na*=*no*, *ta*=*to* quoted by Thomas op. cit. p. 266.

(b) that it is not possible to account satisfactorily for the language or the script (*Kharoṣṭhī*) of the documents found at the Niya Site in Khotan by the spread of Buddhism¹ alone, seeing that Buddhism brought to Central Asia only the use of Sanskrit as the ecclesiastical language and the writing in Brāhmī characters; nor does the fact of a temporary extension to eastern Turkestān of Saka or Kuṣāṇa² power from the north-western border-lands of India seem sufficient to explain the transplanting of an Indian language and its adoption for ordinary use among the people in that far-off country; (c) that both Yuan Chwang and the Tibetan annals of Li-yul agree in making the event of founding Khotan take place before the introduction of Buddhism into Khotan; (d) that according to the explicit and significant statement of the former³ the Arhat,⁴ who went into samādhi, came from Kāśmīr; (e) that there is an unmistakable resemblance of Khotan and Kāśmīr legends⁵; (f)

1. For details cp. Stein, Serindia I, p. 243; Konow, *Kharoṣṭhī Inscriptions* pp. LXXIII-IV.
2. Cp. Beal, Si-yu-ki II, p. 312; Watters, II, p. 296; Stein, *Anc. Khotan* p. 164.
3. Watters, II, p. 296; Stein, *Anc. Khotan* p. 164.
4. Maintained by Goez: *Epochen der indischen Kultur*, pp. 165-66.
5. According to the "Annals of Li-yul" the country of Li-yul, originally, an inhabited country, was converted into a lake by its Nāgas, whom the bad treatment accorded by the people to certain ḥṛsis, had angered. When Buddha visited Li-yul...he enveloped the lake with rays of light.....dwelling for seven days on mount Go-śrīga or Go-śrīṣa the blessed one predicted that after his death the lake would dry up and become a country called Li-yul with the city of U-then, as its capital. See Stein, *Anc. Khotan* p. 160. Similar is the account of the foundation of Pravarasena's capital; the present Kāśmīr, see Stein's note on Rājatarāṅgīni 339-49. For a similar legend of Narapura cp. Stein, *Ancient Geography of Kāśmīr*, p. 172; Mahāvāmīsa XII. 3; Nalināksadatta, *Gilgit Manuscripts*, I. p. 11; for Kāśmīr legends in general cp. *Nilamatapurāṇa*.

that there occur a number of names¹ in Khotanese manuscripts, which contain the names of persons connected with their foundation, and Stein has shown that similar foundations in Kāśmīr were normally designated by names consisting of the names of the founders, followed by the word *bhavana* (= abode); (g) that there is a curiously striking similarity² in general appearance of features between the Khotanese and the Kāśmīrians; (h) that according to Hoernle³ political connection between Kāśmīr and Khotan existed at an early historical period; (i) that according to Thomas⁴ the termination -ṭa, so very common to Khotanese names, such as Ageta, Kuñita, Koñeta, Malbhuta and Salveta is nothing but the common -ṭa of Kāśmīr names like Argaṭa, Jaiyaṭa, Kaiyaṭa, and Mammaṭa; (j) and that Ptolemy⁵ and Ibn Muhalhil⁶ actually spell Khotan as *Xaitai* and *Xatian*—a nearer approach to *Kaṭha*⁷— and we have already seen that *Kāśmīr* was the very stronghold of the *Kathas*, and the period of the Kāśmīr immigration into Khotan, required by the Khotanese tradition one, during which the Kaṭhas, in the words of Patañjali,⁸ were at the peak of eminence, culminating, on the one hand, in their spread towards south, where they implanted their name on the Surāṣṭra in the form of Kāṭhiāvāṛ, and, on the other, towards north-east, where they, starting separately,

1. Thomas, Asia Major 1925, pp. 266-67.
2. Rājatarāṅgīni Trans. II. p. 369.
3. Stein, Ancient Khotan pp. 160, 165.
4. JASB. 1899, Extra No I pp. 13sqq.
5. Festgabe Jacobi p. 54.
6. VI. 15 quoted by Yule in Kathay I, p. 164 n. 2.
7. Cp. abstract of the travels of Ibn Muhalhil in Kathay I. p. 250 n. 2.
8. For the interchange of *k* and *kh* cp. *Khushāṇa* for *Kushāṇa* discussed by Konow in Kharoṣṭī Inscriptions p. xlix; in Greek names: Tarn, The Greeks in Bactria and India p. 518.
9. grāme grāme *Kāṭhakam* *Kālāpakam* ca procyate on Pāṇini IV. 3. 101.

or in a combined wave rolling from the north-western Panjāb (Taxilā) and Kāsmīr, bestowed their name on Khotan; and tradition has, indeed, though unwittingly, immortalized them for this their rare spirit of quest and venture by naming some of their divisions as *Carakas*,¹ *Cārāyaṇīyas* and *Āhvārakas*, the terms meaning *wanderers* and curiously enough to the classical authors and Alberūnī the Kaspeiroi, i. e. the Kāsmīrians, the original bearers of these designations, are famous, among the Indians, for their *fast feet*.²

Notwithstanding these indications I would have agreed to the Buddhist version of the origin of the name of Khotan and would have also taken into account the names Sakastān, Seistān Hindostān etc., where —*stān* equates with —*sthāna*, had it not been for the numerous finds³ connected with the practice of producing fire by churning of small wooden sticks, invariably accompanied by a profusion of records written in ancient Indian script⁴ and language at Niya Site, Lop-nor and regions to the extreme east of the Tarīm Basin, finds, which, on account of the alleged primitive nature of the method of fire-producing by the side of so much evidence of so highly organised civilization, remained an enigma to Sir Stein, but, which, now, taking into consideration the factor of Vedic ritual in the *Kaṭha*-migrations from Taxilā and Kāsmīr, can be easily explained as survival of the Śrauta and Gṛhya sacrifices per-

1. ✓Car, ✓hvar 'go'; to be distinguished from the Carakas connected with the Taittirīyas. "The Carakas of the Vedic period may be pointed out as the forerunners of the Parivrājakas of the 6th cent. B. C." Nalinākṣa Datta, Early Monastic Buddhism p. 31.
2. Stein, Rājataraṅgī, Translation II, p. 352; R. C. Kāk (Ancient monuments of Kāsmīr p. 5) does not refer to Alberūnī.
3. Stein, Ruins of Desert Kathay I. 313; at the sites of Niya, Endere, Ya-men : op. cit. p. 393.
4. Stein, Ruins of Desert Kathay I pp. 386-87; votive offerings in Kharoṣṭhī in Miran : op. cit. p. 459.

formed by the Vedists, in which the fire is, so often, required to be produced by means of the churning of the *araṇīs* (= the two wooden sticks).

And although owing to the extreme obscurity of this period of Indian history it is not possible to define these *Kaṭha*-wanderings in term of years or even centuries, we may, yet, assign to them the first century after Christ as lower limit on some such ground:—

Patañjali¹, who testifies to the wide currency of the *Kaṭhaka āmnāya*, flourished about 150 B. C. and pre-Christian definitely are the reports, in their original, in which the Kaṭhas, the Kathians of the Greeks, are praised for their war-like propensities. The legends, both from Khotan and Tibet patently state that the country of Khotan was founded before the introduction of Buddhism into that region², and the culmination of this event took place somewhere in the first century A. D., when Kaniṣka³, the great propagator of Buddhism flourished and stimulated the influx of Indian civilisation into central and eastern Asia; and the ascription of some such early date to these *Kaṭha*-wanderings fits in well with the fact that the Purāṇas, while explaining *Caraka*, *Cārāyaṇa* and *Āhvāraka*, show no notion of their proper historical basis, but,

1. This is chiefly based on the strength of his reference to Puṣya-mitra's Horse sacrifice as a contemporary event. De la Vallée-Poussin (*L' Inde aux temps des Mauryas et des Barbars, Grecs, Scyths, Parthes et Yue-tchi* pp. 199-202) puts him much later than 150 B. C. on the basis of his mention of Śakas about which cp. Bhandarkar, *Indian Culture* I. p. 275 with de la Vallée-Poussin's reply: *op. cit. II*, p. 584.
2. Details: Stein, *Anc. Khotan* pp. 156-58; Watters, II. 295-96; Beal, *Si-yu-ki* II, 309-14.
3. Konow, *Kharoṣṭhi Inscriptions* pp. lxxv-lxxix; Cambridge shorter *History of India* pp. 76-77; Johnston, *Buddhacarita* p. xvii.

have, instead, concocted mystic legends of the mythic personages as originators of these schools.

Further, we have seen that classical writers mention, in the Panjāb, a tribe named Kathian¹, whom Alexander, after defeating Porus, fought and subdued; the same name, exactly in the same form occurs in a list of town names in an inscription of Rameses² III. According to Myres Kathian here is to be identified with the present Kition,³ and it may not be too rash to suggest that Kition is a cognate of Ketians of Homer, whom Mr. Gladstone⁴ would identify with the Hattis or Hittites, the Khata⁵ or Kheta of the Egyptian monuments, Khatta or Khate of the Assyrians, the words being equivalents of the Hebrew Kheth or Khithi⁶. Now, compare Kathian of the classical writers with the Kathian of Rameses III and equate the Indian Katha with the Egyptian Khata, the identification of the pairs would seem irresistible, the more so, when we note that all these cognates are originally tribal names.⁷

Now, Prof. Sayce fixes the primæval home and starting point of the Hittite race near about Kappadokia, where, according to Sir Charles Wilson⁸, the Hittite type is still found, specially among the people living in the extraordinary subterranean towns; and we know that in the early Persian cuneiform

1. See introduction p. vii.
2. Myres, Who were the Greeks p. 124; the long reign of about 67 years of Rameses II came to an end about 1221 B. C. Rameses III may be placed about 1200 B. C.
3. Myres : op. cit. p. 124.
4. Quoted by Sayce in The Hittites (1095 edition) p. 164.
5. Sayce, The Hittites p. 22; Campbell, The Hittites Vol. I. p. 9.
6. Op. cit. pp. 105-6.
7. For names like Mysia, Shardina (from Sardes) Lycia, Cilicia (Karkisha = Karke) Achaeans (Ahhiyawo) etc. cp. Raymond Weill, Phoenicia and western Asia pp. 129 ff.
8. Quoted by Sayce : op. cit. p. 133.

inscriptions, of about 500 B. C. Kat-patu-ka¹ or Kat-padu-ka is the name of Kappadokia, meaning *the land of Kats* and *Kat* is obviously a tribal name connected with such words as Kataonia, the tribe or tribes, intended, being presumably none but the Khatas of the Egyptian monuments. Needless to suggest that like Kappadokia or Kataonia, the town name Kathain also is based on the tribal name Katha, the people, (Kathas) whose eastern branch, had, about the same time presumably established their home in the northwest of India.

Further; the Egyptian monuments teach us that the Hittites were a people with yellow skins² and Mongoloid features and that their eyes and hair were black.³ To stretch the point further, legend names Hellan to be the father of all the Greeks; and this Hellan had three sons, Aelos, Dores and Xuthus or Xouthus, where the last name simply means *the brown man*.⁴ Hittite remnants in Greek population are generally admitted and etymological connections between Katha and Xuthus may not be altogether ruled out; the more so, when we note that Hattis, i. e. *the children of Heth* were also yellow or yellowish brown. And although one may object to the equation of Khata with Xuthus, there need be no hesitation in equating or even identifying Khata⁵ with the Greek Xanthe⁶ which also meant *brown*⁷ including *yellow* or *golden* and which

1. Discussed by W. M. Ramsay in Asianic elements in Greek civilisation p. 16.
2. Sayce, The Hittites pp. 16 ff, 132ff;
3. Myres, Who were the Greeks xxiv, 86, with literature cited in notes on p. 553.
4. For the discussion of Xanthe cp. Myres op. cit. pp. 192-99 with literature quoted on p. 567. On the insertion of nasalisation in Greek names cp. Introduction p. IX, Ramsay, Asianic elements in Greek civilisation p. 90
5. Myres, Who were the Greeks p. 194.

appears in Homer's language of gods¹ as Xanthos², the gods language being presumably none but that of the Hittites³; and we know that blondness, ascribed to Olympian gods, was also characteristic of their original worshippers, i. e. the Greeks⁴, and blond are indeed described to be the Aryan invaders of India in their own early literature. Now, compare the Indian Kaṭha, Hittite Khata and Greek Xanthe the irresistible conclusion will be that the bearers of these designations originally belonged to one and the same stock.

Now, the discoveries of the cuneiform tablets of Arzawa and Boghaz Keui, the capital of the Hittite empire ensure, according to Hrozny⁵, Forrer⁶ Friedrich⁷ and others,⁸ the Indo-European character of the Hittite (Nasi-li) language and the presence of a treatise⁹ concerned with chariot-racing or horse-training, containing numerous words of a technical kind, which are purely Sanskrit and not European or Iranian (which in later times are distinguished from the Indian forms by well-marked phonetic differences) coupled with the find of a Hittite national religious poem,⁹ celebrating the slaying of the great

1. The language of gods and of men in Homer: Ramsay, Asianic elements in Greek civilisation pp. 299-300.
2. The horse of Achilles, and the chief river of the Trojan plain was called by the gods Xanthos and by men Scamander.
3. There must have been some holy language about which Homer had some knowledge. There was such a language in the Hittite inscriptions of Anatolia, and in it are expressed prophecies; details: Ramsay, op. cit. p. 300.
4. Myres, op. cit. 192ff.
5. Boghaz Keui Studien pp. 180 ff.
6. Die Inschriften und Sprachen des Khatti-Reisches in ZDMG. Vol 72. pp. 174-269.
7. Die Hethitische Sprache: op. cit. 153-173; on p. 173 he refers to Kundtzon, Bugge, Torp, on p. 154 to Bork, Jensen, Weidner, Marstrander, Sommer and others advocating the same.
8. Sayce, The Hittites, pp. 191ff; Myres, Who were the Greeks pp. 104ff.
9. Sayce, The Hittites p. 223. See also Kretschmer (Kleinasi et Forsch.

serpent, a legend so very frequently familiar in the Veda, would bring the Hittite closer to Indian. Further, the treaty¹, in 1360 B. C., between the kings of Hatti folk, then dominant in Asia Minor, and of the Mitanni people in northern Mesopotamia, some of whose chiefs bore such characteristically Aryan names as Shuyardata² (*Sūrya-dāta* ηλιοδοτος) and Yazdata (*Yazd-dāta*) is sanctioned in the names of Babylonian and Mitannian deities; and four of the eight Mitannian deities, have the names of Aryan Gods, i. e. Indra³, Varuṇa, Mitra and the twin Nāsatyas, all familiar from the earliest Aryan literature of India. Further, the Mitanni people had a grade of fighting men called Marianna, which could represent Vedic *Mārya* for “young warriors” and a Mitannian document, dealing with the management of horses, used Aryan words for the numerals 1, 3, 5, 7 and 9. These people were presumably, Indo-Iranians, one might almost call them old Hindus, and they may be connected with the Kassites⁴, the Kissioi of the Greeks, who seem to have called the sun *Suryaś*, whose word for god was *bugaś* (slav *bogū*) and who possessed a wind-god *Burias* (*βορέας*) and a storm-god *Maruttas* (*Marut*).

Now, the Mitanni or Matieni, who have frequently figured in the early history as *Manda*⁵, *Mada*, *Amadai*, *Madai*, *Madoi*,

I. 297ff.) who claims to find in Hittite mythology a reference to *Innara* (= Indra ?) as aiding the storm god to destroy a dragon by inducing a certain *Hupasiya* to make the dragon drunk and to charm him.

1. Myres, (Who were the Greeks) gives an exhaustive bibliography in his note on p. 555.
2. H. R. Hall, The Hittites and Egypt in Anatolian Studies p. 175.
3. Discussed in detail by Forrer : op. cit. p. 251.
4. H. R. Hall, op. cit. p. 175; Raymond Weill, Phoenicia and Western Asia p. 43. Peterson, Personal endings of the Hittite Verb, AJP. 1932, 193-212. For a different view cp. Myres, Who were the Greeks pp 102, 391; Patrick Carlton, Buried Empires 264-65, 272-276.
5. Details : Forrer, ZDMG. 72 p. 247; Giles, Cambridge Ancient History Vol. II, p. 15.

Mannai, *Μανναι*, *Μαντιανοι*, *Μανηνοι* and who may possibly be identified with the Medes, had formerly neither¹ tilled nor reaped their land and it was a king of the Hittites who made of them vassals and compelled them to be tillers of the soil, thus converting shepherds into husbandmen; and the bond between these two races having been once established, it was cherished till late and preserved by the Kappadokian Hittite dynasty. And just as on the plateau of Asia Minor we find, in the 15th century B. C. the *Khata* and *Mitannis*, the two ancestors of the Sanskrit-speaking² tribes of north-western India amicably living side by side, so also, about the same time, here in north of India, we find the *Kathas* and *Maitrāyanas*, flourishing side by side as the two chief divisions of the Yajurvedins; and is not this parallelism between the two pairs here in India and there in Asia Minor (the home of the parent Indo-European speech according to Forrer) striking enough to evolve the identity of, or a vital connection between the *Khata* and the *Katha* on the one hand and the *Mitanni* and *Maitrāyanī* on the other ?

Kretschmer³, Konow⁴, Mironov⁵ and others⁶ have put down the names mentioned in the treaty as purely Indian; and this, if true, would suggest a migration, or an invasion of *Katha* +

1. According to Boghaz Keui documents : Giles, op. cit. p. 15.
2. Sayce, Languages of Asia Minor in Anatolian Studies p. 393.
3. KZ. IV. 78ff.
4. The Aryan gods of the Mitanni people; he points out that in part these gods are purely Indian.
5. Acta Orientalia XI.
6. Hrozný, Hüsing, Ungnad all maintain that the element is not Iranian, but specifically Indian; for sources cp. Sydney Smith, Early History of Assyria p. 385. Purely Indian : P. Giles, Cambridge Anc. History II. p. 13. Old Hindus : Hall, Anatolian studies p. 175; Skt-speaking tribes of India : Sayce, op. cit. p. 393. See also H. Bruce Hannah 'Aryan Origins (Sir Āśutosa Mukerji Vol. p. 112) where he calls the Hittites Phallus-worshippers and devotees of the Solar cult.

Maitrāyanī folks from northwestern India¹ towards west; and if close trade connection between the Tigris and the northwestern provinces of India is acceded to as early as the 3rd millennium B. C.² and if there be a possibility of a racial³ connection between the Sumyrian and certain early folks in India about the same time, there seems to be no occasion to deny the possibility of the *Katha* migration in Vedic times, though we may not have at this early date the record of Indian princes carrying their conquests so far afield; and if the names, occurring in the treaty be admitted Aryan we should, at least either assume that the Khatas and Mitannis were a people, who spoke Sanskrit, but had not yet found their way to the northwest of India, or more plausibly the main wave of the *Katha* + *Maitrāyanas* had travelled to the northwest of India, while a remnant thereof remained behind and marched to the direction of Asia Minor.

1. Have the *Chattis* of Germany anything to do with the *Khatas* ?

Wolfgang Menzel writes (History of Germany Vol I, pp. 3-4) :—

"There are clear indications of an eastern origin (of Germans) and traces of an affinity between our language and that of ancient India are still perceptible. Woden, who was worshipped by the Germans as the father of the gods is the Indian Buddha, the father of the twelve Ditis.....Many are of opinion, that Buddha was the most ancient and the only god of Indians, until the religion of Brahma, together with the division into castes, was introduced...It is certain that after this the lower castes rebelled against the priests, and chose a new Buddha for their god, who is still worshipped in some parts of India. From the warlike castes, who thence migrated northwards, may have sprung these brave and warlike nations (Germany etc.) met with, at the later period, in the north as worshippers of Woden or Odin, from whom the German tribes trace their descent" (?)

2. Muir, Sanskrit Texts Vol I. p. 488 and Vol. II, p. 423.

3. Childe, The most Ancient East pp 198-199.

It can be argued here that the *Kāthaka* school being comparatively of late Indian origin how could its followers be expected to be in Asia Minor so early, but this argument becomes invalid, when we remember that it was not from this particular school of the Yajur-veda that the *Kāthā* race derived its name; it was, on the contrary, from the *Kāthā*¹ race that this particular school of the Yajur-veda obtained its name; and thus, the *Kāthā* race being preexistent to the *Kāthaka* lore, they could be reasonably expected either to have gone out from India into Asia Minor or, again, to have simultaneously or separately started towards India and that part of the world.

We have noted that the Khatas were a people with yellow skin and Mongoloid features; they originally came from the regions² to the east of the Caspian Sea, which are generally

1. Cp. Patañjali on Pāṇini VI. 3. 42 जातेऽह इत्युक्तं तत्रापि पुनर्ज्वरति । कठी वृन्दारिका, कठवृन्दारिका । कठजातीया, कठदेशीया; hence it was that some of the *Kāthas* are founders of other schools of the Yajur-veda (e. g. Taittiriya school, the last chapter of the Taittiriya-Brāhmaṇa being called *Kāthaka*; details : Weber, Ind. Stud. Vol. III. pp. 376, 86, 90, 94, 96, 452). They are associated even with the Rg-veda, for which cp. Bahvṛcānām apy asti Kāthāśākhā: Haradatta, Padamañjari on Pāṇini VII. 4. 3. See also Śaṅkara on Chāndogyopaniṣat I. 4. "Kāthādījātāv eva" etc.
2. Cp. Charpentier, The original home of the Indo-Europeans (Bulletin of the School of Oriental Studies. Vol. 4 p. 164;) in which he discusses the problem in detail; for a slightly different view cp. Fritz Schachermeyer, Wanderungen und Ausbreitung der Indogermanen in Mittelmeergebiet in Festschrift für Hermann Hirt pp. 233-235 with literature quoted in footnotes. Schuchhardt, Die ersten Indogermanen, Sitzungsber. der Königl. Prussischen Akad. d. Wiss. Phil-hist. Klasse 1938, pp. 215-234. The geologist Barrell ("Man and the Himalayas arose simultaneously, towards the end of Miocene period, over a million years ago") and Elliot Smith ("The common ancestors of anthropoid apes and men probably occupied northern India during the Miocene Epoch" Early Man p. 3-7) discussing the origin of man do not disturb the settled theory about the original home of the Aryans.

called Central Asia, with the neighbouring plains of Turkestan. They were probably near neighbours of the Mongols, Huns etc.; and it may be interesting in this connection that the name *Khata* meaning "yellow" was inherited, in later times, by a number of tribes, known collectively as *Kaitan*¹, *Khitat*, or *Khitai*², which inhabited, for centuries, a country to the northeast of China,³ and gaining power, overran, in the 11th Century A.D., the northern China and the adjoining regions of Tartary and bestowed, ultimately, their racial names on China in the form of Kathay, Khitai, Kitai and Kitaia etc., by which it became familiar to the Arabs, Persians, and Turks and through them to the mediæval writers of Europe.

THE KATHAS—THEIR DECLINE

Such may have been, in brief, the wide prevalence of the *Katha* race, who, not only occupied a pre-eminent position in north India, but also seem to have carried their name to distant

1. For *Kaitai* of Ptolemy, *Kathea* of Strabo, *Kataia* of Arrian cp. Yule, *Kathay* I. p. 146n. 2. For details regarding *Khitian* cp. Howorth, *History of the Mongols* I. Chapter 1.
2. M. Pauthier believes that the statement of Manu describing the Chinese to have been degenerate Kṣatriyas may be partially correct and that people from India passed into Shan-si, the westernmost province of China, more than one thousand years before the Christian era, and at that time formed a state named Thsin, the same word as China. According to Yule (*Kathay* I. p. 2) there is also in a part of the astronomical system of the two nations (India and China) the strongest implication of very ancient communication between them, so ancient as to have been forgotten even in the far-reaching annals of China; A Conrady (*Indischer Einfluss in China in 4 Jahrhundert v Christ*, ZDMG. 1906. Vol. 60, pp. 335-354) has established, in detail, a very early connection between India and China in the field-of Philosophy, Medicine, Music etc, and has referred to various authorities maintaining the same; and all this would tempt to suggest a connection between the Indian *Katha* and the Chinese *Kathay*, but all the Mongolian authorities do explicitly connect the term *Kathay* with the Manchurian races.

lands, before Buddhism triumphed and carried into almost all these lands the wheel of *Karma* and subsequently established it in Central Asia, China and farther east.¹ And it may be instructive to note in this connection that Kāśmīr, which was the very stronghold of the *Kathas* in earlier times, became, in later times, one of the most important and famous lands in the history of the spread and development of Buddhism². In the literature of Buddhism we find frequent references to this region in terms of praise and admiration. The pious, learned and eloquent brethren of this region seem to have had a great reputation even at the time of king Aśoka, who is represented as calling on the disciples of Buddha dwelling in *the charming city of Kāśmīr* to come to his council. It was, indeed, in Kāśmīr that under Kaniṣka, king of Gandhāra, the universal Buddhist council was held, which fixed and expanded the sacred canon. The Buddha himself is said to have prophesied that Kāśmīr would become rich and prosperous as *Uttaravat*, that Buddhism would flourish in it, the number of disciples being beyond counting and that Kāśmīr would be like Indra's pleasure-garden and it would be a real great Buddhist congregation.

Aśoka, Kaniṣka and Harṣa held Buddhist councils and the first is said to have sent out envoys, including his own

1. Cp. Beal, Si-yu-ki, Buddhism in China; Watters, On Yuan Chwang, Charles Eliot, Hinduism and Buddhism; accounts will be found in all general works on India like those of R. Grousset, de la Vallée-Poussin and P. Masson, Oursel and others. For later influences in Central Asia see the works of Sir A. Stein and A. Von le Coq; for those in the Paropamisadae the Memoirs of the French Archæological Mission.
2. Stein, Ancient Geography of Kāśmīr pp. 18-20; Watters, on Yuan Chwang I, p. 264; M. Müller, Transactions of the Ninth International Congress of Orientalists Vol II, pp. 31-32; Nalināksadatta, Gilgit Manuscripts I. Intr. pp. 5-45.

brother and sister, all over India, Greece, Ceylon and other parts of the world for the propagation of Buddhism, and Buddhism held its own for centuries in lands far and wide, till, in India, Brahmanism¹ was revived in the form of Hinduism², and sects like Śaivism³, Vaiṣṇavism emerged triumphant and Buddhism itself turned into a sort of *tāntric⁴ religion*, finally

1. For details of the conflict between Buddhism and Hinduism op. Goetz, *Epochen der indischen Kultur* pp. 299–301, where he quotes Tārāṇātha's History of Buddhism; For a different view cp. S. K. Iyengar who says (Beginning of south Indian History): "the three rival systems of Brahmins and those of the Jainas and Buddhists flourished together each with its own clientele unhampered by the others in the prosecution of its own holy rites".
2. Buddhism itself was influenced by Hinduism; when Bhakti—the essence of Hinduism—began to penetrate Buddhism may be uncertain, but it substituted devotion to the person of Buddha for the original idea of Buddha as a teacher, and was one of the factors which led to the divine Buddha of the Great vehicle. By about 100 B. C. the Bhāgavata, religion was well-established in places as far distant as Taxila and Vidiśā as is shown by the column at Besnagar of Heliodorus the Bhāgavata from Taxila and by another column two miles away at Bhilsa, set up by a man named Bhāgavata in connection with the temple of Bhāgavata and dated in the reign of the Śunga King Bhāgavata. Details : Tarn, *The Greeks in Bactria and India* p. 406.
3. Śaivism having a history going back to the Chalcolithic Age or perhaps even further still, is the most ancient living faith in the world. It fell into disuse during the ascendancy of Buddhism, cp. Sir John Marshall, *Mohenjo daro and the Indus Civilization* p. VII.
4. For details cp. Goetz, *Epochen der indischen Kultur* pp. 302ff, where he quotes Sādhanamālātantra. Tāntric Buddhism is represented in works like Āryamañjuśrīmūlakalpa, Suvarṇa-prabhāsa-sūtra and Gilgit manuscripts and is typified in :—

बौद्धदेशेऽथवेदे महानीने सदा ब्रज ।

तत्र गत्वा महाभावं विलोक्य मत्पदाम्बुजम् ॥

मत्कुलज्ञो महर्षे त्वं महासिद्धो भविष्यसि ॥

Rudrayāmala, Paṭala XVII. See also the rise of Sahajiyā sampradāya from Buddhism in the History of Bengali Language and literature

disappearing from India proper. A curt reference to this rivalry between the two religions may be read in the following lines of the *स्वयंभूपुराण* :¹—

इति ज्ञात्वा मानवाश्च ब्रह्मक्षत्रियवैश्यजाः ।
 शशादयोऽन्यलोकाश्च सदा बौद्धं प्रपूजितम् ॥
 सदा बौद्धं प्रपूज्याच स्वयंभोश्च प्रभावतः ।
 लोकनाथप्रभावाच्च सुभिख्यं च भविष्यति ॥
 पुनरपि शृणु मैत्रेय असौ नेपालवृत्तिकम् ।
 भूते दीर्घे वर्तमाने बौद्धधर्मं च केवलम् ॥
 अनेकर्जनसंकीर्णं भिष्मभिष्मण्युपासकैः ।
 बोधिसत्त्वै महासत्त्वैः वाचितं तत्र सर्वदा ॥
 यस्मिं स्वयंभूरुत्पचाद्विशेषैरत्र मंडले ।
 अद्यासिन्नपि काले च केवलं बुद्धधर्मकृत् ॥
 इति ज्ञात्वा अत्रजा वा अन्यदायातजा अपि ।
 विशेषेणात्र नेपाले शम्भूपूजां करोति च ॥
 यदा भविष्ये काले च अत्र नेपालमंडले ।
 शैवधर्मं प्रवर्तते दुर्भिक्षं च भविष्यति ॥
 यथा यथा शैवधर्मं प्रवर्ततेऽत्र मंडले ।
 तथा तथा च अत्यर्थं दुःखपीडा भविष्यति ॥
 बौद्धलोका गणा येषां शैवधर्मं करिष्यति ।
 ते सर्वे कृतपापा च नारकं च गमिष्यति ॥
 शैवलोका जना येऽपि बौद्धधर्मं प्रवर्तते ।
 तस्य पुण्यप्रशादाच्च सुखावर्तीं गमिष्यति ॥
 ये च या वा मनुष्यात्र बौद्धनिंदा करिष्यति ।
 ते सर्वे कृतपापा च पापभोग्यं करिष्यति ॥
 मानुष्या ये च या वात्र बौद्धपूजां करिष्यति ।
 तस्य पुण्यप्रशादाच्च स्वर्गभोग्यं प्रापिष्यति ॥

And we know that religious rivalry between Buddhism and Brahmanism was acute at a time, when foreign hordes

(by Dinesacandra Sen) pp. 38 sqq; Surya Kanta, History of Hindi Literature p. 132. Tantric religion had its origin in Kāśmīr : Calcutta Review, 1933, pp. 219-30.

1. Edited by M. M. Hara-Prasāda Śāstrī, pp. 499-500.

of the Śakas, Hūṇas, Ābhīras and Gurjaras were pouring into India from the northwest, and, being befriended by the Buddhists, were causing unparalleled destruction of the Hindus as may be read in the following lines of the Yuga-Purāṇa¹:—

ततस्तस्मिन् गते काले महायुद्धसुदारुणे ।
कृष्णं नार्यः करिष्यन्ति लाङ्गलोल्वणपाणयः ॥
दुर्लभत्वान्मनुष्याणां क्षेत्रे स्युस्ता धनुर्धराः ।
प्रक्षीणाः पुरुषा लोके दिक्षु सर्वासु पर्वसु ॥
तदा संघातशो नार्यो भविष्यन्ति न संशयः ॥

It was, perhaps, during this period of tremendous destruction, wrought by the Śakas in the Upper India that many of the Vedic schools disappeared and several sūtra works on śrauṭa and grhya ceremonial, were lost forever². And it was perhaps during this period of confusion and destruction that the *Kāthaka* *lore*, the lore of the foremost race of the Yajurvedins³ was lost and forgotten to such an extent that the author of the *Mahāṛṇava*⁴, while assigning the geographical position

1. Edited by K. P. Jayaswal in the Journal of Bihar and Orissa Research Society Vol. XVI, 1930 p. 22.

2. Tradition would extend the same fate to so monumental a work as Patañjali's *Mahābhāṣya*. Cp. Vākyapadiya II, 484-489.

प्रायेण संक्षेपरूचीनल्पविद्यापरिग्रहान् । संप्राप्य वैद्यकरणान् संग्रहेऽस्तमुपागते ॥४८४॥
कृतेऽथ पतञ्जलिना गुरुणा तीर्थदर्शिना । सर्वेषां न्यायवीजानां महाभाष्ये निबन्धने ॥४८५॥
अलब्धगाधे गाम्भीर्यादुत्तान् इव सौष्ठवात् । तस्मिन्नकृतदुर्दीनां नैवावास्थित निश्चयः ॥४८६॥
वैनिसौभवहर्यैःैः शुष्कतकूनुसारिभिः । आर्वे विष्णुविते अन्ये संग्रहप्रतिकब्जुके ॥४८७॥
यः पतञ्जलिशिष्येभ्यो भ्रष्टो व्याकरणागमः । काले स दाक्षिणात्येषु अन्यमध्ये व्यवस्थितः ॥४८८॥
पर्वतादागमं लब्धवा भाष्यवीजानुसारिभिः । स नीतो वद्धशाखत्वं चन्द्राचार्यादिभिः पुनः ॥४८९॥
राजतरङ्गिणी ४. ४८८ :—
देशान्तरादागमस्य व्याचक्षाणान्क्षमापतिः । प्रावर्तयत विच्छिन्नं महाभाष्यं स्वमण्डके ॥

3. Cp. Kātyāyaṇī on *Mahābhāṣya* to P. IV. 2. 138, 3. 101 with Weber, Ind. Stud. XIII. p. 437 note.

4. Quoted by Mahidāsa in *Carāṇa-vyūha*, *Khaṇḍa* II.

to the rest of the Vedic *sākhās*, does not even mention the *Kāthaka* school :—

पृथिव्या मध्यरेखा च नर्मदा परिकीर्तिता ।
 दक्षिणोत्तरयोर्भागे शाखाभेदश्च उच्यते ॥
 नर्मदादक्षिणे भागे आपस्तम्भयाश्वलायनी ।
 राणायनी पिप्पला च यज्ञकन्याविभागिनः ॥
 माध्यंदिनी शाङ्कायनी कौथुमी शौनकी तथा ।
 नर्मदोत्तरभागे च यज्ञकन्याविभागिनः ॥
 तुङ्गा कृष्णा तथा गोदा सत्याद्रिश्चाश्वलायनी ।
 आ आनन्देशपर्यन्तं बहूच्चश्चाश्वलायनी ॥
 उत्तरे गुर्जे देशे वेदो बहूच्चकीर्तिः ।
 कौशीतकि ब्राह्मणं च शाखा शाङ्कायनी स्थिता ॥
 आनन्दादिदक्षिणभेदी गोदासागर आवधि ।
 यजुर्वेदस्तु तैतिर्यो आपस्तम्भी प्रतिष्ठिता ॥
 सत्याद्रिपर्वतारम्भाद्विशां नैऋत्यसागरात् ।
 हिरण्यकेशी शाखा च पर्शुरामस्य संनिधौ ॥
 मयूरपर्वताचैव यावद्गुर्जरदेशतः ।
 व्यासा वायव्यदेशात् भैत्रायणी प्रतिष्ठिता ॥
 अङ्गवङ्गकलिङ्गाश्च कानीनौ गुर्जरस्तथा ।
 वाजसनीयशाखा च माध्यंदिनी प्रतिष्ठिता ॥
 त्रृष्णिणा याजवल्कयेन सर्वदेशेषु विस्तृता ।
 वाजसनीयवेदस्य प्रथमा काण्वसंज्ञका ॥ इति ॥

Such was, then, the onslaught of the Buddhists, followed by that of the foreign hordes that the very name of the *Kāthas*, a people, who alone of all the Indians gave a successful battle to Alexander the great, was virtually forgotten and such was the confusion created by those numerous hordes that Vedic studies became virtually extinct in northern India, where they had their origin, and had to be shifted to the south² of the Vindhya mountain as is evidenced by the following lines of the *Purāṇas* :—

1. Quoted by R. Simon in *Vedischen Schulen* pp. 57-58.
2. Regarding the approximate century of the Aryan penetration into the Deccan Prof. R. G. Bhandarkar says :—

व्यासः—संप्राप्ते तु कलौ काले विन्ध्याद्रिरुत्तरे स्थिताः ।

ब्राह्मणा यशरहिता ज्योतिःशान्तपराङ्गुखाः ॥

अत्रिः—विन्ध्ययोत्तरभागे तु संप्राप्ते तु कलौ युगे ।

सिद्धान्तानां परिज्ञानं न कर्यापि भविष्यति ॥

चतुःशतीं सप्तशतीं श्रीगीतास्तुतिमेव च ।

वेदत्वेन ग्रहीष्यन्ति स्मार्तकर्मविवर्जिताः ॥

जगन्मोहने :—

शते न्यूने सहस्राणां चतुष्कं तु कलौ युगे ।

विन्ध्यस्योत्तरभागे स्यान्मूलागमपरिक्षयः ॥

Thus, the *Kathas* were slowly forgotten and their *āmnāya* fell into disuse and a convention came into being according to which the adhvaryus and the followers of the other three Vedas, were required to consult the texts of the *Āpastamba* and *Baudhāyana*, wherever and whenever necessary, the two schools of the Yajurveda of which we find no mention in Pāṇini and which were, doubtless, not as popular as the *Kāthaka* in the proper Vedic period. What were the precise causes of this transformation, and when or in what exact manner this transformation was effected, we may never be able to determine; but a direct reference to the results of such a movement is contained in the following lines quoted by Kṛṣṇabhaṭṭa on *Nirṇaya-sindhu* (pp. 1169-70) :—

"The Indian Aryans had thus no knowledge of southern India previous to the 7th century B. C. (the time of Pāṇini). They had gone as far as the Northern Circars by the eastern route, but no farther, and the countries directly to the south of the Vindhya they were not familiar with. About that time, however, they must have begun to penetrate still further, since they had already settled in or had communication with the countries on the northern skirts of the Vindhya and Kaliṅga, and first settled in Vidarbha or Berar approaching it still by the eastern route; but in the course of some time more they crossed the Vindhya and settled in Dāṇḍakāranya along the banks of the Godāvari that is in Mahārāṣṭra or the Deccan. Before 350 B. C. they had become familiar with the whole country down to Tanjor and Madura." (Early History of Deccan p. 8.)

यजुषां बहुशाखत्वासंदेहे समुपस्थिते ।
 कां शाखामवलम्बेरन् तादशीं बहृचादयः ॥
 आर्धयं याजमानं ग्राह्यं बौधायनीयकम् ।
 अन्यथा पतितो ज्ञेय इति बौधायनोऽब्रवीत् ॥
 आर्धयं याजमानमाशीघ्रं यच्च नोदितम् ।
 तत्र बौधायनं ग्राह्यं बहृचादिभिरादरात् ॥

(इति यज्ञकाण्डाभिधानात्)

श्रौतं स्मार्तं च यत्कर्म स्वशाखायां न विद्यते ।
 बौधायनोक्तं तद्वाद्यं बहृचादिभिरादरात् ॥

(इति त्रिकाण्डमण्डनात्)

वैतानिकाभिकार्यं यत् स्वशाखायां न विद्यते ।
 आपस्तम्बोदितं ग्राह्यं बहृचादिभिरादरात् ॥
 बहृचः सामगश्चापि कुर्यादार्धयव्यादिकम् ।
 आपस्तम्बेन वा प्रोक्तं तथा बौधायनेन वा ॥

यज्ञकाण्डे :—

बहृचः सामगश्चापि स्वसूत्राभावतस्तथा ।
 आपस्तम्बेन वा प्रोक्तमिति शातातपोऽब्रवीत् ॥

तत्र :—

शाखिनामपि सर्वेषामभावे स्वप्रयोगिणाम् ।
 आपस्तम्बोक्तमार्गेण कर्तव्यं पुनरब्रवीत् ॥

(इति वचनाद् बौधायनाभावे आपस्तम्बं ग्राह्यम्)

आपस्तम्बस्य चाभावे बौधायनमथापि वा ।

अन्यत्रापि :—

आपस्तम्बादिभिरपि स्वसूत्राभावतस्तथा ।
 बौधायनेन कर्तव्यमन्यथा पतितो भवेत् ॥

THE KATHAS—THEIR LITERATURE

And is it not curious that not a single direct reference do we find in the entire Sanskrit or any other literature bearing on the causes of the downfall of the *Kathas* and their *āmnāya*, an *āmnāya*, which could rightly boast of the fortyfour¹ upa-

1. “तत्र कठानान्तूपगा यज्ञुर्विशेषाः । चतुश्चत्वारिंशदुपग्रन्थाः । तत्रास्ति यज्ञ काठके”
Mahidāda on *Carana-vyūha*, *Khanda* II.

granthas and about which the Caraṇa-vyūha aptly remarked तत्त्वास्ति यज्ञ काठके, i. e. *there is nothing which is not found in the Kāthaka*; and distant and very hazy though the historical facts may be, which brought about this downfall and we may, perhaps never hope to establish them in their proper perspective, we note, during the period of Brahmanic revival the major literature pertaining to the *Kaṭhas* becoming extinct and its honoured place taken by two schools of *Baudhāyana* and Āpastamba, both from the south. Whatever meagre literature belonging to the *Kaṭhas* could be discovered—and it was solely from Kāśmir, thanks chiefly to its geographical position and the isolation resulting therefrom that it has preserved local tradition and literature comparatively better—is in a wretched condition, not excluding its *Samhitā*, and the two *Gṛhya-sūtras*: A fairly large number of Śrauta and *Gṛhya* passages occur in the various *Paddhatis*, none of which has, as yet, been either studied or published. And highly instructive and important though a picture of the fratricidal war among the Vedic śākhās is bound to be, a picture that would clearly tell as to how and why the Āpastambas and Baudhāyanas emerged pre-eminent among the Yajur-vedins—we have absolutely no means to draw it in detail; and although one should readily concede that the Vedic tradition regarding śākhās is fairly genuine in broad outlines, there are cases in which this tradition, even though vouchsafed by high authorities, is not merely untrue, but is, obviously, a deliberate attempt at misrepresentation.

Well, the existence of the Kāthaka-*Samhitā*, together with the two available *Gṛhya-sūtras*, should ensure the existence of a Kāthaka-*Brāhmaṇa*, and to this we find a positive reference in Jayanta-Bhaṭṭa, who says:—

तथा शताध्ययने॑ ऽपि... । तथा च काठकशताध्ययने॒ ब्राह्मणे॑...

1. Nyāya-mañjari p. 254.

2. CP. cit. p. 258.

It is just possible that the various śākhās belonging to the *Katha*-caraṇa had their own distinct Brāhmaṇas, as two of them, indeed, have their own Gṛhya-sūtras, and it may be feared that the number of Brāhmaṇa extracts, collected herein, originally belonged to a śākhā different from that of the Carakas, to which the available Kāṭhaka-*samhitā* avowedly belongs.

Not only this. The circumstance, that the *Brāhmaṇa* extracts, collected herein, have been mainly gleaned from various Kāśmir *Paddhatis*—themselves a veritable hotchpotch—or the fact that the passages concerned, at any rate, some of them, have such labels as *Śrāddha*-brāhmaṇa, *Mekhalā*-brāhmaṇa, attached to them, may not be a guarantee for the assumption that these extracts come from a Kāṭhaka-*Brāhmaṇa*, and not from a Kāṭhaka-*samhitā*, which is, in turn, a collection of mantras, together with the Brāhmaṇa passages; nor, on the reverse, can it be asserted that the *mantra* extracts, included in this work, come from a Kāṭhaka-*samhitā* simply because they are *mantras*, and not from a Kāṭhaka-*Brāhmaṇa*, for the reason that like *Samhitās*, Brāhmaṇas also do contain mantras, together with prose passages.

To extend this scepticism a step further. We could argue that some of the prose and mantra extracts, collected in the present work, come from a Kāṭhaka-*Āraṇyaka*, and not from a *Brāhmaṇa*, on the ground that analogous passages form a common feature of the Taittirīya-*Āraṇyakā*, and the *Kaṭhas* may also have had their own parallel *Āraṇyaka*, containing kindred matter.

What is possible in case of the *Brāhmaṇa*, partially holds good in case of the Śrauta-sūtra; and there seems to be absolutely no warrant to fix the Śrauta-sūtra extracts, collected herein, to any particular śākhā of the *Katha*-caraṇa. The first Śrauta-sūtra extract—and this is the only complete and coherent extract available—makes only this much certain that

that Kāthaka-Śrauta-sūtra, from which the extract concerned comes, was divided into *Paṭalas*.

Coming to the Kāthaka-ṛ̥hya, although two ḡṛhya-sūtras belonging to the two sākhās of the Kāṭha-*carana* are available, I have thought it advisable to append herewith a list of all those ḡṛhya passages, which have been quoted in the name of the Kathas, in the various ritual or smārta works. A large number of them is traceable to the two ḡṛhya-sūtras, some occur therein with variants, while some of them are not found in them at all; and this may be significant.

THE KATHAS—LITERATURE ON THEM

And here, it may be worthwhile to give a brief resume of the work till now done in this field.

In 1855, Weber wrote on the divisions and orthography of the Kāthaka-samhitā¹ and discussed, in detail, kindred matter in his article² “Einiges über das Kāthakam.” In 1873, while reviewing, in detail, the Mahābhāṣya of Patañjali, he again discussed its bearing on the Kathas³. In 1879, Schroeder took up the matter and wrote “Das⁴ Kāthakam und die Maitrāyaṇi samhitā.” The same year, Jolly, utilizing, in collaboration with Barth and others, the material, procured by Bühler from Kāśmīr, in 1875, drew attention to the Kāthaka-ṛ̥hyasūtra in his article “Das Dharmasūtra des Viṣṇu und das Kāthaka⁵-ṛ̥hyasūtra”; a portion of this material being utilized by Caland in his Altindischer Ahnenkult (1893, pp. 65-77). In 1891, Schroeder wrote “Die⁶ Accentuation der Wiener Kāthaka-Handschrift;” in 1892,

1. Indische Studien III. 285-86.
2. Indische Studien III. 451-479.
3. Indische Studien XIII. 375, 436-443.
4. Monatsberichten der Königl. Akademie der Wiss. zu Berlin, July Session. 1879.
5. Sitzungsber. der Bayer. Ak. der. Wiss. 1879.
6. ZDMG. 45, pp. 432ff.

“Die¹ Kāthaka-Handschrift des Dayārām Jotsi in Śrīnagar und ihre Accente”; in 1895, “Das² Kāthaka, seine Handschriften, seine Accentuation und seine Beziehung zu den indischen Lexicographen und Grammatiken”. In 1896, “Zwei³ newerworbene Handschriften der K. K. H of Bibliothek in Wien mit Fragmänten des Kāthaka”; and in 1897, “Ein⁴ neuentdecktes R̄caka der Katha-schule.” In 1898, he published “his Kātha Handschriften⁵,” in which he envisaged the probability of a Kāthaka-Brāhmaṇa. In 1900-10 he brought out his admirable edition of the Kāthaka-saṃhitā in three parts, to which, in 1912, R. Simon added his Index Verborum and Caland his learned textual criticism together with emendations in his articles contributed to the Gött⁶. gel. Anz. and WZKM.⁷

In 1920 Caland⁸ defined the probability of a Kāthaka-Brāhmaṇa and edited a few extracts as specimen. In 1922, he edited, for the D. A. V. College, Lahore, the Kāthaka-Gr̄hyasūtra, which was followed, in 1928, by Raghuvīra’s collection of Kāthaka⁹-Śrautasūtra passages, gleaned from the printed commentary of Devayājñika. The same year Pt. Madhusūdana Kaul brought out the first volume of his Laugāksi-Gr̄hyasūtra¹⁰, followed by the second in 1934. In 1932 Raghuvīra published

1. ZDMG. 46, pp. 427-31.
2. ZDMG. 49, pp. 145-171.
3. Sitzungsber. der. Kais. Ak. der Wiss. in Wien phil-histo. Klasse CXXXIII.
4. ZDMG. 51, pp. 666-68.
5. Die Tübinger Kātha-Handschriften und ihre Beziehung zum Taittirīya Āraṇyaka in Sitzungsber. der Kais. Ak. d. Wiss.
6. 1900. No. 9.
7. XXIII, XXVI etc.
8. Verse en Meded. Kon. AK. V. W. Afd. Lett. Ve. R, IV. e dl. 1920.
9. Oriental College Magazine 1928.
10. Kāśmir Series of Texts and Studies No XLIX, LV.

his edition of the *Kaṭha-Kaṭīṭhala-Saṁhitā* and with that the Kaṭhaka studies came to an end.

SOURCES

Sources of extracts have been indicated in footnotes and they need not be repeated here. Mention, however, may be made of the following R̄cakas :—

H = Hifz-ur-Rahaman R̄caka. The original is in the possession of Maulavi Hifz-ur-Rahaman of Lahore. Its roto, in the Panjab University Library, is numbered 6607 and covers 340 folios. It is written in Śāradā script. The signature at the end runs : इति मदैषविगणा: मन्त्राः प्रीताः सन्तु शुभम् । १०३३ विक्र (म) आषाढ शुदि अष्टम्यां लिखितम् । कल्कतदेशमध्ये । शुभम् ।

It was written in the 11th. vikrami in the Gilgit country and may, therefore, indicate the state of the Vedic ritual prevailing in that region about the 11th. Vikrama.

CONTENTS

देवानामार्षम् + स्वस्तिभद्रम्	१	पितृसूक्तम् यजुर्वेदे	१०७
कनिकदू भद्रम्	४	श्राद्धत्राह्णाणम्	११२
आनुभद्रम्	६	पितृसूक्तम् ऋग्वेदे	११६
अमिभद्रम्	९	स्वाध्यायत्राह्णाणम्	११७
अशीतिभद्रम्	१०	पिण्डपितृत्राह्णाणम्	१२६
कलशपूजनम्	१५	प्रायश्चित्तस्थानम्	१३०
ऋचक्रम्	२५	ऋक् संहिताया यजुर्वेदसूक्तानि	१५७
एकचक्रम्	४७	आमेयगायत्रम्	१६१
ग्रहेष्ट्राह्णाणम् (छ)	५३	ध्यानम्	१६३
आवाहनम्	५८	चन्द्रस्य	१६९
गायत्रीत्राह्णाणम्	७१	बुधस्य	१८२
इष्टेत्राह्णाणम्	७९	बृहस्पतेः	१९०
धावमान्यत्राह्णाणम्	८१	सरस्वतीशुक्रसूक्तानि	१९०
कूप्माण्डत्राह्णाणम्	८७	गणपतिराहुः	२०६
कूप्माण्डत्राह्णाणम्	९२	केतुसूक्तम्	२१०
कूप्माण्डमन्त्राः	९४	ब्रह्मध्वसूक्तम्	२१४

अगस्त्यसूक्तम्	२१८	३३ आवाहनम्
वास्तोस्पतिसूक्तम्	२२२	३७ ग्रहशान्तिः
क्षेत्रपालसूक्तम्	२२४	४४ उपहारलक्षणम्
रात्रिसूक्तम्	२२७	४५ (ऋग्वेदे) अग्निसूक्तम्
सर्वदेवतसूक्तम्	२२९	४८ (यजुर्वेदे) आदिवायसूक्तम्
षष्ठुसूक्तम्	२३१	५१ ऋग्वेदे चन्द्रसूक्तम्
पुरुषसूक्तम्	२३४	५२ यजुर्वेदे „
लक्ष्मीसूक्तम्	२४६	५३ ऋग्वेदे भौमसूक्तम्
शताध्यायस्त्रदः	२७४	५४ यजुर्वेदे „
महारौद्रमन्त्राः	२८२	५७ ऋग्वेदे बृहस्पतिसूक्तम्
ध्यानम्	२९४	५९ यजुर्वेदे बृहस्पतिसूक्तम्
यजुर्वेदे सौमारौद्रमन्त्राः	३००	६० ऋग्वेदे वृहस्पतिसूक्तम्
KS. 21. 5	३०२	६१ यजुर्वेदे „
KS. 21. 8.	३०७	६२ यजुर्वेदे शुक्रसूक्तम्
गाँरीस्तुतिः	३१४	६५ ऋग्वेदे शनिसूक्तम्
अस्यवामसूक्तम्	३१५	६६ ऋग्वेदे राहुसूक्तम्
देवीपञ्चकम्	३२४	६९ यजुर्वेदे राहुसूक्तम्
ओषधीस्तुतिः	३३८	७० यजुर्वेदे केतुसूक्तम्
Signature	३४०	७२ यजुर्वेदे ध्रुवसूक्तम्

U = University Library Rcaka, Lahore. Original is the property of Maulavi Hifz-ur-Rahaman, Lahore. Its roto, in the Panjab University Library is numbered 6606, and is written in Śāradā script. It contains 180 folios. Its contents are :—

Page I स्वस्तिभद्रम्

२१ एकचक्रम्
२५ गायत्रीब्राह्मणम्
२६ द्रष्टव्राह्मणम्
२७ आत्रह्वाब्राह्मणम्
२८ मार्तण्डब्राह्मणम्
२८ ग्रहशान्तिः

३३ सौमारौद्रम्
३४ चमष्टुम्
३५ दीक्षयासुद्रव्राह्मणम्
३६ देवीपञ्चकम्
३७ अस्यवामसूक्तमन्त्राः
३८ देवीसूक्तम्
३९ एकचक्रम्
४० गायत्रीब्राह्मणम्
४१ द्रष्टव्राह्मणम्
४२ आत्रह्वाब्राह्मणम्
४३ मार्तण्डब्राह्मणम्
४४ उपहारलक्षणम्
४५ (ऋग्वेदे) अग्निसूक्तम्
४६ (यजुर्वेदे) आदिवायसूक्तम्
४७ ऋग्वेदे चन्द्रसूक्तम्
४८ ऋग्वेदे बृहस्पतिसूक्तम्
४९ ऋग्वेदे बृहस्पतिसूक्तम्
५० ऋग्वेदे वृहस्पतिसूक्तम्
५१ ऋग्वेदे शुक्रसूक्तम्
५२ ऋग्वेदे शनिसूक्तम्
५३ ऋग्वेदे राहुसूक्तम्
५४ ऋग्वेदे राहुसूक्तम्
५५ ऋग्वेदे केतुसूक्तम्
५६ ऋग्वेदे ध्रुवसूक्तम्
५७ ऋग्वेदे अगस्त्यसूक्तम्
५८ ऋग्वेदे वास्तोस्पतेः सूक्तम्
५९ ऋग्वेदे शताध्यायमन्त्राः
६० ऋग्वेदे लक्ष्मीसूक्तम्
६१ ऋग्वेदे रात्रिसूक्तम्
६२ ऋग्वेदे षष्ठुसूक्तम्
६३ ऋग्वेदे यजुर्वेदे नारायणस्यार्थम्
६४ ऋग्वेदे लक्ष्मीसूक्तम्
६५ ऋग्वेदे शताध्यायमन्त्राः
६६ ऋग्वेदे सौमारौद्रम्
६७ ऋग्वेदे चमष्टुम्
६८ ऋग्वेदे दीक्षयासुद्रव्राह्मणम्
६९ ऋग्वेदे आत्रह्वाब्राह्मणम्
७० ऋग्वेदे मार्तण्डब्राह्मणम्
७१ ऋग्वेदे उपहारलक्षणम्
७२ ऋग्वेदे अग्निसूक्तम्
७३ ऋग्वेदे आदिवायसूक्तम्
७४ ऋग्वेदे चन्द्रसूक्तम्
७५ ऋग्वेदे बृहस्पतिसूक्तम्
७६ ऋग्वेदे शुक्रसूक्तम्
७७ ऋग्वेदे शनिसूक्तम्
७८ ऋग्वेदे रात्रिसूक्तम्
७९ ऋग्वेदे षष्ठुसूक्तम्
८० ऋग्वेदे यजुर्वेदे नारायणस्यार्थम्
८१ ऋग्वेदे लक्ष्मीसूक्तम्
८२ ऋग्वेदे शताध्यायमन्त्राः
८३ ऋग्वेदे लक्ष्मीसूक्तम्
८४ ऋग्वेदे शताध्यायमन्त्राः
८५ ऋग्वेदे लक्ष्मीसूक्तम्
८६ ऋग्वेदे दीक्षयासुद्रव्राह्मणम्
८७ ऋग्वेदे आत्रह्वाब्राह्मणम्
८८ ऋग्वेदे मार्तण्डब्राह्मणम्
८९ ऋग्वेदे उपहारलक्षणम्
९० ऋग्वेदे अग्निसूक्तम्
९१ ऋग्वेदे चन्द्रसूक्तम्
९२ ऋग्वेदे बृहस्पतिसूक्तम्
९३ ऋग्वेदे शुक्रसूक्तम्
९४ ऋग्वेदे शनिसूक्तम्
९५ ऋग्वेदे रात्रिसूक्तम्
९६ ऋग्वेदे षष्ठुसूक्तम्

१२० यजुर्वेदे देवीसूक्तम्

गणपतिराहुसूक्तम्

५६

१२३ रक्षोद्धमन्त्राः

सदकेतुसूक्तम्

५९

१२६ अथोपनयनविधिः

ब्रह्मद्विवसूक्तम्

६१

१५९ ओजोऽसीति गायत्रीमावाय्य

अनन्तागस्त्यसूक्तम्

६४

देवानामार्षम्

वास्तोस्पतिसूक्तम्

६६

After 159 the folios are not properly numbered. Five folios, numbered 1-5, contain वैतारणी-विधिः. A separate folio, numbered I, has व्याहृतीब्राह्मणम्. Folios 11-13 have गायत्रीब्राह्मणम्; folios 1-9 give कूष्माण्डब्राह्मणम्.

Lp = Lalcan Pustakālaya
Rcaka, (D. A. V. College)
Lahore; No. 6171. It is
divided into two parts. part I,
covering 189 pages, contains :-

कलशार्चनकृतिः

१

ब्रह्मसूत्रविधिः

५६

कल्याणभद्रम्

४

नवतन्तुविचारः

५७

कनिकद्व भद्रम्

५

पुष्पविचारः

५९

इन्द्रभद्रम्

६

मालाविचारः

६०

आ नो भद्रम्

७

भोजनाहुतिविचारः

६०

अमिभद्रम्

८

आपो हि पृष्ठ विचारः

६०

अशीतिभद्रम्

९

नवप्रह्लादाहनम्

६१

विष्णुभद्रम्

१०

अमेराचाहनम्

६१

कलशार्चनम्

११

धरण्याचाहनम्

६३

ऋचकम्

१७

दिक्पालाः

६५

आमिसूक्तम्

२८

नवप्रह्लादाहनम्

६६

सूर्यसूक्तम्

३२

क्षमा

६९

वरुणशशिसूक्तम्

३५

पञ्चगव्यविधिः

१०६

कुमार सौमसूक्तम्

३९

नवप्रह्लादिसर्जनम्

१०७

विष्णुद्विष्टसूक्तम्

४३

प्रह्लादिन्तिविधानम्

११६

इन्द्राच्छ्रहस्पतिसूक्तम्

४७

अङ्गुतशान्तिविधानम्

११९

सरस्वतीशुक्रसूक्तम्

५०

अङ्गुतशान्तिः

१२१

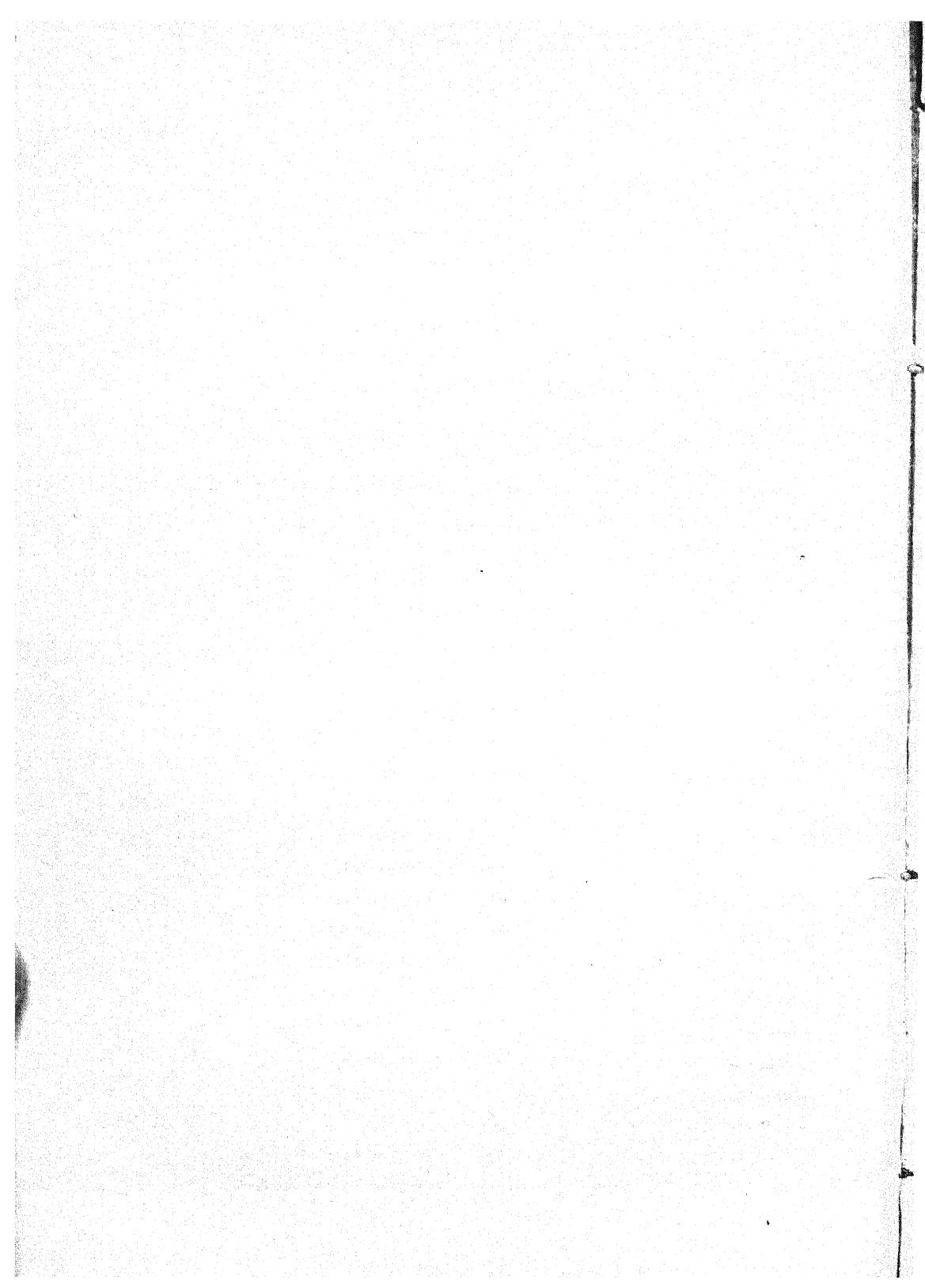
प्रजापतिशश्वरसूक्तम्

५२

सूर्यादिग्रहन्यासः

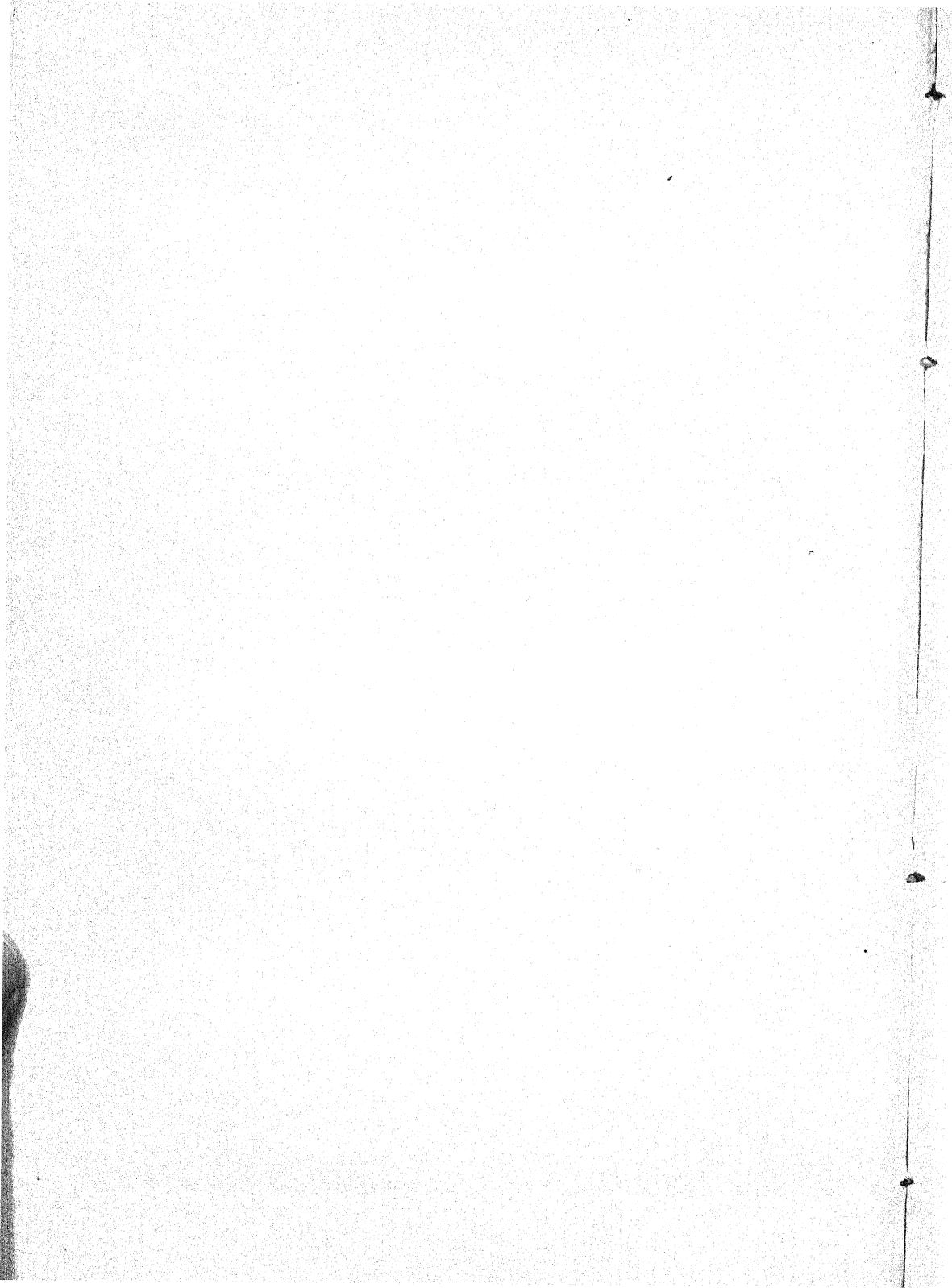
१२६

राज्ञीपूजा	१२८	तर्पणम्	२५
विद्यारम्भे होमः	१३२	रुद्रमन्त्राः	२८
ध्यानम्	१३२	शताध्यायमन्त्राः	४०
ऋग्वेदे अभिसूक्तम्	१३२	अस्यवाममन्त्राः	४८
यजुर्वेदे आभिसूक्तम्	१३५	देवीसूक्तम्	५७
ऋग्वेदे आदित्यसूक्तम्	१३६	तर्पणम्	६७
यजुर्वेदे आदित्यसूक्तम्	१४०	कूम्भाण्डब्राह्मणम्	६९
ऋग्वेदे चन्द्रसूक्तम्	१४५	प्रायविद्यतम्	८६
यजुर्वेदे „	१४६	पूर्णाहुतिब्राह्मणम्	१०३
ऋग्वेदे भौमसूक्तम्	१४७	यज्ञोपवीतब्राह्मणम्	१०६
यजुर्वेदे „	१४८	गजाश्राद्विधिः	१०६
ऋग्वेदे बुधसूक्तम्	१४९	गजास्थिक्षेपणश्राद्धम्	१०८
यजुर्वेदे „	१५४	वपनविधिः	१०९
बृहग्नां विष्णुसूक्तम्	१५९	गजास्थिक्षेपणविधिः	११०
ऋग्वेदे बृहस्पतिसूक्तम्	१६२	अभिविधिः	११०
यजुर्वेदे बृहस्पतिसूक्तम्	१५४	अग्निलक्षणम्	१११
ऋग्वेदे शुक्रसूक्तम्	१६४	ब्रह्मसूक्तम्	११३
यजुर्वेदे „	१६५	शिवसूक्तम्	११६
ऋग्वेदे शनैश्चरसूक्तम्	१६७	ऋग्वेदे केतुसूक्तानि	११८
यजुर्वेदे „	१६८	यमसूक्तानि	११८
ऋग्वेदे राहुसूक्तम्	१७३	पितृसूक्तानि	१२६
यजुर्वेदे „	१७५	श्राद्धब्राह्मणम्	१३३
ऋग्वेदे केतुसूक्तम्	१७७	स्वाध्यायब्राह्मणम्	१३६
यजुर्वेदे „	१७८	मार्तण्डब्राह्मणम्	१४०
ऋग्वेदे धुमसूक्तम्	१८५	पावमान्यब्राह्मणम्	१४२
यजुर्वेदे „	१८८	मलिम्लुच्चब्राह्मणम्	१४९
		पर्वतन्त्रप्रधाननिर्णयः	१५०
सौमारौद्रमन्त्राः	१	बैतारणीविधिः	१५१
रक्षामन्त्राः	१	नरकोत्तारणविधिः	१५६
पुरुषसूक्तम्	१२	देवर्षिपितृतर्पणम्	१५८
पूर्वनारायणम्	१४	पराचीपद्धतिः	१५९
उत्तरनारायणम्	१५	अन्यविचारः	१६९
लक्ष्मीसूक्तानि	२४	संख्या ६१७७ ऋचक	

काठकब्राह्मणसङ्कलनम्

॥ सोहवोतम् ॥

अर्जन्याधेयब्राह्मणम् ॥ १ ॥

ब्रह्मवादिनो^१ वदन्ति पुरो^२ वा औद्दालकिरारुणिरुवाच^३ ब्रह्मणे^४ त्वा
प्राणाय जुष्टं निर्वपामि ब्रह्मणे त्वापानाय जुष्टं निर्वपामि ब्रह्मणे त्वा
व्यानाय जुष्टं निर्वपामि ब्रह्मणे त्वा समानाय जुष्टं निर्वपामि^५ का एता

1 Cf. AV. 15. 1. 8. TS. 1. 7. 1. 4. For the significance of it see ŚB. 1. 5. 4. 6. 7 and Geldner, Ved. Stud. II. p. 147.

2 पुरो वा Jayanta's Nyāyamañjari p. 258.

3 उद्दालकिरारुणिम् Ber. औद्दालकिरारुणिम् Jayanta's NM. p. 258. औद्दालकिरारुणिमत्रस्तः: Kathopa. 10. 1. The comm. glosses auddālaki with "Uddālaka evauddālakih svārthe an". उद्दालको वै भगवन्तोऽयमारुणिः ChU. 5. 2. 2; BrU. 30. 3. 7. 1; ŚB. 10. 6. 1. 1. (in SBE with footnote) 11. 2. 7. 1; 14. 6. 7. 1; 3. 3. 4. 19; 4. 5. 7. 9; GB. 3. 5; SB. 1. 6. For Ārunayah. r̥ṣayah cf. Keith, AA. 2. 1. 4. p. 204; JUB. 2. 5. 1, where Oertel wrongly emends Ārunayah. to Āruneyah.

4 Holy word or priesthood.

(a) For the gradual development of this meaning cf. Geldner, Ved.

Stud. II. 144-150; V. Schroeder, Indien p. 91; 218; Weber, Ind. Stud. 18. 140; Keith, Veda of Black Yajus. Trans. p. 486. Brahman in this sense occurs in SBE. 1. 279; 12. 276; 15. 211; 26. 23, 59, 180; 29. 280; 43. 192; 44. 258, 314, 402, 411; TS. 4. 1. 10. 3; 4. 3. 9. 1; 5. 2. 10; 6. 1. 2. etc. See also Vedic Index. II. 77.

(b) Brahman = Charm. Cf. Keith, AA. p. 163; Oldenberg, Rel. des Veda p. 315; Deussen, Allg. Gesch. der Phil. 1. 1. 241 is untenable. Cf Winternitz, Gesch. der. Indisch. Litt. 1. 211-212. See SBE. 46. I94; 44. 221; AV. 13. 3. 33; TB. 2. 8. 89. KauS. 12. 4 etc.

(c) देवस्य तेत्यनु...ब्रह्मणे जुष्टमिति चतुर्थम् ApSS 5. 5. 2 with Caland's German trans. p. 139. For the relation of ApSS. with KS. and KapS. see Keith, Veda of Black etc. p. XLII;

(d) For Prāṇa as Brahman cf. Kauśi-

देवता यासामैवैतज्जुष्टं निर्वपत्यृचो^१ वै ब्रह्मणः प्राणं ऋचामैवैतज्जुष्टं निर्व-
पति यज्ञंषि वै ब्रह्मणोऽपानो यज्ञुषामैवैतज्जुष्टं निर्वपति सामानि^२ वै
ब्रह्मणो व्यानः^३ साम्नामैवैतज्जुष्टं निर्वपत्यथर्वार्णो^४ वै ब्रह्मणः समानोऽथर्व-
णमैवैतज्जुष्टं निर्वपति । चतुःशरावो^५ भवति चत्वारोँ हीमे वेदास्तानेव
भागिनः करोति मूलं वै ब्रह्मणो वेदो^६ वेदानामैवैतन्मूलं यद्विजः प्राशन-
न्ति तद् ब्रह्मौदनस्य ब्रह्मौदनत्वम्^७ ॥ १ ॥

taki U. 2. 1; 2; Ch U. 4. 10. 5; Tait U. 3. 3. 1; JUB. I. 33. 2. It was the doctrine of Kausitaki and Pāṇḍya (KBU. 2. 1. 2) of the sacrificial fires as revealed to Upakosala Kāmalāyana (ChU. 4. 10. 5) and one of the explanations of Varuṇa's to Bhṛgu. (TaitU. 3. 3. 1). It was held by Udaṅka Śaṅkayana (BrU. 4. 1. 2.) and is refuted ibid (5. 13. 1). Cf. Oertel JAOS. 16. 230; Keith, AA. p. 205.

- 1 For an ingenious interpretation of ṛk and sāman cf. AB. 3. 23.
- 2 ब्रह्मणः प्राणा Jayanta's NM. p. 254. The Tait. Prātiśākhya (9. 2) prescribes the use of jihvāmūliya and upa-dhāmāniya before guttural and labial sounds and the assimilation of visarjanīya to a sibilant. The mss. in Sāradā from Kāśmir generally follow this rule.
- 3 Cf. JUB. 14. 4. 1.
- 4 अथर्वणो P. अथर्वाणि B. आर्थर्वणो Jayanta's NM. p. 254.
- 5 अथर्वणमैवै० Jayanta's NM. p. 258.
- 6 ब्रह्मौदनं चतुःशरावं निर्वपति. ApSS. 5. 5. 1.
- 7 On the other hand both AB. and KB. expressly mention the

existence of त्रीविद्या. Neither text recognises the existence of the AV. Cf. Keith, Rigveda Brāhmaṇas Translated p. 47. See Bloomfield Atharva Veda p. 4. For the detailed discussion cf. Jayanta's NM. pp. 253-260.

8 ब्रह्मन्=Sacrifice is the source of the Veda. SBE. 32. 19-22.

9 वेदा. Jayanta NM. p. 258.

10 ब्रह्मौदन denotes in the later Samhitās and the Brāhmaṇas the rice boiled for the priests officiating at the sacrifice. Vedic Index II, 80. For the extolling of ricemess offering see AV. 4. 35.

Jayanta in his Nyāyamañjari (p. 254) says तथा शताध्ययने ऽपि. Again on p. 258 he goes on तथा च काठक-शताध्ययने ब्राह्मणे ब्रह्मौदने श्रूयते. The expression Satādhyanepi and Kāthakaśatādhyanē Brāhmaṇe should be noted, because it comes from Jayanta, who was probably a native of Kāśmir. Cf. Keith, Indian Logic and Atomism. p. 33. See Caland, Versl. en. Meded. etc. p. 483.

निशि चर्मन् ब्रह्मा ब्रह्मौदनं निर्वपति रक्षांसि॑ वै देवानां यज्ञमाजिधांसंस्तानि ब्रह्मणापान्त ब्रह्म ब्रह्म॑ ब्रह्मणैव यज्ञाद्रक्षांस्यपाहन्ति चतुःशरावो भवति चतस्रो॑ दिशो दिग्भिरेव यज्ञाद्रक्षांस्यपाहन्ति॑ जीवतएङ्गलो॑ भवति संपद्धर्यां

1 Locative. Cf. अपरेण ब्राह्मौदनिकं लो-हिते चर्मणानङ्गुहे……………चतुःशरावं निर्वपति. Ap. SS. 5. 5. 1. अस्तमिते रोहिते चर्मणानङ्गुहे चत्वारि etc. KSS. 4. 8. 3; MSS. 1. 5. 1. 17—19. For the loc. in अन् and अनि see Wackernagel, Altind. Gr. III. p. 273—278. Cf. KS. 29. 10. 179. 17; SB. 13. 4. 3. 6; Keith, AA. p. 55; Rigveda Brāhmaṇas p. 73; Caland, BSS. 41; JB. 15; Acta Orient 4. 3. 212. Caland, Pañcavimśa Brāhmaṇa. p. 19.

2 For the activity of the Rākṣasas cf. the discussion on गन्धर्व by Pischel Ved. Stud. 1. 77. seq. II. 233, 234, and Oldenberg, Rel. des. Veda. p. 249 n 1. and the further treatment by Windisch, Buddha's Geburt pp. 12—14; Keith, JRAS. 1910. p. 213; Veda of Black Yajus etc. p. 489. For its derivation see SB. 1. 1. 1. 16. See Oertel, Synt. of Cases in the Prose of the Brāhmaṇas p. 79.

3 ब्रह्म वै ब्रह्मा ब्रह्मणैवैनं ब्रह्माभिष्चिति. MS. 4. 4. 2: 52. 6. यं पपत्तं ब्रह्मणे ब्रह्म पूर्वं तेनौदनेनातिराणि स्मृत्युम् । AV. 4. 35. 2. Cf. Von Schroeder, Indien p. 218.

4 Cf. Vedic Index. I. 365—366. For the ten quarters (i.e. the usual four, the four intermediate quarters and the ऊर्ध्वं and अधो दिश्) see Keith, Veda of Black Yajus School p. 632.

5 For the exclusion of one's enemy from the quarters see TS. 5. 2. 5. 6; 6. 2. 7. 5. KS. 20. 4. MS. 3. 2. 5: 22. 5. etc.

6 चतुःशरावमोदनं पक्षवा ब्राह्मणेभ्यो जीवतएङ्गलमिवोपहरेत् MS. 1. 4. 13: 62. 14; जीवतएङ्गलमिव श्रप्यतीति विज्ञायते ApSS. 5. 5. 7. इव is often used in the sense of एव or more accurately as a sort of modification of the sense of the plain assertion. Thus in पृष्ठत इवाग्रीष्मि कृत्वा AB. 1. 30. See Keith, Rigveda Brāhmaṇas p. 89. See Delbrück, Altind. Synt. p. 477; Speyer, Ved. und Skt. Synt. R. 230; Eggeling, SBE. 44. p. 152; Keith, JRAS. 1908 p. 1193 note 1; 1909 p. 754 note 6; Oertel, Synt. of Cases in the Prose of the Brāhmaṇas. I p. 15.

7 Caland. Sampaddhyai may stand haplographically for sampadadhyai as indrenatā stands for indrenapānatā in PVB. 15. 5. 20. Cf. Caland on it in PVB. p. 405. I would however prefer समृद्धया dative of समृद्धि. Cf. KS. 29. 3. 171. 5—6. आधारमाधारयति समिद्धया (Schroeder) एवोदीप्त्यै यत्र तृणं वा दारु वा पश्येत्तप्रत्याधारयेदभिमत्येव जुहोति समृद्धया अपवर्हिषः where समिद्धया should be emended to समृद्धया. In Mantra Pāṭha (2. 2. 11. मित्रस्य

अपूतो वा एषोऽमेध्योऽयज्ञियोऽनृतमूच्चिवान् य ऋणान्यनवदा-
याशिमाधत्ते तमन्वारम्भयित्वा॑ यदेवा देवहेडनं॑ यददीव्य॑न्नृणमहित्येता
आहुतीराज्येन जुहोति पुनात्यैवैनं पूतो मेध्यो यज्ञियोऽप्रिमाधत्त एक-
विंशतिरेता आहुतीजुहोति॑ असा॑ आदित्य एकविंश॑ एष सविता स ह देवस्य
सवितुः पवित्रं तेनैवैनं सवितुः पवित्रेण पुनाति यदन्तरिक्षमित्यग्न्य एवैन-

चक्षुधारणं बलीयस्तेजो यशस्वि स्थविरं
समिद्धम्) समिद्धम् apparently stands
for समृद्धम्. 'The form समिद्धम् is
as Prof. Kirste (note to Hir. 1. 4.
6) suggests, probably a Prakritic
form for समृद्धम्, which occurs in
Śāṅkh 2. 1. 30. But it should be
added that in Śāṅkh, also a vari-
ous reading समिद्धं is quoted in
Prof. Oldenberg's edition (Ind.
Stud. 15. p. 48). See Winternitz,
Mantra Pāṭha, p. XXIII. For the
confusion of ऋ and इ (Wackernagel,
Altind. Gr. 1. p. 19) cf. the ma-
ntra variants:—

वृष्णः RV. 1. 145. 6; Nirukta 2. 7.
विष्णोः VS. 6. 3; TS. 1. 3. 6. 2;
MS. 1. 2. 14: 23. 17.
होत्रावृथः TB. 2. 6. 16. 2. होत्राविदः
RV. 10. 15. 9; AV. 18. 3. 47; MS.
4. 10. 6: 157. 16.

प्रसृतिः MS. 2. 11. 2: 140. 10. प्रसितिः:
VS. 18. 1; TS. 4. 7. 1. 1.

समृद्धम् ŚG. 2. 1. 30. समिद्धम् HirG.
1. 4. 6.

(With the additional confusion of
ś and s) see परिश्रितः ĀG. 2. 8. 16.
परिसृतः MG. 2. 11. 12. Cf. Oertel,
Synt. of Cases in the Prose of the
Brāhmaṇas 1. p. 316.

1 ऋणानि. तथा हि “जायमानो वै ब्राह्मणस्त्रि-
भिर्ऋणवाँ जायते—ब्रह्मचर्येण ऋषिभ्यो
यज्ञेन देवभ्यः प्रज्या पितृभ्यः । एष वा
अनृणां यः पुत्री यज्वा ब्रह्मचारी च” इति
श्रुतिः । For ऋण cf. Pischel on ऋणा-
वन्. Ved. Stud. I. 228. अनवदाय. Cf.
Geldner, Ved. Stud. III. p. 133. .

2 अन्वारम्भ = to take hold of from be-
hind. Cf. (A.B. 7. 17. 1) अथ हास्मन्न-
न्वारव्ये ‘then as he took hold of him.’
(Keith, Brāhmaṇas of Rigveda p.
305.) ‘then after this (हरिश्चन्द्र) had
taken hold of him from behind.’
Oertel, Synt. of Cases, etc. p. 233.
The comm. to A.B. glosses अन्वा-
रव्ये with उपस्थृष्टवति.

3 Cf. TĀ. 2. 3. 1. Cf. also BŚS. 3. 7.
16; KS. 38. 5: 106. 6. यदेवा देवहेडनं
त्वमन्ने अयासीति AŚS. 10. 7. 14. etc.
4 यददीव्यन्नृणमहं कृणोमि. AV. 6.
119. 1.

5 अहुती० Caland. A mere misprint.

6 On यज and यु see Weber, Ind.
Stud. 10. 324.

7 Cf. KS. 12. 6: 168. 18; 33. 8: 35. 2;
34. 9: 43. 9; TB. 3. 8. 17. KS. 14.
5. ŚB. 13. 3. 3. 3; 13. 4. 4. 11; 13.
5. 4. 26. PVB. 4. 6. 4.

8 Cf. KS. 9. 6: 109. 19-20; TĀ. 2. 6.
2: 224; MS. 1. 10. 3: 143. 1-2.

मेतदेनसः प्रमुञ्चन्ति संकसुकोँ विकसुक इत्येतदेवास्मा अथयो यद्दम्भं चात-
यन्ति कृत्यां^३ निर्वृतिं संवर्चसेत्याशिषमेवाशास्ते ॥ २ ॥

देवाश्व वा असुराश्वाधेयायोपावसन् समावत्कुर्वाणा यदेव देवा
अकुर्वत तदसुरा अकुर्वत ते देवा एतमोदनमासाद्यैता आहुतीराज्येनाजुह-
बुस्तदसुरा नान्ववायंस्ततो देवा अभवन् परासुरा अभवन् य एवं^४ विद्वानेत-
मोदनमासाद्यैता आहुतीराज्येन जुहोति आतृ॒यस्यानन्ववायाय^५ भवत्या-
त्मना परास्य आतृ॒यो भवति प्रवेधसे कवय^६ इत्युत्त्वोदनस्य^७ जुहोति देवा-
नामेव हेडां॒यवयजते^८ चातुर्मास्यान्यालप्स्यमानस्य^९ दीक्षिष्यमाश्यैता आहु-

1 Cf. TĀ. 2. 4. 5.

2 For यद्दम and its varieties cf. Ved.
Index II. 182. 183. चातयन्ति. Mark
the connection between चत् and
चि (= tiw).

3 कृत्यां निर्वृतिं च पद्म च. TĀ. 2. 4: 209.

4 Cf. KS. 4. 12: 37. 3; TĀ. 2. 4 1: 209. ŚB. 2. 4. 6. It will be noted
that in the text through कृत्यां निर्वृतिं
and so forth have been printed.
m being in every case when
final save at the end of a sentence,
changed to anusvāra, and further,
in all cases where m occurs as
the end of the first member of a
compound (संकसुकः संवर्चसा) m
is used. I have followed Macdonell
(Bṛhaddevatā) and Keith (AA.)
in using anusvāra before mutes,
semivowels and sibilants, 'as allo-
wed by Pāṇini, VIII. 4. 59, and
approved by Whitney R. 71. 73.'
Cf. Keith, AA. p. 162. The Veda of
Black Yajus School Translated.
p. 37.

5 The Vedic शृष्टि seeks to win practical ends by means of knowled-

ge, particularly mystic (=magic)
knowledge. Cf. Franklin Edgerton
in Studies in Honor of Maurice
Bloomfield pp. 131, 134.

6 ०व्यस्यनन्ववायाय B.

7 Cf. KS. 7. 12: 73. 7-8; RV. 5. 15.
1; TB. 1. 2. 1. 9; MSS. 1. 5. 1;
BSS. 2. 14; ApSS. 5. 5. 8.

8 ०उत्त्वोद० B. ओदनस्य partitive gen-
tive as a less complete or less ab-
solute object than an accusative. Cf.
आज्यस्योपस्तर्यं ŚB. 1. 6. 1, 21; न
माषाणामशनीयात् MS. 1. 4. 10. See
Whitney, Skt. Gr. 297 B. (a). Spe-
yer, Vedic und Sanskrit Syntax.
p. 19.

9 हीडिन्यव० masculine common. Cf.
“घञ्चवन्तः” P. Liṅgānuśasanam.

10 अवजते.

11 For the four-month or seasonal sac-
rifices cf. ApSS. 8; BSS. 5; MSS.
1. 7; KSS. 5; ASS. 2. 15-20; SSS.
3. 13-18; VaitSS. 8. 8 ff; Weber,
Ind. Stud. X. 337. Hillebrandt,
Rituallitteratur. 115-119; Eggling,
SBE. 12, 383. 392. 408. 417—

तीराज्येन जुहोति पुनात्येवैनं पूतो मेध्यो यज्ञियो दीक्षते^१ । श्व आधास्य-
मान^२ रात्री^३ जाग्रति तमो वा अन्धं स्वभस्तमस एवैनमन्धसो मुश्चति शिल्पैर्गा-
यन्ति शिल्पैहिं सर्वं कुर्वन्ति ॥ ३ ॥

धारयत्येतमपि^४ न मांसमरनीयाच्च ख्ययमुपेयादधः शयीत न विप्रवसे-
न्नास्य गृहादपि हरेयुर्नार्हेरेयुरन्यत^५ आत्मनो गोपीथायामिमेतमाधाय समि-

p. 425, z. 16. See Keith, Religion
and Philosophy of the Veda II.
321-323.

1 The origin of the word दीक्षा is not settled. Cf. Oldenberg, Rel. des Veda p. 398; ZDMG. XLIX. 176; Ind. Stud. X. 357, 358; Hillebrandt, Ved. Mythologie. 482; Rituallitteratur. p. 125. Keith, Rel. and Phil. of the Veda II. p. CXIV. Keith in his note on the Veda of Black Yajus School. p. 608.

2 Locative Caland. Cf. ApSS. (5. 7. 15) श्व आधास्यमानः पुनर्ब्रह्मौदनं पचति; KS. (8. 12: 96. 1) यस्तं श्वो ऽमिमाधास्यन्तस्यात्स तां रात्रीं व्रतं चरेच मांसमरनीयाच्च ख्ययमुपेयात्; MS. (1. 5. 1. 31) श्वोऽमीनावास्यमान उपवसेत् पूर्वीं पौर्णमासमुत्तरामावास्याम्; ApSS. (5. 7. 4) यस्मिन्नक्षत्रेऽमिमाधास्यन्तस्यात्स्मिन् संवत्सरे etc. According to these citations we should expect here nom. sing. but nom. plu. आधास्यमानः is also possible. Cf. यं वाव प्रजापतिरसौ पूर्वोऽमिः तदयमित आदाय प्राङ्मुहुद्युत्याजुहोत् । तस्मादमिहोत्रं पश्चात्यश्रित्य पुरो जुहोति । पुर एवान्यानि हर्विषि धृतानि कुर्वन्ति । पुरो जुहति । The ms. reads जुहोति, but कुर्वन्ति of the previous sentence would better be

followed by plural जुहति. कपिष्ठल कठसंहिता 5, 3. 3; 41. 2-3.

Confusion of number (though very rare) is yet found in Skt. Cf. धृष्णावे धीयते धना; Pāṇini 3. 1. 85. Examples are common in Pāli. ये केचि पानभूततिथैये केचित् प्राणभूताः सन्ति. नत्थि रागसमो अग्नि नत्थि दोस-समो कल्ति । नत्थि खन्दा दिसा दुक्खा नत्थि सन्ति परं सुखम् quoted by Delbrück in Vergl. Syntax. III. p. 232. See also R.V. 7. 93. 7; MS. 1. 5. 12 (सजावहै is used of the gods) and A.V. 14. 1. 39. with Whitney's note. Keith, AA. p. 166.

3 Mark रात्रीं the solemn old Vedic form. Cf. Lanman, Sanskrit Gr. p. 393. Pāṇini 4. I. 31; Wackernagel, Altind. Gr. III. p. 185. In contrast to this cf. तं वाचंयमं रात्रिं जागर-यन्त आसते । शल्कैस्तां रात्रिमिमिन्धते । BSS. 2. 15; तदाहुर्जायुयादेतां रात्रिमिति Kāṇva ŚB. 1. 1. 4. 6; वीणातूरणवैनै-भेतां रात्रिं जागरयन्ति । आपि वा न जागति न वाचं यन्द्वृति । शल्कैरेतां रात्रिमे-तमिमिन्धान आसते ApSS. 4. 8.

2-4.

4 धारयत्येताममिर् ।

5 नास्यामिः गृहाद्वेरेयुर्नान्यत आहरेयुः । ना-

दाधानान्तं कुर्यात् वरं ददानीति^१ वाचं विसृजते शान्तो^२ वा एष भूत्वा यजमानपर्म्यैति वरेण चैवैनं सत्यया च वाचा शमयति ॥ ४ ॥

रथन्तरं^३ गार्हपत्य आधीयमाने गायत्यर्थं^४ वै लोको रथन्तरमर्थं गार्हपत्योऽस्मिस्तेन लोके प्रतितिष्ठत्यर्थं ज्योतिरवरुन्दे^५ वामदेव्यं^६ दक्षिणाग्रा आधीयमाने गायत्यन्तरिक्षं^७ वै वामदेव्यमन्तरिक्षं दक्षिणाग्निरन्तरिक्षे तेन प्रतितिष्ठति वायुं ज्योतिरवरुन्दे वृहदाहवनीयं^८ आधीयमाने वृतं वदेत् । न मांसमश्नीयात् । न ख्यियमु-
पेयात् । MSS. 1. 5. 1. 26-30. ApSS. 5. 7. 6.

1 वरं ददानीति वाचं विसृजते BSS. 2.

16. सृज्+वि with वाचं is (with very few exceptions) used in the middle • voice. Cf. SB. 1. 1. 4. 8; 2. 4. 1. 6; 3. 2. 2. 4; 3. 2. 2. 26; 6. 7. 4. 14; 7. 2. 2. 1; 7. 3. 1. 4; TS. 6. 4. 11. 3; TB. 3. 2. 3. 8; MS. 3. 6. 9; 3. 8. 2. SB. 6. 6. 4. 1. has वाचं विसृजते while 6. 6. 4. 2 reads विसृजति. Cf. Oertel, Synt. of Cases in the Prose of the Brāhmaṇas I. p. 160.

2 अशान्तो. Caland.

3 तरुं Caland. रथन्तरं सामः—

अभि त्वा शूरं नोनुभोऽदुर्गधा इव धेनवः ।
ईशानमस्य जगतः स्वर्दशमीशानभिन्द्रं
तस्युषः ॥

न त्वा वी अन्यो दिव्यो न पार्थिवो न जातो
न जनिष्यते ।

अश्वायन्तो मधवचिन्द्रं वाजिनो गव्यन्त-
स्वा हवामहे ॥

4 अयं वै लोको रथन्तरम्. SB. 8. 5. 2. 5.

5 Macdonell, Vedic Grammar for Students. p. 413 gives both रुन्दे and रुन्ये. The tendency to adopt more or less regularly the abbreviation of a double consonant be-

fore a consonant *nt* or *ndh* for *ntt*, *nkt*, *nddh*, *ngdh* is merely in all probability a convenient graphic abbreviation. Cf. Keith, Veda of Black Yajus School Translated p. XXXVII. This simplification is early. Cf. Benfey, Sāma Veda p. XLVIII and Roth, ZDMG. XLVIII. 101. See also Wackernagel, Altind. Gr. I. 113, 114, "who overlooks Lüder's argument. The matter is not susceptible of conclusive determination." Keith, Veda of Black Yajus School p. XXXVII. n. 5.

6 वामदेव्यमभिगायते TB. 1. 1. 8. See ApSS. 5. 13. 8.

वामदेव्यं सामः—

कथा नश्चित्र आभुवदूरी सदावृधः सखा ।

कथा शचिष्या वृता ॥

कस्त्वा सत्यो भद्रानां भंहिष्ठी मत्सदन्धसः ।

हडा चिदारुजे वसु ॥

अभीषु रा: सखीनामविता जरितृणाम् ।

शतं भवास्यूतिभिः ॥

7 PVB. 15. 12. 5; 16. 11. 4; SB. 1. I. 2. 23.

8 For Āhavaniyādhāna cf. ApSS. 5. 15. 6. वृहत्सामन् is:—

त्वामिद्धि हवामहे साता वाजस्य कारवः ।

त्वां वृत्रेष्विन्द्रं सत्पर्ति नरस्त्वां काषास्वर्वत ॥

स त्वं नश्चित्र वज्रहस्त धृष्टया महस्तवानो

गायत्यसौ वै लोको बृहदसा आहवनीयोऽमुष्मिस्तेन लोके प्रति-
तिष्ठति सूर्यं ज्योतिरवरुन्दे तदाहुरुपधीता^१ वा एतस्यामयो यस्याधी-
यमाने सामानि गीयन्ते वत्सा हि सामान्यधीनां^२ तेऽस्मै न सर्वा

अद्रिवः ।

गामश्वं रथ्यमिव संकिर सत्रावाजं न जिग्युये ॥

1 (a) I have been unable to trace this quotation. For $\sqrt{dhā} + upa$, cf.

यदस्य जुहुयाद्यशमस्य विदुद्वादुपवीतोऽस्य
यज्ञः स्यात्. MS. 3, 6, 7: 69. 15; यथाचि
गौरुधः कुरुत एवमेष देवैभ्यो यज्ञं संभरति
यो दीक्षते यज्ञजुहुयाद्यज्ञं विदुद्वात् देव-
थेयथोपधीते सूत एवं तद्युपरि जुहोति.
KS. 23, 6: 81. 8; धीतमिव तृतीयसव-
नम् KS. 23, 10, 86. 19 = JB. I, 217
= TS. 6. 1. 6. 42. The comm. glosses
it with धीतमिव तृतीयसवनं मन्यन्ते
तस्मात्तृतीयसवने ऋषीषं किभूतं सोमम-
भिषुरवन्ति तस्य पीतसारत्वात्। See also
JB. I, 217. 84.

(b) Sabara on JM. (उपवादश्च तद्वत्. १०
8, 9.) says: अस्त्याधानं तत्रेदमामनन्ति
य एवं विद्वान् वारवन्तीयं गायति……
तत्रेदमामायते उपवीता वा एतस्यामयो
यस्याग्न्याधेये ब्रह्मा सामानि गायतीति.
The comm. glosses उपवीताः with
उपशब्दः सामीप्यमाह । वीता गता: ।
कालविलम्बमन्तरेण गता भवन्तीत्यर्थः ।
Sāyana in his introduction to SV.
(Vol. I, p. 83) says इदमपरमामायते ।
उपवीता वा एतस्यामयो भवन्ति यस्या-
ग्न्याधेये ब्रह्म (may be emended to
ब्रह्मा) सामानि गायतीति । उपशब्दः
सामीप्यं ब्रूते विगताः कालविलम्बमन्तरेण
परैस्त्यङ्गा इत्यर्थः ।
This quotation also is untraced.

Bhavatrāṭa quotes this on JSS. (L
CL. ms. no. 2002.) but there it is
broken. उपधीत or उपवीत is not
found in Worterbuch.

(c) KauS. 31. 6. reads अस्थाद्यौरिय-
पवातायाः स्वर्यस्तेन गोश्चेण संपातवता
जपन्. Dorila glosses अपवाता with
अपगता गौर्वैत्सविगलितस्मेहा. 'The text
is not certain' says Bloomfield. Cf.
KauS. p. XLV.

(d) We see confusion of *a* and *u*. Cf
parallels:—

अपचित्. (sore) A.V. 6. 25; 6. 83; 7.
74; KauS. 31. 16. उपचित्. VS. 12.
97.

अपेषेत्. KB. 4. 12. उपेषेत् is pre-
ferred to this.

अपोदकम्. KB. 20. 1. Ānandāśra-
ma Ed. has उपोदकम्.

ता वा एतास्तूपरा ऊर्ज त्वसन्वन्. AB. 4.
17. ऊर्ज त्वसन्वन्. Haug.

Cf. Keith, Rigveda Brāhmaṇas, pp.
209. 293. 369. 457.

(e) We find confusion of *dh* and *v*.
Cf. PVB. 4. 8. 8, where यद्य्याहः
should be read यद् व्याहुः. (See Cal-
nd's note on it.) and RTV. 258
adhi and avi.

Thus we find उपधीता: (KB.) उपवीताः
(Sabara and Sāyana) and अपवाता
(KauS.) Which is to be preferred?

2 I could not find parallel to it. JUB.
2. 5. 1 reads देवा वै ब्रह्मणो वत्सेन वाच-

आशिषो दुहे तस्मात् सामानि न गेयान्यग्रीनामविदोहाय^१ सोमस्य वा एताः प्रियास्तन्वो यत् सामानि यदन्यत्र गीयेरन् सोमं प्रियाभिस्तनूभिः-व्यर्धयेरन्नुपनामुके^२ एनं सोमः स्यात् तस्मात् सामानि नैः गेयानि सोमस्योपनत्याग्निमादधानः सायमतिथिं ब्राह्मणं नापरुच्यते स्त्रेण सहेयि-वांसम्^३ सूर्यो वै सायं ब्राह्मणं प्रविशति^४ य आहिताग्रेतिथिर्भ-

मदुहन् । अग्निर्ह वै ब्रह्मणो वत्सः । सा यासौ वाग् ब्रह्मैव तत् ।

१ विदोह=perverted milking.

२ For this use of यत् cf. असुरी वा एतद्यदोषधयः MS. 1. 6. 3: 89. 8; ततो देवा एतं वज्रं दद्युर्यदपः (with accusative) SB. 1. 1. 1. 17. Cf. 'aeśa yo ahuro' and 'ae tahe yath ahurahe' quoted by Delbrück in Vergl. Synt. III. p. 309. See उद्दिश्यमान-प्रतिनिर्दिश्यमानयोरेकत्वमापादध्यन्ति सर्व-नामानि पर्यायेण तस्मिन्नमुपादकत इति. Kaiyata on MB. Ballantyne's Ed. p. 7.

३ For the instrumental cf. Pāṇini 2. 3. 21, the scope of which has been extended by Speyer. Vedi-sche und Sanskrit Synt. p. 11.

४ √Bdh + vi. Ātmanepada rare. Cf. यज्ञैवं चिनुयात् प्रिययैवैनं तन्वा व्यर्धयेद्य-देवं चिनुते प्रिययैवैनं तन्वा समर्धयति. KS. 21. 3. 41. 1. Bdh + vi=fail. Cf. अग्निना वानीकेनद्वे वृत्रमहंस्तस्य समासृप्तस्य भीतस्य यत्र व्याध्यत ततो धूमोऽस्त्वयत तस्माद्धूमवती नानूच्या व्यृद्धा ह सा. MS. 4. 311. यत्र व्याध्यत=where he suffered a loss, the two genitives are dependent on the verb vyādhya, like √mī नास्या-त्मनो भीयते य एवं वेद TB. 3. 2. 2: 5.

See Oertel, Synt. of Cases etc. p.

273. On ऋग्नोति see Keith, Veda of Black Yajus School. p. 100.

५ Not inclined towards, unfavourable to. For accusative see Macdonell, Vedic Gr. for Students. p. 302. Cf. वरुण एनं आहुकः स्यात् KS. 24. 5: 94. 9; 29. 3: 171. 19; उपस्थायुका एनं पश्चो भवन्ति KS. 7. 4: 66. 7; वत्सांश्च घातुको मृगः AV. 12. 4; पश्चून् घातुको भवति PVB. 7. 9. 18. In घातको उस्य रुदः पश्चन् भवति (KS. 8. 5: 89. 18) घातकः should be emended to घातुकः a variant given by V. Schroeder in footnotes. यो वै सवादेति नैनं सब उपनयति PVB. 18.

१०. १. The comm. नोपनयति is a mere blunder. Cf. also MS. 3. 1. 3: 4. 6 3. 1. 3: 4. 8.

६ Cf. ApSS. V. 16. 6-8.

७ Sandhi shows that it is instrumental. Context requires dative; in that case the sandhi may be irregular. For irregular sandhi see PVB. 13. 4. 7. कं तर्षयो=कं त ऋषयो. अथास्मान्वारब्धाय=स्मा अन्वा०. KauS. 53. 12; तल्पार्षभम्=तल्प आ० KauS. 6. 34; अनामयैविधि=अनामय एवि. KauS. 49. 23.

८ Cf. AB. 5. 30; ApSS. V. 25. 5.

९ Cf. Kathopa. 1. 1. 7. For the duty

वति स तृप्तोऽग्निं प्रविशति तस्मान्नापरोद्भव्यो नास्यानाश्वान् ब्राह्मणो
गृहे वसेत् प्रजां चास्य पशुंश्च साधुकृत्याश्चाशनीयादानाय ह्येषोऽग्निमा-
धते^१ सायं प्रातशुदितेऽग्ना^२ अहुते नाशनीयादतिथिर्वा एष आहिताग्नेः
पूर्वं ह्यतिथिमाशृंश्यन्त्यूच्चीसेन^३ पकं नाशनीयाच्छमलं वा एतदग्नेः स्व-
कृत इरिणे^४ नावस्येत् क्लिनं दारु नाभ्यादध्यात्^५ अनाग्नेयं ह्यतन्नाव्यु-
दकं नाचामेद्यो वै नाव्यग्निः स आहिताग्निमारोहति तस्य शान्त्यै^६
नानृतं^७ वदेच्छमलं वा एतद् वाचो यदनृतं शमलगृहीतः स्याद् द्वाद-
शरात्रीराज्येनाग्निहोत्रं^८ जुहुयान्ववजाता वा एतस्याग्नयो यथा कुमारं^९
नवजातं सर्पिराशयन्त्येवमेव तद् अजस्रोऽग्निर्भवति^{१०} रक्षांसि वै भूतं
संसचन्ते^{११} भूत एवैष देवानां योऽग्निमाधतेर्ग्निर्देवानां रक्षोहा रक्ष-
सामपहत्या अहतं वसीत मेधयत्वायाथो सेतजस्त्वायाच्चर्यवे^{१२} वासर्सी

of hospitality cf. TU. 3. 10 For
आतिथि cf. Keith, AA. 1. 1. 1.

1 Cf. MSS. 1. 5. 6. 13; BauSS. 2.
20; ApSS. 5. 25. 4.

2 KS. 23. 6. 81. 17.

3 Cf. MS. 1. 5. T: 75. 4; ApSS. 5. 25.
13-15. Weber (Ind. Stud. 9. 292)
shows that Avesta prefers the
period from the first appearance of
light to the sunrise as the proper
time for sacrifice while the time of
sunrise is the 'daeva yaśna'. See
Keith R.V. Br. Trans. p. 254. AB.
5. 29.

4 मामय. Cd.

5 Cf. MSS. 1. 5. 6. 14; ApSS. 5. 25. 6.

6 इरिणे Caland. Cf. ApSS. 5. 25. 9.
MSS. 1. 5. 6. 17. For the discussion
on iriṇa cf. Pischel, Ved. Stud.
II, p. 224-25.

7 क्लिनदारुणादत्यादध्यात्. Cd. Cf. ApSS.
5. 25. 7; MSS. 1. 5. 6. 16; KSS.
10. p. 377.

8 ApSS. 5. 25. 7; MSS. 1. 5. 6. 15;
KSS. 4. 10. 15. *Nau* means here
agnihotra, cf. नौर्हवा एषा स्वर्गी यद-
मिहोत्रम्. SB. 2. 3. 1. 15.

9 तस्याशान्त्यै. Cd.

10 Cf. ApSS. 5. 25. 3.

11 Cf. KS. 6. 7: 57. 3; KSS. 4. 10. 15:
377.

12 Cf. यथा कुमाराय वा वत्साय वा जाताय
स्तनं प्रतिदध्यात्ताद्यत् तत् AB. 5. 31;
तस्माकुमारं जातं धृतं वैवाग्ने प्रतिलेहयन्ति
स्तनं वानुधापयन्ति, SB. 14. 4. 3. 4.
For kumāra see तान्येतान्यग्निरूपाणि
कुमारो नवमः. SB. 6. 1. 3. 18.

13 अजास्रभिर्. Cd. Cf. ASS. 2. 1. 35;
ApSS. V. 22. 13; KSS. 4. 10. 16;
for detailed discussion on Ajasrā-
gni see Ādhānapaddhati, pp. 10-12

14 संसचन्ते Caland. संसचन्ते mine. Cf.
Macdonell, Ved. Gr. for Students,
p. 426.

15 Cf. ApSS. 5. 4. 11.

परिहिते ददात्येष हेनं विराजि प्रतिष्ठापयति तदेषाभ्यनूका (उच्चा दिवि दक्षिणावन्तो अस्थुर्ये अश्वदाः^१ सह ते सूर्येण । हिरण्यदा अमृतत्वं^२ भजन्ते वासोदाः सोम प्रतिरन्त आयु) रित्यग्नीषोमीये^३ पत्या^४ रसने^५ ददाति समेवं जीर्यतो मिथुनौ गावौ देयौ^६ मिथुनस्यावरुद्ध्या अथो ब्रह्मचारी भवत्यात्मनो^७ गोपीथाय ॥ ५ ॥

१ अश्वर्चा Cd.

२ Boyer (Journal Asiatique 1901, II. 451 seq) points out that amṛta in many places means length of life on earth and not immortality in heaven. See Keith, Veda of Black Yajus School p. 118; also Saṅkara on Vedānta Sūtra 1. 2. 17.

३ Cf. R.V. 10. 107. 2.

४ पत्या Cd. पत्न्याः seems correct. Cf. प्रवर्तौ कुरुदले स्त्रोऽप्याद्य अलङ्करणमन्यद्भूषणं तान्यसा आहरन्ति । तत्र च प्रवर्तप्रहणं कटककिस्त्राङ्गुलीयकादीनामुपलक्षणार्थम् etc. Bhavatrāṭa on Jaiminiya SS. ms. no. 2002, in Lal Chand Library.

५ रशने seems correct. Cf. KB. 8. 4, where रसना stands for रशना which is clearly correct. In Sanskrit there is a tendency to confuse S and s. Cf. the following:—

परिश्रुतम् AV. XX. 127. 9. परिस्तुतम् SSS. XIII. 17. 13.

परिश्रितः AG. II. 8. 16. परिस्तः MG. II. 11. 12.

(For the confusion of श्रुत and रित cf. Oertel, Synt. of Cases etc. I. p. 241).

विश्रयाते MP. I. 11. 6. विश्रयातै which Haradatta justifies by saying छान्दसः सकारः.

शमु सन्त्वापः AV. XIV. 1. 40. शमु शन्त्वापः MP. I. 1. 10. Haradatta says प्रसिद्धस्तु पाठः शमु शान्त्विति.

Cf. Winternitz MP. XVI. XX. Wackernagel, Altind. Gr. I. p. 226; SBE. XLII. p. 255. Bloomfield, KauS. LX. Bloomfield and E. H. Speiser in PAOS. for May 1886 p. XXXVI. For its reasons see Bühler in Epigraphica Indica Vol. III. p. 136.

६ समेवं जीर्यतः KS. VI. 4: 52. 16.

७ Cf. KB. V. 6; MSS. I. 5. 6. 22; see also TS. III. 5. 1; TB. I. 6. 11; ApSS. V. 20. 11. JSS. 22; for the importance of दक्षिणा cf. JSS. I; on दक्षिणा in general see Geldner, Ved. Stud. III. p. 95.

८ For the singular of the reflexive pronoun cf. Delbrück, Altind. syntax. p. 95. speyer, Ved. und Skt. Syntax p. 39. This rule is strictly observed in the prose of the Brāhmaṇas. Cf. Oertel, Synt. of Cases etc. I. p. 188.

गारो^१ वा एषोऽशीनां यद् गार्हपत्योऽयं वावैक^२ आसीन्नाहवनीयो
न दक्षिणायिस्ते देवाः सह जायाभिर्गार्हपत्ये ऽन्नाद्यमपचंस्ते पक्त्वा सम-
शनं प्राशनन् या देवपत्तयस्ता हि यन्तीन्मै^३ प्राशन्तीति ते देवा
अविदुर्यज्ञवेशसामिदं कुर्मेत्यग्निं विभजामेत्यग्निं व्यभजस्तस्य योऽग्नेस्तृतीयो
भागस्तं देवाः श्वोभूते^४ प्राश्वमनयन् स देवेभ्य आहवनीयोऽभवत् तदा-

1 आगार is common. अगार is found in ApG. II. 6. 8; II. 6. 10. Macdonell quotes in Vedārthadīpikā p. 164, कपोतश्चेदगारसुपहन्यात्. Patañjali VM. 1. 1. 5: 73. 8. JaimG. (II. 6. 32) reads यदागरे स्थूणा विरोहेत्. गार is found in Kāśmirian mss. Cf. तत्कालं लौगाच्चिसूत्रे अभिगारेषु च दग्धे-प्यन्ये चाग्नये ज्ञामायाष्टाकपालं निर्वपेदिति KSSP. XXV. p. 51 of the ms. no. 237. (PUL.)

2 The main divisions of the Hindu sacrifice in the Vedic period are those between the Grhya and the Srauta sacrifices which presume the use of three fires. The use of three fires is earlier than the Rg Veda. Cf. Oldenberg SBE. XXX. IX; Rel. des Veda p. 348. It is originally derived from the Soma sacrifices which insist on their use, while the Agnihotra and the new and full moon sacrifices still could be performed by the householder with his single fire. These fires are the results of priestly elaboration. The Gārhapatya remains the source of the other two, the Aha- vaniya, in which offerings are normally made, and the Dakṣināgnyi, which receives offerings for dread spirits like the Manes, while it

also serves with its heat and light to repel the evil spirits, the Rākṣasas. See Keith, Veda of Black Yajus School. p. civ.

3 An instance of Npl.—यः instead of—यः and —ईः. Cf. अस्वयः R.V. 1. 23. 16; अरुणयः R.V. 10. 95. 6; ज्ञाणयः R.V. 10. 22. 9. पलय आसन्रेवतयः JB. 1. 140. 42; ते पलयो लोम विचिन्वन्तु मनीषया । देवानां पत्नी-दिशः..... । TS. 5. 2. 11. 62; 2. 1.

2, 12. In KB. 5. 7 पलयः is accusative. Cf. Keith, Veda of Black Yajus p. 73; पत्नीः प्रजाः प्रजनयन्ति TS. 6. 5. 8. Sāyana takes patniḥ as the subject. In Pañcavimśa Br. we find without any exception as ending of the nom. plur. of stems in i the classical ending—yah, whilst the Jaim. in this case has mostly the Vedic ending—ih. Cf. Caland, Pañcavimśa Br. XIX. See also Patañjali on Pāṇini VII. 3. 107; Wackernagel, Altind. Gr. III. p. 184. Bopp, Comp. Gr. I. p. 291 on को जननः पिता पुराणस्य etc.

4 यन्ति+इत्+न.

5 श्वोभूते occurs twentyone times in MS. eighteen times in SB. and eighteen times in JB. For श्वोभूते

हवनीयस्याहवनीयत्वं तस्माच्छ्वः श्वः प्राङ् प्रणीयते तस्य योऽग्ने-
स्तृतीयो भागस्तं देवपितरः पर्यगृह्णन् दक्षिणतोऽनयन् स दक्षिणाग्निर-
भवत् तदक्षिणाग्नेदक्षिणाग्नित्वं यथा वै वृष्पलयोनिजः^१ पुत्रकः सर्व-
मत्ति मेध्यं चामेध्यं चैवं वै आप्ट्राग्निः सर्वमत्ति मेध्यं चामेध्यं चासुयों
वा एष यद् आप्ट्राग्निर्यत्तस्मिन्जुहोत्यसुर्या अस्याहुतयो भवन्त्यसुरेभ्यो
वा एष पुरा पक्वं पचति न पितृभ्योऽथ यः कामयेतामपकं मे पितृभ्यो भाग-
धेयं भवत्विति गार्हपत्यादग्निं^२ प्रणीयाहुतीर्जुहुयादामपकमेवास्य पितृभ्यो
भागधेयं^३ भवति तस्य यस्तृतीयो भागस्तं देवपत्तयः पर्यगृह्णन् स गार्ह-
पत्योऽभवत् तद् गार्हपत्यस्य गार्हपत्यत्वं तस्मात् परिश्रिते^४ गार्हपत्ये
पत्तीः संयाजर्यन्त्याज्यहविषो भवन्ति रेतो वा आज्यं^५ रेतसः प्रजाः
प्रजायन्ते प्रजननाय मरण्डलं^६ गार्हपत्यस्य लक्षणं कुर्यान् मरण्डलो^७ ह्यं
लोकोऽनेन लोकेन^८ संमितं चन्द्रार्धं दक्षिणाग्नेश्चन्द्रार्धं ह्यन्तरिक्षमन्तरिक्षेण
संमितं स्वर्गो लोकश्चतुरश्चस्तस्मादाहवनीयश्चतुरशः^९ स्वर्गस्य लोकस्य
समष्ट्यै ॥ ६ ॥

ब्रह्मवादिनो वदन्ति देवानां वा एतान्यायतनानि यद् गार्हपत्यश्च

(absolute locative) see Oertel, Synt. of Cases etc. I. p. 182.

1 Cf. MS. I. 6. 11: 103. 7-9.

2 Cf. MSS. I. 5. 44.

3 आसपक्षम् Cd.

4 भागधेयं is equivalent to भागः. Cf. Oertel, Synt. of Cases etc. I. p. 116.

5 परिश्रिते याजयन्ति KS. 22. 13: 68. 6. For the confusion of r and ri cf. Wackernagel, Altind. Gr. I. p. 71; Oertel, Synt of Cases etc. I. p. 113. परिश्रृतेषु in KB. 8. 8 is according to Keith preferable to either ०स्तृतेषु or ०श्वतेषु. Keith, Rigveda Brāhmaṇas. p. 396. In KB. 18. 1 one ms. has स्तृतम् others have श्वतम्

while the Ānandāśrama Ed. has श्वितम्. See Keith, Rigveda Br. p. 445. परिश्रिते = covered, enclosed. Oertel, Synt. of Cases etc. I. p. 239.

6 Cf. TB. I. 9. 5.

7 ता वा आज्यहविषो भवन्ति । रेतो वा आज्यम् SB. I. 9. 3. 7.

8 Cf. KSS. 4. 7: 356, 18. 20; SB. 9. 2. 3. 14.

9 मरण्डले Cd. Cf. परिमरण्डला हि योनिः । अथो अर्यं वै लोको गार्हपत्यः । परिमरण्डल उ वा अर्यं लोकः । SB. 7. 1. 1. 37; 6. 7. 1. 26.

10 लोके Cd.

11 For अश्र and अस्त्र see Worterbuch.

दक्षिणाग्रिश्चाहवनीयश्च मण्डलं^१ गार्हपत्यस्य लक्षणं कुर्यान् मण्डलो ह्यर्यं
लोकोऽष्टाविंशत्यङ्गुलो भवति शक्र्या संमितः सप्तपदा^२ शक्री शाकराः
पश्वः पश्नेवावस्थन्द्रे चन्द्रार्धं^३ दक्षिणाग्रेश्चन्द्रार्धं^४ ह्यन्तरिक्षमन्तरिक्षेण
संमितं देवतानां वा एतदन्नं यच्चन्द्रमा देवता एवास्यान्नमादयति^५
द्वात्रिंशदङ्गुलो भवत्यनुष्टुभा संमितोऽनुष्टुभा वीर्यं^६ करोत्यनुष्टुभैव
वीर्येण यजमानं समर्थयति चतुरश्चाहवनीयस्य कुर्याच्चतुरश्चो ह्यसौ
लोकोऽरतिमात्रो भवत्येतावान् ह्यात्मा^७ प्रजापतिना संमितोऽन्नं वै प्रजाप-
तिरन्नाद्येनैवैनं समर्थयति हुत्वाग्नीनवसृजेत्^८ प्रजया च पशुभिश्च प्रजा-
यतेऽथाहुरवसृष्टे द्वृष्टभो वर्धते^९ इति दिवो मात्रया वरिणा प्रथस्वेति^{१०}

1 काठके परिमण्डलं वेति KSS. 5. 3. 36:
451. 12. See Pāra. GrhyaPa. 3. p.
479.

2 Cf. MS. 1. 5. 6: 74. 11; 4. 5. 1: 63.
6; PVB. 13. 1. 3; For cattle and
जगती see TS. 6. 1. 6. 2; MS. 3. 7.
3: 77. 11.

3 चान्द्रार्धे. P.

4 एष वै सोमो राजा देवानामन्नं यच्चन्द्रमा:
SB. 1. 6. 4. 5; 11. 1. 3. 3; 11. 1. 4.
40; 11. 2. 5. 6; JUB. 1. 3. 4. ChU.
5. 10. 4. BrU. 6. 2. 16. In the
post Vedic literature Soma is a
popular name of the moon which
is regarded as being drunk up by
the gods and so waning, till it is
filled up again by the Sun. Cf.
Macdonell, Vedic Mythology. pp.
112-113. See Hillebrandt, Ved.
myth. I. 296. For details see SB.
4. 6. Against this see न ह वै देवा
अशनन्ति न पिबन्त्येतावदेवामृतं इष्टवा
तृप्यन्ति ChU. 3. 6. 1; Vedānta Sū-
tra 3. 1. 6.

5 आदयते P. If we read आदयति and
not आदयन्ति the meaning would

be 'he (the officiating priest who
performs this rite for him) causes
the deities to eat his food (i. e. to
accept his offerings). Cf. PVB. 18.
5. 11. with Caland's note upon it.
p. 473.

6 For the frequent redundancy of
ya in words like suvarya cf. Wack-
ernagel, Altind. Gr. I. p. 271. Oer-
tel, Synt of Cases etc. I. p. 110.

7 For the measurement of ātman cf.
Kathopa. 4. 12; 4. 13; SvetaU. 3.
13; 5. 8; 5. 9; ChU. 5. 18. For the
derivation of ātman cf. Keith, A.A.
p. 231.

8 Cf. ApSS. 5. 23. The passage is
found in JB. without any essential
variation except प्राज्येत् instead of
प्राज्यात् of ApSS. Mark that the JB.
and Sātyāyani Brāhmaṇa coincide
very closely. See Caland, Das Srau-
tasūtra des Āpastamba p. 167.

9 Quotation untraced. Cf. however
वनस्पतिरवसृष्टे न पाशैः TB. 2. 44. 8;
JUB. 1. 29. 7-8; JB. 2. 8. 7.

10 Cf. KS. 16. 3: 233. 2.

प्रथयत्येव यथा दीप्यमाने^१ भूयोऽभ्यादधात्येवमेवास्मिस्तदभिपूर्व॑
तेजो दधाति तदाहुः कः श्रेयांसं विषुसं बोधयितुमर्हतीति^२ तस्मान्ना-
वसृजेद् य एवमेषामायतनं^३ वेदायतनवान् भवति यस्यैवं विदुषो^४
यस्यैवं विद्वानशीन् विहरति वसीयान् भवति ॥ ५ ॥

देवा वै सर्वे समेत्य प्रजापतिमपृच्छन् कुतस्त्रेतोऽभिर्भविष्यतीति
स ऊर्ध्वपादोऽधस्ताद् भूम्यां शिरः कृत्वा दिव्यं वर्षसहस्रं तपो-
ऽतप्यत तस्याशूणि परापतनश्चुष्वेवाश्वोऽजायत^५ स व्यवर्तत^६ स व्यधू-

1 दीप्यमानो Caland, यथा दीप्यमाने भूयो-
ऽभ्यादधात्येवमेवास्मिस्तदधि पूर्वं तेजो
दधाति तदाहुः कः श्रेयांसं विषुसं बोधयितु-
मर्हतीति KS. 22. 2: 58. 18; 22. 6.
62. 8-9. For the confusion of adhi
and abhi cf. अधि RV. 10 13. 3;
अभि AV. 18. 3. 40.

अधि VS. 32. 10; AV. 2. 1. 5; अभि
TA. 10. 1. 4.

अधि AV. 7. 8. 1; KauS. 42. 1. अभि
TS. 1. 2. 3. 3. AB. 1. 13. 2; KB.
7. 10.

For adhi and abhi see Caland,
PVB. 14. 4. 4: 357. अभिपूर्व (compd.)
occurs thrice in KS. Cf. Oertel,
Synt. of Cases etc. I. p. 280. Keith,
Rigveda Brāhmaṇas p. 852. n. 1.

2 For this question cf. KS. 22. 2:
58. 18; MS. 3. 4. 5: 51. 6 and Ap-
SS 6. 27. 1. with Caland's illumin-
inating note upon it.

3 यानवमेषायतनं B. यारवमेषायतनं P.

4 एवं विदुषः two words. One word also
is possible. Cf. Wackernagel, Alt-
ind. Gr. II. 1. 68.

5 त्रिता P. Agni is threefold. त्रेता, गृद्य
and लौकिक. त्रेता, वैतानिक, आरण्य,
संस्कृत, वैदिक and श्रौत are synony-
ms. गार्हपत्य, आहवनीय and दक्षिणाग्नि
these three fires are the means of

sacrifice, hence they are called
त्रेता. Fire set up at the time of
marriage is called गृद्य. गृद्याग्नि,
शालाग्नि, आवस्थ्य, आपासन and स्मार्त
are synonyms. Cf. the comm. on
Gobhilagṛhya Sūtra 1. 1. Other
fires are called laukika. अतियज्ञ,
महायज्ञ, and हविर्यज्ञ are performed
in the त्रेता fires. Cf. Śaṅkara on
Vedānta Sūtra 1. 2. 26. For त्रिता
however see TB. 3. 2. 8. 11; MS.
4. 1. 9: 12. 6 = KS. 31. 7: 9. 3.
Yāska Nir. 4. 7. with Durga on it.

6 अशुष्वे B. ०श्रीणि, अश्वोश्व P.

7 According to the Indian thought
the horse is *apsuja* i. e. he arose
from waters. Cf. MS. 2. 3. 3: 30. 8;
अप्सुयोनि TS. 2. 3. 12. 2; अश्वस्यात्र
जनिमा RV. 2. 35. 6; यदक्नन्दः प्रथमं
जायमान उद्यन्तसुद्राहुत वा पुरीषात्
RV. 1. 163. 1; RV. 1. 1. 184. 3,
where कुहु is apparently Asvīn's
horse. See Geldner, Ved. Stud. II;
258. See also ŚB. 13. 3. 1. 1; 4. 2.
1. 11; 6. 1. 1. 11; 6. 3. 1. 18; TB.
1. 1. 5. 4; PVB. 21. 4. 2; SB. 7. 5.
2. 18; TB. 3. 8. 4. 3; 3. 8. 19. 2; 3.
8. 20. 4; ŚB. 5. 1. 4. 5.
8 सन्ध्यावर्तता. Cd.

तुत॑ स शकृदकरोत॑ स परावृत्याजिग्रहत॑ ततःशकाँच्छ्वस्यजायत॑ तत्पा-
श्वान्मध्याच्चाश्वसद॑ यत्पाश्वान्मध्याच्चाश्वसत्तदश्वस्थोऽजायत तस्य वेदो
मूलं पर्णानि छन्दांसि॑ शाखाः शाखान्तराणयेवमेष स शमीगर्भस्तच्छमी-
गर्भस्य शमीगर्भत्वम्॑ ॥ ६ ॥

देवा वै सर्वे समेत्य प्रजापतिमपृच्छन् किं वायमगिर्भिंथुनात्संभवत्यथो
अरण्या अथोत्तरादिति तान् प्रजापतिरब्रवीद्यथा वै पुरुषः ख्वियमुपेत्य तत-
ख्विगुणान्॑ मिथुनात् परिमध्यमानात् पुरुषादेतः॑ संभवत्येतद्वै विष्णुरूपं
यदुत्तरारणिस्तद॑ गायत्र्या रूपं तस्मादेतस्मान्मिथुनादग्निर्मध्यमानो॑

1 व्यधूनूत B. P. Cf. TA. I. 23. 2.

2 Instrumental of *sakṛt* is found both शकृदा and शकृता. Cf. Caland on KauS. 26, 22; ZDMG. 53, p. 220.

3 तस्मादश्वः स्वं शकृदुपिग्रहति KS. 8. 5: 88, 20. See also PVB. 20. 8. 5 where तान् should be corrected to ता न.

4 छकाशस्यजायत. P. शकात् may be an irregular form of *sakṛt* on the analogy of words ending in *a*. Cf. अश्व-शकेन धूपयति वृषा हश्वो वृषामिः समृद्धया अथो प्राजापत्यो वा अश्वः प्राजापत्योऽग्निस्तस्मादश्वशकेन धूपयति. MS. 3. 1. 7: 9. 14-15; अश्वशकेन धूपयति KS. 14. 6: 8. 1; 'शकानि शकृत् पिण्डान्' Ma-
dhava on कूरमान् शकिभिः TS. 5. 7. 23. 1. Cf. Wackernagel, Altind. Gr. III. p. 312. The tendency of using irregular forms wrongly is to be noted in यो अर्वन्तमिति सैव्रकेण मुसलेन पौश्वलेयः शुनः प्रतिहन्ति ApSS. 20. 3. 12 where mss. have शुनः or शुनम्, the former being a mistaken correction of the irregular second

form. Cf. Keith, Veda of Black Yajus School II. p. 612.

5 श्वसी=श्वसनम्. Cf. RV. I. 140. 10.

6 चश्वमद् B. चार्वासद् P.

7 Cf. Kathopa. 2. 6. 1.

8 An *Aśvattha* tree = *ficus religiosa*. on which a *śami* = *mimosa suma* has grown.

For *śamigarbha* see Caland's illuminating note on ApSS. 5. 1. 2. p. 131.

9 तत्त्वांगुणान् B. P.

10 पुरुषश्वेतस् B. पुरुषाद्यतः P.

11 उत्तररणिम् P. उत्तरो यदरणिस् B.

12 एतम् P.

13 Cf. तस्यारणी आदायामि मथित्वाधत्त तेन प्राजायत. KS. VIII. 10: 94. 1. ApSS. II. 2. 1. Macdonell VM. 91. Fire is produced by two *Arapis*; cf. SBE. 15. 236 sq. Churning the fire, SBE. 19. 161, 174, 302; 26. 90-92; 42, 460 sq; 46. 302-6.

The friction of two pieces of wood may perhaps be the original means of firemaking used by man, but, between the rudest and the most

जायते द्वादशाङ्गुल उत्तरो भवति द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरस्याप्त्यै^१
त्रयोदशाङ्गुलं^२ छत्रं भवति^३ त्रय इमे लोका दश मासाः संवत्सरः
संवत्सरस्याप्त्यै त्रिष्वणं^४ नेत्रं भवति त्रय इमे लोका^५ एष्वेव लोकेष्व-
ध्नोति^६ ॥ ७ ॥

artificial way in which this may be done, there is a considerable range of progress.

Kuhn (Herabkunft des Feuers p. 110) says "the process by which fire is obtained from wood is called churning, as it resembles that by which butter in India is separated from milk.....It consists in drilling one piece of Arani wood into another by pulling a string tied to it with a jerk with the one hand, while the other is slackened, and so alternately till the wood takes fire. The fire is received on cotton or flax held in the hand of an assistant Brahman".

Tylor in his Researches into the Early History of Mankind p. 254 while showing the ancient use of the firedrill for obtaining fire says "It is however by our own race that the most remarkable body of evidence of the ancient use of the firedrill has been preserved. The very instrument still used in India for kindling the sacrificial fire seems never to have changed since the time when our ancestors left their eastern home to invade Europe. By the description (given above by Kuhn) it would seem that the Indian instrument is the same in principle as the Esquimaux thong-

drill shown in figure 24 by Tylor. It is driven by a three stranded cord of cowhair and hemp; and there is probably a piece of wood pressed down upon the upper end of the spindle, to keep it down to its bearing. In the name of Prometheus the firemaker, the close connection with the Sanskrit name of this spindle Pramantha, has never been broken. Possibly both he and the Chinese *Suy jin* may be nothing more than personifications of the firedrill." If so the upper and lower blocks may be the upper and lower Arani and the spindle the Pramantha or Sātra. See Kuhn, pp. 13, 15; also Böhtlingk and Roth SV. Arani, Sātra. The anointing with butter (Kuhn p. 78) corresponds to the use of train oil by the Esquimaux. For further particulars see Roth, ZDMG. XLIII. 590-5; Schwab, Altind. Thierpfer, pp. 77. ff; Keith, Religion and Philosophy of the Veda Vol. II. p. 316.

1 For the meaning of आप्त्यै cf. Oertel, Synt. of Cases etc. I. p. 199.

2 छत्रं त्रयोदशाङ्गुलं P.

3 नेत्रं P. दशमासाः.....इमे लोकाः is wanting in B. मन्थनार्था रज्जुर्नेत्रम्.

4 On छत्रं cf. Geldner, Ved. Stud. III. p. 30.

अग्निवै देवेभ्योऽपाक्रामत् स प्रत्यङ्गुदद्रवत् तस्मादधर्युः प्रत्यङ्गु-
मुखोऽग्निं मन्थति यत्प्रत्यङ्गमुखोऽग्निं मन्थति तमेवाग्निमाहृयते त्वेषस्ते
धूम ऋषेष्वतीति॑ यङ्गुमे॑ साम गायति देवेभ्य एवैनं निवेदयति गातुवि-
त्तमभिति॑ यदग्नौ साम गायति देवेभ्य एवैनं निविद॑ करोति वालो वा
एषोऽग्निस्तेजस्वीनि॑ सामानि तस्मादग्याधेये सामानि न गीयन्ते॑ तेजो
हेषामेष न सहति रोदन्ति व आहिताग्नेश्वयो यस्य प्राक्सोमे सामानि
गीयन्ते तस्मात् सोमे गेयानि न प्राक्सोमेऽग्नीनामग्नित्वायाथो सतेज-
स्त्वाय ॥ ८ ॥

1 तस्मादधर्युः प्रत्यङ्गमुखोऽभिमन्थति KSS.

4. 8. 26: 363. 5. प्रत्यङ्गुदद्रवत्, on
pratyān (=in reversed direction, westwards) of. Geldner, Ved. Stud.
I. p. 160. Pratyag contrasted with
ūrdhva in JUB. 1. 36. 5. Kathopa.
1. 5. 3; ChU. 3. 13. 3. In TS. 6. 3.
1. 6. नासेस्थिते सोमे॑ अधर्युः प्रत्यङ्गसदो-
क्तीयात् which Oertel renders "the
adhvaryu-priest should not go be-
yond the sadas, before the Soma (Sacrifice) has been completed"
(Synt. of Cases etc. p. 198) the
meaning of pratyān is not well
brought out. Here ाः stands for
—ak. For the use of—ān for—āk
cf. JUB. 1. 2. 4. तदु ह तत्पराडिव
(पराङ् to no purpose as in AB. 3.
46. 2, 3, 4) JUB. 1. 2. 5; JUB. 1.
6. 1. See Kathopa. 2. 4. 1 with
Böhtlink's note; AitU. 3. 3; Mait.
U. 6. 17. but पराङ् and अर्वाङ् at 1.
9. 5.

2 Cf. RV. 6. 2. 6; AV. 18. 4. 59; LS.
4. 10. 3; KSS. 22. 6. 16. MSS. 1.
5. 3. 4; For त्वेष cf. Sāyana on RV.
1. 85. 8; 95. 8; 2. 33. 8. See Geld-

ner, Ved. Stud. III. p. 31.

3 Cf. ApSS. 5. 10. 11 where गाथिन्
stands for गाथिन्. For the confu-
sion of थ् and ध् cf. Wackernagel,
Altind. Gr. p. 123. Oertel, Synt.
of Cases etc. 1. 5. 176; Winternitz,
Mantrapātha XXIII. Oertel, JUB.
p. 258. Macdonell, Ved. Gr. p. 22.

4 So Caland. I would prefer गातुवि-
त्तम इति. Cf. SB. 1. 9. 3. 28; 4. 4. 4.
14; अदर्शं गातुवित्तम इति जाते MSS.
1. 5. 3. 5; JSS. 22. 4. गातु=course
=लोकयात्रा, गमनादिव्यापारसामर्थ्यम्.
Cf. Sāyana on RV. 4. 51. 1; 10.
20. 4; 10. 30. 1. See Geldner, Ved.
Stud. III. p. 79.

5 निवेदं P. Note the use of निवेदयति
and निवेदं करोति. (in p.)

6 Cf. 'सामस्वपि वालोऽग्निस्तेजोवन्ति
सामानि' Karka on KSS 4. 10. 3:
373. Quotation untraced.

7 गायन्ति. P.

8 प्राक्सोमैनग्नीनम् B. प्राक्सोमैननग्नीनाम्
P. For Sāmagāna cf. JSS. 22. p.
28. Śrauta Kārikā (an appendix
to JSS) p. 38.

चतुर्विंशत्यङ्गुलारणिभवति चतुर्विंशत्यक्षरा गायत्री गायत्र्या संमिता
षड्ङुगुलपृथ्वी पद् वा ऋतव ऋतुष्वेव प्रतितिष्ठत्यरो वै विष्णुस्तस्य वा
एषा पत्नी यदरणिस्तदरण्या अररणित्वं तस्या यान्यग्रे चत्वार्यङ्गुलानि^१
तच्छ्रो यदन्यानि चत्वार्यङ्गुलानि सा ग्रीवा यदन्यानि चत्वार्यङ्गुलानि
तदुरः स्तनो वाहू पाश्वे पृष्ठमुदरं च यदन्यानि चत्वार्यङ्गुलानि सा श्रोणी
यदन्यानि चत्वार्यङ्गुलानि तदूरं जानुनी यदन्यानि चत्वार्यङ्गुलानि
तज्ज्वे पादा^२ इत्येतावतैवारणिः सवैरङ्गैः संपूर्णा भवति यच्छ्रीर्णिं मन्थाति
शिरोरोगेण यजमानः प्रमीयते यदास्ये वाग्विकलो भवति यद्ग्रीवायां
तद्दद्दो भवति यदंसयोस्तत्पक्षहतो भवति यदुदरे क्षुधा यजमानः प्रमीयते
यदूर्वोस्तद् यातुधानानां यज्ञङ्ग्योस्तत् पिशाचानां यत्पादयोस्तत्क्रव्यादानां
यच्छ्रोण्यां मन्थाति तत्सर्वेषां देवानां तेन यजमानः स्वर्णो भवति य एवं
वेद प्रथमे^३ मन्थने स्थानकल्पा नानेतरेष्वमृतत्वं^४ च गच्छति य एवं वेद ॥६॥

॥ इत्यग्न्याधेयब्राह्मणम् ॥

1 Cf. मूर्धाच्चिकिर्णवक्त्राणि कन्धरा चापि
पंचमी ।

अङ्गुष्ठमात्रारणेतानि द्वयङ्गुलं वक्ष उच्यते ॥
अङ्गुष्ठमात्रं हृदयं चाङ्गुष्ठमुदरं स्मृतम् ।
एकाङ्गुष्ठा कटिरङ्गेया द्वौ वस्तिद्वौ तु गुह्यकम् ॥
ऊरु जड्वे च पादो च चतुरस्त्र्येकं यथाकमम् ।
अररण्यवयवा ह्येते याज्ञिकैः परिकीर्तिताः ॥
यत्तद्गुह्यमिति प्रोक्तं देवयोनिस्तु सोच्यते ।
तस्यां यो जायते वहिः स कल्याणगुह्यदुच्यते ॥
अन्यत्र मध्यते यत्तु तद्रोगभयमाप्न्यात् ।
प्रथमे मन्थने हेष नियमो नोत्तरेषु च ॥

2 पादावित्ये० P.

3 प्रथमो P.

4 नानोतरेष्व P. ष्वन्ततत्त्वम् Caland.

5 See Caland, Versl. en. Meded. Kon. Ak. V. W. Afd. Lett. Ve. R. IVe. dl. (1920) p. 478-482. For the setting up of fires cf. Ap-SS. V. I. ff; BSS. II; MSS. I. 5, 6. 5; KSS. IV. 7-10; ASS. II. 1. 9. ff; SSS. II. 1; LSS. IV. 9. 10. ff; 12. 6 ff; Hillebrandt. Rituallitteratur pp. 105-8; Keith, Rel. and Phil. of the Veda and Upa. pp. 316-18; Roth, Indischer Feuerzeug. ZDMG. 43. 590-95. Kuhn, Hera-bkumft des Feurers etc. 70. ff.

अमाब्राह्मणम् ॥ २ ॥

देवाश्च^१ वा असुराश्चापां^२ रसममन्थस्तस्मान्मथ्यमानादमृतमृदति-
ष्टततो यः सर्वतो रसः^३ समस्तवत्^४ स सोमस्तत्सोमस्य सोमत्वं चन्द्रमा^५
वै सोमस्तं देवाः कलशो^६ भक्षयन्ति षोडशकलः^७ पुरुषो^८ लोमेति^९ द्वे
अच्चरे त्वगिति द्वे असृगिति^{१०} द्वे मांसमिति द्वे स्नायिति द्वे अस्थीति द्वे
भेद इति द्वे मज्जेति द्वे ताः^{११} षोडश संपद्यन्ते स एव षोडशकलः पुरुषः

1 ब्रह्म च वै देवाश्च वा सुरापां. Cd.

2 रसमस्तवत्. Cd.

3 Soma from the very beginning meant moon. Cf. Pischel, *Ved. Stud.* I. 80; Pischel, *Ved. Stud.* II. p.242; Oldenberg in *Rel. des Veda* p. 599. ff; Whitney, *Proceedings of the American Oriental Society.* March 1894. p. xcix ff. Hopkins, *The Rel. of India* p. 115 ff. Pischel, *Gött. Gel. Anz.* 1894. p. 424. See also Hillebrandt. *Ved. mythologie.* Cf. सोमो मा देवो मुच्चतु यमाहुश्चन्द्रमा इति AV. II. 6. 7; SB. 6. 4. 1. 1.

4 कलाशः ?

5 Cf. KS. 21. 8: 47. 8; SB. 11. 1. 6. 36; and the mystic explanation of Praśna Up. 3. 6. 1. TB. 1. 7. 5. 5; JUB. 3. 39. 1; 7. 2. 1; प्रजापतिः

षोडशकलः SB. 14. 4. 3. 22; षोडशकलं

ब्रह्म JUB. 4. 25. 1. (for कला cf. JUB. 4. 25. 1; 1. 46. 2.). For detailed discussion on Kalās of Brahman cf. Bhāmatī and Vedānta Kalpataru on Vedānta sūtra 1. 1. 5. 169. (ईक्षतेर्नशब्दम्) षोडशकला वै पशवः SB. 12. 8. 3. 13; 13. 3. 6. 5.

6 द्वयक्षरं लोम द्वयक्षरं चर्म द्वयक्षरं मांसं द्वयक्षरमस्थि द्वयक्षरो मज्जा तदश. KS. 21. 4: 41. 12. MS. 3. 3. 3: 34. 20-21; तदै लोमेति द्वे अच्चरे त्वगिति द्वे उस्तुगिति द्वे भेद इति द्वे मांसमिति द्वे स्नायिति द्वे अस्थीति द्वे मज्जेति द्वे ताः षोडशकलाः SB. 10. 4. 1. 18.

7 सृग्. Cd.

8 तष्णोडश. Cd.

सोमस्य तस्य वसवः पञ्च कला अभक्षयन्त पृथिवीं पात्रं कृत्वा तेऽमृत-
त्वमकामयन्त तेऽमृतत्वमजयंस्ततो वै तेऽमृतास्तृप्ताः प्रीता अभवंस्तस्य
रुद्राः पञ्च कला अभक्षयन्तान्तरिक्षं पात्रं कृत्वा तेऽमृतत्वमकामयन्त
तेऽमृतत्वमजयंस्ततो वै तेऽमृतास्तृप्ताः प्रीता अभवंस्तस्यादित्याः पञ्च
कला अभक्षयन्त दिवं पात्रं कृत्वा तेऽमृतत्वमकामयन्त तेऽमृतत्वमभजं-
स्ततो वै तेऽमृतास्तृप्ताः प्रीता अभवन्नेका कलोदशिष्यत तां प्रजापतिः
सिनीवाल्यां अददात् तयेह पशुषु वनस्पतिष्वोषधीषु चामावसद्यमावसत्
तदमावस्याया अमावस्यात्वं^३ तया प्रार्ददर्श यदर्दर्श तदर्दर्शस्य दर्शत्वम् ।

तं देवा यागत आप्यायिताः पुनरप्याप्याययन्त स पूर्णः पौर्णमासी-
मुपावसत् तत्पौर्णमास्याः पौर्णमासीत्वं तस्मादाहुर्दर्शपूर्णमासयाजीमाल्लो-

१ Cf. *Sadvimśa Brāhmaṇa* 4. 6.

अमा नाम रवे रश्मिसहस्रप्रमुखः स्थितः ।

यस्य स्वतेजसा सूर्यः प्रोक्षस्त्रैलोक्यदीपकः ॥

तस्मिन् वसति येनेन्दुरमावास्या ततः

स्वता ॥

Skandp. 6. 216-218.

See also *Vāyup.* 56. 40-42.

२ “*Sinivālī* denotes the day of new moon and its presiding spirit, which, in accordance with widespread ideas concerning the connexion of the moon and vegetation, is one of fertility and growth. It occurs very frequently from the *R̥gveda* onwards. Cf. *KS.* 35. 2. *TS.* 2. 4. 6. 2; 3. 4. 9. 1. 6; *VS.* 5. 17. 1; *AV.* 2. 26. 2; 6. 11. 3; 9. 4. 14; 14. 2. 15; 19. 31. 10 etc. See *Vedic Index* II. p. 442.

३ For the New-moon and full-moon Sacrifices see *ApSS.* 1-3; *BSS.* 1; *MSS.* 1. 1-3; *KSS.* 2-4. 5; *ASS.* 1. 1, 4-3; *SSS.* 1. 4-15; *Vait.* 1-4. *Hillebrandt, Ritualliteratur*

(Neu- und Vollmondsopfer) 75-78; *Weber, Ind. Stud.* X. 329 ff. *Keith, The Rel. and Philosophy of the Veda and Upanisads.* 319-321.

४ Cf. ते देवा अब्रुवन्नमा वौ वस्वभूदिति सामावास्यामा ह वा अस्य वसु भवति *KS.* 7. 10: 72. 3; see also *SB.* 1. 5. 6. 4-5. अमावास्या. In the *Srauta Sūtras* this term may include the day on the night following which there is *Amāvāsyā*, but it is natural to suppose that the term originally denoted rather the night only of *Amāvāsyā*. This is indicated by the double form of *Amāvāsyā* prescribed in the *KB.* (III. 1) which refers according to the *Śāṅkhāyana Srauta Sūtra* (1. 3. 6) to श्वो न द्वेष्टि यदहश्च न दद्येत ते अमावास्ये. The natural sense of the *Brāhmaṇa* is to denote as *Amāvāsyā* either the night of *Amāvāsyā* or the night after the night of

कानभिजयन्नेति सोमस्य सार्थितां^१ सायुज्यं सलोकतामामोति य एवं
विद्वान् दर्शपूर्णमासाभ्यां यजते ॥

॥ इत्यमाब्राह्मणम्* ॥

Amāvāsyā. The Sūtra means according to Ānartiy's commentary the day and night preceding the day and night of Amāvāsyā or that day and night." Keith, JRAS. 1916. p. 146. This use of the term Amāvāsyā shows that to the ancient Indians the way of reckoning day from sunset was also known. See Keith, (JRAS. 1916. 143-146) against Dr. Fleet who holds that in India the day has always run from sunrise, not from sunset, and that the terms रात्रिदिवस, (= night

and day) नक्षन्दिवम् and रात्रिन्दिवम् mentioned by Pāṇini (V. 4. 77) may be due to euphonic considerations; the terms in Brāhmanical books being of the type अहोरात्र, दिनरात्रि, चुनिशा etc. Cf. Fleet, JRAS. 1915 p. 218.

For the fact that तिथि was not known to Brāhmaṇas cf. Keith, Rgveda Brāhmaṇas Translated. p. 297 n.

1 स्यार्थितम्. Cd.

* See Caland, Versl. en. Meded. etc. (1920) p. 485.

A ब्राह्मण of KS. XL. 7: 140. 17-18. || ३ ||

चत्वारि॑ शृङ्गा इति वेदा वा एतदुक्ताः॑ त्रयो अस्य पादा इति त्रीणि
सवनानि द्वे शीर्षे इति प्रायणीयोदयनीये॑ सप्त हस्तास इति सप्त छन्दांसि॑
तस्मात्सप्तार्चिषः सप्त समिधः सप्त॑ इमे लोका येषु चरन्ति प्राणा गुहाशया॑
निहिताः सप्त सप्त॑ त्रिधा बद्ध इति त्रेधा बद्धो मन्त्रब्राह्मणकल्पैः

1 Cf. GB. 2. 16; TA. 10. 10: 803;

ApSS. 5. 17. 4; Patañjali, MB. 1.

1. 1: 3; Kutūhalavṛtti on JaimS.

1. 2. 43; Jayanta, NM. p. 288.

2 So Caland. एत उक्तः: Yāska, Nir. 13. 7. See also GB. 2. 16.

3 प्रायणीये उदयनीये Cd. For प्रायणीय cf. स्वर्गं वा एतेन लोकं प्रयन्ति यत्प्रायणीयं तत्प्रायणीयस्य प्रायणीयत्वम्. KS. 23. 8: 83. 8. The Prāyāṇīya is an offering preliminary to the purchase of Soma, its Udayanīya, an offering after the sacrificial bath has taken place. Cf. SB. 4. 5. 1. 2; Eggeling, SBE. 26. 487. n. 1; Keith, TS. p. 491; Caland and Henry, L' Agnistoma pp. 28-29.

4 सप्त छन्दासि. Cf. AV. 8. 9. 17.

5 समिधस्सप्त. KS. 34. 19: 49. 12; SB. 9. 2. 2. 4; AV. 8. 9. 18.

6 The instrumental case ending occurs several times in the first mem-

ber of verbal determinatives; e.g. kṣamācara = being in the ground.

In cases like गुहा वन्हीभिः, गुहा गिरा, the instrumental seems more probably to be that of a radical stem with adverbial shift of accent rather than from a stem in -ā. See also mṛṣā, saśā. Cf. Macdonell, Vedic Gr. p. 428. See also Geldner, Ved. Stud. I. 165; Speyer, Sanskrit Syntax p. 121 n. 2.

7 सप्त प्राणाः प्रभवन्ति तस्मात्सप्तार्चिषः
समिधस्सप्त होमाः ।

सप्त इमे लोका येषु चरन्ति प्राणा गुहा-
शया निहिताः सप्त सप्त ॥

Muṇḍakop. 2-8; TA. 10. 10. 2. 1.

(a) For seven vital airs in the head see SBE. 26, 17; 41, 241, 240, 402 sq; 43, 277, 314, 329; 44, 203, 235, 291, 488, 506; Vedānta sūtra 2. 4. 5. with Śaṅkara's commentary.

(b) The number of prāṇas vary. There

ऋषभो रौरवीति^१ रौरवणमस्य^२ सवनकमेण ऋग्मिर्यजुर्भिः सामभिरर्थवृ-

are three prāṇas: cf. KS. 19. 11: 14. 3; 37. 1: 15. 12; PVB. 1. 22. 3. 3; KB. 13. 9; AB. 2. 4; SBE. 8. 331; 12. 20, 99; 15. 196, 198; 26. 17, 210, 260 etc. TS. 7. 3. 3 (=the first is the expiration, the second cross-breathing, the third inspiration, verily they find support in expiration, inspiration and out-breathing), where the change to udāna from vyāna is explained by comm. on the theory that the latter includes all the other breaths, when prāṇa and apāṇa are mentioned. But the explanation is weak and here in fact we have an example of the carelessness on the part of the author of the Samhitā. Cf. Keith, The Samhitā of the Black Yajus School p. 587. For prāṇa, apāṇa, and vyāna identified, or connected with the quarters see SBE. 15. 160; 338-40.

(c) The five prāṇas, i.e. prāṇa, vyāna, apāṇa, samāṇa and udāna frequently occur. Cf. SBE. 1. 46, 223; 15. 148 293; 29. 295; 34. 342; 38. 46, 49; 41. 339. For their meaning see MaitrāU. II. 6. with Cowell's note. Sāyāṇa on AA. 2. 3. 3 says that prāṇa is in the mouth and nose, rising from the heart, apāṇa is in the lower parts, vyāna in all the veins, udāna in the throat to lead forth the soul, samāṇa leads food and drink evenly through the whole body. AA. 2. 4. 1. and 2 indicate that prāṇa and apāṇa 'once originally the same,

were first divided as expiration and inspiration, then as breath and the wind of digestion'. Keith, AA. pp. 217, 227; Caland, PVB. 2. 15. 3. Vyāna=through-breathing or circulating air (Eggeling, SBE. XLIII, 263) is the bond between the prāṇa and apāṇa. Samāṇa which distributes the digested pieces through the limbs (Eggeling, SBE. XLIII. 264) leads to union of the two first. Udāna conducts the soul from the body at death. See Deussen, Philosophie der Upaniṣads. pp. 249-252; 276-280. JUB. 2. 5. 6. adds avāṇa to these. See also प्राणापानसमानाश्च हृदानो व्यान एव च । इत्येते वायवः पञ्च शरीरे रेषु शरीरिणाम् ॥ ŚV. LP. ms. no. 3663.

- (d) For eight prāṇas see BrU. 3. 2.
- (e) For nine or ten prāṇas cf. SBE. 1. 184, 185, 186; 12. 140; 26. 25; 41. 50, 93, 135, 183, 196, 218; TS. 5. 1. 7. 1; PVB. 2. 7. 8. with Caland's note.
- (f) SBE. II. 6. 3. 7; BrU. 3. 9. 4 declare that there are eleven prāṇas, while the same Upa. 2. 4. 11. shows that there are twelve prāṇas. ŚB. 12. 3. 2. 2. GB. 5. 4; and BrU. add the thirteenth to the list. See Śaṅkara on Vedānta Sūtra 2. 4. 6, and the 7th. chapter of Vedānta-paribhāṣā.
- (g) On prāṇa (=vital element) see Geldner, Ved. Stud. II. 306.

1 So Caland. रोरवीति is correct. Cf. RV. 4. 58. 3; KS. XL. 7: 140. 18:

भिर्यदेनभृगिभः शंसन्ति यजुर्भिर्यजन्ति सामभिः स्तुवन्त्यर्थर्वभिर्जपन्ति
महो देव इति^१ महादेवो मर्त्याँ आविवेश मनुष्याणां तस्योत्तरा भूयांसि
निर्वचनाय^२ ॥

चत्वारि शृङ्गा चतुर्षुखाश्चतुर्वेदाश्चतुर्युगा अथयश्चत्वारोऽभवन् स्वयं
कैलासपर्वतो नाम एको भवति तदेकशृङ्गं द्विशृङ्गं दशशृङ्गं द्वादशशृङ्गं
विंशशृङ्गं द्वाविंशशृङ्गं त्रिंशशृङ्गं द्वात्रिंशशृङ्गं शतशृङ्गं सहस्रशृङ्गं कोटिशृङ्गं-
मनन्तशृङ्गं मेरुशृङ्गं स्फुटिकशृङ्गं पितृशृङ्गं मनुष्यशृङ्गं द्वादशादित्यानां
पूर्वापारं मुनयो वदन्ति सर्वमायुः सर्वमेत्यायुः सर्वमेति य एवं वेद^३ ॥

MS. 1. 6. 2: 87, 18; TA. 10. 10. 2;
Patañjali, MB. 1. 1. 5: 53; Macdo-
nall, Vedic Gr. p. 390.

2 रोरवणम्. Cf. Nir. 13. 7.

1 इत्येष हि महान्देवो यद्यज्ञो मर्त्यो आविवे-
शेत्येष हि मनुष्यानाविशति यजनाय. GB.
2. 16. Nirukta XIII. 7.

2 भूयसे निर्वचनाय. Nirukta 13. 7. Is it
not an interpolation? भूयसे निर्वच-
नाय is not found in other Brā-
mapas.

3 See Caland, Versl. en. Meded.
etc. pp. 485-86.

ग्रहेष्ट्राह्मणम् ॥ ४ ॥

देवाश्च वा असुराश्च समावदेवं यज्ञेऽकुर्वत यदेवं देवा अकुर्वत तदसुरा

1 अथ ग्रहेष्ट्राह्मणम् U. अथ ग्रहाष्ट्रक्वाह्मणम् H. U. and H. do not mark accent.

2 (a) ग्रह (siezing; for mystic explanation of, TB. 1. 16. 1. 2; 1. 23. 1-2) is a term applied to the sun in ŚB. (4. 6. 5. 1.) most probably not in the later sense of 'planet' but to denote a power exercising magical influence. (Eggeling SBE. 26. 4. 32 n. 2). The sense of planet seems just to occur in the later literature as in the MaitU. (6. 16. see Weber, Ind. Litt. 98). (b) In the Veda there is no evidence of worship of constellations other than the Sun and the Moon especially in its connection with Soma, and the planets received little attention. According to Keith they did not receive direct worship in the period of the Rgveda and it is not until the close of the Vedic ritual that we have enumerations of them, such as that of the Baudhāyana-dharma Sūtra (II. 5. 9, 1), which

gives in a later passage, Sun, Moon, Āṅgāraka, Budha, Bṛhaspati, Śukra, Śanaiścara, Rāhu and Ketu, a list which exactly agrees with that contained in our Brāhmaṇa. Our Brāhmaṇa is very specific on this point and gives description of each planet, (c) The question whether the planets were known to early Vedic Indians is yet undecided. Oldenberg sees them in the Ādityas (Rel. des Veda 185 et. seq. ZDMG. 50. 56) whose number is according to him seven, sun, moon and the planets. But this theory has been discarded by Hillebrandt, Pischel, Von Schroeder, Macdonell, Bloomfield and others. See Vedic Index I, 243-44. (d) According to Ward the stars are called grahas, because they make known to people good or evil (The Hindoos III. p. 51). The worship of grahas, which has been so general among the heathen nations seems to have originated in judicial astrology,

अकुर्वत ते देवा एतानि ग्रहवीर्यपश्यँस्तै^१ रिन्द्रमयाजयँस्तद्सुरा^२ नान्ववायँ-
स्ततो^३ देवा अभवन् परासुरा अभवन् य एवं विद्वानेतानि ग्रहवीर्यिषि यजते
आतृच्यस्यानन्वायाय^४ भवत्यात्मना^५ परास्य आतृच्यो भवत्यांदित्याय
घृते चरुं निर्विपेत् तेजस्तेन परिक्रीणाति शौकं चरुं ब्रह्मवर्चसं तेन परिक्री-
णाति बृहस्पतये नैवारं^६ पयसि चरुं वाक्पत्यै तेन परिक्रीणाति बुधाय^७

and in the belief that the heavenly bodies have a great influence upon human events. But according to Dr. Keith planetary influences seem not to have troubled the imagination of the early Indians (Rel. and Phil. of the Veda & Upa. p. 201) a proposition which, having in view the admiration and awe in which the early Indians held the planets, is hard to accept. For astrology, its basis and the immense delusive influence it has exercised over mankind see Tylor, Primitive Culture I. pp. 128-32. For the worship of the 'host of heaven' see Ward, The Hindoos III. 62-74. and Sir M. Monier-Williams, Rel. Thought.....p. 345. For Grahasānti see JGS. 5. 2. 9; Weber, Omina and Portenta. For the detailed discussion on the number of grahas see Viṣṇuśarman on Vidyāmādhaviyam. pp. 33-36.

याज्ञे U.

1 ०पश्यौस्तै० U. H. The insertion of *s* occurs in RV. only when it is justified etymologically. It is commoner in other Samhitās, where it appears even when not etymolo-

gically justified. The lengthening of the preceding vowel (in U. and H.) is on the analogy of words like *vr̥kān* = *vṛkāns*; *mahān* = *mahānts*; *ayān*, 3 sing. ar. for *ayān-st*. This kind of wrong lengthening is very common in Kāśmīri-an mss.

2 See 4.

3 नान्वपायांस्ततो U. तद्सुरामन्वपश्यांस्ततो H.

4 स्यानन्वावायाय Berl.

5 'He thrives himself, his rival comes to naught,' a common expression in the Brāhmaṇas. Cf. KS. 31. 4: 5. 16; MS. 1. 8. 9: 139. 10, 19 etc.

6 नैवारं Brl. Cf. स एतं बृहस्पतये तिष्याय नैवारं चरुं पयसि निरवपत् । ततो वै स ब्रह्मवर्चस्यभवत् । TS. 3. 1. 4. 6.

पयसे H. गार्हपत्याङ्गारान् गार्हपत्यायतनाद्विः पथित्वान्तो निरुद्य तत्र तैः कृतान्तर्ग-र्भा चुल्हीं स्थापयित्वा तस्यां सोदकस्थाली-मधिश्रित्य तत्र मन्त्रसंस्कृतानि तनुतानि परिपच्यन्ते चरवो नाम । पयःसहितां तु स्थालीमधिश्रित्य साधितश्चरुः पयसि चरुर्नाम. YMS. p. 14.

7 बौधाय Caland. बुद्धाय L. बौधाय S.

नवकपालं बुद्धिं तेन^१ परिक्रीणाति भौमायैककपालं यशस्तेन^२ परिक्रीणाति सौराय^३ पललमिश्रं धृते चरुं सुरभिं तेन परिक्रीणाति चन्द्रमसे पञ्चदशकपालमायुस्तेन परिक्रीणाति राहवे चरुमेभयं तेन परिक्रीणाति केतवे चरुमेनपरोधं^४ तेन परिक्रीणात्येतान्येव सर्वाणि भवति^५ य एवं विद्वानेतयां यजेत् । आज्येनोपहोमाञ्जुहोत्याशिषामवरुद्ध्या एतया यजेत् यः कामयेत् तेजस्वीं आजस्वीं वाक्पतिबुद्धिमान् यशस्वीं सुरभिरायुष्मानभय्यनपरोधीं स्यामित्येकचक्रमुदयाद् आजमानमित्यष्टादश याज्यानुवाक्या भवन्ति सरूपत्वायाऽप्तिहिरण्यं सोमो हिरण्यमित्याज्यभागौ प्रेद्धो अन्न इमो अथ

१ बुद्धिस्तेन. Insertion of *s* on the analogy of words like आयजयस्तदसुराः, where the insertion of *s* after *n* is justified.

२ Sāradā mss. read double *y*. The TPr. 13. 2. prescribes the omission of *m* before the spirants and *r*, but converts it (5. 28) into the nasalised semivowel before all other semivowels. The RPr. 4. 15 changes *m* into *anusvāra* before the spirants and *r*, but makes it before *y*, *l*, *v*, a semivowel nasalised (4.17). VPr. 4. 1. 4, 10 agrees with the above. Cf. Pāṇini 8. 4. 59. See author's Rktantram. Sūtra 181. According to Whitney it should be written कपालश्यशः । See TPr. V. 28.

३ Son of the sun; name of the planet Saturn.

४ पङ्कलं H.

५ आयुस् Brl.

६ अनपरुद्धम् Brl. S. अरुद्ध+अप=expel from one's kingdom. (=bhu+apa, TS. 3. 4. 8. 2). Cf. AB. 8. 10. 7; SB. 12. 9. 3. 1, 3; AV. 3. 3. 4; JB. 3. 82 (Caland, Auswahl p.238).

For the phrase 'aparudhaścarati' see Kielhorn's note to verse 14 of the Aihole inscription of Pulākeśin II in Epi. Ind. VI. p. 9, and his note on Daśakumāracarita III. (where 'avaruddhaścaran' may be emended to 'aparuddhaścaran') in JRAS. 1907, II. p. 1062 f. For अगम+अवा=return, be restored to one's realm, cf. TS. 2. 3. 1; KS. 11. 6; MS. 2. 2. 1, where the verb is frequently used in connection with the ritual of an expelled (=aparuddha) ruler. See also JB. 1. 214; 1. 216. See Oertel's note on 'aparuddha' in Synt. of Cases etc. I. p. 21.

७ भवन्ति H.

८ एतेन Brl.

९ अभयननपरोधी H. and L. अभयनपरुद्धी S. अभयनपरुद्धी Caland. I have adopted अभयनपरोधी. Cf. अभयं तेन परिक्रीणाति अनपरोधं तेन परिक्रीणाति. Just as from अभय we get अभयी so from अनपरोध we should expect अनपरोधी.

इति संयाज्ये उच्चैर्यजत्येषा वै वाचामुत्तमा योचैरुत्तमः समानानां भव-
त्यादित्यस्तेजस्वीत्युपहोमाङ्गुहोति सर्वस्याप्त्यै सर्वस्यावरुद्ध्यै^३ य एवं विद्वा-
नेतर्या यजेत् ॥

॥ इति ग्रहेष्ट्रिब्राह्मणम्^४ ॥

1 उच्चैः U. H.

2 योचै व्रिल. U. H.

3 आसि=अवरुद्धि=obtainment. Cf. KS. 23. 2; 76. 1; TS. 3. 3. 5. 2; 5. 1. 8. 2; 5. 4. 8. 1; AB. 6. 2. 4; 2. 17. 10; 2. 20. 25; PVB. 7. 7. 8; 11. 8. 8; 12. 5. 20; 13. 3. 12. etc. For the syntactical use of अरुद्ध, अप, अरुद्ध, अराध, and अपुष See Oertel, Synt. of Cases etc. I. pp. 31-35.

4 After *yajeta* U. and H. read:—
अगस्त्यस्यैतत्सूक्लदक्याशुभयन्तस्य सामि-
धेनीष्वप्यनुवृयात्तस्य याज्यानुवाक्ये स्याता-
मगस्त्यो वै मरुद्ध्यशशतमुक्त्वा: प्रौक्तानी-
न्द्रायालभत तं मरुतः कुद्धा वज्रमुद्यत्या-
भ्यपतन्त्स एतत्सूक्लमपश्यत्वैनानशासमय-

तदेतदनूच्यते शान्त्यै ॥ Cf. KS. 10. 11. 139. 12-15; TB. 2. 56. 1; PVB. 21. 14. 5; AB. 5. 16; Nir. 1. 5. Macdonell, *Vedārthadīpikā* p. 96, 131. For the legend see Sieg, *Sagenstoffe des R̄gveda* pp. 115. sq; Von Schroeder, *Mysterium und Mimus* pp. 91 sq; 102 seq.; Oldenberg, *R̄gveda Noten* 1. 170; Pischel, *Ved. Stud.* I. p. 59.

5 इति ग्रहेष्ट्रिब्राह्मणम् U. इति ग्रहाष्ट्रक-
ब्राह्मणम् H. U. gives ग्रहब्राह्मणम्
after this. H. includes the same
Brāhmaṇa in 'Ekacakram'. See
Caland, *Versl. en. Meded.* etc. pp.
486-87; U. pp. 83-5; H. pp. 23-4.

ग्रहेष्टिमन्त्राः ॥ ५ ॥

आग्निर्हिरण्यं सोमो हिरण्यमित्याज्यभागौ^१ ।

आग्निर्हिरण्यमसृतं हिरण्यमग्निरवो रोचनं चित्रभानुः^२ ।

आपिर्गरुत्मानपतत्^३ पतञ्चयिः पतञ्जमनु कृष्णवत्मा^४ ॥

सोमो हिरण्यमसृतं^५ हि सोमः सोममपः^६ सोममङ्गिरध्यङ्गः^७ ।

1 These mantras constitute *ekacakra* in U. and H. U. does not number them. H. gives only 18 and 11. The head-line reads in both 'ओं अैथैकचक्रम्'.

2 After आज्यभागौ U. reads एवमेवान्वदेवतोपाहारे तद्वेवत्या जपे मन्त्राः प्रयोक्त्वा: । This is not given in H.

3 Agni resembles gold. RV. 2. 2. 4; 7. 3. 6. etc. Agni is *amṛta*. RV. 10. 45. 7.

4 Agni is of brilliant lustre. RV. 2. 10. 2. etc.

5 Agni darts with rapid flight to the gods. RV. 10. 6. 4; his flames shoot into the sky. RV. 8. 43. 4.

6 Agni is winged. RV. 1. 58. 5; 2. 2. 4.

7 Agni's course and his fellies are black. RV. 1. 141. 7; 2. 4. 6. 7; 6. 6. 1; 7. 8. 2; 8. 23. 19; Macdonell, Ved. Myth. p. 19. U. and H. put

svāhā after each stanza.

8 हिरण्यवत् is said of soma several times in RV. Cf. RV. 9. 61. 3; 9. 63. 18.

The colour of the plant and juice as well as of the god Soma is described as brown (ब्रुन्) or ruddy (=अरुण) but most frequently as tawny (=हरि). Cf. Macdonell, Ved. Myth. p. 105.

9 Celestial Soma is *amṛta*. RV. 6. 44. 23. (अयं सूर्ये अदधाज्ज्योतिरन्तः । अयं त्रिधानु दिवि रोचनेषु त्रितेषु विन्द्वसृतं निगृहम् ॥)

King Soma when pressed is *amṛta*. VS. 19. 72. *Amṛta* is frequently used as an equivalent of Soma. RV. 5. 2. 3; 6. 37. 3; VS. 6. 34; SB. 9. 5. 1. 8. Celestial Soma is *amṛta* RV. 6. 44. 23. SB. 11. 5. 4. 5. identifies the *amṛta* with

सोमो गरुत्मानपतत् पतत्री सोमः पतज्ञमनु शुक्रवत्तर्मा॑ ॥

एकचक्रमुदयाद् भ्राजमानमित्यष्टादशभिः समिधामन्नस्याज्यस्य च जुहोति ।

एकचक्रमुदयाद् भ्राजमानं देवस्तोमं दद्वशे सूर्यमेकम् ।

हरिद्रुकमं विश्वमेजैत्सचन्तं तसै नो देवाः परिदृत्त सूर्याय ॥१॥

एकविंशं॑ पञ्चमिर्द्योतयन्तं पद्मभिः॑ सूर्य॑००० प्रवता चोद्रता॑०० च ।

waters. Soma is immortal. Cf. R.V. 1. 43. 9; 8. 48. 12 etc. Macdonell, Ved. Myth. p. 108.

10 (a) May be सोमसवः like अमिरवः of the preceding stanza. *Somam*-relating to Soma, probably a wrong reading for *saumam*. See M. Williams Dictionary. *Apah* stands for *āpah*. The accusative *apah* occurs twice in the AV. for the nominative. Similarly *āpah* is used for *apah* half a dozen times in books 1 and 10 of the RV. and 16 times in the AV. Macdonell, Ved. Gr. p. 217. For accusative *āpah* cf. Whitney, Gr. 393a; Lanman, Noun Inflection, p. 483, 1-4; Aufrecht, AB. p. 428, 16; TB. 3. 2. 8. 2; Oertel, Synt. of Cases etc. I. p. 236. Thus सोममपः—सोम आपः. For the identification of *amṛta* (—Soma) of ŚB. 11. 5. 4. 5. (b) मद्भ्यद्यज्ञाः B.

1 The god Soma flies like a bird. RV. 9. 3. 1; 9. 72. 5. See also अन्तः पतत्पतत्री. RV. 4. 27. 4.

2 पतत्रिसोमा पतज्ञमनु U. Soma shines with the Sun. RV. 9. 2. 6. His course is white. RV. 9. 15. 3.

3 Having one wheel, said of the Sun's chariot. Cf. RV. 1. 164. 2; AV. 9. 9. 2; 10. 8. 7. The Sun is also called a wheel. RV. 1. 175. 4.

The wheel of the Sun is spoken of in RV. 4. 28. 2; 5. 29. 10.

4 हरिद्रुकमं St.

5 विश्वमिजत् U. अन्तर्भावितरयथोऽयम् । विश्व-सचन्तं seems to be a karma-dhāraya compound.

6 So H. Caland reads परिधत्त. परिदृत्त seems better. Cf. KS. 13. 15: 197. 24, where √dā + pari is used (several times) in the sense of 'giving oneself upto the favour or protection of another. √dhā + pari means to conclude or close (the recitation of a hymn).

7 The Sun is the twenty first, as there are twelve months, five seasons, three worlds, the Sun being the twenty first. Cf. TS. 7. 1. 1. 6. See Caland, PVB. p. 101.

8 Five seasons.

9 Perhaps six hot months are intended. Cf. षडाहुः शीतान् षड् मास उष्णान्. AV. 8. 9. 17. Seasons also are six.

10* Cf. RV. 3. 56. 2.

11 प्रपदाशोददाश्च U. The god Savitā moves in his golden car, seeing all creatures on a downward and an upward path. RV. 1. 35. 3. On प्रवता and उद्रता cf. Pischel, Ved. Stud. II. pp. 63-76.

त्रिधा वर्धयन्तं^१ भुवनस्य नाभिः^२ यज्ञे सूर्यं शुक्रहुतं पुरस्तात्^३ ॥२॥
 श्वेतः शुक्रो वृषभर्षणीनांमुर्वातन्थं^४ त्वासुतिं करिष्यः^५ ।
 स नो रथिं मे गृहेषु दधात्वा नो वीरो वर्धतां द्योतमानः^६ ॥३॥
 अपां गर्भो^७ विदथस्य प्रसाधनंमूर्वो^८ ऽतिष्ठित्सिन्धूनामनीके^९ ।

1 (a) Agni is nourished three times a day (cf. RV. 1. 140. 2; 7. 11. 3) through the three pressings (i.e. morning, noon and evening) of Soma—anna.

(b) Owing to its diverse births, Agni is often regarded as having a triple character. This conception of trinity is important, because on this is based much of the mystical speculation of the Vedic age. See Macdonell, *Ved. Myth.* p. 93. Hopkins, *Rel. of India* p. 105.

2 Agni is the naval of the earth, (cf. RV. 1. 59. 2) that is the creative point, and so too he is the naval of the Sacrifice. Cf. SB. 5. 7. 1. 9. This expression seems to allude to the receptacle of the sacrificial Agni on the excavated altar or Vedi. Nābhi is the technical term designating the hollow in the uttarā Vedi, in which Agni is deposited. Cf. Macdonell, *Ved. Myth.* p. 92.

3 Here Agni is identified with the Sun. The conception of the Sun as a form of Agni is Vedic. Cf. Macdonell, *Ved. Myth.* p. 93.

Our Brāhmaṇa makes no distinction between Sūrya, Savitṛ and Agni.

4 Cf. वृषभं चर्षणीनाम् RV. 6. 1. 8.

Agni is called bull several times in RV. Cf. 1. 58. 4; वृषभः सतामसि. 2. 1. 3; 5. 2. 12. etc. For चर्षणी see Geldner, *Ved. Stud.* I. p. 128.

5 This is mine, Caland मूर्वा. Cf. अम्ने ततन्थ रोदसी विभासा. RV. 6. 1. 6; 4. 6.

6 (a) त्वासुतिङ्करिष्यः U. H. But cf. पुरु सखिभ्य आसुतिं करिष्यः said of Brāhspati in RV. 7. 97. 7. त्वासुतिम् determinative. Kariṣṭha is superlative of √kr̥ like śavīṣṭhal.

(b) The use of √sū is almost peculiar to Savitṛ, but it is two or three times applied to Sūrya. This employment being very frequent, Yāska (Nir 10, 31) defines Savitṛ as सर्वस्य प्रसविता. Cf. Macdonell, *Ved. Myth.* p. 34.

7 गृहे मोददयानो U. स नो रथिमिह गृहेषु दधातु MSS. 2. 5. 4. 24.

8 आनेवीर St. Cf. आ नो वीरो जायताम् TS. 2. 13; AŚS. 11. 6. 5. Agni is called vira. RV. 3. 29. 9.

9 Agni is the embryo (=garbha) of the waters. RV. 7. 9. 3; 1. 70. 3. Agni enters the waters and is the embryo within them. RV. 3. 1. 13. Agni engenders all by depositing the embryo. RV. 10. 183. 3. Thus the notion of Agni in the waters is prominent throughout the Vedas.

स शेषूधमधिधात्वन्तरिच्चे॑ शुक्रः शिशुर्दीर्घमायुर्निधत्ताम्॑ ॥४॥
ब्रह्माधिकः॑ प्रथमो॑ जातवेदा वृहस्पतिर्भरतो॑ देवतानाम् ।

10 प्रसाधनम् U. H. Cf. विदथस्य साधनम् RV. 3. 3. 3; विदथस्य प्रसाधनम् RV. 10. 91. 8. For *vidatha* see Vedic Index. II. pp. 296-97.

11 ऊर्वे॑=वडवानल्. Cf. TS. 5. 5. 10. 6; See Sāyana on RV. 2. 35. 3; 3. 30. 19; 3. 32. 16 and on TB. 2. 5. 4. 1; Durga on Yāska 6. 2. 3. See Geldner, *Ved. Stud.* II. 269-287. In PVB. 1. 5. 9 ūrva is the designation of pitaras at the midday service, where Sāyana reads *aurvā*. See Caland, PVB. p. 8. ऊर्वे॑ may be *Apām napāt*, an old-Aryan water deity, at the same time in India a secret form of Agni, represented as the submarine fire and lightning in streams, seas and clouds, and regarded as the protofire proper, peculiarly as the prototype of the offering fire. See Geldner, *Commentar.* p. 39.

12 मनेके U.

1 (a) A reminiscence of the RV. mantra. Caland reads. मधिधात्वन्तरिच्चे॑ U. This seems correct. Metre requires it and it well corresponds to स शेषूधमधिधा-युन्नमस्मे RV. 1. 54. 11; KS. 38. 7: 109. 3; MS. 4. 14: 18; TB. 2. 6. 9. 1; MGS. 1. 5. 5. धातु॑ is aorist imperative 3rd. sing. of */dhā*. See Macdonell, *Ved. Gr.* p. 370. */Dhāvadhi* does not occur in RV.

(b) *Sevīdh*=सुखनाम (Naigh. III. 6).

Here Sūrya may be meant who prolongs the days of life (RV. 8. 48. 7) and drives away sickness, disease, and every evil dream (RV. 10. 37. 4).

(c) Agni establishes the brightness of the Sun on high (RV. 10. 3. 2) and caused him to ascend to heaven (RV. 10. 156. 4).

(d) Even if we accept here */dhāv* instead of */dhā*, we should note the confusion of *adhi* and *abhi* (cf. Oertel, *Synt. of Cases* etc. p. 280), because */dhāv* + *adhi* does not occur in the RV, while */dhāv* + *abhi* is met three times in it. For */dhāv* + *abhi* + *upa* cf. MS. 1. 7. 2: 110. 17; KS. 8. 15: 99. 6; JB. 1. 138; 142, (Caland, *Auswahl*, p. 39 and 43) where there is found a confusion of *dh* and *th*, for which see Wackernagel, *Altind. Gr.* I. p. 123; Oertel, *Synt. of Cases*, etc. I. p. 176.

2 Agni is several times called *śiśu* in the RV. Cf. Macdonell, *Ved. Myth.* pp. 90, 91.

3 ०र्चिधत्तम्॑ U. ०र्चिधत्ताम्॑ H.: Our Brahmana is evidently praising Sūkra, the planet, in this stanza.

4 ०दिकः॑ U.

5 प्रथमं पुरोहितम् RV. 10. 122. 4; त्वं दूतः॑ प्रथमो वरेष्यः RV. 10. 122. 5. यस्मिन् ब्रह्मा राजनि पूर्वे॑ एति॑. RV. 4. 50. 8.

6 भरते॑ U. भारतः॑ is an adjective of Agni. Cf. Grassmann, W. p. 934.

आस्मिन् यज्ञे वर्हिषि मोदमानोऽ हिरण्यवाशीरिषिरः स्वर्षाः २ ॥५॥

शुचिर्देवानामृत्यभः प्रजानामृत्युर्द्धनाममृतस्य नाभिः ३ ।

आस्मिन् यज्ञे वर्हिषि मोदमानो हिरण्यरेता अभयं कृणोतु ॥६॥

बुधः सौम्योऽ अमृतत्वं बभूवामृतं देवानामायुः प्रजासु ।

आस्मिन् यज्ञे सोमशिशुर्युवा नः शं नो भव पयसाप्यायमानः ४ ॥७॥

बोधा सु मे मधवन् वाचमेमां बोधा सु मे विश्वभृतो जनित्री ।

1 आस्मिन् यज्ञे वर्हिषि मादयस्व RV. 1.

101. 9 Agni is spoken of sitting down on the sacrificial grass in RV. 7. 11. 2; 7, 43. 3. See also RV. 3. 35. 6; 10. 14. 5; VS. 26. 23. TS. 1. 7. 13. 4; MS. 4. 14. 16.

2 स्वर्षाः is correct. Caland reads स्वर्षः.

Cf. RV. 7. 97. 7, where स्वर्षाः= light winning (= Avesta hvaresa) is said of Bṛhaspati. See also KS. 17. 18: 262. 6.

3 विभुर्व० U. Cf. वसुर्वस्त्वनाम् RV. 10. 19. 3.

4 देवा अक्षरेवत्तमृतस्य नाभिम् is said of Agni in RV. 3. 17. 4.

5 बोधस्तौम्यो U. Budha Saumāyana was a teacher, descendant of Soma, mentioned in PVB. 24. 18 6. Cf. Ved. Ind. II. 69. In RV. 10, 109. AV. 5. 16, and KauS. 48. 11 a legend is referred to that the King Soma abducted Juhū, the wife of Bṛhaspati, who is identified with Brahmā. The gods then consulted together as to the means of expiating his sin and restored her to him. Cf. Sāyana on RV. 10. 109. The legend, of which the germs lay in the Rgveda, became fully developed in post-Vedic literature. Thus

in Bhāgavata purāna an interesting story is told how Soma (= moon) abducted Bṛhaspati's wife (= Tārā) and how after a bloody war he surrendered her. Tārā gave birth to a son, whom she declared moon-god's and who was accordingly taken away by him.

Cf. जग्राह तं सुतं सोमः प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।

नाम चक्रे बुध इति जगाम स्वगृहं पुनः ॥

Bhāp. 11. 84. etc.

Thus the planet Budha came to be regarded as the son of Soma, the moon. King Soma when pressed is amṛta VS. 19. 72.

6 So U and H. ०प्यायमानाः Caland, पयस्=Milk. Cf. RV. 9. 107. 12. The verb ā-pyā, 'to swell' occurs in the Rgveda in connection with Soma, but in some passages it also refers to Soma identified with the moon. Later on it came to be used in the meaning of 'to swell' irrespective of Soma, moon or other things.

7 बोधा सोमे U. बोधस्सोमे H. बोधः सु L. First pāda=RV. 7. 22. 3; KS. 12. 15: 178. 10; MS. 4. 12. 4; MSS. 5. 2. 3. 14. 16=‘इमां वाचं सु आबोध सुषु अभिबुद्ध्यस्व’ Sāyana on RV. 7

बोधा सु मे मातरिशा' वचोभिर्बोधा सु मे ब्रह्मणा संशिशाधि ॥८॥
 अग्निर्मूर्धा^१ दिवः ककुत्पतिः पृथिव्या अयम् ।
 अपां रेतांसि जिन्वति^२ ॥९॥
 चित्रो हन्ता रोहिदश्वः^३ प्रजानांस्मिन् यज्ञे हविषासान एतु^४ ।

22. 3. मध्वन्=bountiful. This attribute is almost entirely monopolised by Indra in RV. and the later literature.

8 (a) विश्वसृत् does not occur in RV. विश्वभरस् (RV. 4. 1. 19) is the adjective of Agni. Grassmann, W. p. 1302. Niṣṭigri whom Sāyana regards as synonymous with Aditi, is the mother of Indra. RV. 10. 101. 12.

(b) Aditi may be meant. In AV. 13. 2. 9, 37 the Sun is called the son of Aditi. Indra is identical with Sūrya. Cf. Ved. Myth. p. 57. Aditi has two prominent characteristics. The first is her motherhood. She is a mother of a group of gods whose name represents a metonymic formation from hers. Her second characteristic, as is shown by her name (अदिति= unbinding from diti, derived from न्दा to bind) is her power of releasing from the bonds of physical suffering and moral guilt. See Macdonell, Ved. Myth. p. 122.

1 मातरिश्वा=‘growing in his mother’ (su = to swell from which we have शिशु)—Agni who is said to grow in his mothers. RV. 1. 141. 5. Cf. Macdonell, Ved. Myth. p. 72. Yāska, Nir. 7. 26 regards mātari-

van as a designation of Vāyu and analyses the compound into mātari (—antarikṣe) and śvan (from न्वस—to breathe or न्वु+an to breathe quickly. In RV. mātari śvan is a name of Agni. In AV. 10. 8. 39, 40 mātariśvan is still found as a name of Agni. Generally in AV. and other Samhitās, Brāhmaṇas and all the subsequent literature, the name is a designation of wind. Cf. Macdonell, Ved. Myth. p. 72.

2 Cf. RV. 8. 44. 16; KS. 6. 9: 58. 20-21; ŚB. 13. 4. 1, 13; 7. 4. 1. 41. Kāṇva ŚB. 1. 1. 4. 9. व्यां U. Nasalisation (to avoid contraction) is unnecessary, because of—ās. Cf. Mac. Ved. Gr. p. 59, 64. जिन्वते U.

3 The horses of Agni are rohita and aruṣa (tawny and ruddy) RV. 7. 42. 2.

4 (a) Rudra once receives the epithet रुच्न (RV. 4. 3. 6) and in a sūtra passage it is said that this god seeks to slay men (AG. 4. 83. 2). Rudra's malevolence is still more prominent in the later Vedic texts. Cf. Ved. Myth. p. 75.

(b) ग्रन्त्यधारयप द्विषो दहन् रक्षांसि विश्वहा (RV. 8. 43. 26) is said of Agni.

(c) In RV. the sun is not a malifient power. For this aspect of

स नो वक्तीरभयं कृणोतु विश्वेत्स वामादधते त्वोतः^३ ॥१०॥
 शनैश्चरन् मा वधीरस्मे^३ वीरान् मा नो गृहान् पशून् मा न आयुः ।
 मा नो यूनो भविता नो रथेन मा नः शिशून् गर्भान् मा नः किंचन ॥११॥
 शं नो भव ऋतुभिः शं च मासैः शमर्थमासैः शमुषाहोभिः^४ ।

the luminary only passages from the AV. and the literature of the Brāhmaṇas can be quoted. Cf. Macdonell, *Ved. Myth.* p. 31; Ehni, *Yama* 134.

5. Agni is invited to come to the sacrifice. RV. 10. 94. 9. (आ नो यज्ञे रौहिदश्चोपयाहि). Āsāna is present participle of *ās*—to sit. Cf. RV. 6. 10. 6. Macdonell, *Vedic Gr. for Students*. p. 371.

1 वकि० U. अवकीर् L. सनवकीर् S.
 Vakrin—crooked, retrograding, (said of the Mars and other planets) Sūryas. Vakrīr (s) is formed on the analogy of words ending in i. Cf. Macdonell's note in *Vedic Gr.* p. 212.

2 Cf. RV. 6. 1. 9; KS. 23. 20: 281. 6; MS. 4. 13. 6; TB. 3. 6. 10. 4. 'स यजमानस्त्वोतस्त्वया रज्जितः सन् विश्वेत् (विश्वा+इत्) सर्वाणि वामा वननीयानि धनानि दधते धारयतीर्थः' Sāyaṇa on RV. 6. 1. 9. दधते is the transfer form for धते, as ददते for दते. Cf. Macdonell, *Vedic. Gr.* p. 342. Singular for plural is used in त एतानि द्वितीयानि नामान्यधत्त MS. 3. 8. 10: 109. 12; which Roth (MS. IV. p. 310) renders by 'Sie nehmen

diese zweiter Namen an fausti omnis caussa'. Roth regards *adhatā* as a third person plural. It is however, more likely an error for *adadhata*. Cf. Oertel, *Synt. of Cases*. I. p. 256. See Keith, *A.A.* p. 166. Is प्रमोषीः wanting after आयुः ?

3 For similar stanzas see RV. 1. 114. 7. 8. अस्मे=अस्माकम् Cf. RV. 3. 30. 19; Yāska 6. 2. 3; Pischel, *ZDMG*. 35. 716; Geldner, *Ved. Stud.* II. 271.

4 (a) So St. and H. समुषा अहोभिः L. शमुषाहोभिः S. शमसाअहोभिः U. An instance where the contraction is made though the metre requires one more syllable.

(b) When ā remains after a final y or s has been dropped, it does not as a rule contract with the following vowel. Nevertheless such contraction is not infrequent in the Samhitās. Cf. रजेषितम्=रजः इषितम् (RV. 8. 46. 28.) कृत्येति=कृत्यः इति (AV. 10. 1. 15.) etc. In a few instances the contraction must be removed as contrary to metre. Thus उषायाति (RV. 3. 61. 4) should be read as उषा आयाति as the metre requires an additional syllable. Cf. Macdonell, *Vedic Gr.* p. 65.

शं नः काष्टाः प्रदिशो दिशश्च शं चन्द्रासूर्यां ज्योतीषि शं च ॥१२॥
 मक्तुं धाता मातरिश्चा वचोभिश्चन्द्रो अमृताद् वर्धते जायमानः ।
 आयुः प्रजाममृतं सौभगत्वं प्र चन्द्रमास्तिरते दीर्घमायुः ॥१३॥
 भूयो जातो हविषां चन्द्रमासार्तं पूर्णं पुरस्तात् पयसो हविर्भिः ।
 पयोगभोः देवताः^{१०} पिन्वमानश्चन्द्रो^{११} अमृतत्वमभयं कृणोतु ॥ १४ ॥
 धन्वना^{१२} गा धन्वनाजिञ्जयेम धन्वना तीत्राः समदो जयेम ।
 धनुः शत्रोरपकामं कृणोति धन्वना सर्वाः प्रदिशो जयेम^{१३} ॥१५॥

1 शं नो भवन्तु प्रदिशश्चतसः: A.V. 19. 10.

8. शं नो दिशः प्रदिशः PG. 3. 3. 6.
 Kāṣṭhā = race course.

2 चन्द्रसूर्या St. U. H. सूर्योचन्द्रा S.

3 For lengthening cf. Macdonell, Ved. Gr. p. 19, 62; Wackernagel, Altind. Gr. I. 40.

4 अमृताज्ञायते वर्धमानः S.

In the past Vedic literature Soma (= Amṛta) and moon are identical. There the moon is regarded as being drunk up by the gods and so waning, till it is filled up again by the Sun. The conception that *Candra* is born from amṛta seems foreign to Brāhmaṇas.

5 Saubhagatvā—happiness is formed from sāubhaga—‘welfare’—‘condition of welfare’ not from subhāga ‘lucky’ from which is formed subbhagatvā—‘welfare’. Cf. Macdonell, Vedic Gr. p. 139. n. 2.

6 Last pāda—RV. 10. 85. 19; KS. 10. 12: 141. 12; MS. 4. 12. 2. *Pratirāte* occurs only once in the RV. Cf. 6. 68. 7. चन्द्रमास=चन्द्र+मा+अस्. Macdonell, Vedic Gr. p. 225. n. 7.

7 So Cd. हविषश्चन्द्रमसात् U. H.

हविषास् L. हविषश्चन्द्रमसात् St.

8 For the contraction cf. note on शमुषाहोभिः. But contrary to that here metre requires contraction.

9 मधु=पयस्=सोम्=पीयुष् are equal. Cf. Macdonell, Vedic Myth. p. 105.

10 देवतः U. L. देवता St.

11 *Soma*—moon is the food of gods and is drunk up by them. Cf. Macdonell, Vedic Myth. p. 112.

12 In the later *Samhitās* *Candra* comes to mean moon as an abbreviation of *Candramas*. Cf. Macdonell, Vedic Gr. p. 169.

13 The same occurs in KS. Aśvamedhagrantha 6. 1: 172, 9-10.

14 Svarbhānu is a demoniac (āsura) being mentioned four times in one hymn of the RV. (5. 4. 40). He is described as eclipsing the Sun with darkness. *Indra* fought against him and *Atri* put the eye of the Sun in heaven. The demon is mentioned many times in the Brāhmaṇas. In post Vedic mythology his place is taken by Rāhu. The name means “withholding the light.” Cf. Macdonell, Vedic Myth. p. 160.

उग्रं तमो विश्वरूपं महान्तं स्वर्भानुरँजरं महस्वत् ।
 महद्यात्तमसो मृत्युपाशाद्विमुञ्चन् राहुरभयं कृणोतु ॥१६॥
 केतुं कृणवन्नकेतवे पेशो मर्या अपेशसे ।
 समुषपङ्किरजायथाः^३ ॥१७॥
 यज्ञस्य^४ केतुं प्रथमं पुरोहितमयिं नरस्त्रिष्पधस्ये समीधिरे ।
 इन्द्रेण देवैः सरथं स वर्हिषि सीदन्निहोता यजथाय सुक्रतुः^५ ॥१८॥

सुर्भानु St.

1 विमुञ्च Cd. विमुञ्च n. H.

2 He who swallows and afterwards vomits up the Sun or the Moon. Like the Hindus, the Chinese as well as Greenlanders think that the Sun or the Moon is devoured at the time of an eclipse. As soon as the Chinese see that the Sun or Moon begins to be darkened, they throw themselves on their knees and knock their foreheads against the earth. A noise of drums is immediately heard throughout the city. Like the Hindus, the Chinese think that by such a din they assist the luminary and prevent it from being devoured by the celestial dragon. For details see Ward, the Hindoos III. p. 73.

3 Cf. RV. 1. 6. 3; KS. Asvamedha-grantha 4. 9: 166. 4-5. VG. 4. 14. In RV. it is said of Indra. Pischel (Ved. Stud. I. p. 63) translates it: "Licht machend dem Lichtlosen, Schmuck dem Schmucklosen, entstandest du zugleich mit den Morgenröten." Peśas = 'form' from √ piśavayave ('अयं दीपिनायामपि' Siddhānta Kaumudi Tanādīgāna). 'रूपनाम'

Naigh. III. 7; Macdonell, Vedic Gr. p. 225; Pischel, Ved. Stud. II. pp. 111-125.

(a) Maryā is a nipāta. (cf. VPr. II. 16. Max Müller's Translation) = bhoh—bhavant—bhavas, like bhala. Cf. RV. 10. 86. 23; AV. 7. 56. 7.

(b) Maryā—maryāya Kluge, KZ. 25. 309, as máryai is an old Indo-germanic dative.

(c) Maryā does not mean man in the Veda. Cf. Ludwig PVB. 7. 4. 3.

(c) Maryā is voc. sing. masc. Grassmann, W. p. 1011.

(e) Maryā—voc, plu. Bergaigne 2. 380.

(f) Pischel supports Max Müller.

(g) Dative—ā for—āya is found in RV. 10. 10. 1; रणा=रणाय 9. 7. 7. मदा=मदाय 8. 49. 3. दाना=दानाय 5. 52. 14, 15; 87. 2; 8. 20. 14; 33. 8. For the discussion, see Pischel, Ved. Stud. I. pp. 64-67.

(h) Roth's emendation of अजायत to अजायथाः is wrong. Cf. Pischel, Ved. Stud. I. p. 61.

4 Cf. RV. 5. 11. 2; KS. 39. 14; TS. 4. 4. 4. 3,

आदित्यस्तेजस्वीत्युपहोमाञ्जुहोति॑ ।

आदित्यस्तेजस्वी तेजो अस्मिन् यज्ञे यजमाने दधातु॑ ॥ १ ॥
 शुक्रो भ्राजस्वी भ्राजो अस्मिन् यज्ञे यजमाने दधातु ॥ २ ॥
 वृहस्पतिर्वाक्यपतिर्वाचो अस्मिन् यज्ञे यजमाने दधातु ॥ ३ ॥
 वुधो॑ बुद्धिमान् बुद्धिमस्मिन् यज्ञे यजमाने दधातु ॥ ४ ॥
 अर्को यशस्वी॑ यशो अस्मिन् यज्ञे यजमाने दधातु ॥ ५ ॥
 सौरः॑ सुरभिः सुरभिमस्मिन् यज्ञे यजमाने दधातु ॥ ६ ॥
 चन्द्रमा आयुष्मानायुरस्मिन् यज्ञे यजमाने दधातु ॥ ७ ॥
 राहुरभयम्भयमस्मिन् यज्ञे यजमाने दधातु ॥ ८ ॥
 केतुरनपरोध्यनपरोधमस्मिन् यज्ञे यजमाने दधातु ॥ ९ ॥
 ध्रुवो धैर्यवान् धैर्यमस्मिन् यज्ञे यजमाने दधातु ॥ १० ॥
 अगस्त्यो वीर्यवान् वीर्यमस्मिन् यज्ञे यजमाने दधातु॑ ॥ ११ ॥
 श्रेष्ठो॑ अग्ने दीदिहि पुरो नो यत्र॑ देवाः पूर्वे पुराणाः॑ ।

1 आदित्य…… जुहोति is wanting in U and H.

2 U puts स्वाहा after जुहोति in each.

3 In R.V. Br̥haspati is the generator of all prayers (1. 190, 2). He utters prayer (1. 40, 5) and communicates prayers to the human priest (10. 98, 27). Thus he comes later to be called 'a lord of speech' *Vācaspati* (MS. 2. 6. 6: 97. 8

वृहस्पतये वाचस्पतये नैवारं चरुम् etc., ŚB. 14. 4. 1. 3) a term specially applied to Br̥haspati as god of eloquence and wisdom in post-Vedic literature. Macdonell, Vedic Myth. p. 102; ZDMG. 1, 77.

4 श्रेष्ठो U.

5 So U and H. यजस्वी Caland.

6 Saura-Śani, the son of Sūrya and Chāyā, the servant whom his

wife Savarnā substituted for herself. Cf. W. J. Wilkins, Hindu Mythology. p. 435.

7 So St. and L. अभयम् S. U.

8 H gives no. 11 after this. No number is given in U.

9 अग्नि U. H.

दिदिहि H. R.V. 7. 3. 10 दिदीहि. For the retention of a cf. Whitney, TPr. 1. 61.

Cf. R.V. 7. 1. 3; SV. II. 725; VS. 17. 76; KS. 18. 4: 269. 5; MS. 2. 10. 6: 139. 5, etc.

10 A reminiscence of the mantra. Cf. यत्रप्ययो जरमुः प्रथमाः पुराणाः: KS. 18. 15: 275. 20; VS. 18. 52; MS. 2. 12. 3: 146. 10 (=यत्रा ऋषयो जरमुः प्रथमा ये पुराणाः); यत्र देवाः समगच्छन्त विश्वे RV. 10. 82. 6; VS. 17. 30. etc.

यत्रासौ वैश्वानरः स्तोकातिथिस्तत्रेमं^३ यज्ञं यजमानं च धेहि^४ ॥ १ ॥
 इमो^५ अप्ये वीततमानि हव्या^६ प्रेदं हविः प्राप्तेमान्^७ स्तोकान्^८ ।
 स्तोकातिथिः स्तोकजूतिः^९ पतत्र्यथा ह्यगे अमृतत्वं च धेहि^{१०} ॥ २ ॥

॥ इत्येकचक्रक्रम् ॥

1 स्तोकातिथिः स्तोकजूतिम् St. स्तोक from न्युस्तु (Grassmann, W. 1594). According to some skota न्युस्तु (Nir. II, I.) = a drop of Soma or gṛhṭa. Agni is invited to eat that. Cf. RV. 3. 21. Agni is called Atithi. Cp. RV. 10. 91. 2.

2 Last pāda = Vait. ŚS. 2, 1; KŚS. 2. 2. 8; MŚS. 5. 2. 15, 10; ApŚS. 3. 19. 1; Kaus. 125. 2.

3 RV. 7. 1. 18; KS. 35. 2; MS. 4. 10. 1.

4 प्राप्तेमान् S. प्र + अष्ट्रः + इमान्. For sandhi cf. Macdonell, Vedic Gr. p. 65. and my note on शमुषाहोमिः. aṣṭra (अष्ट्रं वै वैश्याय पुष्टिं तेन परिक्रीणाति KS. 37. 1: 85. 3) = aṣṭra (Zend.) from न्युस्तु (as. Cf. Grassmann, W. 145. Macdonell, Vedic Gr. p. 124.

5 प्राप्तेमान्स्तोकान् U ०मांलोकान् H.

6 स्तोकजूतिः St.

7 After this U and H. read :—

ध्रुवन्ते राजा वरुणो ध्रुवन्देवो वृहस्पतिः ।
 ध्रुवन्त इन्द्रश्चाग्निश्च राष्ट्रन्धरयान्मुवम् ॥

(cf. RV. 10. 173. 5.)
 ध्रुवन्धुवेण हविषा हविरवसे शञ्चयामसि ।
 यथा न इन्द्र केवलीर्विशो बलिहृतस्करत् ॥
 Cf. KS. 35. 7: 55. 14-15 (हविरवसे सोमं नयामसि). See also RV. 10. 173. 6 which runs :—

मृवं ध्रुवेण हविषाभि सोमं मृशामसि ।
 अथोत इन्द्रः केवलीर्विशो बलिहृतस्करत् ॥
 अगस्त्यः खनमानः खनित्रैः प्रजामपत्यं
 बलमिच्छमानः । उभौ वर्णाश्चिरिष्मः पुषोष
 सत्या देवेष्वाशिषो जगाम ॥

(cf. RV. 1. 179. 6)

इत्येकचक्रक्रम् ॥

8 After this comes Graheṣṭi brāhmaṇa in U.

See Caland, Versl. en Meded. etc. pp. 487-90; U. 47-53; H. 21-23.

ग्रहब्राह्मणम् ॥ ६ ॥

ओं नमः आदित्याय । शृष्टिकर्त्त्यपुत्राय^३ । अदितिंगर्भसंभूताय ।
रक्षवर्णसद्शाय^४ । रक्षाम्बरचीरवाससे । तपसोग्रहूपधराय^५ । भक्तिभावनाया-
रुद्ध मेरु^६ प्रदक्षिण^७ कृत्वा । ग्रहमण्डलं प्रविश^८ इत्यक्षतगन्धपुष्पधूपदीप-
सुवर्णरचितं बलि निवेदयामि । स्वगणैः परिवृतः । प्रीतमानसो भूः ।
श्रुतं ते नमः ॥ १ ॥

ओं नमः सोमाय^९ ब्रह्मपुत्रायामृतकलशसंभूताय^{१०} । शुक्रवर्णसद्शाय ।
शुक्राम्बरचीरवाससे ॥ २ ॥

1 See U. pp. 55-7. Here it follows *Graheṣṭibrāhmaṇa* and precedes *Avāhana*. It has no proper headline nor any colophon. On the margin of each page is written ग्र. ब्रा. Lp. pp. 111-12 does not call it a ब्राह्मण, but includes the same in प्रहशान्तिविधान, for which see Lp. 108-19.

2 नमो U. Lp.

3 Ravi is the son of Kaśyapa and Aditi. Cf. Wilkins, Hindu Mythology. p. 17. As Sūrya, he is daily worshipped, as Ravi he is only worshipped at the greater festivals. Jyotiṣatattva says that if a person is born under Ravi, he is subject to suffering. Cf. Ward, II. 71; Wilkins, Hindu Mythology. p. 432.

For the colours of planets see

Horāśāstram 2. 1. 5; Vidyāmādha-vyam I. p. 58. 315-18.

4 आदित्य U.

5 Not green as mentioned by Mr. Maurice.

6 ग्रहूपधराय U.

7 मेरु U.

8 प्रदक्षिणां Lp.

9 So Lp. U. reads प्रविश्यः For the piece cf. सूर्याय स्वाहा सर्वग्रहाभिपतये स्वाहा.....ष. ब्रा. 5. 12.

10 If a man be born under the planet Soma, he will have many friends, will possess elephants, horses, and palanquins; be honourable, and will live on excellent food.

Compare सोमाय स्वाहा etc. प. ब्रा. 5. 9.

11 कलशगर्भसंभूताय Lp.

ओं नमो अङ्गारकाय^१ । रुद्रपुत्राय । रुद्राणीगर्भसंभूताय । रक्षवर्ण-
सदृशाय । रक्षाम्बरचीरवाससे ॥ ३ ॥

ओं नमो बुधाय^२ । चन्द्रपुत्राय । रोहणीगर्भसंभूताय । पीतवर्ण-
सदृशाय । पीताम्बरचीरवाससे ॥ ४ ॥

ओं नमो वृहस्पतये^३ । ब्रह्मपुत्राय । मानसीगर्भसंभूताय । पीतवर्ण-
सदृशाय । पीताम्बरचीरवाससे ॥ ५ ॥

ओं नमो भार्गवाय^४ । भृगुपुत्राय । ओषधीगर्भसंभूताय । शुक्रवर्ण-
सदृशाय । शुक्राम्बरचीरवाससे ॥ ६ ॥

ओं नमः शनैश्चराय^५ । रविपुत्राय । छायागर्भसंभूताय । कृष्णवर्ण-
सदृशाय । कृष्णाम्बरचीरवाससे ॥ ७ ॥

1 He is represented as a red man with four arms, riding on a sheep; he wears a red necklace and clothes of the same colour. A man born under this planet does not live a happy life. This deity is said to be identical with *Kārtikeya*. Cf. Wilkins, p. 432.

2 He was the son of Soma by Tārā, the wife of Br̥haspati, the preceptor of the gods. At his birth, on the confession of his mother, that he was Soma's son, she was put to great trouble by her husband. For the full story cf. Ward, The Hindoos III, p. 67; Wilkins, Hindu Mythology, p. 433. If a person be born under this planet, he will be fortunate, obtain an excellent wife.

3 He was the preceptor of the gods, and was regarded as identical with Agni in the Vedic times. In later times he is said to be a ṛṣi, a son of Aṅgiras. A person born under

this planet will possess great religious merit and have all his wishes gratified.

4 Sukra was the son of Bhrgu. He was the preceptor and priest of the demons, and blind in one eye. For the reason of this affliction see the legend of Viṣṇu and Bali in Wilkins, Hindu Mythology p. 434. A person born under this planet will have the faculty of knowing things past, present and future. Other kings will worship him. For Śukra's power of raising the dead cf. Ward, II. 71.

5 Śani is said to be the son of Sūrya and Chāyā; that is to say, he was situated in that part of the heavens (at the time of Sun's eclipse) towards which the shadow of the earth projected. Another account is that Saturn was born in the lunar Asterism (=रोहणी) in consequence of which, is said, that a person born under this mansion,

ओं नमः सैंहिकेयाय^३ । प्रजापतिसुताय । सिंहिकागर्भसंभूताय । हरि-
वर्णसदृशाय । हरिताम्बरचीरवाससे ॥ ८ ॥

ओं नमः केतवे^४ । अग्निपुत्राय । सन्ध्यागर्भसंभूताय । धूम्रवर्ण-
सदृशाय । धूम्राम्बरचीरवाससे ॥ ६ ॥

इन्द्राय^५ वज्रहस्ताय । शचीसहिताय । सुराधिपतये नमः ॥ १ ॥

अग्नये शक्तिहस्ताय । स्वाहासहिताय । तेजोधिपतये^६ ॥ २ ॥

यमाय दण्डहस्ताय^७ । यमीसहिताय । प्रेताधिपतये ॥ ३ ॥

नैऋते^८ खज्जहस्ताय । दितिसहिताय । रक्षोधिपतये ॥ ४ ॥

while Saturn is in it, is of the same nature with that planet, that is of an evil disposition. Cf. John Bentley, Hindu Astronomy p. 22.

According to Wilkins it was Śani who burnt off the head of Gaṇeśa. See Hindu Mythology p. 435.

1 Rāhu (the ascending node) was the son of Br̥haspati and Simhikā. He is described as a black man, riding on a lion. A person born under this planet will be exposed to many afflictions. According to the notions of the Hindus, at the time of an eclipse, Rāhu devours the sun and moon; hence the moment an eclipse is noticed, the people make a dreadful noise, shouting, blowing horns, and beating drums to cause Rāhu to restore the luminary. For the reason of this custom cf. Ward. The Hindoos II. p. 81.

२ केतु (= the descending node).

After this Lp. (which includes

the above in प्रहशान्तिविधान) reads:-

अथ शान्तिं प्रवद्यामि चैकैकस्य पृथक् पृथक् ।

हस्तमात्रां लिखेद्वै चतुरस्यां तु सूत्रयेत् ॥

उल्लिखेदुद्दरेचैव मुदृत्य प्रोक्षयेत्ततः ॥

एवं कृत्वा विधानं तदमिं तत्रावतारयेत् ॥

दर्मानास्तीर्थं पूर्वाग्रान् ब्रह्मणं दक्षिणो न्यसेत् ।

प्रणीतं चोत्तरे स्थाप्य तद्विष्णोर्नन्त्रं संशयः ॥

दिशश्च विदिशश्चैव लोकपालांश्च पूजयेत् ।

After this begins “ओं इन्द्राय” etc.

3 इन्द्राय स्वाहा शचीपतये स्वाहा वज्रपाणये स्वाहेश्वराय स्वाहा सर्वपापशमनायेति व्याहृतिभिर्हृत्वाऽथ साम गायेत् ष. ब्रा. 5. 3.

4 नमः Lp. In the following^९ also Lp. puts नमः after अधिपतये ।

5 यमाय स्वाहा प्रेताधिपतये स्वाहा दण्डपाणये स्वाहेश्वराय स्वाहा सर्वपापशमनायेति स्वाहेति व्याहृतिभिर्हृत्वाथ साम गायेत् ष. ब्रा. 5. 4.

6 Locative. Cf. मध्याद्विलिंगे शूलपाणये । मध्याचैर्ऋते सर्पय etc. बृहज्योतिपार्णवं ch. 17, 27: 8.

7 ०ती० U. H.

वरुणाय^१ पाशहस्ताय । वारुणीसहिताय । जलाधिपतये ॥ ५ ॥
 वायवे^२ ध्वजहस्ताय । निधिसहिताय । प्राणाधिपतये ॥ ६ ॥
 कुवेराय गदहस्ताय^३ । यक्षिणीसहिताय । यक्षाधिपतये ॥ ७ ॥
 ईशानाय त्रिशूलहस्ताय^४ । पार्वतीसहिताय^५ । सर्वाधिपतये ॥ ८ ॥
 ब्रह्मणे पद्महस्ताय । गायत्रीसहिताय । वेदाधिपतये ॥ ९ ॥
 विष्णवे^६ चक्रहस्ताय । लक्ष्मीसहिताय । त्रैलोक्याधिपतये^७ ॥ १० ॥*

1 वरुणाय स्वाहापां पतये स्वाहा पाशपाणये
 स्वाहेश्वराय स्वाहा सर्वपशमनाय स्वाहेति
 व्याहृतिभिर्द्वाराथ साम गायेत् ष. ब्रा. ५.
 3. ५.

2 वायवे स्वाहा मशद् भूताधिपतये स्वाहा
 शीघ्रपाणये स्वाहे ॥ ८. ब्रा. ५. ८.

3 वैश्रवणाय स्वाहा यक्षाधिपतये स्वाहा
 हिररण्यपाणये स्वाहेश्वराय स्वाहा सर्वपा-
 शमनाय स्वाहेति ॥ ८. ब्रा. ५. ६.

4 रुद्राय स्वाहा पशुपतये स्वाहा शूलपाणये
 स्वाहा ष. ब्रा. ५. ११.

5 So U. उमा० Lp.

6 विष्णवे स्वाहा सर्वभूताधिपतये स्वाहा

चक्रपाणये स्वाहा ॥ १०. ष. ब्रा. ५. १०.

7 ०काधि० U. After this U. begins
 'ओं अथ आवाहनम् । ओं आवाहयाम्यहं
 देवम्' etc., while Lp. continues प्रह-
 शान्तिविधानम् ।

* Cf. भास्कराज्ञारकौ रहौ श्वेतौ शुक्रनिशाकरौ ।
 सोमपुत्रो गुरुश्वेत तातुभौ पीतकौ स्मृतौ ॥
 कृष्णं शनैश्वरं विद्याद्राहुं केतुं तथैव च ।
 प्रहवर्णाणि पुष्पाणि प्राज्ञस्तत्रोपकल्पयेत्
 etc.

प्रहशान्तिविधानम् in ष. ब्रा. ५. २—१२;
 SVB. ३. ४: BGSS. १. ६. P. 204;
 JGS. 2. 9.

उपनयनब्राह्मणम्* ॥ ७ ॥

ब्रह्मचर्यमागामित्याह ब्रह्मा वै^१ ब्रह्मा ब्रह्मणैवात्मानं परिदधाति^२ तै पृच्छति को^३ नामासीति प्रजापतिर्वै को^३ नाम प्राजापत्यमेवैनं कृत्वा^४ बन्धु-सन्तमुपनयति भूर्भुवः स्वरित्याहैमानेवास्मै तत् त्रीङ्गोकानन्नाद्याय प्रय-च्छति भूरिति वा अर्यं लोको भुवरित्यन्तरिक्षं स्वरित्यसौ लोक इमानेवास्मै तत् त्रीन् वेदान् अन्नाद्याय प्रयच्छति भूरिति वा ऋचो भुवरिति यज्ञंषि स्वरिति सामान्यधीते हैतेषां वेदानामेकं द्वौ त्रीन्तसर्वान् वा यमेवै विद्वानु-

* See Caland, Versl. en. Meded. etc. p. 491; Schroeder die Tub. कठ hss. p. 21 (T) See ब्रह्मचर्यमागामित्याह etc. (उपनयनब्राह्मणम्) in SB. 11. 5. 4. G, GS. II. 10; AGS. 1. 19; SGS II. 1; PGS. II. 3; BGS. II. 5; BhGS. 1. 1-10; ApGS. XI; HGS. 1. 1; JGS. 1. 12, 13; MGS. 1. 21 ff; Glaser, ZDMG. LXVI. 1 ff; Keith, Rel. and Phil. of the Veda pp. 369-372. Hillebrandt, Rituallitteratur pp. 51-54.

1 “ब्रह्मचर्यमागाम्” KGS. 41. 10. 165. 17; MB. 1. 6. 16. ApGS. IV. 11. 1; KauS. 7. 55: 9; GGS. 2. 10. 21; HGS. 1. 5. 2; JGS. 1. 12. PGS. 2. 2.

2 ददाति T.

3 कोर्नम Caland. Apparently a misprint. ‘को नामासि’ KGS. 41. 15. तथा च ब्राह्मणम् को नामासीति, प्रजापतिर्वै को नाम KGS. Comm. on 41. 15: 169; 3. 26-30. Cp KS. XXXVI. 5: 72. 16-19; MB. 1. 6. 17; SB. 2. 5. 2. 13; MGS. 2. 2. 797; GGS. 2. 10. 22; ‘प्रजापतिर्वै कः’ KB. 2. 1. 22; ‘कं वै प्रजापतिः’ KSB. 1. 5. 1. 9; Cf. JGS. 1. 12. 11.; HGS. 1. 5. 3. 4; MP. II. 3. 26-30. KauS. 55-10. TB. II. 15. 2.

4 So T. Cf. कृत्वा KS. XXIII. 8: 75. 17. कृत्वा Caland. आर्षेणं मा कृत्वा बन्धुसन्तमुपनय । आर्षेणं त्वा कृत्वा बन्धुमन्तमुपनयामि KauS. 55. 11-12.

5 आह Br. T. ओं भूर्भुवरिति वाचयति

पनयते^१ तमाह काय^२ त्वा परिददामीति^३ को वै प्रजापतिः प्रजापतय^४ एवैनं तत् परिददाति^५ न ब्रह्मचारीं प्रियते नास्य^६ ब्रह्मचारी सं प्रियते यमेवं विद्वानुपनयते तमाह^७ देवाय^८ त्वा सवित्रे परिददामीति^९ साविता^{१०} ह वा इदं यहू^{११} यत्^{१२} प्रजाभ्यः प्रसवति^{१३} तत् तत् कुर्वन्ति सं यदात्मना कुर्यान्ते तन्मन्ये^{१४}—

KGS. 41. 10. 165; Cf. KauS. 55. 13; VGS. 2. 6: 25.

1 TA. 3. 1. 5. AA. 1. 3. 2. तेभ्यो भूर्भुवः स्वरित्यक्षरद् भूरित्युग्म्योऽक्षरत् सौयं लोकोऽभवत् । भुवरिति यजुम्योऽक्षरत् सोऽन्तरिक्षलोकोऽभवत् स्वरिति सामभ्योऽक्षरत् स्वः स्वर्गो लोकोऽभवत् प. ब्रा. 1. 5; अधीते…… उपनयते० Cf. KGS. 41. 24. 178. 7—8.

2 “काय त्वा परिददामि” KGS. 41. 16: 169; AGS. 1. 20. 8.
क as प्रजापति AB. 3. 21; KB. V. 4; VI. 10; XIX. 7; XXIV. 5; XXIX. 4; SBE. 1. 59n. 12, 8, 8n; 26, 410; 32, 3, 11—13; 41, 173, 175, 221, 346, 368; 43, 265; 44, 86, 393. Cf. also TS. VII. 3. 15 (Keith's note on it); Macdonell, Vedic Mythology p. 119. प्रजापति is आनिरुक्त as he is addressed mystically as क Cf. Caland, PVB. XVIII. 6. 8: 483.

In the refrain of the first nine verses of RV. 10. 121 the supreme god is referred to as unknown by the interrogative pronoun *ka* who! The answer given in the tenth verse is that Prajapati alone embraces all beings. This later led to the employment of *ka* not only as an epithet of Prajapati (AB. 3.

22. 7) but as a name, used by itself, of the supreme god (MS. 3.

12. 5). See Macdonell, VM. p. 119.

3 'प्रजापतये त्वा परिददामि' KGS. 41. 17: 170; MB. I. 6. 23; 56. 13 (which gives a long list of Bhūtas). KS. 2. 10. 31.

4 So T. For accent cf. नास्यै and नास्य in the Text. नास्य Caland.

5 आह॑ T.

6 'देवाय त्वा सवित्रे परिददामि' KGS. 41. 17; MB. I. 6. 24; MP. II. 3. 15; JGS. 1. 12. 11; GGS. 2. 10. 32; BGS. 2. 5. 27.

7 वि is wanting in T.

8 Is wanting in T.

9 So T. and Caland. For accent cf. अहरहर्जायते मासि मास्यथ' RV.

X. 5. 2. 3. 'या यदेव वदति तत्तद्वति' SB. 14. 4. 3. 27. In a few instances the repeated words are not treated as a compound and are both accented. Cf. Macdonell, Vedic Gr. p. 91. For the syntactical use of यत् and तत् see Wackernagel, Altind. Gr. III. p. 553; Delbrück JS. Vol 3. p. 146. Vergl. Synt.

10 प्रभु॑ T.

11 ना……मन्ये is wanting in T. मन्ये. त्राह॑ Brl.

ताहमिदं करोमीति सविता^१ मेऽसावीऽदित्येवं तन्मन्येतैः यद्द्वैं वै कल्याणं^२
तदस्मैः सविता प्रसवति^३ नास्मैः पापैः सविता प्रसुवते^४ यमेवं विद्वानुपनयते
तमाहं वृहस्पतये त्वा परिददामीति ब्रह्म^५ वै वृहस्पतित्रिव्याण एवैनं तत्
परिददाति न ब्रह्मचारीं ग्रियते नास्य ब्रह्मचारीं सैं ग्रियते यमेवं विद्वानु^६-
पनयते तमाहं ब्रह्मचार्यसीति ब्रह्म वा अन्नाद्यमन्नाद्यमेवास्मिस्मस्तद्धात्यथो
अन्नाद्यं वा अमृतममृतमेवास्मिस्मस्तद् दधाति तमाहापोऽशानेत्यापो वा
इदं सर्वमाप्नुवंस्तदेनमाहं सर्वमाप्नुहीत्यापो वा अन्नाद्यमन्नाद्यमेवास्मि-

१ ससविं Brl.

२ सावे० T.

३ मन्येत T. मन्येत॑ Brl.

४ Is wanting in T.

५ तस्मै० T.

६ प्रसुवते० T. प्रसवते० Brl. प्रसवति, प्रसुवते,
प्रसवते are not found in KS. प्रसु-
वति occurs twice. See KS. 13 6:
188, 6; 14, 7: 206, 10; MS. 1, 11,
7: 168, 13; II. 5, 4: 51, 13.

७ Is wanting in Brl.

८ आह॑ Brl. T.

९ Cf. KGS. 41, 17.

१० For Brahman as Br̄haspati or lord
of prayer cf. SBE. 26, 23, 59, 59n,
180; 29, 280; 43. 192; 44. 258, 314,
402, 411. Br̄haspati called the
Brahman, Cf. KB. VI. 13; SB. 1. 7.
4, 21; ŚŚS. IV. 6. 9; RV. X. 141.
3; Br̄haspati called purohita, cf. AB.
III. 7. 2; TB. 2. 7. 1. 2; ŚŚS.
XIV. 23. 1; SB. V. 3. 1. 2; RV.
II. 24. 9. See also Geldner, Ved.
Stud. II. p. 144—150.

११ So correct. विद्वा० Caland.

१२ आह॑ Brl.

१३ ब्रह्मचार्यसि० KGS. 41, 17; MB. 1, 6.

25; GGS. 2. 10. 33; AGS. 1. 22. 2;
JGS. 1, 12, 11.

१४ अन्नाद्य is an abstract of अन्नाद्=eater
of food, and having the sense
'eating of food' which passes into
the idea 'food' or proper food, as
अन्नाद् has the force of 'a healthy
man.' Cp. Keith, AA. p. 164. R.B.
p. 112. अन्नाद्य=food eating. Oertel,
JUB. II. 2. 10; Synt. of Cases in the
Prose of the Br̄ahmapas I. p. 11;
Sāyaṇa takes it as a compound of
अन्न+अन्नाद्यम् (अन्नाद्यमन्नयोग्यं ब्रीहियवादि-
रूपमन्नम्. Sāyaṇa on PVB. XXIII.
3. 5). M. Müller follows him. See
M. W. Dict. अद्य.

१५ आह॑० Brl. T.

१६ Svarita mine. ०शाने० Caland. ०पो
मा ने॑ T. For अपोऽशान Cf. KGS. 41,
17; MB. 1, 6. 26. Cf. ŚB. 11. 5. 4.
4; VGS. 2. 6. 25; PGS. 2. 3. 3. 206;
GGS. 2. 10. 34.

१७ ०प्नुवां० T. यदिदं किं च यदाप्नोत्सादापः
ŚB. 6. 1. 1. 9.

१८ आह॑ Brl.

१९ माप्नो० T. माप्नो० Brl.

स्तद् दधात्यथो अन्नाद्यं वा अमृतममृतमेवास्मिस्तद् दधाति^१ तमाहै कर्म कुर्विति^२ वीर्यं वै कर्म वीर्येण^३ वा अन्नमद्यते कर्म वा अन्नाद्यमन्नाद्यमेवास्मिस्तद् दधात्यथो अन्नाद्यं वा अमृतममृतमेवास्मिस्तद् दधाति तमाहै दिवा मां सुषुप्सीरिति^४ मृत्युं च स्वभस्तस्मात्तमपवाधते मृत्युर्है वै स्वभस्तस्माद्यो प्रियं ते तमाहुर्दीर्घी स्वभमस्वाप्सीरिति^५ दिवा वै अन्नाद्यमन्नाद्यमेवास्मिस्तदधात्यथो अन्नाद्यं वा अमृतममृतमेवास्मिस्तद् दधाति^६ तमाहै^७ वाचं यच्छेति^८ वाचा अन्नाद्यमन्नाद्यमेवास्मिस्तदधात्यथो अन्नाद्यं वा अमृतममृतमेवास्मिस्तदधात्येतानि वै पञ्चान्नाद्यानि पुरा सावित्र्यनुवचनादाचार्योऽग्रहचारिणि निंदधाति ॥

सं वा एष ब्रह्मचारी सावित्र्या सह प्रजायते तदाहुः संवत्सरैऽनूच्या^९ संवत्सरै वै रेतांसि सिङ्गानि प्रजायन्ते^{१०} इत्यथो खल्वाहुर्द्वादशाहै^{११} ऽनूच्या द्वादश^{१२} मासाः संवत्सरः^{१३} संवत्सरेणैवैनं प्रजनयति संवत्सरस्याप्त्यै तां

1 ति is wanting in T.

print.

2 आह Brl. T.

12 आह T.

3 Cf. KGS. 41. 17; MB. 1. 6. 26;

13 Cf. KGS. 41. 17.

PGS. 2. 3. 206; AGS. 1. 22. 2.

14 आचार्यो^१ Brl.

4 For accent cf. Macdonell, Vedic

15 सवि० Caland.

Gr. p 450.

16 So T. and Caland. Why not स्वरितः?

5 आह Brl. T.

Cf. Schroeder's note on द्वा० हिं०

6 मा Brl. T.

17 नूच्यास० Brl.

7 ०सीरि० Brl. दिवा मा सुषुप्सीः KGS.

18 संवत्सरे वै रेतो हितं प्रजायते KS. VII.

41. 17. See KauS. 56. 12; MB.

16: 79. 4; GB. 2. 15; संवत्सरे खलु

1. 6. 26; मा सुषुप्ताः SB. 11. 5. 44;

वाव रेतो हितं प्रजायते KS. XXXIII.

PGS. 2. 3. 206; GGS. 2. 10. 34;

8. 34. 11. Cf. KB. XIX. 9. Sāṅkh

BGS. 2. 5. 45; JGS. 1. 21. 11;

Br. 19. 9.

HGS. 1. 5. 10.

19 So Caland. But see Schroeder's

8 आहुः Brl. T.

note on it. T. p. 22.

9 So Brl. and T. ०प्सीदि० Caland.

20 द्वा...रः A common expression in

10 T. and Caland have no accent. Cf.

the Brahmanic literature. Cf. KS.

अन्नाद्यं वा अमृतम् where वै is accented.

VIII. 8. 91. 10; XXI. 5: 43. 10;

11 दधात्य० Caland. Apparently a mis-

XIX. 9: 10. 6; XIX. 8: 2. 22; XIX.

तिसृणां रात्रीणां प्रातरनुव्रूयात् त्रीण्यहानि तिस्रौ रात्रयस्त्रीणि सायानि तिस्रै उषास्ता द्वादशा संपदन्ते द्वादशा मासाः^१ संवत्सरः संवत्सरेरेणैवैनं प्रज्ञनयति संवत्सरस्यापत्यै सा वा एषा सावित्र्येषां^२ लोकानां प्रतिपदेषां^३ च वैदानां तां न तिष्ठन्तु नुव्रूयान्नोर्ध्वेर्जुरासीनो न ब्रजन् महदुपस्तीर्योपस्थं कृत्वा प्राणासीनः प्रत्यइडासीनायान्वाहं प्राङ् वै प्रजापतिस्तं प्रत्यश्चो देवो अन्वायत्तां आचार्यो ब्रह्मचारिणः प्रजापतिरायतनादेवैनं तत्कल्पयत्यथैकं आहुर्दक्षि-

11: 12, 22: XXIX, 8: 1. 77, 20;
XXXIII, 4: 21, 19; TB, 1. 6. 1.
10; 3. 8. 21. 83; SB, 9. 2. 4. 8; 9.
3. 3. 13; 10. 1. 4. 8; 13. 3. 3. 8;
TA, 5. 4. 10 etc. In the Brāhmaṇas the number of Ādityas is normally fixed at twelve, and they are identified with the twelve months. This explanation of their number is much more plausible than the view of Oldenberg (Rel. des Veda p. 186, n 2) that the number is borrowed from the Jagati metre, which is associated with the Ādityas. Cf. Keith, Rel. and Phil. of the Veda and Upaniṣads, p. 99.

1 प्रात० Brl.

2 नुव्रूयात् Brl, T.

3 नुवत्तशा० T. Cf. KS. XXII: 6: 61.
11.

4 नुस्सं० T. Caland.

5 सवित्र्यैषां T.

6 प्राति० Brl. प्रतिपद् T.

7 No accent in Brl. and T.

8 नुव्रूयादूर्ध्वे० T. नोर्ध्वे० Brl.

9 आह॒ T. Brl. Cf. पश्चादमेर्दभैरु प्राणासीनः

प्रत्यइडासीनाय तत्सवितुरिति सावित्रीं
त्रिरन्वाह KGS. 41. 20; अथास्मै
सावित्रीमन्वाहोत्तरतोऽमे॒ प्रत्यइमुखायोप-
सन्नाय समीक्षमाणाय समीक्षिताय PGS.
2. 3: 206. See also GGS. 2. 10. 35;
BGS. 2. 5. 38-9; AGS. 1. 20. 2-3;
APGS. IV. 11. 8; HGS: 1. 6. 9.

10 अन्वायन्त T. Brl. For आ...ति॒ cf.
KGSMB. p. 11. P. U. L. Ms. 5971.

11 कल्पयेदित्य० T.

12 अथाह॒० Brl. For अथैक.....न्वाह cf.
PGS. दक्षिणातस्तिष्ठत आसीनाय वैके
2. 3: 206. See PGS. (गदाधरटीका)
pp. 208, 226. 30-35. दक्षिणातः कुमार
उपविश्य HGS. 1. 6. 10.

For another meaning of प्रत्यइ॒ cf.
य उ एन्॒ प्रत्यग् वेद ये प्रत्यश्चो लोका-
स्तान् जयति JUB. 1. 36. 5; Kāth
U. 1. 5. 3. ऊर्ध्वं प्राणमुच्यत्यपानं
प्रत्यगस्यति; ChU. 30. III. 13. 3.
योऽस्य प्रत्यइ॒ सुषिः सोऽपानः । योस्योर्ध्वं
सुषिः स उदानः । It corresponds to
आवृत्त in ChU. II. 2. 2. लोका ऊर्ध्वा-
श्चावृत्ताश्च. See Burnell's note on
JUB. 1. 06. 5. For अइ॒=अक्, आइ॒=
आक् cf. KāthU. II. 4. 1. (कथिद्वीरः
प्रत्यगात्मानमैक्षत्), KāthU. II. 1.

गत आसीनायान्वाह सं यदेवैनं तदनुव्याहरेत् तिर्यङ् तेनं गर्भ आगच्छे-
द्धिसिष्यतीति^१ तस्मात् प्राणीसीनः प्रतीचीनायैवासीनायान्वाहै प्राङ् वै
प्राणः प्राणमेवास्मिन् दधाति तां त्रिरेव^२ कृत्वैऽनुब्रूयात् त्रयः^३ प्राणाः
प्राणो व्यानोऽपानस्तानेवास्मिन् दधाति तां^४ द्विरेव^५ कृत्वैऽनुब्रूयाद् द्वौ हि
प्राणश्चापानश्च प्राणापानो एवास्मिन् दधाति तां सङ्कृत् समस्योत्तमतो-
ऽन्वाहैको हि प्राणः प्राणमेवास्मिन् दधाति ॥

॥ इत्युपनयनद्राह्मणम् ॥

(पराच्चि खानि व्यतृणत् स्वयंभूत्समात्पराङ्
पश्यति नान्तरात्मन्); AitU. III. 3
(तदैतदभिसृष्टं पराङ्त्यजिधांसत्), and
Burnell's note on JUB. 1. 2. 4.

1 केन Brl. तेन T.

2 ऽसिष्यतीति Brl.

3 आह॒ Brl.

4 on त्रिरेव see Schroeder's note, T. p.
23. एवा॑ Brl. Cp. ०तसवितुरिति सावित्रीं
त्रिरन्वाह KGS. 41. 20; TA. 2. 11.
247; पच्छोर्धर्चशः सर्वा॑ च तृतीयेन
सहानुवर्तयन् PGS. 2. 3. 206; ओ॑
भूमुनः स्वरित्युक्त्वा तत्सवितुरिति सावित्रीं
त्रिरन्वाह पच्छोर्धर्चशः सर्वामन्तत इति ।
लौगाच्चि quoted by गदाधर in PGS.
p. 209. सावित्रीं पच्छोर्धर्चशो व्यस्तां

समस्तामध्यापयेत् VGS. p. 2. 6. See
also GGS. 2. 10. 39; BGS. 2. 5. 40;

JGS. 1. 12. 13; HGS. 1. 6. 11. 1.
8. 4; अथैनं वद्धमेखलमाहितसमिक्तं
सावित्रीं वाचयति । पच्छः प्रथमम् । ततो-
पर्वर्चशः । ततः संहिताम् । KauS. 56.

8—11; AGS. 1. 22. 5; APGS. IV.
11. 10.

5 Cf. KS. XIX. 11: 14. 3; XXXVII.

1: 45. 12; PVB. 1. 22. 3. 3. Sāṅkh
Br. XIII. 9. For the meaning of
प्राण and अपान see Deussen, Philo-
sophie der Upanishaden, pp. 249.
251; pp. 276. 279. For व्यान see
Eggeling, SBE. XIII, 263, n. I;
Kieth, AA. p. 217. For the list of
ten prāṇas see JUB. 2, 2. 3.

6 Accent mine. ता॑ Caland.

7 द्विरेवनु॑ T. द्विरेवर्गत्वो॑ Brl.

श्राद्धब्राह्मणम्* ॥ ८ ॥

असुराणां वा इमै लोको आसंस्ते देवा॑ अब्रुवन् यो वै^३ यं लोकमुज्जै-
व्यति सं तंस्मै भविष्यतीति ते वंसर्वं इमै लोकमजयन्तरिक्षं रुद्रा॒ दिवमा-
दित्यास्ते वंसव इमै लोकं जित्वान्तरिक्षं परापतंस्ते रुद्रानब्रुवन् यन्नो जयेम

* See Caland, Versl. en. Meded. etc. pp. 493-495; V. Schroeder, Die Tubingen Katha Handschriften p. 26; Lp. 133-35; U. pp. 112-116. The marginal note of U does not seem faithful to the text, because it gives श्राद्धब्रा०, where in reality there are pitṛsūktāni of RV. U. and Lp. do not mark accent.

1 आसंस्ते Lp. U. For the insertion of *s* see Macdonell, Vedic Gr. 69; Whitney Skt. Gr. 70; Wackernagel, Altind. Gr. 330. Lengthening of Vowel seems after the analogy of वृकान् where वृकान्=vulfrans is one word.

2 देवानब्रुवन् Lp. U.

3 व U.

4 यस्तोक० U.

5 ०मुज्जेष्यति T.

6 वंसर्वं Lp. वंसवा U. For lengthening of Vowel cf. पशवा उपतिष्ठन्ते MS. 1, 6, 5: 13. 14; पशवा उपतिष्ठेयुः MS. 1, 10, 7: 147, 4; पशवा ओषधीषु MS. 1, 10, 7: 147, 20 For Vasu (वंसवो रुद्रा आदित्यास्तेषामेतज्ज्योतिरभं यदसावादित्यः JB. 2. 240.) JAOS 18 p. 34.) see कतमे वंसव इति । अभिश्व पृथिवी च वायुश्व etc. SB. 11. 6. 3. 6; JB. 2. 77. (JAOS. 15. p. 239): SB. 14. 6. 9. 4 (=Bāu. 3. 9. 4 Mādhy.=3 Kāṇva.). Oertel, Synt. of Cases etc. p. 14. See also अष्टै वंसव एकादश रुद्रा द्वादशादित्यास्त एकत्रिशद् इन्द्रश्वैव प्रजापतिश्व त्रयविंशदिति. SB. 11. 6. 3. 5; 14. 6. 9. 3. (=Bau. 3. 9. 3 Mādhy.=2 Kāṇv.)

7 परापतंस्ते U.

तन्नः सहासदिति ते वंसवो रुद्राश्वान्तरिक्षं जित्वा दिवं परापतंस्ते आदि-
त्यानब्रुवन् यन्नो जयेम तन्नः सहासदिति ते वंसवो रुद्राश्वादित्याश्वामुं लोके
जित्वैमानेव लोकानसुरानभ्यभैवंस्तो देवा अभवन् परासुरा अभवन् वंसवः
पितरो रुद्राः पितामहा आदित्याः प्रपितामहास्तस्मादाहुदेवाः पितरः पितरो
देवा इति ये वै देवानां सोमपाः पितरस्तानुदपात्रैस्तर्पयन्ति तस्मात्विरेक-
स्यापः प्रदीयन्ते द्विरेकस्य सङ्कुदेकस्य तत् षट् संपद्यते यथाजितमेवोपल-
भन्ते^१ यदन्नान्तमुदकं संपिवन्ति तत् संसम्मयदुभयतोमूलैस्तिलमिश्रं तदृष्टमैं
यत्पात्र्या पिण्डपरिषेकस्तन्नवमैं यदुदकुम्भं दक्षिणां प्रोहन्ति दद्वशमैं तेन
दशोदकं श्राद्धमुच्यते तद्वश दशान्नरा विराङ्गन्नं विराहू विराज्येवान्नाद्ये प्रति-
तिष्ठति ॥ १ ॥

१ परापतं त U.

२ 'क्षस' subjunctive sing. from √as =
to be. Cf. Macdonell, Vedic. Gr.
for Students p. 37.

३ ०भ्यभूवां० U.

४ तथा च श्रुतिः वसवः पितरो रुद्राः पिता-
महा आदित्याः प्रपितामहा इति Śrā-
ddhavidhi, a MS. work in the
Lalchand Library, Lahore p. 4.

५ Cf. KS. 4. 14; 39, 5; MS. 1. 4.
11; 60, 6; TB. 3. 46, 4; देवा: पितरः
पितरो देवा योऽहमस्मि स सन्यजे ।
यस्यास्मि न तमन्तरेभि इति Adhvvara-
mīmāmsā Kūtūhalavṛtti on Jaimi-
niyasūtra 1. 2. 73. p. 24; त एते
पितरो देवा देवाश्च पितरस्तथा Skandap.
5. 58, 10; See also Vāyup. Vol.
II. 13. 51; BrMp. 3. 11. 90.

६ So T. and U. यो Lp. and Caland.

७ सोमपः Lp. U.

८ तस्य त्रिं० T. Cf. केचिद्वाहणदर्शनात्

तस्मात्विरेकस्यापः प्रदीयन्त इति यथा कुर्व-
न्ति. KGS. 63, 5. Ādityadarśana.

९ Broken in T. जितमेवोपालभन्ते Lp.
जितमेवोपालम्भन्ते U. ०पालभन्ति St.

१० सप्तमो U.

११ ०मूलै० T.

१२ दक्षिणां T.

१३ Cf. तथा च स्मृतिः—

अद्य शब्दे त्रयः पादे माता पितामही तथा ।

प्रपितामह एतानि त्रयः पादेऽर्ध्यष्टिंडिधिः ॥

वसुरुदादित्याश्वैव श्रुत्येतिवचनाद् श्रुत्वम् ।

इत्युक्ते परिभाषार्थे ब्राह्मणाद्विधिरिष्यते ॥

पितृपात्रे सङ्कमन्त्रं द्विकावनं पितामहे ।

प्रपितामहे त्रिकावनं एतदर्थं च भेदकम् ॥

अर्ध्यन्तं सप्तमं ज्येष्ठमष्टमवनेजनम् ।

ऊर्जोदकं च नवमं दशमं दक्षिणोदकम् ॥

एतद्वादकं श्राद्धं कुर्याद्यन्नेन मानवः ॥”

Śrāddhavidhi a MS. work in the
Lalchand Library, Lahore. p. 9.

Cp. also न च तथा दशोदकं भवति. KGS.

63, 5. Ādityadarśana. Between

पितरो वै पुत्रं जायमानमन्वायन्नस्माकं श्राद्धं कुर्यादिति सोऽब्रवीत्
कदाहं श्राद्धं करवाणीति तेऽब्रुवन् हस्तिच्छायायां श्राद्धं दद्याद्यः^१ कामयेत ने

श्राद्धमु……प्राचीनप्रवणे देयं the text
is hopelessly broken in T.

1 Hasta, a nakṣatra. Performing of
śrāddha under the *hasta* nakṣatra.

For हस्तिच्छाया of:—

ऋद्ये पित्रे यदा चन्द्रो हंसश्चापि करे ब्रजेत् ।
त्रयोदशी तु सा छाया विज्ञेया कुंजरोद्भवा ॥
पित्रे यदा स्थितथेन्दुर्द्वृहसश्चापि करे स्थितः ।
तिथिवैश्रवणी या च सा छाया कुंजरस्य च ॥
सैंहिकेयो यदा चन्द्रं ग्रसते पर्वसन्धिषु ।

हस्तिच्छाया तु सा ज्ञेया तस्यां श्राद्धं समाचरेत् ॥
वनस्पतिगते सोमे या छाया पूर्वोत्तुर्मुखी ।

गजच्छायां तु सा ज्ञेया वितृणां दत्तमन्त्यम् ॥
Skandap. Nāgarakhaṇḍa 220, 42-
46. See also Skandap p. 6. 220, 45,
65 and 76. The above ślokas are
quoted in PGSP. p. 533.

अपि नः स्वकुले भूयायो नो दद्यात्त्रयोदशीम् ।
पायसं मधुसर्पिभ्यां प्राक्छाये कुंजरस्य च ॥

Manu. 3. 274. Last pāda = वर्षाषु च
मधाषु च in Skandap. 6. 218. 17
and Brp. 220. 31.

घृतेन भोजयेदित्रान् घृतं भूमौ समुत्तजेत् ।
छायायां हस्तिनश्चैव दद्याच्छ्राद्धं न शोचति ॥

Vayup. Vol. II. 18. 45; VMp. 3.
17. 44. So quoted in Caturvar-
gacintāmāṇī 5. 246, but the prin-
ted text of the Purāṇa reads गया-
यां हस्तिनश्चैव.

योगो मधात्रयोदश्योः कुंजरच्छायसंज्ञकः ।
भवेन्मधायां संस्थे च शशिन्यके करः स्थितः ॥
हंसे हस्तस्थिते या तु अमावास्या करान्विता ।
सा ज्ञेया कुंजरच्छाया इति बौधायनोऽब्रवीत् ॥

सैंहिकेयो यदा सूर्यं ग्रसते पर्वसन्धिषु ।

गजच्छाया तु सा प्रोक्ता तस्यां श्राद्धं प्रकल्पयेत् ॥

Quoted from Brahmapurāṇa in
Caturvargacintāmāṇī 5. 246, but
are not found in the printed text.

वनस्पतिगते सोमे छाया तु प्राइसुखी भवेत् ।

गजच्छाया तु सा प्रोक्ता तस्यां श्राद्धं प्रकल्पयेत् ॥

Quoted from Brahmapurāṇa in
Caturvargacintāmāṇī, but is not
found in the printed text.

यदेन्दुः पितृदेवये हंसश्चैव करे स्थितः ।

तिथिवैश्रवणी या च गजच्छायेति सा स्मृता ॥

Quoted from Skandap. in CVC. 5.
246, but is not found in it. This
shows that either (a) scholars relied
more on memory than on books,
and their quotations when uncor-
roborated are untrustworthy (b)
or the current editions of the
Purāṇas are unreliable. For the
practice of quoting from memory
cp. M. Müller, Preface to the 1
Vol. of the 1st edition of R.V.
P. XXVI.

अपि नः स्वकुले जायायो नो दद्यात्त्रयोदशीम् ।

मधाषु सर्पिःसंयुक्तं पायसं दक्षिणायने ॥

आजेन वापि लौहेन मधास्वेव यतत्रवतः ।

हस्तिच्छायाषु विधिवत् कर्णव्यजनवीजितम् ॥

MBh. Anu. 89. 12-13.

व्यतीपातो गजच्छाया ग्रहणं चन्द्रसूर्ययोः ॥

श्राद्धं प्रतिरूचिश्चैव श्राद्धकालाः प्रकीर्तिताः ॥

Yājñavalkyasmṛti 1. 218

सूर्ये हस्तस्थिते या तु मधायुक्ता त्रयोदशी ।

पुनर्दद्यांदिति हस्तीं वै भूत्वा स्वर्भानुरम्भुमादित्यं^२ छाययाभ्यभवत् तं देव-
पितरं आप्याययन्नेतद्वै^३ देवपितृणांमायतनं यद्गस्तिछायां तंसाद्गस्तिछायायां
श्राद्धं^४ दद्याद्यः कामयेताक्षय्यमपरिमितमनन्तं भूयः स्यादित्यक्षय्यमेवा-
परिमितमनन्तं भूयो भवति य एवं विद्वान् हस्तिछायायां श्राद्धं ददाति
पितृणांमक्षय्यत्वाय ॥ २ ॥

द्वै^५ वै पन्थानौ देवयानश्च पितृयानश्चाभिहोत्रेण वै देवाः स्वर्गे लोक-
मायन् पितृज्ञेन पितृलोके तस्मादुभौ यष्टव्यौ देवयानश्च पितृयानश्चोभा-
भ्यां वा एतत्स्वर्गे^६ लोकमेत्याहुरन्यस्मिल्लोके^७ समिधां प्रत्यतिष्ठन्नाद्यं च

तिथिवैश्वरणी या तु सा छाया कुंजरस्य च ॥
हंसे करस्थिते या तु अमावास्या करान्विता ।
सा ज्ञेया कुंजरच्छाया इति वौधायनी श्रुतिः ॥

PGSP, p. 533

See also Gobhilapariśīṭa Vol. I.

7. 8: 191.

आद्रामधारोहिणीषु द्रव्यब्राह्मणसङ्गमे ।
गजच्छाया व्यतीपाते विष्टिवैधृतिवासरे ॥

Matsyap. 17. 2

छायायां कुंजरस्यापि नदीकूलद्रुमे तथा ।
चारडालादिग्रीषो तु प्रेतकार्यं समाचरेत् ॥

MVarāhap. 188. 22.

गह्रेषु नितम्बेषु छायायां कुंजरस्य च ।
महीगतान्तरन्प्रस्तरगच्छायासु पार्थिवं ॥

Visṇupudharmottarapurāṇa. 145. 19.

2* दद्यामिति Lp.

1 दद्यामिति U.

2 मादित्यां छाययाऽ U. Cf. तथा च कठ-
ब्राह्मणम् “हस्तीं वै भूत्वा स्वर्भानुरंशुभिरा-
दित्यं तमसा पिद्याति” इति । Govindā-
nanda, Suddhikanmudi. Asiatic
Society of Bengal ed. p. 279 (मल-
मासनिषिद्धानि). Mark the great diffe-
rence between this and the text.

Perhaps the quotation is from
some upaśākhā of the Kāṭhakas.

3 ० ज्ञेतद्वै व U.

4 ० छायया U.

5 श्राद्धान्द० U.

6 ० क्षयमेवा० U. Cf. तदस्याक्षय्यमपरिमितं
भवति KS. 31. 15; 18. 8; MS. 1. 8.
6: 124, 5.

7 vidvā० Caland. Obviously a mis-
print.

8 ० मक्षयत्वाय U.

9 Cf. द्वे वाव स्तती इत्याहुर्देवानां चैव पितृणां चे
ति SB 12. 8. 1. 21; द्वे स्तती अशृणुवं
पितृणामहं देवानामुत मर्त्यानाम् । Brū.
6. 2. 2. See ChU. 3. 4. 15, 5; Saṅ-
kara on Vedānta S. III. 1. 17.
For the relation of कर्म and ज्ञान
in Saṅkara's view see his comm.
on TU. 1. 12.

10 ० मेतं स्वर्गं U. Cf. देवता वा एतत्स्वर्गं
लोकम् MS. 1. 4; 43. 12; KS.
32. 3; 21. 13 and 17.

11 समिध U. Lp.

ब्राह्मणेभ्योऽपासरँस्तेभ्योऽब्रुवन्नम्नौ कुर्मीम्नौ करिष्याम्यग्नौ करवाणीति॑ तेऽब्रु-
वन् कुरुत कुरुष्व क्रियतामिति यैं कामयेत प्रजावान् स्यादिति तस्य यज्ञे
कुरुतेति ब्रूयाद्यैं कामयेत पशुमान् स्यादिति तस्य यज्ञे कुरुष्वेति ब्रूयाद्यैं
कामयेत वसीयान् स्यादिति तस्य यज्ञे क्रियतामिति ब्रूयादग्रीषोमीयं वा
एतद्विविद्यं वा करणमग्रीषोमीयेनैवैतद्वयेनास्मिन्नोके यजमानो वसीयान्
भवति ॥ ३ ॥

मनो वा एष युद्धके यो यज्यमाणो युक्तेन हि मनसा यज्ञस्तायते॑ स
यज्ञो भवत्यथ श्रद्धते श्रद्धानं वै पितरोऽन्वायन्ति वृद्धि श्रुत्वा यद्वृद्धि-

1 कुर्व० U. कुर्वा० Lp.

2 Cf. ÅGS. IV. 7. 18-19. See अहम-
ग्नौ करिष्यामि होमं etc. Skadap 6. 224.

26; अग्नौ करिष्य इति तैः कुरुष्वेति च
चोदितः । Brp. 219. 62; Marp. 28.
46; Vayup. Vol II. 13, 69; BrMp.
3. 11, 108; Yajñavalkya 1. 236, etc.

3 तेभ्योऽब्रु. U.

4 The scribe of U does not know
whether it is यः or यं. He puts
both jihvāmūliya and इ on क्.

5 Accent mine. ०नास्मि Caland. Cf.
अस्मृतमेवास्मिस्तद्.

6 So U. युद्धके Caland. यज्यमाणो
युक्तेन seems better. Cf. युक्तेन मनसा
वयम्. KS. XV. 11. 217. 6; युज्ञानः
प्रथमं मनः KS. XV. 11. 217. 4; युक्तेन
मनसा वयमिति मन एवैतदस्मै कर्मणे युद्धके न
द्युक्तेन मनसा क्रियन सं प्रतिशक्तोति कर्तुम्
ŚB. 6. 31. 12-14; 3. 5. 3. 11; 6. 3.
14; See also ŚB. 4. 6. 9, 31; मनसा
यज्ञं तत्त्वा. KS. XXXII. 7: 26. 3
and 5; MS. 1. 4. 10. 48: 14; युद्धके
न हि Lp.

7 तायति U. Lp.

8 वृद्धि Lp. For वृद्धिश्राद्ध see तृतीय-
माभ्युदयिकं वृद्धिश्राद्धं तदुच्यते । उत्सवा-
नन्दसंभारे यज्ञोद्वाहादिमङ्गले ॥ Mal. p.
17. 65. वृद्धौ समर्चयेद्विद्वान् निल्यं नान्दी-
सुखान् पितृत् । वृद्धिश्राद्धेषु कर्तव्यास्ति-
लस्थाने यवास्तथा ॥ VDUP. 142.

15. Besides the regular offerings
which are prescribed for the
fathers, there are others which
are to be performed on special
occasions, such as the birth of a
son, a marriage, and the giving
of the name to the child. In this
case the offering or श्राद्ध, which
bears its name of that which is
connected with 'श्रद्धा' (=faith)
from the fact that the presents to
the Brahmanas which accompany
the offerings to the dead reveal
the faith of the offered in the
Brahmanas, is to be performed on
the waxing half of the month and
before midday: the number of

श्राद्धं कुर्वन्ति तेनास्य तेऽभीष्टाः प्रीता भवन्तीन्द्रौ वै प्रजाकामः पितृयज्ञे-
नायजत् तस्यासुरा यज्ञमजिधांसंस्तान् विश्वेदेवां उपाधन् यद्वैश्वेदेवं पुर-
स्तात् कुर्वन्त्यसुराणामपहत्यै^३ प्राचीनप्रवणे^४ देयं^५ प्राचीनप्रवणे वै वज्रो
वज्रेणैव यज्ञाद्रक्षांस्यपाहन्ति दक्षिणाग्रांश्चोदगग्राश्च दर्भी भवन्ति दक्षिणा-
ग्रेभिर्वां अस्य पितरः^६ समुपसरन्त्युदगग्रेभिर्देवास्तस्माद् ब्राह्मणेभ्य आवृत्ता
दर्भीः^७ प्रदीयन्ते पितृणामुर्पुर्पसरत्वायैवमस्य पितरः समुपसरन्त्यन्तर्हिता

Brahmanas is even, not as usually odd. The performers are from left to right not vice versa; barley replaces sesame; the milkmeal lumps are mixed with sour milk and roasted grains, and the Fathers are addressed as 'नान्दीसुख joyful in countenance' in place of 'with tearful countenance which is elsewhere not rarely used. These rank as Vṛddhiśrāddhas. Similar to these are Pūrtaśrāddhas at the dedication of wells, pools and so on. Cp. Keith, Rel. and Phil. 427.

1 °जिधांसां० U.

2 वैश्वेदेवा Lp.

3 °मुपहत्यै Lp.

4 प्राचीनप्रवणे देवः Lp. दीयं U.

5 दक्षिणाग्रांश्चोदगग्राच्च. T.

6 द्वौ वाव लोकावित्याहुदेवलोकश्चैव पितृ-
लोकश्चेत्युत्तरान्या भवति दक्षिणान्योत्तरो
वै दैवलोको दक्षिणः पितृलोक उत्तरयैव
दैवलोकमवरुन्द्वे दक्षिणाया पितृलोकम् ।
ŚB. 12. 7. 3. 7. 3. 1. 1. 2. 1. 2. 3.
17. AŚS. 9. 11. 9. दक्षिणाप्रवणे देशे

दक्षिणाभिमुखस्य च । दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु
एषोऽन्यत्र विधिः स्मृतः ॥ Karmapra-
dipa 1. 4. 66. See HKGS. p. 73;

GGS. 4. 2. 24; ApGS. 1. 1. 14.
Vāyup. Vol. II. 14. 34.

7 For दर्भी see Eggling, SBE. XII. 84. Zimmer, Altind. Leben p. 70.
बर्हिः is the same what later on came to be termed as कुश or दर्भ. At the most no difference in Gobhila Gs 1. 5, 16 विशाखानि प्रतिलूनाः कुशा बर्हिः, but 1, 8. 27 shows that a handful of बर्हिः is named कुशा. With all the three we find the verb वृत्त बर्हिरास्तीर्य AśGS. 4. 2. 15; दर्भमुष्टि स्तृणोति GobhGS. 4. 2. 20; दर्भानास्तीर्य GobhGS. 1. 6. 13; 7 1; दर्भान् संस्तीर्य ApGS. 1. 16; स्तररणेषुकुशे ParGS. 2. 17. 13; कुशानास्तीर्य ParGS. 3. 5. 2; AśGS. 2. 8. 15. GobhGS. 4. 2. 24. etc. Cp. Geldner, Ved. Stud. I. p. 153. आवृत्त=turned (=brought hither). Cf. आवृत्तीरधनु द्विधारा (RV. 10. 30. 10) इत्यावृत्तासु (अवृत्तासु Aufrecht wrong) एकधनासु. AB. 2. 20. 3; KB. 12. 1. The comm. to AB. glosses आवृत्तासु एकधनासु by यदा जलसमीपदावर्तन्ते. Cf. Oertel, Synt. of Cases etc, I. p. 236.

8 °मुपास० U. Lp. T.

9 °मुपा० U. Lp. T. Last four lines

द्वृमुष्मादादित्यात्पितरोऽथो अन्तर्हिता हि देवेभ्यश्च मनुष्येभ्यश्च पितरं
उपमूलं बर्हिर्दाति^१ तेन पितृणां यद्वत्मूलं तेन देवानानुभये हीज्यन्ते^२ अन्तर्हिता हि वीक्षयाँ मनुष्यस्यैवमिव हि तेऽन्तर्हिताँ भवन्ति ॥ ४ ॥

॥ इति श्राद्धब्राह्मणम् ॥

are broken in T. अन्तर्हितो हि पितृ-लोको मनुष्यलोकात् । TB. 1. 6. 8. 57.
1 ददाति U. Lp. काठके च उपमूललूनं बर्हिर्दाति KSS. Comm. 8. 20: 511.
9; समूलं बर्हिर्दाति उपमूललूनं वा AŚS 8. 13. 11. 12; उपमूलं बर्हिर्दाति KS. XXXVI. 12: 78; 19; cf. TB.
1. 6. 8. 58; KauS. 1. 22; ŚB. 2. 4. 2. 17; अथोपमूले दितानि सङ्कदाच्छिच्छानि भवन्ति अग्रमिव वै देवानां मध्यमिव मनुष्याणां मूलमिव पितृणां तस्मादुपमूले दितानि भवन्ति ŚB. Kapva 1. 3. 3.
14; 1. 6. 1. 11. उपमूलं सङ्कदाच्छिच्छानि etc. KSS. 4. 1. 11: 291. उपमूले तथा लूना (नीला: which is perhaps wrong) Vāyup. Vol. II. 13. 39. उपमूलादधो लूनैः etc. VDUP. 92. 25. दक्षिणांस्ततो दर्भाल्लूनौ वै उपमूलतः VDUP. 140. 27. 5. K.P. Comm. 1.

2. 33; PGP. p. 449. GGS. 4. 2. 20; AśGS. 2. 5. 2. JGS. 2. 1: 25. अन्तर्हितो हि पितृलोको मनुष्यलोकात् । यत्प्राप्तिं दिनं तदेवानाम् । यदन्तरा तन्मनुष्याणाम् । यत्समूलं तत् पितृणाम् । समूलं बर्हिर्भवति व्यावृत्त्यै । TB. 1. 44. 7.
- 2 हेज्यन्ते. U. Lp. स्वारत is marked in U. दक्षिणातो निरुप्यं दक्षिणा हि पितृणाम् उभयतो निरुप्यमुभये हीज्यन्ते KS. 36. 11, 78. 6, and 9; उभये हि देवाश्च पितरश्चेज्यन्ते AśSS. 8. 13. 5; TB. 1. 6. 8. 5; 1. 6. 9. 1.
- 3 वीक्षया U. Lp.
- 4 मानुष्यस्यैव. U. मानुष्ये T. मनुष्यस्यै । Lp. Here also स्वरित is marked in U.
- 5 अन्तर्हिता हि Lp.
- 6 अन्तर्हिता ह्यमुष्मा.....हीज्यन्ते KS. 36. 12: 78. 17-19.

अशीतिभद्रम्* ॥ ९ ॥

भद्रौ नो अश्चिः सुहृतो विभावसुभद्र॑ इन्द्रः पुरुहृतः पुरुहृतः ।
 भद्रः स्वर्य उरुचक्षा उरुव्यचा भद्रश्वन्द्रमाः समिर्थेषु जागृविः ॥
 भद्रः प्रजा अजनयन्नः प्रजापतिर्भद्रः सोमैः पवमानो वृषा हरिः ।
 भद्रस्त्वेष्टा विद्धद्रूपाण्यद्भुतो भद्रौ^{१८} धाता वरिवस्यतु प्रजाः ॥
 भद्रस्ताच्चर्यः सुप्रजास्त्वार्य नो महानिरिष्टनोमिः पृतना युधा जयन् ।
 भद्रौ वायुर्मातरिश्चा नियुत्पतिर्वेनो गयस्फान उशन् संदास्तु नः ॥
 भद्रौ मित्रौ वरुणो रुद्र इह वृधा भद्रौ^{१९} हिर्वृच्छ्यो भुवनस्य रक्षिता ।
 भद्रौ नो वास्तो^{२०} तिरस्त्वमीवहा भद्रः^{२१} क्षेत्रस्यं पतिविच्चर्षणिः ॥
 भद्रौ विभुविश्वकर्मा वृहस्पतिर्भद्रौ द्विष्टप्तिनो ब्रह्मणस्पतिः ।
 भद्रः सुपण्णो अरुणो^{२२} मरुत्सखा भद्रौ^{२३} नो वातो अभिवातु भेषजो^{२४} ॥१॥

* (1) See Caland, Versl. en. Meded

and Lp.

etc. p. 496-98 where it is accen-

7 ताद्वर्या U.

ted. (2) U. p. 10-14. (3) H. 5-6.

8 ०जस्त्वाय U. Lp.

(4) Lp. 9-10 U. H. and Lp. do

9 See 4.

not mark accent.

10 वास्तुष्पति U. Lp.

Cf. KS. 39. 15: 133. 14.

11 भद्रा क्षत्रस्य U.

1 भद्रा U.

12 ०तिविच० H. Lp.

2 पुरो० U. उपमानीय before प in H.

13 ०षस्ताप० U.

3 समितिषु U.

14 ०णोत्मस्तसखा U. ०सखां Lp.

4 उपमानीय before प in U.

15 भद्रा U.

5 See 4.

16 भेषजे. U.

6 So Caland. भद्र नो U. भद्रो नो H.

भद्रो दधिक्रा॒ वृषभः^१ कनिक्रदद्॒ भद्रः पर्जन्यो वहुधा॑ विराजति ।
 भद्रः सरस्वाँ उत नः सरस्वती भद्रोवैशी भद्रै॒ इन्द्रः^२ पुरुरवः ॥
 भद्रो नः पूषा॑ सविता॑ यमो॑ भगो॑ भद्रोऽजे॑ एकपादर्यमा॑ मनुः ।
 भद्रो॑ विष्णुरुरुगायो॑ वृषा॑ हरिभद्रो॑ विवस्वाँ अभिवातु॑ नस्त्मना ॥
 भद्रा॑ गायत्री॑ कुरुत्विष्णहा॑ विराह॑ भद्रानुष्टुव॑ वृहती॑ पङ्किरस्तु॑ नः ॥
 भद्रा॑ नस्त्रिष्टुव॑ जंगती॑ पुरुषिया॑ भद्रातिच्छन्दा॑ वहुधा॑ विष्णुवरी॑ ॥
 भद्रा॑ नो॑ राकानुमतिः॑ कुहूः॑ सुहूद॑ भद्रा॑ सिनीवाल्यदितिर्मही॑ ध्रुवा॑ ।
 भद्रा॑ नो॑ धौरन्तरिक्षं॑ मयस्करं॑ भद्रोऽशो॑ दक्षस्तेन्याय॑ नस्तुजे॑ ॥
 भद्रो॑ नः प्राणः॑ सुमनाः॑^३ सुवागमद्॑ भद्रो॑ अपानः॑ संतनो॑^४ सहात्मना ।
 भद्रै॒ चक्षुभद्रमिष्ट्वोत्रमस्तु॑ नो॑ भद्रै॒ न आयुः॑ शरदो॑ असच्छतम्॑ ॥२ ॥
 भद्रेन्द्रायाँ॑ नो॑ भवतामृतावृधा॑ भद्रा॑ नो॑ मित्रावरुणा॑ धृतव्रता ।
 भद्राधिना॑ नो॑ भवतां॑ नवेदसा॑ भद्रा॑ धावापृथिवी॑ विश्वशम्भुवा ॥
 भद्रा॑ न इन्द्रावरुणा॑ रिषादसा॑ भद्रा॑ न इन्द्रा॑ भवतां॑ वृहस्पती॑ ।
 भद्रेन्द्राविष्ण॑ सवनेषु॑ यो॑ वृधा॑ भद्रेन्द्रासौमा॑ युधिं॑ दस्युहन्तमा ॥
 भद्राप्राविष्ण॑ विद्यथस्य॑ प्रसाधना॑ भद्रा॑ नोऽग्नीन्द्रा॑ वृषभा॑ दिवस्पती ।
 भद्रा॑ नो॑ अभीवरुणा॑ प्रचेतसा॑ भद्राप्रीषीौमा॑ भवतां॑ नवेदसा॑ ॥
 भद्रा॑ स्तर्याचन्द्रमसा॑ कविक्रतै॑ भद्रा॑ सौमा॑ भवतां॑ पूषणा॑ नः ।

१ ओभा॑ U.

१२ सवा॑ Lp.

२ So U. H. भद्रो॑ वशी॑ Caland. and
Lp. U. and H. seem correct.

१३ ओत्तुः॑ U.

३ भद्रा॑ इन्द्रा॑ U.

१४ No accent on इत्॑ ओच्छताम्॑ H.

४ So Caland and Lp. नात्मना॑ U.
and H.

१५ ओतानुवे॑ U.

५ So all the Mss.

१६ So all the Mss. भाद्रा॑ Caland. Apparently a misprint.

६ कु॑ Lp.

१७ भवतम्॑ U.

७ ओक्षमयस्करद्॑ U.

१८ ओस्पति॑ H.

८ ओदंशो॑ U.

१९ ओनेष्वया॑ Lp.

९ ओक्षस्तुन॑ Lp.

२० ओवनानुवे॑ U.

१० नस्तुजी॑ U.

२१ So Caland, U and Lp. भद्रस्त्रूर्य-

११ ओमनः॑ U.

शन्दमसा॑ कविक्तुर् H.

भद्रेन्द्रवायू^१ पृतनासु सासही^२ भद्रा^३ सूर्याशीं अजिता धनञ्जया ॥
 भद्रा नः सन्तु वसवो वसुप्रदा^४ भद्रा रुद्रा वृत्रहण पुरन्दरा ।
 भद्रा आदित्याः स्वपसः सुनीतयो भद्रा राजानो मरुतो विरप्तिनः ॥३॥
 भद्रा न ऊमाः सुहवाः^५ शतश्रियो विश्वेदेवा मनवैर्चषणीधृतः^६ ।
 भद्रा^७ साध्या अभिभवः स्वरचक्षसो भद्रा नः संन्त्वभवो रत्धातमाः ॥
 भद्रा^८ सर्वे वाजिनो वाजसातयो भद्रा ऋषयः पितरो गमस्तयः ।
 भद्रा भृगवोऽङ्गिरसः सुदानवो भद्रा गन्धर्वा^९ अप्सरसः सुदांसः ॥
 भद्रा आपः शुचयो^{१०} विश्वभृत्तमा भद्रा^{११} शिवा यद्मन्तुदो^{१२} न औषधीः ।
 भद्रा गावः सुरभयो वयोवृधो भद्रा^{१३} योषां उषतीर्देवपत्तयः^{१४} ॥
 भद्राणि सामानि सदा भवन्तु नो भद्रा अथर्वाण^{१५} ऋचो यजूषि नः^{१६} ।
 भद्रा नक्षत्राणि शिवानि विश्वा भद्रा आशा अहुताः सन्तु नो हृदि ॥
 संवत्सरा नैः ऋतवो मयोभृवो यवां* आयवां^{१७} स्वसराणयुतं क्षपाः ।

1 नन्द्रवायु U. नद्रवायू Lp.

This does not occur in KS.

2 सासहि U. ०नास्वसासही Lp. ०नासु सासहिर् H.

3 भद्रस्सू No accent on सू. H.

4 वसुप्रजा U, H and Lp.

5 स्वनीः H.

6 सुहवा. विसर्जनीय is wanting in U.

7 मनवाश्वं U. मनवश्वार्षं Lp.

8 चर्षणिधृतः Caland. चर्षणिधृतः does not occur in KS.

9 भद्रा साध्या Caland.

10 सन्त्वभवो U.

11 ०धातमा U. ०धातमः H.

12 गन्धर्वाप्सरसः Lp. In U. अ is given below the Line..

13 Accent on शु Caland. So Lp. भद्रा शिवा Caland.

14 यद्मन्तुदः Caland. यद्मन्तुदो U. यद्मन्तुदो H.

15 यद योष उशती० H. भद्रायुषा ओषती० U.

16 No accent on उशती in any Ms.
Cf. देवपत्तय Agnyādheyab. p. 14.

17 अथर्वानो U.

18 णः H.

19 ण U. Cf. बर्हिणिदधाति PVB. XVII.

12. 2; Oertel, Disjunct use of cases p. 311.

For the change of dental *n* to lingual *ṇ* after the *r* of a preceding word cf. RV. 3. 36. 7. समुद्रे ण (समुद्रेण is wrong) Bloomfield, JAOS. 27, p. 77, and see the references quoted by Oldenberg, Rgveda Noten, to this passage; JB. 1. 208. 6 पुनर्हरयात्; KS. 28. 8. 163. 1, where Caland and Schroeder emend the Ms. reading शिवीर्य and अशिवीर्य to निवीर्य and अनिवीर्य, probably because KS.

मुहूर्ती काष्ठाः^१ प्रदिशो दिंशश्च संदा भद्राः^२ सन्तु द्विपदे चतुष्पदे ॥

elsewhere (10. 7: 133, 17: 12, 3; 164, 21; 24, 6: 95, 16; 29, 2: 170. 2) reads निर्विर्य without any variant: MS. 1. 8. 7: 125, 1. where अमिहोत्रेण of Schroeder is emended by Caland (WZKM. 23. p. 53) to अमिहोत्रे ए=KS. 6. 6: 64, 15. See also MS. 1. 6. 10: 102. 8. PW. Nächtrage 5 p. 244. col. 3 assumes an *amnah* by the side of *amnah*, which is unnecessary. Cf. also MS. 1. 10. 10: 150. 12; KS. 8-8: 92. 11. See Wackernagel, Altind. Gr. I. p. 191. Oertel, Synt. of Cases etc. I. p. 311.

20* So Caland and U. युवा आयुवा० H. Lp.

(a) Cf. TS. 4. 4. 7. 2. यावा अयावा एवा ऊमा सन्नः सगरः सुमेकः (यावाद्यः षट्शब्दा वसन्ताद्यृतुवाचिनः सुमेकशब्दः संवत्सरवाची Comm.) KS. 12. 5; MS. 2 8. 13. 18 both agree in inverting एवा॒ and ऊमा॑. KS. has यवा॒ आयवा॑, MS. यवा॒ अयवा॑: both have अब्द् For the mysterious सब्द्. It is found in SB. 1. 7. 2. 26. as शब्दम् in the Kāṇva recension and as सब्दम् in the माध्यन्दिनः; SB. has सगरा॒ for a feminine as 'night' see Eggling SBE. XII. 199. Keith. The Veda of Black Yajus School p. 347.

(b) TS. IV. 3. 9. 9. यावानां भागोस्या॑-यावानामाधिपत्यम्. KS. MS. and VS.

agree in अयवा॒ and यवा॒ and the two halves of the month, the dark and the light half are said to be meant by महीधर, but according to TS. V. 3. 4. the months are the यावा॒: the half months the अयावा॒. Cf. Ved. Index II. 162, 187; Keith, Veda of Black Yajus. p. 333.

(c) TS. IV. 3. 10. 17. यावानामाधिपत्यमासीत्. All the other texts have यवा॒ and अयवा॒. As usual the Comm. here explains as 'months' and 'half months' which is the view of TS. as opposed to the distinction of the light and dark halves of the month. Cf. Keith, Veda of Black Yajus. p. 333.

(d) The यावा॒: are the months, the अयावा॑: are the half months. The same account of the यावा॒: and अयावा॑: is taken in KS. XX. 12, XXI. 2. In VS. and SB. VIII. 4. 2. 11. the sense is that of the two halves of the month, See Vedic Index II. 162; Keith. 422. See also य एव देवानामासीत् सोऽयवा नहि तमसुरा अयुवत् योऽसुराणां स यवा युवत् हि तं देवा॑: SB. V. 5. 26. See Sāyana upon it.

21* =day. Cf. Geldner, Ved. Stud III. 110.

1 काष्ठा U. H.

2 भद्रा U. भद्रस्. H.

भद्रै पश्येम ग्रं चरेम भद्रै भद्रै वदेम शृणुयाम भद्रम् ।
तन्मो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः^१ ॥ ४ ॥

॥ इत्यशीतिभद्रम् ॥

1 This expression occurs 21 times in
RV. Cf. MS. 4. 12. 4: 187. 6-8.
AB. 1. 21. 19; TB. 2. 8. 7. 2. TA.

4. 42. 3.
2 इत्यशीतिभद्रम् H. इतिशीतिभद्रम् Lp.

मेखलाब्राह्मणम्* ॥ १० ॥

इयं दुरुक्तात् परिबाधमानं इति दुरुक्तां वर्जयित्वा परिबाधन्ते । वर्णं पवित्रं^३ पुनर्ती^४ नै आगादित्यपो^५ वै वर्णमेव पवित्रमलं^६ करोति । प्राणापानाभ्यां बलमाभजन्तीति प्राणो^७ वैपानाभ्यां^८ बलं दधाति । सुखा देवी सुभगा मेखलेयमित्याशिषमेवाशास्ते । सौभाग्यं वै^९ सुखा देवी दधाति । सहस्रमावि^{१०} प्रतिरन्ते आयुः ॥

॥ इति मेखलाब्राह्मणम् ॥

* For मेखला cf. BGS. II. 5. 13;	2 GP. दुरिक्ता
ApGS. IV. 10, 11; JGS. 1. 12; 12;	3 GP. पुत्रं
HKGS. 14. 4; KGS. 4. 1, 11; KS.	4 GP. पुनत
22. 4: 78.	5 GP. म
इयं दुरुक्तात् (PG. दुरुक्तं) परिबाधमाना	6 GP. आपो
SG. 2. 2. 1; SMB 1. 6. 27; GG. 2.	7 GP. अहं करोति
10. 37; PG. 2. 2. 8; ApMB. 2. 2. 9;	8 So GP. Caland reads प्राणे वैपा-
ApG. 4. 10. 11; MG. 1. 22. 10;	नाभ्याम्. May be प्राणापानाभ्यां वै.
वर्णं पवित्रं (MG. पुराणं) पुनर्ती म	9 GP. मे
(SG. न) आगात् SG. 2. 2. 1; SMB.	10 सहस्रसावे ?
1. 6. 27; PG. 2. 2. 8; MG. 1. 22. 10.	11 GP. प्रतरन्त
1 So GP. and Caland, परिबाधमानेति ?	

अथ मलिम्लुच्ब्राह्मणम् ॥ ११ ॥

ओं साध्यां वै नाम ऋषयः प्रजापतिमपृच्छन् किंवायमग्निः सम्भवति किमिष्ट्वा किं यजेत केन प्रीणाति तान् प्रजापतिरब्रवीद्यच्छदृतून् यजेत द्वादश पौर्णमासीरिष्ट्वा दक्षिणायिः^१ प्रीणाति तेन स्वर्गं लोकं गमयति यद् द्वादश ऋतून् यजते चतुर्विंशति पौर्णमासीरिष्ट्वाहवनीयं प्रीणाति तेनामृतत्वं गच्छति यत्पुरोडाशार्थं^२ यजते द्वात्रिंशत् पौर्णमासीरिष्ट्वा गार्हस्पत्यः^३ प्रीणाति तेन त्रयोदशमासः संपद्यते तेन पितरः^४ प्रीणाति । तस्मात् त्रयोदशमासः संवत्सरः संवत्सरत्याप्त्यै त्रिष्वयनं नेत्रं भवति त्रय इमे लोकाः इष्टेषु^५ लोकेष्वधनुवन्ति ॥

॥ इति मलिम्लुच्ब्राह्मणम् ॥

1 So Lp. U. reads सख्या

7 पितृन् ?

2 U. °ममपृ०

8 एष्वेव or त्रिष्वेव

3 U. यच्छदृतन्. Mark the Sandhi of त् with श् on the analogy of श्.

9 Ms. ऋद्धन्यन्ति

4 दक्षिणायिः seems correct.

10 Cf. चतुर्वर्गविन्तामग्नि (p. 222) on मलिम्लुच०

5 U. °डाशार्थन् यजते

मलिम्लुच=moving about in the dark,

6 So Ms. apparently on the analogy of वार्हस्पत्यः. गार्हपत्यं ?

a kind of demon. (म्लुच्=मुच्=setting of the sun).

अथ पिरडपितृब्राह्मणम् ॥ १२ ॥

ओं देवाश्रैव पितरश्चासुरैस्संयत्ता आसंस्ते देवाश्च पितरश्च वृत्रमन्त्र-
सुरानजयन् पूर्णमासैर्निन्मावास्यायामागच्छन् पूर्वेद्युः पितरो देवाः पितृन्
वै यज्ञोऽगच्छत् देवाः पुनरयाचन्त तमेभ्यो न पुनर्ददुस्तेऽब्रुवन् वार्य वृशी-
महां अस्मभ्यमेव पूर्वेद्युः क्रियाता अथ पुनर्दास्याम इति तस्मात् पूर्वेद्युः
पितृभ्यः क्रियते द्वे देवेभ्यो वार्य वृत्तरहस्यान्ते देवा यज्ञं पुनर्वृत्यालभन्त
यज्ञस्यैवैषा पुनर्वृतिर्यज्ञस्यालम्भोऽथो पुनर्वृतोऽस्य यज्ञो भवति पितृभ्यः
पूर्वेद्युः क्रियते देवाः पितरो मनुष्या ऊर्ज व्यभजन्त यां वैतदेवां ऊर्ज
व्यभजन्त तयार्धमासमुदगन् यं॑ पितरो व्यभजन्त तयार्धमासमुदगन् यां
मध्या व्यभजन्त तयाहरुदगन् यान्तया रात्री साँ मासिकाँ वैतदेवाँ ऊर्जपुष-

1 Cf. U. Pp. 126-130.

2 इन्द्रो वृत्रं हत्वा । असुरान् पराभाव्य । सो
ऽमावास्यां प्रत्यागच्छत् । ते पितरः पूर्वेद्यु
रागच्छन् । पितृन् यज्ञोऽगच्छत् । ते देवाः
पुनरयाचन्त । तमेभ्यो न पुनरददुः । ते
अब्रुवन् वरं वृणामदै । अथ वः पुनर्दा-
स्यामः । अस्मभ्यमेव पूर्वेद्युः क्रियत इति ।
॥१॥ तमेभ्यः पुनरददुः । तस्मात् पितृभ्यः
पूर्वेद्युः क्रियते । This is quoted in
BauSS. 2. 7 with the variant
क्रियाता इति ।

3 वार्य वृणामहै KāṭhaKap. XLV. 2

4 So U. क्रियते ऽथ देवेभ्यो seems corre-
ct. Cf. Kāṭha Kap. VII. 6: 77. 14.

5 So U. वार्य वृत्तहृष्णन् ?

6 So U. पुनर्वृत्या ?

7 So U. पुनर्वृतिः ?

8 So U. पुनर्वृतो ?

9 So U.

10 So U. यां ?

11 So U. यान्त्या रात्री or या अन्त्या

12 So U.

जीवन्ति मासिकीं पितरस्सायं प्रातस्तनो^१ मनुष्या य एवमेतेभ्यः सर्वेभ्यः सर्वे हेनैमिमे विदुर्देवाः पितरो मनुष्या यदि बन्धु^२ नानुविनीतं स्वधा पितृभ्यः पृथिवीषद्भ्य इति प्रथमपिएडं निदध्यात् स्वधा पितृभ्योऽन्तरिक्षसद्भ्य इति द्वितीयं स्वधा पितृभ्यो दिविषद्भ्य इति तृतीयं^३ य एवास्यैषु लोकेषु पितरस्तेऽस्याभीष्टाः प्रीता भवन्त्यप्यनाहिताश्निर्नां कार्यमिदं चिन्मे कुतमस्तु पितरश्चेन्मां विदन्निति पक्षव्या २ न पक्षव्या २ मिति^४ मीमांसन्ते पक्षव्य-मेव पचन्तं हि पितरो विदुर्यजमानं देवा यस्य पितृमिन्द्रियं प्रमीयते सोऽस्मिंस्मिन्नोके पापीयान् भवत्यथ पिता सोमं पिवति यस्य वै स प्रमीयते तस्य पितृमिन्द्रियं प्रमीयते सोमं तस्य पितृमन्तमिन्द्रियं गच्छत्यग्निं^५ कव्यवाहनं यमसोमायं पितृमते स्वधा नमोऽग्नये कव्यवाहनाय स्वधा नर्म^६ इति द्विर्जु-होति तत् पञ्च संपद्यते पञ्च वांदृतयो देवाः^७ पितरस्तेऽस्याभीष्टाः प्रीता भवन्ति मेत्याणं पष्टमादधात्यस्ति हि पष्ट ऋतु एतसै^८ न दधाति न जुहोत्यनालम्बं इव हिम ऋतूनां न हिमस्वतुरिव^९ ॥ १ ॥

एतत्ते^{१०} तत् ये चत्वान्वेतत्ते पितामहा ये च त्वान्वेतत्ते प्रपितामहा ये च त्वान्विति त्रिनिंदधाति द्वयो^{११} परयोर्नाम गृह्णाति याभ्यां हृतत्तयोः

1 So U. सायंप्रातस्तनो ?

8 So U.

2 So U. करोति may be supplied.

9 So U. पितृमिन्द्रियं ?

3 So U. हैनमिमे ?

10 So U. अग्निं or अग्निः कव्यवाहनः, यमः

4 So U. यदि बन्धु नाम व विदितं ? May

Cf. यमायाद्विरस्वते etc. MSS. 4. 5. 1.

be बन्धु नानुविनीतः. Cf. यदि बन्धुनाम

11 Cf. VS. 2. 29; SB. 24. 2. 13; MSS.

न विदितम् MSS. 1. 1. 2. 22; यदि

4. 4. 1;

बन्धुनामानि न विद्यात् GGS. 4. 3. 10;

12 So U. पञ्च वा ऋतवो देवाः ?

अथ यदि नामधेयानि न विद्यात् HKGS.

13 So U. ऋतुरेतसै ?

1. 4.

14 So. U. अनालम्भ ?

5 Cf. MSS. 1. 1. 2. 22; GGS. 4. 3. 10;

15 So U. हिम ऋतुरिव ?

HKGS. 1. 4; KauS 89. 8; JGS. 2.

16 Cf. KS. 9. 6; TS. 1. 8. 5. 1; TB. 1.

2. 27.

6. 9. 7; lengthening (in पितामह)

6 Cf. अप्यनाहिताश्निना कायः MSS. 1. 1.

is in vocative.

2. 42; तथा च क्षुल्यन्तरम् “अप्यना-

17 So U. द्वयोः ?

हिताश्निना कार्यः MSS. 4. 5. 13.

18 So U. द्वेतत्तयोः ?

7 Cf. पितरश्चेन्मा वेदन्निति KauS. 89. 17.

परशब्दस्तत् पञ्च संपद्यते पञ्च वा ऋतवा ऋतवो देवाः पितरस्तेऽस्याभीष्टाः प्रीता भवन्ति ये च त्वान्विति तात् हि ते सदेवान् पितृन् मनुष्याः पितरस्तान् हि तेऽनुसंक्रमन्ति त एतेभ्यो लोकं कुर्वन्ति यद्वदन्ति यथा वेदिं कराणवद्येवं तद्याचनूपसृजति यथा बहिराहरत्येवं तद्यत् सर्पिः प्रत्यवसायेद्वासति^१ यथा हविरभिधायोद्वासयत्येवमेव तत् प्राश्याँ३ न प्राश्या३ इति मीमांसन्ते यत् प्राशनीयात् प्राकारुकः स्याद्बन्न प्राशनीयादहविदजिप्रेदुभयमेव करोति योऽलमन्नाद्याय सन्नन्नं नाद्यात् स प्राशनीयात् कूप्मा भार्यागावेऽपितर एनमुपावयन्ति नमस्कारादुपावर्तते यथा वीवधा यस्यैव भार्यस्यैवशास्येत्यर्थं नमस्कुर्यान्न वै पितरः प्राणमुपावयन्ति पर्यावर्तेत पितृन् वा एतस्य मनो गच्छति मनोॅ न्वाहवामहै इति तदेव पुनराह्वयते ॥

॥ इति पिरेडपितृब्राह्मणः॒ समाप्तम् ॥

1 So U. Read करत्येवं तत्, यावनूपसृजति यथा बहिराहरत्येवं तत्.

2 So U. प्रत्यवसायोद्वासयति ?

3 Cf. KS. 29. 2. Kātha Kap. has प्राशयो न प्राश्य Cf. XLV. 3. U ०दहविदजिप्रेत् may be emended to अवजिप्रेत्.

4 So U. ०भावे ?

5 So U. भार्यस्यैवमस्येत्यर्थ ?

6 Cf. KS. 9. 6; MS. 1. 10. 3: 143. 15; AB. 3. 11. 20; SB. 2. 6. 1. 39; AŚS

2. 7. 8; SSS. 3. 17. 3. 4; VaiSS. 20. 9; KŚ. 5. 9. 22; ApSS. 1. 10. 5; KauS 89.

* For पिरेडपितृयज्ञ cf. ApSS. 1. 7-10; KŚ. IV. 1; AŚS. II. 6, 7; SSS. IV. 3-5; Donner, पिरेडपितृयज्ञ (Berlin 1870); Caland, Todtenverehrung, pp. 3ff, Todtengebräuche, pp. 172-173; Keith, Rel. and Phil. of the Veda, Vol. II, pp. 429-430.

अन्नप्राशनब्राह्मणम्* ॥ १३ ॥

अथान्नप्राशनब्राह्मणम् ॥ अन्नपतेरन्नस्य देहीत्यन्नपतिरन्नं ददात्यन्नमेव पशुषु प्रजनयत्यन्नमेवास्य शुभ्मिनैः इत्यक्षेषोन् ह्यन्नमेव रुन्द्वे प्राणानादधाति धेन्द्रधाति^१ प्र प्र दातारं तारिष्यदित्यन्नं^२ वै प्रजापतिराददादभिच्छत्यन्नं जुह्वान्नमाद्यते^३ ऊर्ज नो देहि^४ द्विपदे चतुष्पदेत्यन्नमेव प्रजया पशुषु प्रतितिष्ठत्यन्नं वै देवयोनिर्भवत्यन्नं वै प्राणानुपसूजति तस्मादन्नमसृतं वदन्ति य एवं वेद ॥

॥ इत्यन्नप्राशनब्राह्मणम् ॥

* So Ms. प्राशनब्रा॒? For this ceremony cf. AGS. 1. 16; SGS. 1. 27; PGS. 1. 19. 2; MGS. 1. 20; BGS. II. 3; BhGS. 1. 27.

1 This seems to be a brāhmaṇa of KS. XVI, 10; 231. 19-20 which reads— अन्नपते अन्नस्य नो देहनमीवस्य शुभ्मिणः । प्रप्रदातारं तारिष ऊर्ज नो धेहि द्विपदे चतुष्पदे ॥ Cf. MS. 2. 10. 1; 131. 5-6 (with तारिषा=तारिषः); MSS. 1. 6. 1. 52; MG. 1. 20. 2; VS. 11. 83; TS. 4. 22. 3. 1; SB. 6. 6. 4. 7. TB. 3. 11. 4. 1

however elides अ of अन्नस्य

2 MS. प्रजानुपसत्यत्यः

3 So Ms. Kāśmirian MSS. very often have न् in place of णः

4 So MS. धेन्द्रधाति ?

5 So MS. तारिष इत्यन्नं ? No other text gives तारिष्यत् or तारिषत्

6 MS. तिराददादभिच्छत्यन्नं

7 So MS.

8 So MS. धेहि ?

9 चतुष्पदेत्यन्नं = चतुष्पदे इत्यन्नं. An instance of irregular sandhi.

चूडाकरणब्राह्मणम्* ॥ १४ ॥

अथ चूडाकरणब्राह्मणम् । आयमगात् सविता छुरेणेति सविता छुरेणायुष्मन्तं प्रजावन्तं गोमन्तं करोत्युष्णेन वायोदेकेनेत्युष्णा आपः^१ केशान्^२ क्लेदयति केशानेव कुण्वन्त्यादित्या रुद्रवैसव इति सूर्यवर्चसमेव ब्रह्मचारिणं देवमुपयान्त्यायुष्मान्तेन्तरिक्षं ब्रह्मवर्चसन्ददाति सोमस्य राज्ञो वपत इति सोमस्याध्यायतेऽमृतत्वं करोति राज्ञे^३ वाय्यावपति राजा ते चिछन्नं करोति दक्षिणे केशान्ते^४ ओषधयस्त्रायन्तां^५ पूर्वे केशान्ते सविता सोमो वरुणस्त्रायन्तां पश्चिमे केशान्ते वृहस्पतीन्द्रायामी त्रायर्तामुक्तरे केशान्ते पूषायामी प्रजापतिः सूर्यस्त्रायन्तामिति प्रदक्षिणं प्रतिदिशं प्रतिमन्त्रेण केशान् वपन्ति शुन्धि^६ शिरस्यायुर्मा ते केशानुगांतेजः सुहृत् परिग्राहेति वप्त्व्या केशान् फलेन सहार्पयति पशुषु प्रतितिष्ठत्यायुष्मन्तं करोति य एवं वेद ॥

॥ इति चूडाकरणब्राह्मणम् ॥

* For this ceremony cf. GGS. II. 9; AGS. I. 17; SGS. I. 28; PGS. II. 1; APGS. XVI; BGS. II. 4; BhGS. 1. 28; HGS. II. 6; MGS. I. 21. The A.V. (VI. 21, 136, 137) has spells to make hair grow.

१ आयमगात् सविता छुरेणोष्णेन

वाय उदकेनेहि ।

आदित्या रुद्रा वसव उन्दन्तु सचेतसः

सोमस्य राज्ञो वपत प्रचेतसः ॥

A.V. VI. 68. 1. Cf. KauS. 53. 7;

SMB. I. 6. 1; GG. 2. 9, 10; KhG.

२. 3. 20.

२ So Ms. वाय उदकेन? But cf. वायोदकेन in the Vidhi. Mark irregular sandhi.

३ Ms. आप

४ Ms. कशान्

५ So Ms. रुद्रवैसव ?

६ So Ms. राज्ञा ?

७ Ms. केशान्योषधस्कायंते

८ So Ms. त्रायेताम् ?

९ So Ms. शुन्धि ? Cf. “शुन्धि शिरो

मास्यायुः प्रमोषीः”

१० So Ms. अनुगा. ०गत्तजः or ०गास्तेजः ?

यज्ञोपवीतब्राह्मणम्* ॥ १५ ॥

ओं यज्ञोपवीतं परमं पवित्रमिति यज्ञो वै पवित्रः पतिस्स्वर्यं^१ पवित्रमैवैनं^२ पवित्रपतिङ्करोति^३ । प्रजापतेर्यत् सहजं^४ पुरस्तादिति प्रजापतिवै^५ देवेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो देवयानैः प्रजापतिङ्करोति^६ आयुष्यमग्रवं प्रतिषुश्च शुभ्रमिति ब्रह्म वै ब्रह्मा आयुष्मन्तङ्करोति^७ आयुर्वै परमः काम आयुरेव तेन स्पृणोति । यज्ञोपवीतं^८ बलमस्तु तेज इति यज्ञो^९ वै^{१०} पवित्रमात्मा वै बलं तेजसा चैव वीर्यं सहस्रधारीं प्रतिरन्तरायुः ॥

॥ इति यज्ञोपवीतब्राह्मणम्* ॥

* Cf. Schroeder, Katha H. p. 23.

1 So Lp. and GP. T. has पवित्र पति:

2 T. स्वय पवित्रादेवैनं

3 GP. पवित्रवृत्तिः

4 T. ०पतेर्ब्रह्महणं

5 GP. omits it.

6 T. प्रजावती०

7 Lp. करोमि

8 T. आयुष्मङ्करोति.

9 Lp. ०कामायुरेव. GP. परमकामायु०

10 T. यज्ञोपवीत

11 T. यज्ञायैव

12 T. स—मा

13 So Lp. and GP. T. प्रतिरन्तु. May be प्रतिरन्त आयुः

* For the initiation as a rebirth cf. Hauer, Die Anfänge der Yoga-Praxis in alten Indien, pp. 79. ff.

विश्वचक्षुर्ब्रह्मणम्* ॥ १६ ॥

ओऽ यो विश्वचक्षुरुतं विश्वतोमुखो विश्वतोहस्तं उतं विश्वतस्पात् ।
सं बाहुभ्यां नमते सं यजत्रैर्यावापृथिवीं जनयन् देवं एकः^१ ॥

ओऽ यो विश्वचक्षुरुतं इति विश्वचक्षुर्वै देवानां भवति । विश्वतोमुखं
इति विश्वमुखान् दर्शयति । विश्वतोहस्तं इति विश्वहस्तं उत्तमा भवति । उतं^२
विश्वतस्पादिति विश्वतस्पादाधार । सं बाहुभ्यामिति^३ सर्ववाहुर्वै नमते नम-
स्कुर्याद्कुर्वन्ति^४ । सं यजत्रैरिति^५ सर्वस्य जित्यै । यावापृथिवीं इति यावा-
पृथिव्योर्धारयति^६ । जनयन् देवं एकं इति जनमिति जनानां जनपतिजन्तु-
नामात्मा वै सर्वं ध्यायन्ति देवं एको भवति सं देवेभ्यो रक्षांसि भवति^७ यं
एवं^८ वैद ॥

॥ इति (यो) विश्वचक्षुर्ब्रह्मणम् ॥

* Cf. Schroeder, T. p. 25 Lp. has no 7 T. यावापृथिव्योर्वारयति, with a variant
accent.

1 Lp. Does not give the stanza.

8 सर्वान्ध्यायन्ते U and VMK, सर्वान्ध्या-

2 T omits ओऽ

यन्ते H.

3 T omits उत

9 स देवः सर्वेभ्यो रक्षांसि U, स देव सर्वेभ्यो

4 T omits इति

रक्षांसि H.

5 H. and VMK, नमस्कुर्याः कुर्वन्ते

10 T. एव

6 T. omits इति

आत्रहन्त्राह्मणम् ॥ १७ ॥

ओं आ ब्रह्मन् ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चसी जायतामित्याह ब्राह्मण^१ एव ब्रह्मवर्चस
न्दधाति^२ तस्मात् पुरा ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चस्यजायत ओस्मिन् राष्ट्रे राजन्य
इषव्यश्शूरो महारथो जायतामित्याह^३ राजन्य एव शौर्यमहिमानन्दधाति
तस्मात् पुरा राजन्य इषव्यश्शूरो महारथोऽजायत^४ । दोऽग्नी धेनुरित्याह^५
धेन्वामेव पयो दधाति तस्मात् पुरा दोऽग्नी धेनुरजायत^६ । वोढानङ्गानित्याह
अनङ्गेषु वीर्यन्दधाति तस्मात् पुरा वोढानङ्गानजायत^७ । आशुः ससिरित्याह^८
अश्व एव जवन्दधाति तस्मात् पुराशुरश्वोऽजायत^९ । पुरन्धिर्योषेत्याह^{१०}

* Cf. KS. 5, 14: 170: 4-8; TB. 3, 8.

13. This brāhmaṇa varies much in Lp, U, VMK and Schroeder p. 46. This may be due to the Śakhābheda among the followers of the Kāthaka school. The heading is omitted in Lp. and VMK. VMK includes this in the Gāyatribrāhmaṇa. Schroeder's text is corrupt.

1 ब्रह्मण H.

2 T and H ददाति; but cf. later portion.

3 T. ०वर्चसी जायतामस्मिन् राष्ट्रे राजन्य-श्शूर इषव्यो भिवृते महारथो जायतामिति with which H materially agrees, except इषव्यो भिवृते for which it

reads इषव्योऽतिव्योती.

4 T. अस्मिन्.

5 Lp. सौर्य

6 T. इशव्यो भिवृते महारथो जज्ञे; इषव्यो ति व्यते^{११} VMK.

7 आह omitted in T and VMK.

8 धेनुदोऽग्नी जज्ञे T and VMK.

9 अनङ्गे एव H.

10 T जवं, VMK. बलं. Here T. ends.

11 ०ङ्गान् वोढा जज्ञे VMK. ०नङ्गान् वोढा जज्ञे H.

12 VMK. omits आह

13 VMK. and H. बलं for जवं.

14 Lp. पुराश्वो०

15 VMK. omits आह.

योपित्येव^१ रूपन्दधाति तस्मात् स्त्री^२ युवतिः^३ प्रिया भावुका^४ । जिष्णु रथेष्टा
इत्याहै है^५ तत्र जिष्णु रथेष्टा जायते यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते^६ । समेयो
युवेत्याहै^७ यो वै पूर्ववयसी स समेयो युवा^८ तस्माद्युवा पुमान् प्रियो भावुकः ।
आस्य यजमानस्य वीरो जायतामित्याहै है वै तत्र यजमानस्य^९ वीरा जायते
यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते^{१०} । निकामे निकामे नः पर्जन्यो वर्षत्वित्याहै^{११} निकामे
निकामे हैं वै तत्र पर्जन्यो वर्षति यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते । फलवतीर्न ओष-
धयः पच्यन्तामित्याहै^{१२} फलिन्यो^{१३} है वै^{१४} तत्रौषधयः पच्यन्ते यत्रैतेन यज्ञेन
यजन्ते । योगदेमो नः कल्पतामित्याहै कल्पते है वै तत्र प्रजाभ्यो योगदेमः
यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते । तस्माद्यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते कल्पः प्रजानां योगदेमो
भवति य एवं वेद ॥

॥ इति आब्रह्मन्ब्राह्मणम् ॥

1 ज्योतिरेव H.

2 VMK रूपिणी.

3 रूपाणी ज्योति प्रियाभावे H.

4 VMK Omits आह.

5 Lp. वै, but cf. later portion, where
है वै is used.

6 VMK reads राजन्य एव जैत्रं महिमा-
नन्दधाति तस्मात् पुरा राजन्यो जिष्णुर्ज्ञे.

7 एष वै समेयो युवा यः प्रथमवयसी VMK

8 तस्मात् प्रथमवयसी स्त्रीणां प्रियो युवा

भावुकः VMK.

9 Lp. आस्य

10 VMK and H. have ०स्यैव प्रजायां
वीर्यन्दधाति तस्मात् पुरा राजन्यस्य वीरो
जज्ञे.

11 H omits आह.

12 VMK and H. omit है.

13 VMK omits आह.

14 VMK and H. have फलवत्यो वै.

स्वाध्यायब्राह्मणम्* ॥ १८ ॥

ओं स्वस्ति प्रजाभ्यः । श्रीगणेशाय
नमो नमः ।

ओं सह वै देवानां चासुराणां च
यज्ञौ प्रततावास्तां वयं सर्वग्नोक-
ज्ञेष्यामो^१ वयं जेष्याम^२ इति ते सुरा-
संसन्ध्यैव सहसांचरन् ब्रह्मचर्येण तप-
सैर्वं देवास्ते^३ सुरा अमुद्यांसे न प्रार्जा-
नंसे पराभवन् प्रसृतेन यज्ञेन देवा-
सर्वग्नोकमायन्नप्रसृतेनासुराः परा-
भवन् प्रसृतो वै यज्ञ उपवीतिनोऽप्र-
सृतोऽनुपवीतिनो^४ यद्वै किञ्च ब्राह्मणो
यज्ञोपवीत्यधीते यजतं एव तं च साहू-
ब्राह्मणो यज्ञोपवीत्येवाधीयीत^५ यजेत

* Cf. T. 55-65

1 T omits it.

2 T एष्यामो, एष्यामः

3 SB. सिहसा^६

4 SB. उपमैवा

5 SB. देवा ते

Taitt. Ar. 2. 1.

सह वै देवानांश्चासुराणां च यज्ञौ
प्रततावास्तां वयं सर्वं लोकमैष्यामो
वयमैष्याम इति तेऽसुराः सन्ध्या
सहसैवाचरन्ब्रह्मचर्येण तपसैव देवास्ते-
ऽसुरा अमुद्यांसे न प्रार्जानंसे
पराभवन्तेन सर्वं लोकमायन् प्र-
सृतेन वै यज्ञेन देवाः सर्वं लोकमा-
यन्नप्रसृतेनासुरान् पराभावयन् प्र-
सृतो ह वै यज्ञोपवीतिनो यज्ञोऽप्र-
सृतोऽनुपवीतिनो यत्किञ्च ब्राह्मणो
यज्ञोपवीत्यधीते यजतं एव तत्समा-
द्यज्ञोपवीत्येवाधीयीत याजयेद्यजेत वा

6 SB. प्रजानं

7 SB. प्रसृतिनोपवीतिनो

8 SB. किञ्चिद्

9 SB. यजेत एव

10 Omitted in SB.

11 SB. उपवीती वाधीयीत

याजयेद्वा दद्यात् प्रतिगृहीयाद्यज्ञस्य
प्रसृत्या अजिनं वासो वा दक्षिणत
उपवीय दक्षिणम्पाणिमुद्दरस्त्यवधते
सव्यमिति यज्ञोपवीतमेतदेव विपरीतं
प्राचीनावीतमित्रुदैवत्यं संवीतम्मा-
नुष्ठन्निवीतमासुरम् ॥ १ ॥

ओं अजान् ह वै पृथ्वीस्तपस्यमा-
नान् ब्रह्म स्वयम्भवभ्यानर्षत्तै ऋषयो-
ऽभवंस्तद्वीणामृषित्वन्तान् देवा उ-
पातिष्ठन्त यज्ञकामास्तेभ्य एतद्वृ-
ब्रह्मयज्ञमपश्यन् स्वाध्यायन्तेनायज-
न्त यद्व्योऽध्यगीषत् ताः^६ पयाहुत-
यो देवानामभवन् यद्यज्ञंषि ताँ धृता-
हुतयो यत् सामानि तास्सोमाहुतयो
यदर्थर्वाङ्गिरसस्ता मध्वाहुतयो यद्वा-
ह्मणीतिहासान् पुराणानि कल्पान्
गाथा नाराशंसीस्ता^७ मेदं आहुतयो
देवानामभवंस्ताभिः छुधं^८ पाप्मान-
मैपाध्नतापहतपाप्मानो देवास्वर्गं

(1 So TA, R. वधते wrong. 2. So TA, R. तदषयो)

- 1 SB. संवीतचिवीतं मानुषम्
- 2 SB. तपस्यमानो
- 3 SB. नर्षत Lp. नर्षतो
- 4 T. एतं
- 5 Lp. गैषत
- 6 Lp. तः

यज्ञस्य प्रसृत्या अजिनं वासो वा
दक्षिणत उपवीय दक्षिणं बाहुमुद्ध-
रतेऽवधत्ते^९ सव्यमिति यज्ञोपवीतमेत-
देव विपरीतं प्राचीनावीतं संवीतं
मानुषम् ॥ १ ॥

अजान् ह वै पृथ्वीस्तपस्यमाना-
न्त्रब्रह्म स्वयम्भवभ्यानर्षत्तै ऋषयो-
ऽभवंतद्वीणामृषित्वन्तां देवतामुपा-
तिष्ठन्त यज्ञकामास्त एतं ब्रह्मयज्ञमैप-
श्यन्तमाहुरन्तेनायजन्त यद्व्योऽ-
ध्यगीषत ताः पर्यआहुतयो देवानाम-
भवंन्यद्यज्ञंषि धृताहुतयो यत्सामा-
नि सोमाहुतयो यदर्थर्वाङ्गिरसो म-
ध्वाहुतयो यद्वाह्मणीतिहासान्पुरा-
णानि कल्पान् गाथा नाराशंसी-
मैदाहुतयो देवानामभवंताभिः छुधं
पाप्मानमपान्नपहतपाप्मानो देवाः
स्वर्गं लोकमायन्त्रह्मणः सायुज्यमृष-
योऽगच्छन् ॥ १ ॥

- 7 Lp. त
- 8 Lp. नाराशंस्या
- 9 SB. मधे
- 10 Lp. छुध
- 11 SB. नं मपा०

ल्लोकमायन् ब्रह्मणः सायुज्यमृषयोऽ-
गच्छन् कुधमेव पाप्मानमपहत्यं स्वर्गं^३-
ल्लोकमेति ब्रह्मणस्सायुज्यगच्छति
य एवं विद्वान् स्वाध्यायमधीते ॥

पञ्च वा एते यज्ञांस्तददिधि^१ प्रता-
यन्ते सदधि^२ सन्तिष्ठन्ते देवयज्ञः
पितृयज्ञो भूतयज्ञो मनुष्ययज्ञो ब्रह्म-
यज्ञ इति यदग्नौ जुहोत्यपि समिधं^३ त-
देवयज्ञस्सन्तिष्ठते^४ यत् पितृभ्य-
स्वधा करोत्यप्यपस्तत्पितृयज्ञस्सन्ति-
ष्ठते^५ यद् भूतेभ्यो वर्लि� हराति
तद् भूतयज्ञस्सन्तिष्ठते^६ यद्वाहाणे-
भ्योऽननन्ददाति तन्मनुष्ययज्ञस्स-
न्तिष्ठते^७ यत् स्वाध्यायमधीते^८ एका-
मप्यृचं^९ यजुस्साम वा तद् ब्रह्म-
यज्ञस्सन्तिष्ठते^{१०} येहचोऽधीते पयसः
कूल्या अस्य पितृन् स्वधा अभिवह-
न्ति यद्यज्ञंषि वृत्कूल्या यत् सामा-

1 Lp. कुधः

2 Lp. पाप्मानपहत्य

3 SB. स्वर्गलोकमायन् ब्रह्मणस्सायुज्यमृषयोऽगच्छन् कुधमेव पाप्मानमपहत्यस्वर्गल्लोकमेति

4 Lp. यज्ञः

5 Lp. सदति; T. सददि

6 T. सददि

7 SB. समिधस्

पञ्च वा एते महायज्ञाः सतति
प्रतायन्ते सतति सन्तिष्ठन्ते देवयज्ञः
पितृयज्ञो भूतयज्ञो मनुष्ययज्ञो ब्रह्म-
यज्ञ इति । यदग्नौ जुहोत्यपि समिधं
तदेवयज्ञः सन्तिष्ठते । यत्पितृभ्यः
स्वधा करोत्यप्यपस्तत्पितृयज्ञः स-
न्तिष्ठते । यद्वृत्तेभ्यो वर्लि� हराति
तद्वृत्तयज्ञः सन्तिष्ठते । यद्वाहाणेभ्यो-
न्नं ददाति तन्मनुष्ययज्ञः सन्तिष्ठते ।
यत् स्वाध्यायमधीयीतैकामप्यृचं
यजुः साम वा तद्वाहायज्ञः सन्तिष्ठते ।
यद्वचोऽधीते पयसः कूल्या अस्य
पितृन्तस्वधा अभिवहन्ति यद्यज्ञैषि
घृतस्य कूल्या यत्सामानि सोम एभ्यः
पवते यदथर्वाङ्गिरसो मधोः कूल्या
यद्वाहाणानीतिहासानपुराणानि क-
ल्पान् गाथा नाराशंसीर्मेदसः कू-
ल्यां अस्य पितृन्तस्वधा अभिवहन्ति ।

8 T. सन्तिष्ठति

9 Lp. अपि प०

10 T. सन्तिष्ठति

11 See 14

12 See 14

13 T. अधीत

14 Lp. °भ्य च° SB. मप्यच

15 See 14

16 SB. adds औं

नि सोम एभ्यः पवते यदथर्वाङ्गि-
रसो मधोः^१ कुल्या यद्वाक्षणानीति-
हासान् पुराणानि कल्पान् गाथा
नाराशंसीमेदसः^२ कुल्यां अस्यै पितृन्
खधा अभिवहन्ति । यद्वचोऽधीते
पयआहुतिभिरेवै देवांस्तर्पयतिै यद्य-
जूषि घृताहुतिभिर्यत् सामानि सो-
माहुतिभिर्यदथर्वाङ्गिरसो मध्वाहुति-
भिर्यद्वाक्षणानीतिहासान् पुराणानि
कल्पान् गाथा नाराशंसीमेदाहुतिभिरेव
भिरेव देवांस्तर्पयतिै त एनं तृप्ताः
प्रीतास्तेजसा वर्चसा द्रविणेनं चान्ना-
द्येन वर्धयन्तिै ॥

ओं ब्रह्मयज्ञेन यत्त्यमाणः प्राच्या-
निदिशि ग्रामादच्छदिर्दर्श^३ उदीच्यां
प्रागुदीच्यां वोदितै आदित्ये दक्षिणत
उपवीयोपविश्य त्रिरप आचामेदै
द्विष्परिमृजेद् दर्भाणा^४ महदुपस्ती-

1 Lp. मध्वा

2 Lp. नाराशंसीन्मेदसः; SB. शंसीवैधसः.

3 SB. कुल्यास्य

4 Lp. रेवैदैवं

5 SB. तर्पयन्ति

6 Lp. ०शंसीन्मेद० SB. शंसीमेव

7 see 2

8 Lp. ता

यद्वचोऽधीते पयआहुतिभिरेव तदे-
वांस्तर्पयतिै यद्यजूषि घृताहुति-
भिर्यत्सामानि सोमाहुतिभिर्यदथर्वा-
ङ्गिरसो मध्वाहुतिभिर्यद्वाक्षणानीति-
हासान् पुराणानिै कल्पान् गाथा
नाराशंसीमेदाहुतिभिरेव तदेवांस्त-
र्पयतिै त एनं तृप्ता आयुषा तेजसा
वर्चीसा श्रिया यशसा ब्रह्मवर्चसेना-
आद्येन च तर्पयन्ति ॥ १० ॥

ब्रह्मयज्ञेन यद्यमाणः प्राच्यां दि-
शि ग्रामादच्छदिर्दर्शि उदीच्यां प्रा-
गुदीच्यां वोदितै आदित्ये दक्षिणत
उपवीयोपविश्य हस्ताववनिज्य त्रि-
राचामेदै द्विः परिमृज्य सकुदुपस्पृश्य
शिरश्चकुषी नासिके शोत्रे हृदयमा-
लभ्य यत्तिराचामति तेन ऋच्चः
प्रीणातिै यद्य द्विः परिमृजतिै तेन
यजूषिै यत्सकुदुपस्पृशतिै तेन सामा-

9 Lp. द्रविणेन

10 Lp. तर्पयन्ति

11 Lp. यत्त्यमाणः

12 SB. ०दच्छन्दिन्दर्श०

13 Lp. ०मुदित. SB. वेदित

14 SB. omits दू

15 Lp. दर्भाणामह०

योपस्थङ्कुत्वा प्राङ्गासीनस्वाध्या-
यमधीयीतापां^१ वा एष ओषधीनां
रसो यद्भास्सरसमेव तैद्वाव कुरुते
दक्षिणोत्तरौ^२ पाणी कुत्वा सपवित्रा
ओ३मिति प्रतिपद्यत एतद्वैतद्यजुस्त्रीयौ
विद्यां प्रत्येषां वागेतत् परममक्षरं
तदेतद्वचाभ्युक्तम् ॥

ऋचो अक्षरे परमे व्योमन् यस्मिन्
देवा अधि विश्वे निषेदुः ।

यस्तन्न वेद किमृचा करिष्यति
य इत्तद्विदुस्ते इमे समासते ।

इति त्रयमेव प्रयुक्त्वाथासीत सा-
वित्रीज्ञायत्रीनिरन्वाह पच्छोऽर्धच-
शोऽनवानं सविता श्रियः प्रसविता
श्रियमेवामोत्थो प्रज्ञातयैव प्रतिपदा
च्छन्दांसि प्रतिपद्यते ॥

तस्य वा एतस्य यज्ञस्य मेघो हवि-
धानं वर्षं हविर्विद्युदग्रिस्तनयित्तुर्वष-
द्कारो यदवस्फूर्जति^४ सोऽनुवषद्कारो
वायुरात्मामावस्या सिष्टकुदू य एवं

१ (TA. पाणिः; २ B. तत्प्रायुक्तवाथ)

१ Lp. प्राज्ञासीनः SB. प्राजासीनः

२ Lp. ०मधीतापां SB. मधीयेतायां

३ Omitted in SB.

४ SB. दक्षिणोत्तरो

नि यत्स्थं पाणिं पादौ प्रोक्षति य-
च्छ्रश्चक्षुषी नासिंके श्रोत्रे हृदयमा-
लभते तेनाथर्वाङ्गिरसो ब्राह्मणानी-
तिहासान्पुराणानि कल्पान् गाथा
नाराशंसीः प्रीणाति दर्भाणां मह-
दुपस्तीयोपस्थं कुत्वा प्राङ्गासीनः
स्वाध्यायमधीयीतापां वा एष ओष-
धीनां रसो यद्भाः सरसमेव ब्रह्म
कुरुते दक्षिणोत्तरौ पाणी^१ पादौ कु-
त्वा स पवित्रावोमिति प्रतिपद्यत ए-
तद्वै यजुस्त्रीयौ विद्यां प्रत्येषा वागे-
तप्त्यरममक्षरं तदेतद्वचाभ्युक्तम् ।

ऋचो अक्षरे परमे व्योमन्यस्मिन्
देवा अधि विश्वे निषेदुर्यस्तन्न वेद कि-
मृचा करिष्यति य इत्तद्विदुस्ते इमे
समासते ॥

इति त्रीनेव प्रायुक्त्वा भूर्मुः स्वरि-
त्याहैतद्वै वाचः सत्यं यदेव वाचः
सत्यं यदेतत्प्रायुक्त्वाथ सावित्री
गायत्री निरन्वाह पच्छोऽर्धचशो-

५ Lp. त्रयी विद्या

६ Lp. प्रत्येषां

७ Lp. जातस्य

८ Lp. ०स्फूर्जते

विद्वान् मेषे वर्षति विद्योतमाने० स्तन-
यत्यवस्फूर्जति॑ पवमाने वाया अमा-
वास्यायां स्वाध्यायमधीत उच्चम-
न्नाकं रोहत्युत्तमः समानानाम्भवति
यावद्वा इमां पृथिवीं विचस्य पूर्णा॑-
न्ददतै॒ स्वर्गलोकञ्जयति त्रिस्तीवन्त-
ञ्जयति भूयांसञ्चाक्षर्यमपः पुनर्मृत्यु-
ञ्जयति य एवं विद्वान् स्वाध्याय-
मधीते ॥

तस्य वा एतस्य यज्ञस्य द्वा अन-
ध्यायौ॑ यदात्मा शुचिर्यदेशो॑ य
एवं विद्वान् महारात्र उपस्थुदित
आसीनस्तिष्ठन् व्रजञ्जशयानोऽररेये
ग्रामे वा यावत्तरसं॑ स्वाध्यायमधीते
सर्वाङ्गोकानभिजयति सर्वाङ्गोका-
ननृणोऽनुसञ्चरति । तदेषाभ्यनूङ्का ।
ओं अनृणा अस्मिन्ननृणाः परस्मिस्तृतीये

लोके अनृणास्त्याम ।

ये देवयानाः पितृयानाश्च लोकास्सर्वा-
लोकाननृणास्तञ्चरेम ॥

1 SB. ० मान

2 Lp. ० त्यावस्फूर्जते

3 SB. ल्योतमः

4 Lp. पूर्ण

5 Lp. दद्यात्

6 Lp. ० स्थावन्ते०

जनवानं संविता श्रियः प्रसविता श्रि-
यमेवामोत्यथो॑ प्रज्ञातै॒ यैव॑ प्रतिपदा॑
छन्दा॑सि प्रतिपद्यते ॥ ११ ॥

तस्य वा एतस्य यज्ञस्य मेषो॑
हविद्वानै॑ विद्युदग्निर्वर्षं हविस्तनयि-
त्तुर्वेषट्कारो॑ यदवस्फूर्जति॑ सोऽनुवष-
ट्कारो॑ वायुरात्मा॑ इमावास्या॑ स्विष्ट-
कृद्य॑ एवं विद्वान्मेषे वर्षति॑ विद्योत-
माने॑ स्तनयत्यवस्फूर्जति॑ पवमाने॑
वायावैमावास्यायां॑ स्वाध्यायमधीते॑
तपे॑ एव तत् तप्यते॑ तपो॑ हि स्वा-
ध्याय॑ इत्युत्तमं नाकं॑ रोहत्युत्तमः॑
संमानानां॑ भवति॑ यावन्तं॑ ह॑ वा
इमां॑ विचस्य॑ पूर्णा॑ ददैत्॑ स्वर्ग॑ लोकं॑
जयति॑ तावन्तं॑ लोकं॑ जयति॑ भूयां-
सं॑ चाक्षर्यं॑ चाप॑ पुनर्मृत्युञ्जयति॑
ब्रह्मणः॑ सायुज्यं॑ गच्छति॑ ॥ १४ ॥

तस्य वा एतस्य यज्ञस्य द्वावन-
ध्यायौ॑ यदात्मा॑ शुचिर्यदेशो॑ स-
मृद्धिदैवतानि॑ य एवं विद्वान्महारात्र

7 SB. ० चाक्षयमयः

8 Lp. अनध्यायो

9 Lp. शुचियदेशो

10 SB. यवत्तरसं

11 SB. ० भ्यनूङ्का

इत्यन्ति वै सृष्टं पाप्मा जग्राह
तस्य प्रजापतिराहुतिभिः पाप्मान-
मपाहृताहृतीनां यज्ञेन यज्ञस्य दक्षि-
णाभिर्दक्षिणानां ब्राह्मणेन^१ ब्राह्मण-
स्य छन्दोभिर्छन्दसां स्वाध्यायेना-
पहतपाप्मा स्वाध्यायो देवपवित्रं वा
एतद्विस्तं यो विस्तुजत्यभागो वाचि
भवत्यभागो^२ नाके । तदेषाभ्यनूङ्का ।
ओं यस्तित्याज सैचिविदं सखायं

न तस्य वाच्यपि भागो अस्ति ।
यदीं शृणोत्यलकं शृणोति

न हि प्रवेद सुकृतस्य पन्थाम् ॥

इति । तसात् स्वाध्यायोऽध्येत्य-
व्यो यं यज्ञकतुमधीते तेन तेनास्येष्ट-
म्भवत्यग्नेर्वायोरादित्यस्य सायुज्यज्ञ-
च्छति । तदेषाभ्यनूङ्का ।

ओं ये अर्वाच्च उत वा पुराणा
वेदं विद्वांसमभितो वदन्ति ।

आदित्यमेव परि ते विशन्ति सर्वे^३-
अभिनिवृतीयं त्रिवृतच्चं हंसम् ॥

1 Lp. ०मपहत्याहु०

2 Lp. वद्वनानां

3 SB. भाके. Lp. भागे

4 SB. ०भ्यनूङ्का

5 Lp. SB. साचि०

उषस्युदिते ब्रजंस्तष्टुन्नासीनः श-
र्यानोऽररये ग्रामे वा यावत्तरसं स्वा-
ध्यायमधीते सर्वान् लोकान् जयति
सर्वान् लोकाननुशोऽनु सञ्चरति ।
तदेषाभ्युङ्का ।

अनृणा अस्मिन्ननृणाः परस्मि-
स्तृतीये^४ लोके अनृणाः स्याम । ये
देवयाना उत पितृयाणाः सर्वान्पथो
अनृणा आही^५ येमे—

त्यन्ति वै जातं पाप्मा जग्राह तं देवा
आहुतिभिः पाप्मानमपाभन्नाहृतीनां
यज्ञेन यज्ञस्य दक्षिणाभिर्दक्षिणानां
ब्राह्मणेन ब्राह्मणस्य छन्दोभिर्छन्द-
सां स्वाध्यायेनापहतपाप्मा स्वा-
ध्यायो देवपवित्रं वा एतत्त योऽनु-
त्सुजत्यभागो वाचि भवत्यभागो
नाके तदेषाभ्युङ्का ।

यस्तित्याज सखिविदं सखायं न
तस्य वाच्यपि^६ भागो अस्ति । यदीं
शृणोत्यलकं शृणोति न हि प्रवेदं

6 SB. ०धीतव्यो

7 SB. ०भ्यनूङ्का

8 So, SB. and T. Lp. ते परिविशन्ति

9 SB. omits it.

10 SB. omits it.

इति । यावतीर्वै देवतास्तास्सर्वा
वेदविदिं ब्राह्मणे वसन्ति तस्माद्
ब्राह्मणेभ्यो वेदविदूभ्यो दिवे दिवे
नमस्कुर्यान्नाशलीलङ्कीर्तयेदेता एव
देवताः प्रीणाति ॥

मध्यन्दिने प्रवलमधीयीताग्निर्वै
ब्राह्मणोऽसौ आदित्योऽग्निस्तस्मादेष
तेजिष्ठन्तपति । तदेषाभ्यनुकूल ।
चित्रं देवानामुद्गादनीक

चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याम्रेः ।
आप्रा द्यावापृथिवी अन्तरिक्षं
सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुष्ट्र ॥

इति । स वा एष ब्रह्मयज्ञस्सद्यः
प्रजायते सद्यस्सन्तिष्ठतेै तस्य प्राक्-
सायमवभूथो नमो ब्राह्मण इति
परिधानीयान्त्रिरन्वाहाप उपस्पृश्य
गृहान् परेत्यै तत्र यत्किञ्च ददाति
तदक्षिणा ॥

ओं दुहेै ह वा एष च्छन्दांसि
यो याजयति स एनं यज्ञङ्कतुना
याजयेत्तमरण्यम्परेत्यै शुचौ भूम्य-

सुकृतस्य पन्थामिति

तस्मात्स्वाध्यायोऽध्यैतव्यो यं
यै क्रतुमधीते तेन तेनास्येष्टं भव-
त्ययेर्वायोरादित्यस्य सायुज्यं ग-
च्छति तदेषाभ्युक्ता ।

ये अर्वाङ्गुत वा पुराणे वेदं वि-
द्वांसंमितो॑ वदन्त्यादित्यमेव ते परि-
वदन्ति सर्वे॑ अग्निं द्वितीयं तृतीयं च
हंसमिति

यावतीर्वै देवतास्ताः सर्वा॑ वेद-
विदि॑ ब्राह्मणे वसन्ति॑ तस्माद्ब्राह्मणे-
भ्यो॑ वेदविदूभ्यो॑ दिवे॑ दिवे॑ नमस्कुर्या-
न्नाशलीलङ्कीर्तयेदेता॑ एव॑ देवताः॑
प्रीणाति ॥ १५ ॥

मध्यन्दिने प्रवलमधीयीतासौ ख-
लु॑ वावैष आदित्यो यद्ब्राह्मणस्त-
स्माच्चर्हि॑ तेदिष्ठाष्टं तपति॑ तदेषाभ्युक्ता ।
चित्रं देवानामुद्गादनीकं चक्षुर्मित्र-
स्य वरुणस्याम्रेः । आप्रा॑ द्यावापृथिवी॑
अन्तरिक्षं॑ सूर्य॑ आत्मा॑ जगतस्तस्थुष-
श्चेति॑

1 SB. ० विदे

2 Lp. and SB. स

3 SB. ० नुकूल

4 Lp. तिष्ठते. SB. सन्तिष्ठति

5 Lp. and SB. परत्य

6 SB. दुहे

7 Lp. परेभ्य

वकाशे ग्रामादच्छदिर्दर्शे^१ स्वाध्याय-
मैवैनमधीयन्नासीते तथा हास्य
पुनराप्यायन्ते दीक्षितो वा एष
भवति यस्त्वाध्यायमधीते तस्यान-
शनन्दीक्षा स्थानमुपसद आसनं
सत्या वाग् जुहूर्मन उपभृत् प्राणो
हविस्स वा एष ब्रह्मयज्ञः प्राण-
दक्षिणैस्सद्यस्समृद्धतमो भवति ॥

ग्रामे मनसा स्वाध्यायमधीते
दिवाँ नक्कं वेति ह स्माह शौच
आयेय उतारण्ये बलवद्वृत वा नोत
तिष्ठन्नुत व्रजन्नुतासीन उत शयानो-
ऽधीयीतैवं स्वाध्यायमानखाद्वा एवं
तपस्तप्यते यस्त्वाध्यायमधीते तप-
स्वी पुण्यो भवति तदेषाभ्यनूर्का
ओं नमो ब्रह्मणे नमो अस्त्वप्रये नमः
पृथिव्यै नम ओषधीभ्यः ।

नमो वाचे नमो वाचस्पतये नमो
विष्णवे बृहते कृणोमि ॥

इत्येतासामेव देवतानां सार्थितां^२

1 Lp. °दिवर्दशे. SB. दिवर्दशे^३

2 SB. °न्नासति

3 SB. प्राणोद. Lp. प्राणन्दक्षिणै

4 SB. दिवाँ

5 SB. बलवाद्वृत

स वा एष यज्ञः सद्यः प्रतायते
सद्यः सन्तिष्ठते तस्य प्राक् सायमेवभृथो
नमो ब्रह्मण इति परिधानीयां त्रिरन्वा-
हाप उपस्पृश्य गृहानेति ततो यत्किञ्च-
ददाति सा दक्षिणा ॥ १३ ॥

दुहे ह वा एष छन्दाऽसि यो
याजयति स येन यज्ञक्रतुना याज-
येत्सोऽरेयं परीत्य शुचौ देशे स्वा-
ध्यायमैवैनमधीयन्नासीते तस्या-
नशनं दीक्षा स्थानमुपसद आसनं
सुत्या वाग्जुहूर्मन उपमृदधृतिर्धृत्वा
प्राणो हविः सामाध्वर्युः स वा एष
यज्ञः प्राणदक्षिणोऽनन्तदक्षिणः स-
मृद्धतरः ॥ १७ ॥

ग्रामे मनसा स्वाध्यायमधीयीत
दिवानक्कं वेति ह स्माह शौच
आह्वेय उतारण्येऽबले उत वाचोत
तिष्ठन्नुत व्रजन्नुतासीन उत शयानो-
ऽधीयीतैव स्वाध्यायं तपस्वी पुण्यो
भवति य एवं विद्वान्तस्वाध्यायमधीते ॥

6 SB. °धीयतैव

7 SB. एषत्प

8 SB. °भ्यनूर्का

9 T सार्थिता. Lp. सार्थितं

सायुज्यं सलोकतामाग्रोति य एवं
विद्वान् स्वाध्यायमधीते ॥

नमो ब्रह्मणे नमो अस्त्वप्नये नमः
पृथिव्यै नम ओषधीभ्यः । नमो वाचे
नमो वाचस्पतये नमो विष्णुवे बृहते
करोमि ॥ १२ ॥

॥ इति स्वाध्यायब्राह्मणम् ॥

अथ पूर्णाहुतिब्राह्मणम्* ॥ १९ ॥

ओं सप्त ते अये समिध इति पूर्णा सुचं जुहोति^१ प्रजापतिवै पुराणे
 सुष्टवा सप्तकृतमकुरुत स सप्तधा भूत्वातिष्ठत्स्य ये सप्त शीर्षयाः प्राणा
 आसंस्ते सप्तर्षयोऽभवन् स प्रजापतिसप्त यज्ञान् सुष्टवायये प्रावोचत सो-
 ऽग्निर्देवेभ्यः प्रथमया ब्रह्मणो द्वितीयया वस्त्रानां तृतीयया रुद्राणां चतुर्थ्या-
 दित्यानां पञ्चम्या मरुतां षष्ठ्या विश्वेषान्देवानां सप्तम्या पितृणान्तेऽस्य
 तुष्टासप्त समिधः प्रायच्छन् सप्त जिह्वाः प्रायच्छन् सप्तर्षीन् प्रायच्छन् सप्त
 धाम प्रियाणि^२ प्रायच्छन् सप्त होत्रान् प्रायच्छन् सप्त योनीन्प्रायच्छन्तसा-
 दग्धिरन्ययान्यया देवानां हव्यानि प्रावहताज्यमन्यया हव्यमन्यया कव्य-
 मन्यया सोममन्यया स्वाहान्यया पाथांस्यन्यया स सर्वत्रापि भागोऽभवदा-
 द्र्वासपलाशास्त्रिभेन्यो भवन्तेतद्वै वनस्पतीनां वीर्यं यत्स्त्रिभिस्सवीर्यै
 एवैना अवरुन्दे शुष्का आददात्यन्नाद्यस्वावरुद्ध्यै तत्पूर्णाहुत्याः पूर्णा-
 हुतित्वम् ॥

॥ इति पूर्णाहुतिब्राह्मणम् ॥

* For this brahma cf. T. p. 24
 where it is accented. Lp does not
 mark accent.

1 T. जुहूति

2 Omitted in T.

3 So T. Lp. प्रियानि

4 T. सवीर्य

5 T. पूर्णाहुत्या

6 So T. Lp. इति पूर्णाहुतिः

अथ कूष्मारडब्राह्मणं (लिख्यते) ॥ २० ॥

व्रतानां विविधानां तु प्रायश्चित्तविशुद्धये ।
कूष्मारडानां जपो होमः सर्वपापनुत्तये ॥

ओं अथ कूष्मारडैर्जुहुयाद्योऽपूत

इव मन्येत यदर्वाचीनमेनो भ्रूण-
हत्यायास्तसान्मुच्येयमित्ययोनौ^१ वा
रेतः सिक्षान्यत्र स्वमादरेपै वा प-
वित्रकामः पौर्णमास्यमावस्यायां^२ वा
शुद्धपक्षस्य रोहिण्यां वा स्त्रातः शुचिः
शुचिवासाः कूष्माजिनवासाँ वा ब्रह्म-
चारिकल्पेन व्रतमुपैति संवत्सरमासं^३
द्वादशरात्रं पद्मात्रं वा न मांसमश्नी-
यान्न ख्लियमुपेयान्नोपर्यासीत जुगुप्से-

TA. 2. 7.

वातरशना ह वा ऋषयः श्रमणा
उर्ध्वमन्थिनो वृभूवुस्तानृषयोऽर्थ-
मायंस्तेऽनिलायमचरंस्तेतु^४ प्राविशुः
कूष्मारडानि तांस्तेष्वन्विन्दञ्छ-
द्धयो च तपसा च तानृषयोऽब्रुवन्
कथा^५ निलायं चरथेति त ऋषीन-
ब्रुवन्मौ वोऽस्तु भगवन्तोऽस्मिन्
धाम्नि केन वः सपर्यमेति तानृषयो-
ऽब्रुवन् पवित्रज्ञो ब्रूत् येनारेपसः

(1 TA. अनुः.

2 RI. कथा)

1 Lp. त्रिति योनौ

2 KB. दरेवा

3 Lp. पौर्णमास्यमावस्ययोः VMK ममा-
वस्यां वा

4 Lp. कूष्माजिनं वासा

5 Lp. संवत्सरं द्वादशरात्रं VMK. संवत्सरं
मासं द्वा०

तानृतात्पयो भन्नयति^१ प्रधानकल्पो
यावकं वोपसुज्ञानं^२ कुरुत्त्वादशाहं
वा भैरव्यं^३ वा तद्विधेषु पयो ब्राह्म-
णस्य व्रतं यवागू राजन्यस्यामिन्ना
वैश्यस्य सौम्येष्यध्वर इत्येतं ब्रूयां-
द्यदि मन्येतोपदस्यामीति^४ ओदनं-
न्धाना सङ्कून् घृतमित्यनुवतयेदिति
पूर्वाङ्गेऽग्निमुपसमाधाय चरुं श्रपयेद्यद्वि-
वा देवहेळनं यददीव्यन्नृणमहमायुस्ते
विश्वतो दधिदित्येत्सद्गङ्गैः प्रत्यृचमा-
ज्यं ज्ञुहयात् यदेवा देवहेळनमिति
तिसृभिर्भद्रङ्गणेभिरिति चतस्रुभिः
पुनन्तु मा पितर इति नवभिः पुन-
र्मामैत्विन्द्रियमिति तिसृभिः रथे
अक्षेष्विति चतस्रुभिर्हरयवर्णा इति
तिसृभिः अग्नये वायवे सूर्याय ब्रह्मणे
प्रजापतये कूष्मर्षिभ्य इति व्रतहोमः
अग्ने त्वं पारया नवयेति^५ स्विष्टकृतं
वैश्वानर्येण^६ सङ्केन प्राङ्गुखः प्राञ्जलि-

स्यामेति त एतानि सङ्कान्यपश्यन्
यदेवा देव हेडनं यददीव्यन्नृणमहं
ब्रूयायुष्टे विश्वतो दधिदित्येतराज्यं
ज्ञुहत वैश्वानराय प्रतिवेदयाम इत्यु-
पतिष्ठत यदवर्चीनमेनो भूणहृत्या-
यास्तस्मान् मोक्ष्यध्व इति त एतै-
रजुहुस्तेऽरेपसोऽभवन् कर्मादिष्वे-
तैर्जुहुयात् पूतो देवलोकान्तसमश्नुते
॥ ७ ॥

2-8

कूष्माणहेड्जुहुयायोऽपूत इव मन्येत
यथा स्तेनो यथा भूणहैवमेष भवति
योऽयोनौ रेतः संश्वति यदवर्चीन-
मेनो भूणहृत्यायास्तसान्मुच्यते याव-
देनो दीक्षामुपैति दीक्षित एतैः संतति
ज्ञुहोति संवत्सरं दीक्षितो भवति सं-
वत्सरादेवात्मानं पुनीते मासै दीक्षितो
भवति यो मासः स संवत्सरः संवत्स-
रादेवात्मानं पुनीते चतुर्विंशतिं रात्री-

(१ TA. अञ्जहुः)

1 VMK पयोभन्न इति

7 Lp. मीलेवमोदनं

2 Lp. शब्दकसुपयुज्ञानः

8 Lp. VMK श्रपयित्वा

3 Lp. कृत्त्वं. VMK कृत्त्वं

9 KB. ०व्यन्तणा०

4 Lp. द्वादशं. VMK द्वादशाहो भैरव्यं वा.

10 So KB. Omitted in Lp. and VMK.

5 Lp. भन्न

11 Lp. वैश्वानरेयेन

6 Lp. and VMK इत्येतद्वतं ब्रूया०

रूपतिष्ठते जपेत्सूक्तानि पराञ्चि वैश्वा-
नर्य^१ चैवमोदनमासाद्याग्न्याधेये^२
दशहोता^३ दर्शपूर्णमासयोश्चतुर्होता
चतुर्मास्येषु^४ पञ्चहोता सौं पड्ढोता
सोमे^५ समहोतेति^६ ह विज्ञायते कर्मा-
दिष्वेतैर्जुहुयात् पूतो देवलोकान्
समश्नुते इत्येतत्^७ ॥

ओं वातरशना ह वा ऋषयः
श्रमिणैः ऊर्ध्वमन्थिनो बभूवुस्तानृषयो-
ऽर्थमायंस्ते निलायमाँचरंस्तान्^८ प्रद-
द्दशुः कूष्माण्डानि तांस्तेन्वपश्यंश्छ-
द्धया च तपसा च तानृषयोऽपृच्छन्
कथा निलायं चरथेति त ऋषीनब्रुव-
न्नमोऽस्तु भगवन्तोऽसिन् धाम्नि केन
वः सपर्यमेति तानृषयोऽब्रुवन् पवित्रं

दीर्घितो भवति चतुर्विंशातरधमसिः
संवत्सरः संवत्सरादेवात्मानैः पुनीते
द्वादश रात्रीदीर्घितो भवति द्वादश
मासाः संवत्सरः संवत्सरादेवात्मानैः
पुनीते पद्मात्रीदीर्घितो भवति पद्मा-
त्रत्वः संवत्सरः संवत्सरादेवात्मानैः
पुनीते तिस्रो रात्रीदीर्घितो भवति
त्रिपदा गायत्री गायत्रियां एवात्मानैः
पुनीते न मांसमश्नीयान् ख्रियमु-
पैयान्नोपर्यासीत जुगुप्सेतानृतात् पद्यो
ब्राह्मणस्य व्रतं यवाग् राजन्यस्या-
मिद्वा वैश्यस्याथो सौम्येष्वध्वर-
एतद्व व्रतं ब्रूयाद्यदि मन्येतोपद-
स्यामीत्योदृनं धानाः सकून् वृत-
मित्यनुव्रतयेदात्मनोनुपदासाय॥८॥

(१ R. गायत्र्या)

1 Lp. and VMK. पराञ्चि यानि वैश्वानर्य
वैश्वानरीयं

2 Lp. चैव०

3 Lp. ग्न्यादेये. VMK. मासाद्याग्न्या०

4 So Lp. and VMK. Kb. दर्शहोता

5 So Kb. Lp. दर्शपौर्णमासयोः

6 So Kb. and VMK. Lp. चातु०

7 Lp. पशोः पृष्ठोता. VMK. पशौ

8 VMK. सौम्ये

9 Lp and VMK. समहोतार इति

10 This much is not included in the
Brāhmaṇa by Lp. and VMK. इत्ये-
तत् is repeated in VMK.

11 VMK. श्रमिन

12 So Lp. and VMK. Kb. ऊर्ध्वमन्थिनो

13 VMK. ०मचर०

14 So VMK and Kb. Lp. तान्

15 So VMK. KB. हांसे Lp. ०नितस्ते.

16 So Lp. VMK and Kb त

नो ब्रूत येनारेपसो भविष्याम इति^१ तेनारेपसो भविष्यथेति आज्यमजुहुस्त एतैः सूक्तान्यपश्यदेवा देवहेत्वं यददीव्यन्नृणमहमायुसे विश्वतो ददैदित्ये-तैराज्यं जुहोति तेनारेपसो भविष्यथेति त एतैराज्यमजुहुस्तेऽरेपसोऽभवन् कर्मादिष्वेतैर्जुहुयात्पूतो देवलोकान् समश्नुते ॥

कूष्मा ह वै नाम ऋषयो वातरशनास्ते हंसा हिरण्यर्यां ज्योतिष्पक्षा अजिरा^२ भूत्वाचरंस्तेऽकामयन्ताएङ्गेषु नः^३ प्रजा ब्रह्मावादिषुस्त आण्डस्था^४ अवदंस्तसात् कूष्माण्डैर्जुहुयाद्योऽपूत इव मन्येत यदर्वाचीनमेनो शूणहत्या-यास्तसान् मुच्येयमित्ययोनौ वा रेतः सिक्क्वा जुहुयादथा वै स्तेनो यथा शूणहैवमेर्ष भवति योऽयोनौ रेतः सिन्धति यदैतैराज्यं जुहोति तैरेवात्मानं पुनीते^५ दीक्षामुपैति दीक्षितः^६ सददि जुहोति^७ संवत्सरं दीक्षितो भवति संवत्सरादेवात्मानं पुनीते^८ मास^९ दीक्षितो भवति यो वै मासः सैं संवत्सरः संवत्सरादेवात्मानं पुनीते द्वादशरात्रीदीक्षितो^{१०} भवति द्वादशमासः^{११} संवत्सरः संवत्सरादेवात्मानं पुनीते षडरात्रीदीक्षितो भवति षट् वा ऋतवः संवत्सरः संवत्सरादेवात्मानं पुनीते तस्य व्रतं न मासैऽमशनीयान् स्त्रियमुपेयान्नोपर्यासीत जुगुप्तेतानृतात् पयो ब्राह्मणस्य व्रतं यवाग्नौ राजन्यस्यामिक्षा वैश्यस्य सौम्येष्यध्वर इत्येतद् व्रतं ब्रूयादोदनं^{१२} धानाः सकून् धृतमिव^{१३} व्रतयेदात्म-नोऽनुपदासाय ॥

1 So Kb. Lp, and VMK read इति त एतानि सूक्तान्यपश्यन् यदेवा देवहेत्वं यददी-व्यन्नृणमहमायुसे विश्वतो ददैदित्ये-तैराज्यं जुहुत.

2 So Lp. VMK अजुहुवु०

3 So Ms. may be दधत्

4 So Kb and Lp. VMK. हिरण्यमया

5 So Lp. Kb. अजिरभूत्वा

6 Lp श्वेव. Kb श्वेन

7 Lp. आण्डस्ता

8 Lp. एषो

9 Kb. पुनीति

10 Lp. दीक्षित एतैः सददि जुहोति. VMK दीक्षित एतैः सददि

11 Cp. 1

12 Lp. मासान्

13 Omitted in Lp.

14 Lp. रात्री दीक्षितो

15 Lp. and VMK. द्वादशमासाः संवत्सरः

16 Lp. तस्य तन मासैः

17 So Lp and VMK. Kb. यवाग्नौ

18 VMK. ब्रूयादिम नन्येतोपदस्यामीत्योदनं

19 VMK. धृतमित्यनुप्रतयेदा०

[महापापापनुच्यर्थ^१ कूष्माण्डानि यजेद् द्विजः ।
 कृतव्रतः पौर्णमास्यां दर्शे वा प्रातरेव हि ॥
 पयो यवागूमामिक्षां द्विजातीनां व्रतं क्रमात् ।
 नवां स्थालीं समाहृत्य तस्यां पायसमाश्रयेत् ॥
 देवतास्तेन यष्टव्या ऋचो होम्या जपेत च ।
 कूष्माण्डानि जपेन्नित्यं जुहुयादर्शपूर्णयोः ॥
 सकृज्जप्त्वा शिवं शश्वं शिवसंकल्पमेव च ।
 पापी पापाद्विनिर्मुक्तः शुद्धात्मा स्वर्गमाप्नुयात् ।
 प्रायश्चित्तानि हुत्वाथ द्विजाञ्छङ्कया प्रपूजयेत् ॥]

॥ इति कूष्माण्डब्राह्मणम् ॥

पवमान्यत्राह्मणम् * ॥ २१ ॥

ओं त्वं सोमासि धारयुर्मन्द्र ओजिष्ठो अध्वरे ।
 पवस्त्र भंहयद्रियः^१ ॥ १ ॥
 त्वं सुतो नृमादनो^२ दधन्वान् मत्सरिन्तमः ।
 इन्द्राय स्त्ररिन्धसा ॥ २ ॥
 त्वं सुष्वाणो^३ अद्रिभिरभ्यर्थ कनिक्रदत् ।
 द्युमन्तं शुष्ममुत्तमम् ॥ ३ ॥
 हन्दुहिन्वानो^४ अर्पति तिरोवाराएयव्यया ।
 हरिवांजमचिक्रदत् ॥ ४ ॥
 इन्दो व्यव्यमर्षसि विश्रवांसि^५ वि सौभगा ।
 वि वाजान्त्सोम गोमतः ॥ ५ ॥
 आ न इन्दो शतग्निनं रथिं गोमन्तमधिनम् ।
 भरा सोम सहस्रिणम् ॥ ६ ॥

* Lp. begins ओं त्वं सोमासि द्वात्रिशद्

R.V. 9. 67.

भारद्वाजः कश्यपो गोतमोऽत्रिर्विश्वामित्रो

1 Lp. पवसोमंहयिद्रिविः

जमदग्निवर्सिष्ठः पवित्रो वसिष्ठो वोभौ वा ।

2 Lp. नृपादनो

विद्वनात्सिद्धः । पौष्णे यत्ते पवित्रमग्नेयी

3 H. मुषाणो

सावित्र्यमन्निसावित्री वैश्वदेवी । पवस्त्र सोमेति

4 Lp. हिन्दु हिन्वानो

षोडशाक्षरा । तिखो द्विपदार्णिशी पुर उष्णिक्

5 Lp. हरिवाणम् ०

सप्तविंशतमनुष्टुब्बन्त्ये च । पवमान्यथ्येतुस्तुतिः

6 Lp. विश्रवांस

जगतीमूर्धं प्रागुशनसः । For this cf.

पवमानासै इन्द्रवस्तिरः॑ पवित्रमाशवः ।
 इन्द्रं यामेभिराशत ॥ ७ ॥
 ककुहैस्सोभ्यो रस इन्दुरिन्द्राय पूर्व्यः ।
 आयुः॑ पवत् आयवे ॥ ८ ॥
 हिन्वन्ति॑ सूरमुस्यः॑ पवमानै॑ मधुशुतम् ।
 अभि॑ गिरा॑ समस्वरन्॑ ॥ ९ ॥
 अविता॑ नो॑ अजाश्वः॑ पूषा॑ यामनि॒॑ यामनि॒॑ ।
 आभक्तै॑ कन्यासु॒॑ नः ॥ १० ॥
 अयं॑ सोमः॒॑ कपर्दिनै॑ घृतं॑ नै॑ पवते॑ मधु॑ ।
 आभक्तै॑ कन्यासु॒॑ नः ॥ ११ ॥
 वाचो॑ जन्तुः॑ कवीनां॑ पवस्य॑ सोम॑ धारया॑ ।
 देवेषु॑ रत्नधा॑ असि॑ ॥ १२ ॥
 आ॑ कलशेषु॑ धावति॑ श्येनो॑ वर्म॑ वि॑ गाहते॑ ।
 अभि॑ द्रोणा॑ कनिक्रदत्॑ ॥ १३ ॥
 परि॑ प्र॑ सोम॑ ते॑ रै॑सोऽसर्जि॑ कलशे॑ सुतः॑ ।
 श्येनो॑ न॑ तक्षो॒॑ अर्षति॒॑ ॥ १४ ॥
 पवस्य॑॑ सोम॑ मन्दयन्निन्द्राय॑ मधुमत्तमः॑ ॥ १५ ॥
 असृग्रन्॑ देववीतये॑ वाजयन्तो॑ रथा॑ इव ॥ १६ ॥
 ते॑ सुतासो॑ मदिन्तमाः॑ शुक्रा॑ वायुमसृक्षत्॑ ॥ १७ ॥

1 Lp. पवमानः स. H. पवमानस.

11 Lp. यामनि॑ यामनि॑

2 Lp. स्थिरः

12 Lp. ऋत्वनः

3 Lp. कक्षहः

13 Lp. and H. सोम॑ कपर्दिनै॑

4 Lp. आयु

14 Lp. घृतच्छः

5 Lp. पवन

15 Cp. 18

6 Lp. हिंगवन्ति

16 Lp. कर्णेषु H. कालशेषु

7 H. उश्रयः

17 Lp. omits रसो

8 Lp. पवमानः

18 Lp. उक्षो

9 H. मधुशुतम्

19 Lp. अर्षति॑

10 Lp. सुमस्वरम्

20 Lp. reads पवस्य॑ सोम॑ मन्दयन्निन्द्राय

ग्रावणा तु न्नो अभिष्टुतः पवित्रं सोम गच्छसि ।
 दधत् स्तोत्रे सुवीर्यम् ॥ १८ ॥
 एष तु न्नो अभिष्टुतः पवित्रमति गाहते ।
 रक्षोहा वारमव्ययम् ॥ १९ ॥
 यदन्ति॑ यच्च॑ दूरके भयं विन्दति मामिह ।
 पवमान वि तज्जाहि ॥ २० ॥
 पवमानः सोऽच्य नः पवित्रेण विचर्षणिः ।
 यः पोता॑ सं पुनातु नः ॥ २१ ॥
 यत्ते पवित्रमर्चिष्यते विततमन्तरा॑ ।
 ब्रह्म तेन॑ पुनीहि नः ॥ २२ ॥
 यत्ते पवित्रमर्चिवदग्ने तेन पुनीहि नः ।
 ब्रह्मसौः॑ पुनीहि नः॑ ॥ २३ ॥
 उभाभ्यां देव सवितः पवित्रेण सवेन च ।
 मां पुनीहि विश्वतः ॥ २४ ॥

ओं अस्य पावमानीसूक्ष्य गायत्रीच्छन्दः । सप्तष्यो देवताः । पाठे
 विनियोगः । पाठकस्तु श्रयः ।
 ओं त्रिभिष्ट्वं देवसवितर्वार्षिष्टसोम धातुभिः९९ ।
 अग्ने दक्षे३२ पुनीहि मा९३ ॥ १ ॥
 अनुष्टुप् छन्दः ।

मधुमरमः । असुग्रथन्देववीतये ॥ १६ ॥

वाजथन्तो रथा इव । ते स्तासो भदिन्तमा

शुक्रा वायुमस्तुक्त ॥ १७ ॥ H. materially
agrees with this.

1 Lp. तुनो

2 Lp. यदन्ते

3 Lp. and H. यश्च

4 H. पवमानोःसोः

5 Lp. या पूता

6 H. सः

7 Lp. अन्तरः

8 Lp. तेनः

9 Lp. omits this stanza.

10 So the MSS. May be पाठकस्य त्रेयः

11 So Lp. and H. RV has धामभिः

12 So Lp. and H. RV. 9, 67, 26 reads
दक्षैः

13 So Lp. and H. RV. 9, 67, 26 has नः

पुनन्तु मा देवजनाः पुनन्तु वसवो धिया ।
 विश्वे देवाः पुनीत मा जातवेदः^१ पुनीहि मा^२ ॥ २ ॥
 द्वे गायत्रीच्छन्दः ।
 प्र प्यायस्व^३ प्रस्यन्दस्व सोम विश्वेभिरंशुभिः ।
 देवेभ्य उत्तमं हविः ॥ ३ ॥
 उपग्रियं परिपूर्तं^४ युवानमाहुतीवृधम् ।
 अगन्म विभ्रतो नमः ॥ ४ ॥
 उष्णिक्लृष्टन्दः ।
 अलाय्यस्य^५ परशुर्ननाश^६ तमा पवस्व देव सोम ।
 आखुश्चिदेव देव सोम ॥ ५ ॥
 द्वे अनुष्टुप् छन्दः ।
 यः पावमानीरध्येत्यूषिभिर्संभृतं रसम् ।
 सर्वं स पूतमश्वाति स्वदितं मातरिश्वना ॥ ६ ॥
 पावमानीर्यो अध्येत्यूषिभिर्संभृतं रसम् ।
 तस्मै सरस्वती दुहे क्वीरं सर्पिर्मधूदकम् ॥ ७ ॥
 ओं समर्पयो वसिष्ठ ऋषिर्वालुष्टुप् छन्दः । त्रिष्टुव् वा । देवाः सोमो
 देवता वा । पाठे विनियोगः ।
 पावमानीः स्वस्त्ययनीः सुदुवा हि घृतश्चयुतः^७ ।
 ऋषिभिः संभृतो रसो ब्राह्मणेष्वमृतं हितम् ॥ ८ ॥
 पावमानीर्दिशन्तु^८ न इमं लोकमथो अमुम् ।

1 Lp. जातवेदः H. जातवेद

2 H. मः. Cf. KS. XXXIII. 2; 102. 4-5.

3 Lp. प्राप्या०

4 So Lp. R.V. 9.67. 29 has पनिप्रतं

5 Lp. and H. अलाय्यस्य

6 Lp. and H. परशुरनाश

7 Lp. ०रध्येत् ऋषिभिः

8 Cp. (for 6-10) SV. II. 1-5. Benfey's ed. p. 110. For 8-12 cf. TB. 1. 4. 8. 4-6. From 8 to the last cf. R.V. khila

9 Cf. 5

10 RVKh. रचुत.

11 H. दधन्तु

कामान्तसमर्थयन्तु नो देवैर्देवीः^१ समाहृताः^२ ॥ ६ ॥
 येन देवाः पवित्रेणात्मानं पुनते सदा ।
 तेन सहस्रधारेण पवमानः^३ पुनातु मा^४ ॥ १० ॥
 प्राजापत्यैं पवित्रं शतोद्यामं^५ हिरण्ययम्^६ ।
 तेन ब्रह्मविदो वर्यं पूर्तं ब्रह्म पुनीमहे ॥ ११ ॥
 इन्द्रस्तुनीत्यां सह मा पुनातु सोमस्त्वस्त्यां वरुणः समीच्यां ।
 यमो राजा प्रमृणाभिः^७ पुनातु जातवेदा ऊर्जयन्त्यां पुनातु ॥ १२ ॥
 ओं ऋषयस्तु तपस्तेषुः^८ सर्वे सर्वजिगीषवः^९ ।
 तपसस्तपसोग्रथन्तु पावमानीऋचोऽब्रवीत्^{१०} ॥ १ ॥
 यन्मे गर्भे वसतः पापमुग्रं यज्जायमानस्य च किञ्चिदन्यत् ।
 जातस्य च यज्ञापि च वर्धतो मे तत्पावमानीभिरहं पुनामि ॥ २ ॥
 मातृपित्रोर्यन्न कृतं^{११} वचो मे यत्स्थावरं जङ्गममावभूव ।
 विश्वस्य तत् प्रहृषितं वचो मे तत्पावमानीभिरहं पुनामि ॥ ३ ॥
 गोमात्सकराद्वाँ स्त्रीवधायच्च किल्बिषम् ।
 पापकं च चरणेभ्यस्तत्पावमानीभिरहं पुनामि ॥ ४ ॥

1 Cf. SV. II. 5. 2-4; TB. 1. 4. 8. 5.

2 RVKh. समाहृताः. TB. 1. 4. 8. 5
समाहृताः

3 RVKh. पावमान्यः पुनन्तु माम्. SV. II.

5. 2. 6 पावमानीः पुनन्तु नः; TB. 1. 4.

8. 5. पावमान्यः पुनन्तु मा.

4 Lp. प्रजापत्यं; cf. TB. 1. 4. 8. 6.

5 Lp. शतोद्यामं H. शतोद्यामं

6 RVKh. हिरण्ययम्. Cf. TB. 1. 4. 8. 6.

7 Lp. स्वनीत्या. Cf. RVKh. and TB.
1. 4. 8. 6.

8 Lp. सहस्रा

9 Lp. स्वस्त्यः

10 Lp. समीश्या

11 Lp. प्रमृणाभिः

12 For variations, cf. RVKh. and TB.
1. 4. 8. 6

13 Lp. ऋषयस्तुदपस्तापे

14 RVKh. स्वर्गजिः

15 Lp. तपसस्तपसो ध्यायन्तु पवमाने ऋचो

भवेत् ॥

16 Lp. पावमानेभिः

17 Lp. मातापित्रो

18 Lp. कृतं

19 Cf. 1

20 RVKh. तस्करत्वाद्

21 Cf. 1.

ब्रह्मवधात् सुरापानात् सुवर्णस्तेयाद् वृषलिगमनमैथुनसंभवात् ।
गुरोर्दाराभिगमनाच्च तत्पावमानीभिरहं पुनामि ॥ ५ ॥
बालधनान् मातृपितृवधाद् भूमितस्करात् सर्ववर्णगमनमैथुनसङ्गमात् ।
पपेभ्यश्च प्रतिग्रहात् सद्यः प्रतिहरन्ति सर्वदुष्कृतं तत्पावमानीभिरहं
पुनामि ॥ ६ ॥

क्रयविक्रयाद् योनिदोपाद् भक्षाद् भोज्याप्रतिग्रहात् ।
असंभोजनाच्चापि नृशंसं तत्पावमानीभिरहं पुनामि ॥ ७ ॥
दुर्यष्टं दुरधीतं पापं यच्चाज्ञानतः^१ कृतम्^२ ।
अयाचिताशासंयाज्यास्तत्पावमानीभिरहं पुनामि ॥ ८ ॥
ऋतस्य योनयोऽमृतस्य धाम विश्वा देवेभ्यः पुण्यगन्धाः ।
ता न आपः प्रहरन्ति^३ पापम् ।
शुद्धा गच्छामि सुकृतां लोके^४ तत्पावमानीभिरहं पुनामि ॥ ९ ॥
पावमानीः स्वस्त्ययनीर्याभिर्गच्छति नन्दनम्^५ ।
पुण्यांश्च भक्षान्^६ भक्षयत्यमृतत्वश्च गच्छति ॥ १० ॥
पावमान्यं^७ परं ब्रह्म शुक्रं ज्योतिः सनातनम् ।
पितृंस्तस्योपतिष्ठन्ति^८ क्षीरं सर्पिर्मधूदकम् ॥ ११ ॥
पावमानीः^९ पितृन्देवान्ध्यायेद्यश्च सरस्वतीम् ।
पितृंस्तस्योपतिष्ठेत्^{१०} क्षीरं सर्पिर्मधूदकम् ॥ १२ ॥

1 RVKh. स्वर्ण

2 RVKh. वृषलिगमनमैथुनसंगमात्

3 Cf. 1.

4 Lp. मातापित्र्योर्बधात्

5 Lp. भूमितस्करात्

6 Lp. प्रतिग्रहं

7 Lp. प्रहरन्ति RVKh. प्रहरति

8 Lp. भक्षाद्

9 RVKh. भोज्यात् प्रति०

10 RVKh. ०ज्ञानतोऽकृतम्

11 Lp. अयाचितासंयाज्या

12 So Lp. RVKh and H. प्रवद्धन्तु

13 So Lp. लोकम् H. RVKh. सुकृतामु लोकं

14 So Lp. RVKh. नान्दनम्

15 Lp. भक्ष्यान्

16 So Lp. and H. RVKh. पावमाकं

17 RVKh. ०पतिष्ठेत्

18 So Lp. and H. RVKh. पावमानं

19 So Lp. RVKh. ऋषींस्तस्योपवर्ते तत्

अमुकस्यामुकगोत्रस्य अनेन पावमानेन सूकेन परा तृप्तिरस्तु स्वर्गप्राप्तिरस्तु
पुष्पवृद्धिरस्तु पराकृत्यतृप्तिरस्तु । पावमानीमन्त्राः सपरिवाराः सानुचराः गाथा
नारायणाः सोमास्तृप्त्यन्तु तृप्त्यन्तु तृप्त्यन्तु ॥

॥ इति पावमान्यब्राह्मणम् ॥

॥ पुरुषमेधः* ॥

॥ पुरुषस्य नारायणस्यार्पम् ॥

ओं नमो नारायणाय । अथ पुरुषसूक्तं लिख्यते ।

ओं ध्येयः सदा सवितृमरण्डलमध्यवर्ती

नारायणः सरसिजासनसन्निविष्टः ।

केयूरवान् कनककुण्डलवान् किरीटी

हारी हिरण्यवपुर्धृतशङ्खचक्रः ॥

शान्ताकारं भुजगशयनं पद्मनाभं सुरेशम्

विश्वाधारं गगनसदृशं मेघवर्णं शुभाङ्गम् ।

लक्ष्मीकान्तं कमलनयनं योगिभिर्धर्यानगम्यम्

वन्दे विष्णुं भवभयहरं सर्वलोकैकनाथम् ॥

आनुष्टुभस्य सूक्स्य त्रिष्टुबन्तस्य देवता ।

विश्वात्मा पुरुषः साक्षाद्विनारायणः स्मृतः ॥

सहस्रशीर्षो षोडशा नारायणः पौरुषमिति शेषशायिनमयथर्थवैष्णवस्य पुरुषमेधः
पुरुषस्य नारायणस्येकोनानुष्टुप् चतस्रोऽन्त्या वै दाहयज्ञेन । अदूर्भ्युषिष्टुप्
प्रजापतिश्चरति षड्नां वासुदेवस्य त्रिष्टुबाद्या द्वे पञ्चम्यन्ताशशेषमानुष्टुभं सरिता-
ङ्गाशयपीनां सरितो यज्ञकीर्तिमिच्छमानानां हिरण्यगर्भेति षञ्चोना द्वादशी त्रिष्टुप्
महान्त्या च त्रयोदशी जगती ।

* Cp. RV. 10. 90; VS. 31; SB 13. 6. 12; TA. 3, 13.

सहस्रशीर्षेति मन्त्रस्य षोडशर्चस्य सूक्ष्मस्य प्रजापतिः षोडशर्चस्य चेत्तस्य
नारायणः । सहस्रशीर्षेति विष्णुमन्त्रस्य नारायण ऋषिः पुरुषो देवता अनुष्टुप्
छन्दः होमे विनियोगः ॥

सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राच्चः सहस्रपात् ।
स भूमिं विश्वतो वृत्त्वात्यतिष्ठदशाङ्गुलम् ॥ १ ॥
पुरुष एवेदं सर्वं यद् भूतं यच्च भव्यम्^१ ।
उतामृतत्वस्येशानो यदनेनातिरोहति ॥ २ ॥
एतावानस्य महिमातो ज्यायांश्च पूरुषः ।
पादोऽस्य विश्वा भूतानि त्रिपादस्यामृतं दिवि ॥ ३ ॥
त्रिपादूर्ध्वं उदैत् पुरुषः पादोऽस्येहाभवत्^२ पुनः ।
ततो विष्वङ् व्यक्रामत् साशनानशने अभिः ॥ ४ ॥
तस्माद् विराङ्गजायत विराजो अथि पूरुषः ।
स जातो अत्यरिच्यत पश्चाद् भूमिमयो पुरः ॥ ५ ॥
यत्पुरुषेण हविषा देवा यज्ञमतन्वत ।
वसन्तो अस्यासीदाज्यं ग्रीष्म इधमः शरद्विः ॥ ६ ॥
तं यज्ञं वर्हिषि प्रौद्यन् पुरुषं जातमग्रतः ।
तेन देवा अयजन्त साध्या ऋषयश्च येऽ ॥ ७ ॥
तस्माद्यज्ञात् सर्वहुतः संभृतं पृष्ठदाज्यम् ।
पशुंस्ताँश्चक्रिरे^३ वायव्यानारण्यान् ग्राम्याश्च ये ॥ ८ ॥
तस्माद्यज्ञात् सर्वहुत ऋचः सामानि जज्ञिरे ।
छन्दांसि जज्ञिरे तस्माद्यज्ञुस्तस्मादजायत ॥ ९ ॥
तस्मादश्चा अजायन्त ये च के चोभयादतः^४ ।

1 VS. 31. 2 भाव्यम्

5 Other texts have चक्र

2 TA. 3. 12. 2. अभवात्

6 RV. 10. 90. 10 ये के चोभयादतः; VS.

3 VS. 31. 14 वसन्तोऽस्यासी०

31. 8 agrees with it. TA. 3. 12. 5.

4 The order of stanzas differs in
TA. from RV and VS.

ये के चौभयादतः

गावो ह जज्ञिरे तसात्तसाज्ञाता अजावयः ॥ १० ॥
 यत्पुरुषं व्यदधुः कतिधैनमकल्पयन्^१ ।
 मुखङ्किमस्यासीत् कौ बाहू का ऊरु पादा उच्येते^२ ॥ ११ ॥
 ब्राह्मणोऽस्य मुखमासीद् बाहू राजन्यः कृतः ।
 ऊरु तदस्य यद्वैश्यः पद्म्भ्यां शूद्रो अजायत ॥ १२ ॥
 चन्द्रमा मनसो जातश्चक्षुषोरधि सूर्यः^३ ।
 नसोर्वायुश्च प्राणश्च मुखादभिरजायते ॥ १३ ॥
 नाभ्या आसीदन्तरिक्षं शीष्णर्णो द्यौः समवर्तत ।
 पद्म्भ्यां भूमिदिशः श्रोत्रात्तथा लोकाँ अकल्पयन् ॥ १४ ॥
 सप्तास्यासन् परिधयस्त्रिः सप्त समिधः कृताः ।
 देवा यद्यज्ञं तन्वाना अवधनन् पुरुषं पशुम् ॥ १५ ॥
 वेदाहमेतं पुरुषम्भान्तमादित्यवर्णं तमसः परस्तात् ।
 सर्वाणि रूपाणि विभज्य धीरो नामानि कृत्वाभिवदन्यदास्ते^४ ॥ १६ ॥
 धाता पुरुस्ताद्यमुदाजहार शक्रः प्रविद्वान् प्रदिशश्वतसः ।
 तमेव विदित्वातिमृत्युमेति नान्यः पन्था अयनाय विद्यते^५ ॥ १७ ॥
 यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवास्तानि धर्माणि प्रथमान्यासन् ।
 तेह नाकं महिमानः^६ सचन्त यत्र पूर्वे साध्याः सन्ति देवाः ॥ १८ ॥

1 RV, VS. and TA. read कतिधा व्य-
 कल्पयन्.

2 RV. has मुखं किमस्य कौ बाहू का
 ऊरु पादा उच्येते; VS. has मुखं किम-
 स्यासीत् किं बाहू किमूरु पादा उच्येते,
 while TA reads मुखं किमस्य कौ बाहू
 कावूरु पादावृच्येते.

3 RV. 10, 90, 13 has चक्षोः सूर्यो अजा-
 यत with which VS. and TA. agree.

4 RV. 10, 90, 13 has मुखादिन्दशामिश्र
 प्राणाद्वायुरजायत with which TA. ag-
 rees. VS. 31, 12 reads श्रोत्राद्वायुश्च

प्राणश्च मुखादभिरजायत.

5 TA. 3. 12. 7 runs:—

वेदाहमेतं पुरुषं महान्तमादित्यवर्णं तमसस्तु
 पारे ।

सर्वाणि रूपाणि विचिन्त्य धीरो नामानि
 कृत्वाभिवदन् यदास्ते ॥

6 TA. 3. 12. 7 runs:—

तमेव विद्वानमृत इह भवति नान्यः पन्था
 अयनाय विद्यते ॥

7 cf. R.V. 10. 90. 16 तेह नाकं महिमानः
 सचन्त for which TA. 5. 12. 7 reads
 ते—सचन्ते; Ms.—मानाः ।

अदूभ्यः^१ सम्भूतः पृथिव्या रसाद्विश्वकर्मणः समवर्तताधि ।
तस्य त्वष्टा विदध्रूपमेति तन्मर्त्यस्य देवमाजानमग्रे ॥ १६ ॥

॥ इति पूर्वनारायणम् ॥

1 Cp. ApŚ 16, 29, 2; VS, 31, 17; KS. 39, 2; MS. 2. 7. 15; KŚS. 21. 1, 17. TA. 3. 13, 1 runs:—

अदूभ्यः सम्भूतः पृथिव्यै रसाच्च । विश्व-
कर्मणः समवर्तताधि । तस्य त्वष्टा विदध-
रूपमेति तत् पुरुषस्य विश्वमाजानमग्रे ॥

॥ अथोत्तरनारायणम् ॥

ओं प्रजापतिश्वरति॑ गर्भे अन्तरजायमानो बहुधा विजायते ।
 तस्य योनि॑ं परिपश्यन्ति धीरास्तस्मिस्तिष्ठन्ति भुवनानि विश्वा ॥ १ ॥
 वेदाहमेते॑ं पुरुषं महान्तमादित्यवर्णन्तमसस्तु पारे ।
 तमेव विदित्वातिमृत्युमेति नान्यः पन्था विद्यतेऽयनाय ॥ २ ॥
 यो देवेभ्यै आतपति यो देवानां पुरोहितः ।
 पूर्वो यो देवेभ्यो जातो नमो रुचाय ब्राह्मये ॥ ३ ॥
 रुचं ब्राह्मयं जनयन्तो देवा अग्रे यदब्रवन् ।
 यस्त्वेवं ब्राह्मणो विद्यात्तस्य देवा असन् वशे ॥ ४ ॥
 श्रीश्वैर्ते लक्ष्मीश्वैर्ते पत्न्या अहोरात्रे पार्श्वे नक्षत्राणि रूपमश्विनौ व्यात्तम् ।
 इष्टणं म इषाणामुं म इषाण सर्वलोकं म इषाण ॥ ५ ॥

1 Cp. VS. 31. 19; AV. 10. 8. 13
ApSS. 20. 20 9; MSS 9. 2. 5. TA.

3. 13. 1 which runs:—

प्रजापतिश्वरति गर्भे अन्तः । अजायमानो
बहुधा विजायते । तस्य धीराः परिजानन्ति
योनि॑ं मरीचीनां पदमिच्छन्ति वेघसः ॥

2 Cp. VS. 31. 11; TA. 3. 12. 7; 13. 1;
Śvet. Up. 3. 8.

3 Cp. VS. 31. 20; TA. 3. 12. 2. In

the MS. आतपतिर्यो is evidently
wrong.

4 VS. 31. 21, and TA. 3. 13. 1.
read ब्राह्मं, अब्रवन् and यस्त्वैवं.

5 Cp. VS. 31. 22. TA. 3. 13. 1 which
runs:— हीश्व ते लक्ष्मीश्व पत्न्यौ । अहो-
रात्रे पार्श्वे । नक्षत्राणि रूपम् । श्विनौ
व्यात्तम् । इष्टं मनिषाण असुं मनिषाण ।
सर्व मनिषाण ॥ Hs. इष्टण may be इष्टं ।

तदेवाप्निस्तदू वायुस्तस्त्वर्यस्तदु चन्द्रमाः ।
 तदेव शुक्रं तदू ब्रह्म तदापस्तत् प्रजापतिः ॥ ६ ॥
 सर्वे^१ निमेषा जज्ञिरे विद्युतः पुरुषादधि ।
 कलाः काष्ठा मुहूर्ताश्चाहोरात्राणि सर्वशः ॥ ७ ॥
 अर्धमासाँ मासा अृतवः परिवत्सराः ।
 स आपस्सुदुषे उभे इमे अन्तरिक्षमधो स्वः ॥ ८ ॥
 नैनमूर्ध्वं^२ न तिर्यक्षन्न मध्ये परिजग्रभ ।
 न तस्येशो कक्षन् यस्य नाम महादशः ॥ ९ ॥
 न संदृशे तिष्ठति रूपमस्य न चक्षुषा पश्यति कश्चनैनम् ।
 हृदा मनीषा मनसाभिगुप्तो य एतद्विदुरमृतास्ते भवन्ति^३ ॥ १० ॥
 अृतं च सत्यं चामीद्वात्पसोऽध्यजायत ।
 ततो रात्रिरजायत ततः समुद्रो अर्णवः ॥ ११ ॥
 समुद्रादर्णवादधि संवत्सरो अजायत ।
 अहोरात्राणि विदधिद्विश्वस्य मिष्ठो वशी ॥ १२ ॥
 सूर्याचन्द्रमसौ धाता यथापूर्वमकल्पयत् ।
 दिवं च पृथिवीं चान्तरिक्षमधो स्वः^४ ॥ १३ ॥
 अदूभ्यैः समृतः पृथिव्या रसाद्विश्वर्कर्मणः समवर्तताधि ।
 तस्य त्वष्टा विदधूपमेति तन्मत्यस्य देवमाजानमग्रे^५ ॥ १४ ॥

1 For variations cf. VS. 32, 1; TA.

10. 1, 2.

2 For variations cf. VS. 32, 2; TA.

10. 1, 2.

3 TA. 13, 1, 2 runs;—

अर्द्धमासा मासा अृतवः संवत्सरक्ष कल्प-

न्ताम् । स आपः प्रदुषे उभे इमे अन्त-

रिक्षमधो सुवः ॥

4 For variations cf. VS. 32, 2; TA.

10. 1, 2.

5 For variations cf. TA. 10, 1, 3; MahānU. 1. 11; KU. 6. 9; Śvet. U. 4. 20.

6 For variations cf. RV. 10, 190, 1; TA. 10. 1, 13

7 For variations cf. VS. 31, 17; KS. 39, 2; MS. 2, 7, 15; KŚ. 21, 1, 17;

PG. 1, 14, 3;

ओं सरिताङ्काशयपीनां सरितो यज्ञकीर्तिमिच्छमानानाम् ।

* * * *

वेनस्तत्पश्यद् भुवनस्य विद्वान् यत्र विश्वं भवत्येकनीडम् ।
 यस्मिन्निदं सं च वि चैति सर्वं स ओतः प्रोतश्च विभुः प्रजासु ३ ॥ १५ ॥
 प्र ३ तद्वोचेदमृतं नु विद्वान् गन्धर्वो नाम निहितं गुहा सत् ।
 त्रीणि पदानि निहिता गुहासु यस्तानि वेद स पितुः पितासत् ३ ॥ १६ ॥
 सतो बन्धुर्जनिता स विधाता धामानि वेद भुवनानि विश्वा ।
 यत्र देवा अमृतमानशानास्तृताये धामन्नभ्यैरयन्ते ॥ १७ ॥
 परीत्य भूतानि परीत्य लोकान् परीत्य सर्वान् प्रदिशो दिशश्च ।
 प्रजापतिः प्रथमजा ऋतस्यात्मनात्मानमुपसंविवेशा ॥ १८ ॥
 परि द्यावापृथिवी वितते सद्य इत्वा परि लोकान् परि दिशः परि स्वः ।
 ऋतस्य तन्तुं विततं विचृत्य तदपश्यत्तदभवत्तदासीत् ॥ १९ ॥
 सदस्स्पतिमद्भुतं प्रियमिन्द्रस्य काम्यम् ।
 सनि मेधामयासिष्म ॥ २० ॥
 यस्मादन्यो न पुरोऽस्ति जातो य आविवेश भुवनानि विश्वा ।
 प्रजापतिः प्रजया संविदानः त्रीणि ज्योर्तीषि सचते स पोडशी ॥ २१ ॥

॥ इति वृहत्पुरुषसूक्तं समाप्तम् ॥

1 After this follows KS. XL. 1

2 TA. 10. 1. 3 runs:—

वेनस्तत् पश्यन् विश्वा भुवनानि विद्वान् यत्र
 विश्वं भवत्येकनीडम् । यस्मिन्निदं सञ्च वि
 चैकं स ओतः प्रोतश्च विभुः प्रजासु ॥ Cp.
 also AV. 7. 1. 1; VS. 32. 8; Mahān U. 2. 3; ŚŚS. 15. 3. 8.

3 For variations cf. VS. 32. 9; TA. 10. 1. 3, Mahān U. 2. 4.

4 Ms नामानि For स नो बन्धुर्जनिता cf. VS. 32. 10; TA. 10. 1. 4; Mahān U. 2. 5.
 Our stanza seems to be a reminis-

cence of सतो बन्धुमसति RV. 10. 129.

4; TB. 2. 4. 1. 10; TA. 1. 23. 2.

5 For variations cf. VS. 32. 11; TA. 10. 1. 4; Mahān U. 2. 7.

6 So Ms. For variations cf. RV. 1. 115. 3; MS. 4. 10. 2: 147. 4; TB. 2. 8. 7. 1; TA. 10. 1. 4; Mahān U. 2. 6.

7 Cp. RV. I. 18. 6; VS. 32. 13; TA. 10. 1. 4; Mahān U. 2. 8; ŚŚS. 6. 13. 3.

8 Cf. PB. 12. 13. 32; JB. 1. 205; ŚŚS. 9. 5. 1.

॥ लक्ष्मीसूक्तम्* ॥

यः॑ शुचिः प्रयतो भूत्वा जुहुयादाज्यमन्वहम् ।

श्रियः पञ्चदर्शार्चन्तु श्रीकामः सततं जपेत्^२ ॥

हिरण्यवर्णामिलेतस्य पञ्चदर्शार्चस्य चिक्कीत कर्दम इन्दिरासुता ऋषयः ।
श्रीदेवता । आद्यास्तिस्तोऽनुष्टुभः । एका प्रस्तारपंक्तिः । श्रीमहालक्ष्मीश्रीत्यर्थे होमे
विनियोगः । ध्यानम् आसीनां सरसीरुहम् । आं हिरण्यवर्णामेकोना श्रीर्भार्गवी
श्रीरलक्ष्मीधनं श्रैयमानुष्टुभं वै शक्त्यन्तं हि साम्रेयी चतुर्थी प्रस्तारपंक्तिष्ठिष्ठुभौ
पञ्चदश्युपरिष्ठाद् बृहतीं श्रीपुत्रा परे षट् ॥

हिरण्यवर्णां हरिणीं सुवर्णरजतस्तजम्^३ ।

चन्द्रां हिरण्यमर्यां लक्ष्मीं जातवेदो ममावह^४ ॥ १ ॥

ताम्म आवह जातवेदो लक्ष्मीमनपगामिनीम् ।

यस्यां हिरण्यं विन्देयङ्गामश्च पुरुषानहम् ॥ २ ॥

अश्वपूर्वां रथमध्यां हस्तिनादप्रमोदिनीम्^५ ।

श्रियन्देवीमुपह्वये श्रीर्मन्देवी जुषताम् ॥ ३ ॥

कांस्यसितां^६ हिरण्यप्राकारामाद्रां ज्वलन्तीन्तृसान्तर्पयन्तीम् ।

पद्मे श्यितां पञ्चवर्णान्तामिहोपह्वये श्रियम् ॥ ४ ॥

* Cf. RVKh.

4 RVKh. प्रबोधिनीम्

1 For this sūkta cp. RVKhila.

5 RVKh. श्रीर्मदेवी

2 RVKh. स्त्रजाम्.

6 RVKh. कांसोस्मितां

3 RVKh. म आवह

चन्द्रां प्रभासां यशसा ज्वलन्तीं श्रियंल्लोके देवजुष्टामुदाराम् ।
 तां पद्मनेमिं^१ शरणं प्रपद्ये अलच्चमीर्मे नशतां त्वा वृणोमि^२ ॥ ५ ॥
 आदित्यवर्णे तपसोऽधिजातो वनसप्तिस्तव वृक्षोऽथ विल्वः ।
 तस्य फलानि तपसा नुदन्तु मामान्तरायथ^३ वाहा अलच्चमीः ॥ ६ ॥
 उपैतु मान्देवसखः कीर्तिंश्च मणिना सह ।
 ग्रादुभूतोऽसि^४ राष्ट्रेऽसिन् कीर्तिं वृद्धिं^५ दधातु^६ मे ॥ ७ ॥
 ज्ञुतिपासामलाज्येष्टामलच्चमीन्नाशयाम्यहम् ।
 अभूतिमसमृद्धिश्च सर्वा निर्णुद मे गृहात् ॥ ८ ॥
 गन्धद्वारान्दुराधर्षा नित्यपुष्टाङ्गरीपिणीम् ।
 ईश्वरीं सर्वभूतानां तामिहोपह्ये श्रियम् ॥ ९ ॥
 मनसः काममाकूर्तिं^७ वाचः सत्यमशीमहि ।
 पशूनां रूपमन्तस्य मयि श्रीः श्रयतां यशः ॥ १० ॥
 कर्दमेन प्रजा भूत्वा^८ मयि सम्भव कर्दम ।
 श्रियं वासाय^९ मे कुले मातरं पद्ममालिनीम् ॥ ११ ॥
 आपः स्वन्तु^{१०} स्तिग्धानि चिङ्गीत वस मे गृहे ।
 निचदेवीम्मातरं श्रियं वासाय^{११} मे कुले ॥ १२ ॥
 आद्रां पुष्करिणीं पुर्णीं^{१२} पिङ्गलां पवमालिनीम् ।
 स्त्र्यां^{१३} हिरण्यमर्यां लच्चमीज्ञातवेदो ममावह^{१४} ॥ १३ ॥
 तस्मां^{१५} आवह^{१६} जातवेदो लच्चमीमनपगामिनीम् ।
 यस्यां हिरण्यं प्रभूतं गावो दास्योऽश्र्वीं विन्दये^{१७} पुरुषानहम् ॥ १४ ॥

1 RVKh. पद्मिनीर्मी

10 RVKh. स्वजन्तु

2 RVKh. नश्यतां त्वा वृणे.

11 Cf. 9.

3 RVKh. ममान्तरायथ

12 RVKh. पुष्टि

4 Lp. प्रातभूतो^०; RVKh. भूतोपुराष्ट्रे

13 RVKh. चन्द्रां

5 RVKh. कीर्तिमृद्धि

14 RVKh. म आवह

6 RVKh. ददातु

15 RVKh. तां म आवह

7 RVKh. ऋकृतं

16 RVKh. ऋक्षान् विन्दयें. Lp. ऋ्य may

8 RVKh. भूता

be emended to ऋक्षा; ऋ्यं or ऋक्षान्.

9 RVKh. वासय

य^१ आनन्दं समाविशादुपादावन्विभावस्व ।
 श्रियः सर्वा उपासिष्व चिङ्गेत^२ वस मे गृहे ॥ १५ ॥
 कर्दमेन प्रजाः सृष्टाः^३ सम्भूतिङ्गमयामसि ।
 अदधादुपगाद्येषाङ्गामान्तसंसुज्महे ॥ १६ ॥
 जातवेदः^४ पुनीहि मा^५ रायस्पोपञ्च^६ धारय^७ ।
 अग्निर्मा^८ तस्मादेनसो विश्वानमुञ्चत्वंहसः^९ ॥ १७ ॥
 अच्छानमित्रमहो देवो देवानमे वोचः सुमतिं रोदस्योः ।
 वीहि स्वस्ति सुक्षितिं दिवो नृन् द्विषो अंहांसि दुरिता तरेम ।
 तातरेम तवावसा तरिम^{१०} ॥ १८ ॥

॥ इति लक्ष्मीसूक्तम् ॥

1 From this onwards is not found elsewhere.

2 May be चिङ्गीत

3 Cf. above कर्दमेन प्रजा भूत्वा

4 For this pāda of. RV. 9. 67. 27;
 VS. 19. 39; KS. 38. 2; MS. 3. 11.
 10.

5 Cf. KS. 5. 1.

6 Cf. KS. 38. 5; 106. 7; VS. 20. 14;
 MS. 3. 11. 10; 157. 2; TS. 1. 8. 5.
 3; AV. 7. 6. 7. 2; TA. 2. 3. 1;

7 Cf. RV. 6. 2. 11:—
 अच्छा नो मित्रमहो देव देवानमे वोचः
 सुमतिं रोदस्योः ।
 वीहि.....
 तरेम ॥

॥ हिरण्यसूक्तम्* ॥

ओं आयुष्यं दश दाक्षायणायैकर्चाः सनकः सनातनः सनन्दनः सहस्रास-
मसुश्रीः सुवाक् सर्वे हिरण्यात्मस्तुतिः पञ्चस्यष्टुभः सप्तमी शाकरी
आद्या चतुर्थी च ॥

आयुष्यं वर्चस्यं रायस्पोषमौद्रभिदम् ।

इदं हिरण्यं वर्चस्यजैत्राय विशतादिमाम्^१ ॥ १ ॥

उच्चर्वाजी^२ पृतनापाद् सभासाहं धनञ्जयम् ।

सर्वास्समग्रा ऋद्धयो हिरण्येऽस्मिन्तसमाहिताः ॥ २ ॥

शुनमहाँ^३ हिरण्यस्य पितुर्नामेव जग्रभ ।

तेन मां सूर्यत्वचमकरं पुरुषं प्रियम्^४ ॥ ३ ॥

सग्राजं च विराजं चाभिष्ठिर्या च मे ध्रुवा ।

लक्ष्मी राष्ट्रस्य या मुखे तया मामिन्द्र संसूजे^५ ॥ ४ ॥

अग्नेः प्रजातं परि यद्विरण्यममृतं जज्ञे^६ अधि मर्त्येषु ।

य एन्द्रेद स इदेनमर्हति जरामृत्युर्भवति यो विभर्ति ॥ ५ ॥

यद्वेद राजा वरुणो यदु देवी सरस्वती ।

इन्द्रो यद् वृत्रहा वेद तन्मे वर्चस आयुषे ॥ ६ ॥

* Lp. p. 21.

1 Lp. वर्चस्य may be emended to ०स्ति
or ०स्वत् ० RVKh. वर्चस्यजैत्रायाविशता-
हु मां.

2 So Lp. RVKh. ०र्वाजि

3 So Lp. RVKh. शुनमहं

4 So Lp. RVKh. पुरुषु प्रियम्.

5 Lp. संस्यज.

6 So Lp. RVKh. यज्ञे.

7 So Lp. RVKh. एतद्

न तद्रक्षांसि न पिशाचास्तरन्ति^१ देवानामोजः प्रथमजं व्येतत्^२ ।
 यो विभर्ति दाक्षायणा हिरण्यं स देवेषु कृणुते दीर्घमायुः
 स मनुष्येषु कृणुते दीर्घमायुः ॥ ७ ॥

यदावध्नन् दाक्षायणा हिरण्यं शतानीकाय सुमनस्यमानाः ।
 तन्न आवध्नामि शतशारदायायुष्माञ्जरदृष्ट्यथासत् ॥ ८ ॥

घृताद्दुर्लुक्षुं^३ मधुमत्सुपर्णं धनञ्जयं धरणं^४ धारयिष्णु ।
 पृश्णक्^५ सप्तानीधरांश्च कृणवदारोह मां महते सौभगाय ॥ ९ ॥

प्रियं मा कुरु देवेषु प्रियं राजसु मा^६ कुरु ।
 प्रियं विश्वेषु गोत्रेषु मयि धेहि रुचा रुचम् ॥ १० ॥

॥ इति हिरण्यसूक्तम् ॥

1 RVKb, चरंति.

2 RVKh, प्रथमजं ये इतत्

3 So Lp, RVKh, घृताद्दुर्लुक्षुं

4 So Lp, RVKh, धरणं

5 So Lp, RVKh, ऋणक्

6 So Lp, RVKh, सप्तानीधरांश्च

7 RVKh, मां

॥ आवाहनम् ॥

आ^१ त्वा वहन्तु हरयः सुचेतसः श्वेतैरश्वैरिह केतुमङ्ग्लः ।
 वाताजवैन बलवङ्ग्लमनोजवा यातु शीघ्रं मम रुद्राय हव्यम् ॥ ११ ॥
 देवानां च ऋषीणां चासुराणां च पूर्वजम् ।
 सहस्राक्षं विरूपाक्षं विश्वरूपं महादेवं शिवमावाहयाम्यहम् ॥ १२ ॥
 आवाहयाम्यहं देवमीश्वरं पार्वतीपतिम् ।
 वृषभासनमारुदं नागभरणभूषितम् ॥
 प्रीयतां यजमानस्य तुष्टो भूयाज्जगत्पतिः ।
 शुक्लवर्णो महातेजाः शुक्लस्त्रिग्रामभूषितः ॥
 बलिः पुष्टं चरुश्वैव धूपोऽयं प्रतिगृह्यताम् ॥

॥ इति आवाहनम् ॥

1 This occurs in Lp, on p. 30. Cf. for this MS. 2. 9. 1 : 119. 3-6 which run:—

आ त्वा वहन्तु हरयः सुचेतसः श्वेतैरश्वैरिह
 केतुमङ्ग्लः ।

वाताजवैबलवङ्ग्लमनोजवैरसिन् यज्ञे मम
 हव्याय शर्व ॥
 देवानां च ऋषीणां चासुराणां च पूर्वजम् ।
 महादेवं सहस्राक्षं शिवमावाहयाम्यहम् ॥

॥ अथ यजुः* ॥

देवा देवेषु श्रयन्ताम् ।

TB. 3. 11. 2. 1.

प्रथमा द्वितीयेषु श्रयन्ताम् ।
द्वितीयास्तृतीयेषु श्रयन्ताम् । तृती-
याश्वतुर्थेषु श्रयन्ताम् । चतुर्थाः
पञ्चमेषु श्रयन्ताम् । पञ्चमाः पष्ठेषु
श्रयन्ताम् । पष्ठाः सप्तमेषु श्रयन्ताम् ।
सप्तमा अष्टमेषु श्रयन्ताम् । अष्टमा
नवमेषु श्रयन्ताम् । नवमा दशमेषु
श्रयन्ताम् । दशमा एकादशेषु
श्रयन्ताम् । देवाक्षिरेकादशास्त्र्य-
स्त्रिशा उत्तरे भवथोत्तरसत्त्वान् उत्तर-
वर्त्मान उत्तरलक्ष्माणो यद्वाम इद-
ञ्जुहोमि स मे कामः समृद्धयतां
वर्यं स्याम पतयो रथीणाम् । आं
भूर्भुवः स्वः ॥

देवा देवेषु श्रयध्वम् । प्रथमा
द्वितीयेषु श्रयध्वम् । द्वितीयास्तृतीयेषु
श्रयध्वम् । तृतीयाश्वतुर्थेषु श्रयध्वम् ।
चतुर्थाः पञ्चमेषु श्रयध्वम् । पञ्चमाः
पष्ठेषु श्रयध्वम् ॥ १ ॥

3. 11. 2. 2.

पष्ठाः सप्तमेषु श्रयध्वम् ।
सप्तमा अष्टमेषु श्रयध्वम् ।
अष्टमा नवमेषु श्रयध्वम् ।
नवमा दशमेषु श्रयध्वम् ।
दशमा एकादशेषु श्रयध्वम् ।
देवाक्षिरेकादशास्त्र्यस्त्रिशा-
स्त्रिशाः उत्तरे भवत । उत्तरवर्त्मान उत्तर-
सत्त्वानः । यत्काम इदं जुहोमि ।
तन्मे समृद्धयताम् । वर्यं स्याम पतयो
रथीणाम् । भूर्भुवः स्वाहा ॥

* Lp. 10. 42.

1 Cf. KS. XXXV, 6; 55. 3-5:

देवा देवेषु श्रयन्तां प्रथमा द्वितीयेषु श्रयन्तां
द्वितीयास्तृतीयेषु श्रयन्तां ये स्य त्रय एका-

दशास्त्र्यश्च विशाच्च त्रयश्च त्री च शता च
त्रयश्च त्री च सहस्रा त इमं यज्ञमवन्तु ते
मामवन्त्वन्तु व आरभेनुमारभवम् ॥

॥ यजुः* ॥

शुच शुक् चोष्णा चोग्रा च भीमा च राष्ट्रा च वीभत्सा च वैशन्ता च
शार्दूलाका चानिराका चामीवा चानाहुतिश्च निर्वृतिरेतास्ते अग्रे वर्तिमती-
स्तन्वस्ताभिस्तज्जच्छ योऽस्मान् द्रेष्टि यं च वर्यं द्विष्मस्तमर्पय ॥

॥ यजुः* ॥

भवा शर्वी मृद्गतं माभियात्^१ पशुपती भूतपती नमो वाम् ।
 प्रतिहितामायतां मा^२ विस्ताष्ट^३ मा नो हिंसिष्टं द्विपदो मा चतुष्पदः ॥१॥
 शुने क्रोष्टे मा शरीराणि कर्तमरिक्वेभ्यो गृद्धेभ्यो ये च कृष्णा अविष्यवः ।
 मच्चिकाः पशुपते वयांसि विघ्से मा विदन्त ॥२॥
 क्रन्दाय ते प्राणाय ते याश्च ते भवहेतवः ।
 नमस्ते उग्रकर्म सहस्राक्षामर्त्य^४ ॥३॥
 पुरस्ताते नमः कृमोऽधरागुरुत्तरादनु ।
 अभीवर्गादिवस्पर्यन्तरिक्षाय ते नमः ॥४॥

* Lp. pp. 43-44

3 Ms. विस्ताष्टं

1 Ms. ०तमाभिं

4 Ms. ०क्ष मर्त्ये

2 Ms. हितामायतामा

5 So Ms.

Cf. AV. 11, 2.

भवाशर्वी मृद्गतं माभि यातं भूतपती पशुपती नमो वाम् ।
 प्रतिहितामायतां मा विस्ताष्टं मा नो हिंसिष्टं द्विपदो मा चतुष्पदः ॥१॥
 शुने क्रोष्टे मा शरीराणि कर्तमलिङ्गवेभ्यो गृद्धेभ्यो ये च कृष्णा अविष्यवः ।
 मच्चिकासे पशुपते वयांसि ते विघ्से मा विदन्त ॥२॥
 क्रन्दाय ते प्राणाय याश्च ते भव रोपयः ।
 नमस्ते रुद्र कृष्णः सहस्राक्षामर्त्य ॥३॥
 पुरस्ताते नमः कृष्णः उत्तरादधरादुत ।
 अभीवर्गादिवस्पर्यन्तरिक्षाय ते नमः ॥४॥
 मुखाय ते पशुपते यानि चक्षुषिं ते भव ।
 त्वचे रूपाय संदर्शे प्रतीचीनाय ते नमः ॥५॥

मुखानि ते पशुपते यानि चक्षुषि ते नमः ।
 त्वचे रूपाय संदृशे प्रतीचीनाय ते नमः ॥ ५ ॥
 अङ्गेभ्यस्त उदराय जिह्वायै ददूभ्यो गन्धाय ग्राणाय ते नमः ।
 अहोरात्राणि विदधत् प्रतीचीनाय ते नमः ॥ ६ ॥
 अस्त्रा नीलकपर्दिने सहस्राक्षेण वाजिना ।
 शर्वेणाध्वगवातिना तेन मा समरामसि ॥ ७ ॥
 भव ईशे द्विपदो भव ईशे चतुष्पदः ।
 भवो विश्वस्य राजति ॥ ८ ॥
 भवाय गाव ओषधीरजीगुर्भवाय द्यावापृथिवी नमेते ।
 स नो रुद्रः परि णो वृणक्तु ॥ ९ ॥
 मा नोभिर्मास्त नमो अस्त्वसै चतुर्नमोऽष्टकृत्वो भवाय ।
 दशकृत्वः पशुपते नमस्ते ॥ १० ॥
 योऽभियातो नि लयते त्वां रुद्र नि चिकीर्षति ।
 यो नः पश्चादति प्रयुज्ज्वे तं विद्वयस्त्र पदवीरिव ॥ ११ ॥
 नमः सायं नमः प्रातर्नमो रात्र्या नमो दिवा ।
 भवाय च शर्वाय चोभाभ्यामकरं नमः ॥ १२ ॥

Cf. A.V. 11. 2.

अङ्गेभ्यस्त उदराय जिह्वाया आस्याय ते ।
 ददूभ्यो गन्धाय ते नमः ॥ ६ ॥
 अस्त्रा नीलशिखराडेन सहस्राक्षेण वाजिना ।
 रुद्रेणार्धकवातिना तेन मा समरामहि ॥ ७ ॥
 स नो भवः परि वृणकु विश्वत आप इवामिः परि वृणकु नो भवः ।
 मा नोऽभि र्मास्त नमो अस्त्वसै ॥ ८ ॥
 चतुर्नमो अष्टकृत्वो भवाय दशकृत्वः पशुपते नमस्ते ।
 तवेभे पश्च पश्चवो विभक्ता गावो अश्वा: पुरुषा अजावयः ॥ ९ ॥
 योऽभियातो नि लयते त्वां रुद्र नि चिकीर्षति ।
 पश्चादतु प्रयुज्ज्वे तं विद्वय पदनीरिव ॥ १० ॥
 नमः सायं नमः प्रातर्नमो रात्र्या नमो दिवा ।
 भवाय च शर्वाय चोभाभ्यामकरं नमः ॥ ११ ॥

॥ यजुः* ॥

अथ वायोरेकादश पुरुषस्यैकादश स्त्रीकस्य ॥
 ओं प्रग्राजमानानां॑ रुद्राणां स्थाने
 स्त्रेजसा भानि ।
 व्यवजातानां॑ रुद्राणां स्थाने स्त्रेजसा भानि ।
 वासुकिवैद्युतानां॑ रुद्राणां स्थान० ॥
 रजतानां॑ रुद्राणां स्थान० ॥
 परुषाणां॑३ रुद्राणां स्थान० ॥
 श्यामानां॑ रुद्राणां स्थान० ॥
 कपिलानां॑ रुद्राणां स्थान० ॥
 अतिलोहितानां॑ रुद्राणां स्थान० ॥
 ऊर्ध्वानां॑ रुद्राणां स्थान० ॥
 अवपतन्तानां॑ रुद्राणां स्थान० ॥
 वैद्युतानां॑ रुद्राणां स्थाने
 स्त्रेजसा भानि ॥
 ओं भूर्भुवस्स्वः॑ रूपाणि वो मिथुनं
 मा वो मिथुनं रीद्वस्मै॒ ॥

* Lp. 45.

1 Cf. TA. I. 17. 1-2.

2 TA. व्यवजातानां

3 TA. परुषाणां. Ms. पुरु०

4 Omitted in TA.

ओं प्रभ्राजमानानां^१ रुद्राणीनां स्थाने
 खतेजसा भानि ।
 व्यवजातानां^२ रुद्राणीनां स्था० ॥
 वासुकिवैद्युतीनां रुद्राणीनां स्था० ॥
 रजतानां रुद्राणीनां स्था० ॥
 परुषाणां^३ रुद्राणीनां स्था० ॥
 श्यामानां रुद्राणीनां स्था० ॥
 कपिलानां रुद्राणीनां स्था० ॥
 अतिलोहितानां रुद्राणीनां स्था० ॥
 ऊर्ध्वानां रुद्राणीनां स्था० ॥
 अवपतन्तीनां रुद्राणीनां स्था० ॥
 वैद्युतीनां रुद्राणीनां स्था० ॥
 ओं भूर्भुवस्सः ह्लियो^४ वो मिथुनं
 मा वो^५ मिथुनं रीढ्वम् ॥

1 TA. प्रभ्राजमानीनां

4 TA. रूपाणि

2 TA. व्यवदातीनां

5 TA. नो.

3 The Ms. पुरुषाणां. TA. परुषाणां

॥ गायत्रीब्राह्मणम्* ॥

ओं श्रीगणेशाय नमः । अथ गायत्रीब्राह्मणम्^१ । ओं भूः स्वाहा । ओं
भुवः । ओं स्वः । ओं भूर्भुवः स्वः स्वाहा । ओं भूः स्वाहा । ओं भुवः ।
ओं स्वः । ओं महः । ओं जनः । ओं तपः । ओं सत्यं स्वाहा । ओं तत्स-
वितुर्वरेण्यम् ।

ओं प्रातःकाले कुमारी कुमुदकलिकगा जप्यमाला जपन्ति ।

मध्याहे ग्रौदरूपा विकसितवदना चारुनेत्रा विशाला ॥

सन्ध्यायां वृद्धरूपा गलितकुचयुगा मुण्डमालां वहन्ती ।

सा सन्ध्या पातु नित्यं हरिहरवदना ब्रह्मणश्चादिमुद्रा ॥

ओं अग्रये स्वाहेत्यग्निः सर्वा देवता सौख्यं करोत्यसौ वा अग्निः प्रीणा-
ति^२ । ओं भुवः स्वाहेति भुवनानां पतय इत्यद्भुतं^३ प्रीणाति । ओं स्वः
स्वाहेत्याप एष इमं लोकं जयतु । तेन सोमपः प्रीणाति । ओं भूर्भुवः स्वाहे-
त्यग्निः सूर्यं^४ ज्योतिष्मन्तं करोति । यजमानो वृध्यते । ओं भूः स्वाहेति भूमिवै

* This is based on a Ms. named गायत्री-
ब्राह्मण, No 6564, Lalchand Library,
D. A. V. College, Lahore.

1 U reads after this प्रातःकाले
कुमारी etc. with variants जप्यमालां,
गलितकुचयुगी, and सा देवी दिव्यदेहा
हरिहरवदना पातु नो श्चादिमुद्रा. It goes on
ओं महाब्याहृतयः । प्रजापतेः । ओं भूः

लोकस्यानुष्टुप् । ककुभः वृङ्गी अग्निः ।
विराद् । ब्रह्म देवता होमे । विनियोगः ।
ओं अग्रये स्वाहेत्यग्निः etc.

2 After this U reads ओं भूस्वाहेति
भूमिं वै उर्वन्तरिक्षम् । उर्वादीन्तेन प्रीणा-
ति ।

3 U अद्भुतं तेन श्रीणाति
4 So U. Gb. अग्निसूर्यं

द्विपदश्वैव चतुष्पदस्तेन^१ वृद्ध्यते । अ॒ं भुवः स्वाहेत्यन्तरिक्षं^२ वायुर्वै देवतास्तेन^३ वायवः प्रीणाति । अ॒ं स्वः स्वाहेति वाचो मे प्राणापानौ सग्राद् चक्षुषस्तेन प्रीणाति । अ॒ं महः स्वाहेति महां^४ मनसां^५ महांल्लोकाञ्जयति । होतारं तेन प्रीणाति । अ॒ं जनः स्वाहेति जनानां जनपतिर्जन्तूनामिमं लोकं तेन प्रीणाति । अ॒ं तपः स्वाहेति तपो वा असावादित्यो^६ द्वादशमासः । संवत्सरस्तेन प्रीणाति । अ॒ं सत्यं स्वाहेति सत्यमिति वरुणाचन्द्रमसौ^७ नक्षत्राणि सप्तर्णवास्तेन प्रीणांत्यथोत्तरस्मै सर्वा देवतास्तेन प्रीणाति^८ । तेन सौख्यं करोति । यजमानो वृद्ध्यते । सन्तत्यै प्रजावत्या भवति । अविच्छिन्नं प्रदीयते य एवं वेद ।

इति महाब्याहृतिब्राह्मणम्^९ ॥

अ॒ं गायत्री वेदधात्री शतमखफलदां सर्ववेदैकवेद्याम् ।

चिदूपां प्राणशक्तिपरमशिवपदं श्रीपदं नः करोतु ।

सर्वश्रेष्ठं पदं तत्सवितुरनुपदं ते वरेण्यं शरण्यम् ।

भर्गो देवस्थ धीमद्यभिदधति धियो यो धियो वर्धते नः ॥

1 So U. Gb has द्विपदश्वैव चतुष्पदस्तेन

2 So Gb. U reads ०त्यन्तरिक्षं वै वायु-
देवतास्तेन

3 So Gb. U प्रीणान्ति.

4 So Gb. U चक्षुषस्तेन

5 So Gb. U महामनसां

6 So Gb. U and Lp. जनपतेर्ज०. Upto
this is broken in Lp.

7 So U and Lp. Gb. असा आदित्य

8 So U and Lp. Gb. वरुणो चन्द्रमसा

9 So Gb and U. Lp. सप्तर्णवास्तेन प्री-
णन्ति तेन सौख्यं करोति.

10 So in Gb and U. Lp. प्रीणान्ति.

11 So Gb. U omits this and reads in-
stead अ॒ं अस्य मन्त्रस्य जमदग्निर्भाद्राज-
न्मृष्यः प्रजापतिदेवता देवी वृहतेच्छन्दः

सर्वप्रायश्चित्तार्थहोमे विनियोगः । It omits
अ॒ं गायत्री वेदधात्री etc. Lp. reads इति
व्याहृतिब्राह्मणम् । उत्तिष्ठाष्टौ ब्राह्मणस्पत्यम् ।
उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते देवयन्तस्ते महि उप प्र-
यन्तो महतस्सदानव इन्द्र प्राशुर्भवा सचा
त्वामिदि सहस्रसुत्र मर्त्य उप वृते धने हिते
स्वर्वीर्यं मरुत आस्वशब्दं दधीतयो व आचके ।
प्रैतु ब्रह्मणस्पतिः प्र देव्येतु सूर्यं ता अच्छा-
वीरचर्यं पक्षिराधसं देवा यज्ञयन्तु नः यो
वायते ददाति सुनरं स्ववृनं ते अच्छितिश्रवः
तस्मा इला स्वर्यो रामा यजामहे * *
* * उरु ता महाधने नार्म अस्ति वज्रिणः ।
अ॒ं अथ गायत्रीब्राह्मणम् ।

वक्त्रैः पञ्चभिः भूषितां हरिहरब्रह्मादिभिः
संस्तुतां

ओं तत्सवितुः । ओं तत्सवितुरिति तदादित्यः सविता प्रसविता प्रजया पशुषु प्रतितिष्ठति । वरेण्यमित्ययिवै वरिवः ॑ कृणोति । भर्गेति रशमयः शतं सह-स्त्रमयुतं च प्रतनोति । देवस्य द्योतना परमः ॑ कामस्यै । धीमहीति धीमान् विश्वस्य व्याप्तोति । धियो यो न इति अहौँ रात्रिः सन्ध्यामुपयन्ति । प्रचोदयादिति प्रजापतिर्वा प्रजामुपसृजति । पशुषु प्रतितिष्ठति । तस्माद् गायत्री चतुर्विंशत्यक्षरा भवति । सर्वस्याप्त्यै सर्वस्यावरुद्धयैनं ब्रह्मचारिणं शतं सहस्रमयुतं च प्रजावान् पशुमान् रथिमानामुष्मनं करोति । तस्माद् गायत्री आयुरिव परमकामं गायत्र्याभिप्रतितिष्ठति य एवं वेद ।

॥ इति गायत्रीब्राह्मणम् ॥

ओं देवाश्व वा असुराश्व संयत्ता आसंस्तान् गायत्र्यन्तरतिष्ठौदोजो वै वीर्यमन्नाद्यं परिगृह्य संवत्सरो वा वैनं सोऽन्तरातिष्ठौचतुर्विंशति गायत्र्या अक्षराणि चतुर्विंशति संवत्सरस्यार्धमासास्ते विदुर्यतरान्वा इयमुपावत्स्यति ० त इदं भविष्यन्तीति तां॑ व्यद्वयन्तदाँ भीत्या सुरा अहृयन्॑ विश्वकर्मन्निति देवाः॑ सा नान्यतरंश्च॑ नोपावर्तत ते॑ देवा एतद्यजुरपश्यन्नोजोसि महोऽसि बलमसि आजोऽसि देवानान्वाम नामासि विश्वमभिं॑ विश्वायुः सर्वमसि सर्वायुरभिभूरिति । सा देवानुपावर्ततं॑ । ततो देवा अभवन् परासुरा अभवन्नाम्नेय-

नानावर्णविभूषितां समुकुटां दीर्भिः समन्ताद्
वृत्ताम् ।

हंसस्थां सुमनोरमां शुभफलां पापातिविध्वं-
सिनीम्
गायत्रीं परमाद्गुतामभयदां भेजे सुदा शुक्रिं-
दाम् ।

विविधमणिमयूखस्फीतकेयूहार-
प्रवरकनककाश्चिकिनीकंकनाव्याम् ।

सकलभुवनरक्षाद्याष्टिसंहारकर्तीम्

निगमपरमगुद्यामाश्रये वेददात्रीम् ॥

अस्य मन्त्रस्य जमदग्निभारद्वाज ऋषयः

चिनियोगः ॥

1 Lp. वरिवं

2 So Gb. U and Lp. परमकामस्य

3 Lp. अहौँ

4 So Gb. U and Lp. गायत्र्यान्तराति०

5 So VM. U and Lp. Gb. उपवत्स्यति

6 So Gb and Lp. U त

7 So U and Gb. Lp. तेवाभीत्यासुराहृयन्

8 Gb. देवा: सा नान्यतरोश्व. U. VM. देवासा
नान्यतरंश्व. Lp. देवा सानान्यतरंश्व

9 So U. VM. and Lp. Gb. तान्

10 So Gb. U and Lp. ०मसि ?

11 So U and Lp. Gb. देवानुपवर्तत.

मष्टाकपालं निर्विपेद् आतृव्यवान् स्पर्धमानो वा तमासाद्यैतैर्यजुर्भिरभिमृशैदोजो
वै वीर्यं संवत्सर ओज एव वीर्यं आतृव्यस्य वृद्धके । स निर्वीर्यः पराभवति ।
सैषा गायत्री नामेष्टिरथोऽ आहुः क्षेत्रस्यं संवर्गं इति ॥

यस्याऽ भूः पाददेशो वसति तदुपरि खं गुदे स्वर्गलोके
नाभौ मध्ये महारूपो जन उरसि गतः कण्ठगामी तपश्च
सत्यं मूर्धन्यश्चरास्या त्रिगुणविरहिता निष्कला सत्स्वरूपा ।
सा सन्ध्या पातु नित्यं हरिहरनमिता ब्रह्मणश्चादिसुद्रा ॥
ओं घोराणां ब्राह्मणानि । प्रजापतेषोराणामार्षम् । ओं द्रष्ट्वे नम इति ।

1 So GB. and Lp. U, VMK ०वान् वा

ओं यस्या भूः * * *

2 So U, VMK and Lp. Gb. तमासाद्य-
स्तैर्य०

* * * * सुखरूपा

3 So Gb and VMK, U ०भिमृशेदो०.
Lp. रभिमृशेदो०

सा देवी विश्वरूपा वितरतु विभवं वेदमूला
परास्या ॥

4 So U and Lp. Gb. and VMK
नामिष्टिरथो

ओं गायत्रीं त्रिजगन्तुतां दशभुजां केयूरहा-
रान्विताम्

5 So Gb, VMK and Lp. U क्षत्रस्य

वक्त्रैः पश्चविभूषितां त्रिनयनां सर्वयुधैस्सं-

6 Lp. and VMK give here इति
गायत्रीब्राह्मणम् ।

युताम् ।
हंसस्थां वृषवाहनां खगपतावानन्दितां मुक्ति-

7 After संवर्गं इति U reads:—

दाम्

दात्री च त्रृष्णिः । गायत्रीच्छन्दः । विष्णुदेवता । होमे विनियोगः । ओं अथ घोराणा-
मार्षब्राह्मणम् । ओं घोराणामार्षम् । ब्राह्मणानि प्रजापतिषोराणामार्षम् ।

ब्रह्माविष्णुमहेश्वरादिभिर्वतां वन्दे त्रिरूपा-

निवताम् ॥

Lp. runs ओं अथ दृष्टब्राह्मणं लिखते ।
ओं घोराणामार्षम् । ब्राह्मणानि यजुर्मस्कारः

ओं पूर्वाह्ने भाति रक्षा हुतवहवदना हंसया-
नैकसंस्था
मध्याह्ने चापि शुक्ला वृषवरवहना नागयज्ञो-
तरीया ।

प्रजापतिर्ब्रह्मणः । घोराणां यजुः । दधीच

कृष्णा चैवापराह्ने खगवरवहना शंखचक्रादि-

त्रिष्णिः । गायत्रीच्छन्दः । विष्णुदेवता ।

हस्ता

पूजने विनियोगः ।

सा सन्ध्या पातु नित्यं हरिहरवहना ब्रह्मरूपा

8 This is not found in Lp at this
place. U however gives this at the
beginning of this brāhmaṇa. It
runs:—

त्रिकालम् ॥
ओजोऽसीति गायत्रीमावाहब्राह्मणम् ।
उत्तिष्ठ ब्रह्मणनिप्रजापतेः । ओजोऽसीति
देवानामार्षम् । ओं देवाश्च वा असुराश्च

ओं द्रष्टे नम उपद्रष्टे नमोऽनुद्रष्टे नम इत्यग्निर्वै द्रष्टा॑ ब्रह्मण् उपद्रष्टा॑ वायुरनु-
द्रष्टा॑ तेभ्य एव नमस्करोति । ख्यात्रे नम उपख्यात्रे॑ नमोऽनुख्यात्रे नम इति
संवत्सरो वै ख्यातादित्यै उपख्याता चन्द्रमा अनुख्याता तेभ्य एव नमस्करो-
ति । शृणवते नम उपशृणवते नम इति द्यावापृथिवीभ्यामेव नमस्करोति । सते
नमोऽसते॑ नम इति सदसदभ्यामेव नमस्करोति । जाताय नमो जनिष्यमाणाय
नम इति यज्ञायैव दक्षिणायै च नमस्करोति । भूताय नमो भविष्यते नम
इत्यृक्सामभ्यामेव नमस्करोति । चक्षुषे नमः श्रोत्राय नम इति यथायजुरेक-
विंशतिकृत्वो नमस्कुरुते॑ । पञ्चतंत्रो द्वादशमासाक्षय इमे लोका असा॑ आदित्यं
एकविंश एष स्वर्गो लोकः॑ स्वर्गस्य लोकस्य समष्टै॒ सर्वा॑ एतदेवतसिन्
देवता आशंसन्ती सामभिर्व्याहरिष्यन्तीत्यग्निः सर्वा॑ देवता असा॑ आदित्योऽ-
ग्निर्यदैर्नमस्कारैरादित्यमुपतिष्ठति॑ सर्वाभिरेवैनं देवताभिः॑ समर्थयत्य-
श्छंवट्कारं॑

ये ते पन्थानः सविता॑ पूर्व्यास इति वितता अन्तरिक्षे ।

तेभिर्नो॑ अद्य पथिभिः सुगेभिः॑ रक्षा च नो अधि च ब्रूहि देव ॥

इति स्वर्गस्य लोकस्य समष्टै॒ नमोऽग्ने पृथिवीक्षिते इत्यग्निनायतनेषु॑
निदधातीमानेवैनांश्लोकान् गमयति॑ ॥ इति द्रष्टे नमब्राह्मणम्॑ ॥

संयता etc.

1 So GB. U, VMK and Lp. द्रष्टा॑ ब्राह्मण.	10 VMK सर्वा॑ वा
2 So Gb. U, VMK and Lp. उपद्रष्टा॑	11 VMK ०रिष्यति०
3 So Gb. U, VMK and Lp.०नुद्रष्टा॑	12 So Gb and VMK. U and Lp सर्वा॑ वा
4 So Gb. VMK and Lp. U उपाख्यात्रे॑	13 VMK असावादित्यो॑
5 So Gb. U, VMK and Lp दित्या उपा- ख्याता॑	14 So Gb. U, VMK and Lp ०तिष्ठते॑
6 So U, VMK and Lp. Gb सते नमाः सते नम	15 So Gb, VMK and Lp. U ०कर॑
7 VMK नमस्करोति॑	16 So Gb, VMK and Lp. U सवितः॑
8 So Gb. and U. VMK असावादित्य. Lp असावादित्या॑	17 So Gb, VMK and Lp. U नोऽय॑
9 Omitted in Lp. VMK एष स्वर्गलोकः॑	18 VMK सुगेभि रक्षा॑
	19 So Lp. U, VMK. and Gb. ०यतनीषु॑ VMK ०त्यग्निनायतनेषु॑
	20 So Gb. VMK and Lp. U जयति॑
	21 So Gb and Lp. U and VMK द्रष्टब्रा॑

ओमित्येकमजस्वरूपमपरं तत्सप्तधा भाजितं
तारं तन्त्रसमन्वितं परतरं पादत्रयीगर्भितम् ।
आपो ज्योतिरसोमृतं जनमहः सत्यं तपो भूर्भुवः
स्वश्वेतेषु नमामि भूर्सुवः स्वरोमित्येकमन्त्रं परम् ॥

यो विश्वचक्षुरुत इति ॥ ओं यो विश्वचक्षुरुत इति विश्वचक्षुर्वै देवानां
भवति विश्वतोमुख इति विश्वमुखान् दर्शयति विश्वतोहस्त इति विश्वहस्त उत्तमा
भवति उत विश्वतस्पादिति विश्वतस्पादाधार सं बाहुभ्यामिति सर्वबाहुर्वै नमते
नमस्कुर्याः कुर्वते सं यजत्रैरिति सर्वस्य जित्यै द्यावापृथिवी इति द्यावापृथि-
व्योर्धारयते जनयन् देव एक इति जनमिति जनानां जनपतेर्जन्तूनात्मा वै
सर्व ध्यायन्त देव एको भवति स देवदेवेभ्यो रक्षांसि भवति य एवं वेद ॥

ब्राह्मी हंसरथस्थिता मुखसरोज्योतिश्चतुर्वाङ्मयी
मुद्रापुस्तककुण्डलाक्षवलयाधारा चतुर्भिर्भुजैः ।

द्रष्ट ब्रा०. After this VMK runs:—

॥ अथ सर्वदेवब्राह्मणम् ॥
भूमेवैश्वकर्मणास्य जगती विश्वकर्मा विश्वरूप-
परं ब्रह्म ऋषिः पृथिवी छन्दः आकाशो देवता
श्रीमहागायत्रीप्रीत्यर्थं होमे विनियोगः ।

मध्याह्ने वृषवाहना त्रिनयना

शुक्रांगम्बरालेपना

खट्टाङ्गं त्रिशिखं कपालङ्गमरु
दोर्भिर्वहन्ती सदा ।

शुक्राशुक्रविभूषणा नरशिरो-

मालाभिरावेष्टिता

भूयाद्यौवनवत्यसौ त्रिजगतां

सर्वातिंविद्राविणी ॥

यो विश्वचक्षुरुत विश्वतोमुखो

विश्वतोहस्त उत विश्वतस्पात् ।

सं बाहुभ्यां नमते सं यजत्रै-

र्द्यावापृथिवी जनयन् देव एकः ॥

यो विश्वचक्षुरुत etc.

After संवर्गः VMK runs:—

॥ अथ द्रष्टव्राह्मणम् ॥
घोराणामार्षं ब्राह्मणानि प्रजापतेः यजुर्नम-
स्कारः । घोराणां यजुः दधीच ऋषिः गायत्री-
छन्दः श्रीविष्णुदेवता श्रीमहागायत्रीप्रीत्यर्थं होमे
विनियोगः ।

विविधमणिमयूखस्फीतकेयूरहार-
प्रवरकनककाञ्चीकिङ्गिरणीकङ्गणाव्याम् ।

सकलभुवनरक्षास्त्रिसंहारसक्ताम्

निगमपरमविद्यामाश्रये वेदधात्रीम् ॥

अश्वमेघे घोराणामार्षम् । द्रष्ट्रे नम उपद्रष्टे
नमोऽनुद्रष्टे नमः ख्यात्रे नम उपख्यात्रे नमो-
नुख्यात्रे नमः श्वरवते नम उपश्वरवते नमः
सते नमोऽसते नमो जाताय नमो जनिष्यमाणाय
नमो भूताय नमो भविष्यते नमश्वक्षुषे नमः
श्रोत्राय नमो मनसे नमो वाचे नमो ब्रह्मणे नमः
श्रान्ताय नमस्तपसे नमः ॥ ओं द्रष्ट्रे नम etc.

रक्तारक्तविभूषणा प्रहसिता रक्ताम्बरालेपना
कौमारी मम जीवितावधि सदा भूयादघर्वंसिनी ॥

ओं आ ब्रह्मन् ब्राह्मणो इति ॥ ओं आ ब्रह्मन् ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चसी जाय-
तामित्याह ब्राह्मण एव ब्रह्मवर्चसं दधाति तसात् पुरा ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चसी
जायताम् अस्मिन् राष्ट्रे राजन्यः शूर इषव्योतिव्यते महारथो जायतामिति
राजन्य एव शौर्यं महिमानं दधाति तसात् पुरा राजन्यः शूर इषव्योतिव्यते
महारथो जह्ने दुर्ग्री धेनुरिति धेन्वामेव पयो दधाति तसात् पुरा धेनुरुद्ग्री
जह्ने वोढानद्वानित्यनद्वा एव वलं दधाति तसात् पुरानद्वा वोढा जह्ने
आश्वससिरिति अश्व एव जवं दधाति तसात् पुराश्वो अश्वोऽजायत पुरन्धियो-
षेति ज्योतिरेव रूपं दधाति तसाद् रूपाणि ज्योतिः प्रियो भावुको जिष्णु-
रथेष्टा इति राजन्य एव जैत्रं महिमानं दधाति तसात् पुरा राजन्यो जिष्णु-
रजह्ने सभेयो युवेत्येष वै सभेयो युवा यः प्रथमवयसि तस्मात् प्रथमवयसि
खीणां प्रियो युवा पुमान् भावुकः आस्य यजमानस्य वीरो जायतामिति
यजमानस्यैव प्रजायां वीर्यं दधाति तसात् पुरा जनस्य वीरो जह्ने निकामे
निकामे नः पर्जन्यो वर्षत्विति निकामे निकामे वै तत्र पर्जन्यो वर्षति यत्रैतेन
यज्ञेन यजन्ते फलवतीर्न ओषधयः पच्यन्तामिति फलवत्यो वै तत्रैषधयः
पच्यन्ते यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते योगक्षेमो वै तत्र कल्पते यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते
योगक्षेमो नः कल्पतामिति योगक्षेमो वै तत्र कल्पते यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते
कल्पसः प्रजातनी नमो भवति य एवं वेद^१ । इति द्रष्टव्राह्मणम् ॥

॥ समाप्तं गायत्रीब्राह्मणम् ॥

1 For विश्वचक्षुव्राह्मण (=सर्वदेवब्राह्मण of VMK) and आब्रह्मन् ब्राह्मण cp. KBS pp. 73—75. These two Brāhmaṇas are alike both in the गायत्रीब्राह्मण

(MS. No 6564, Lalchand Library, Lahore) and VMK and hence they are given here without any change. Both include them in the गायत्रीब्राह्मण.

॥ मार्तण्डमन्त्राः ॥

ओं अस्य श्रीकूष्माण्डपाठस्य ब्रह्मा ऋषिः । गायत्री छन्दः । श्री कूष्माण्डो
देवता । समस्तदिनरात्रिकृतपापनिवारणार्थे पाठे विनियोगः । ओं कूष्माण्डानि
कूष्माणां शकुनीनामण्डस्थानाम् ।

ओं यद्देवा^१ देवहेलनं यद्वाचानृतमूदिम् ।

आदित्यास्तस्मान्मुच्चतर्तस्यर्तेन मामुत ॥ १ ॥

देवा^२ जीवनकाम्या यद्वाचानृतमूदिम् ।

तसान्न इह मुच्चत विश्वे देवाः सजोषसः^३ ॥ २ ॥

ऋतेन^४ द्यावापृथिवी ऋतेन त्वं सरस्वति ।

कृतान्नः पाद्येनसो यत् किञ्चानृतमूदिम^५ ॥ ३ ॥

इन्द्रादीर्थीं मित्रावरुणौ सोमो धाता वृहस्पतिः ।

ते नो मुच्चन्तवेनसो यत्किञ्चानृतमूदिम^६ ॥ ४ ॥

सै जातशंसादुत जामिशंसाज्ज्यायसः शंसादुत वा कनीयसः ।

अनाधृष्टं देवकृतं यदेनस्तस्माच्चमसाज्ञातवेदो मुमुक्षिः ॥ ५ ॥

यदन्तरिक्षं^७ पृथिवीमुत द्यां यत् पितरं मातरं वा जिह्विम् ।

1 TA. 2. 3. 1. reads:—

यद्देवा देवहेलनं देवासश्कृमा वयम् ।

आदित्यास्तस्मान्मा मुच्चतर्तस्यर्तेन मामितः ॥

Cp. also A.V. 6. 114. 1; VS. 20. 14.

2 The same as TA. 2. 3. 2.

3 Cp. TA. 2. 3. 3.

4 TA. 2. 3. 4 reads. यदन्यकृतमारिम्.

5 Cp. TA. 2. 3. 5

6 For variants cp. TA. 2. 6. 8. Cp.

also KS. 9. 6; A.V. 6. 120 1.

अग्निर्नस्तसादेनसो गार्हपत्यः प्रमुच्चतु चक्रम यानि दुष्कृता ॥ ६ ॥
 येन॑ त्रितो अर्णवान्निर्बभूव येन सूर्यस्तमसो निर्मुमोच ।
 येनेन्द्रो विश्वा अजहादरातीस्तेनाहं ज्योतिर्षां ज्योतिरानशान आक्षि॑ ॥ ७ ॥
 यत्कुसीदमप्रतीतं मयेह॑ येन यमस्य मिथुना चरामि ।
 एतत्त अग्ने अनृणो भवामि जीवन्नेव प्रति तत्ते दधामि ॥ ८ ॥
 यददीव्यन्नुणमह॑ बभूवादित् सन्वा सञ्जगरञ्जनेभ्यः ।
 अग्निर्मा तसादिन्द्रश्च संविदानौ प्रमुच्चताम॑ ॥ ९ ॥
 यद्गत्साभ्यांश्वकरैः किल्विषाण्यक्षाणां वग्नुमुपजिम्नमानः॑ ।
 उग्रंपश्या च राष्ट्रभृत्य तान्यप्सरस॑ अनुदत्तामृणानि॑ ॥ १० ॥
 उग्रंपश्ये राष्ट्रभृत॑ किल्विषाणि यदच्चवृत्तमनुदत्तमेतत्॑ ।
 नेत्र॑ ऋणादृणवाँ इच्छमानो यमस्य लोके अधिरज्जुरायत्॑ ॥ ११ ॥
 अव ते हेत्वे वरुण नमोभिरव यज्ञेभिरीमहे हविर्भिः ।
 क्षयन्नसभ्यमसुर प्रचेतो॑ राजनेनांसि शिश्रथः कृतानि ॥ १२ ॥
 उदुत्तम॑॑ वरुण पाशमस्तदवाधमं वि मध्यमं श्रथय ।
 अथा वयमादित्यवते तवानागसो अदितये स्याम ॥ १३ ॥
 तत्त्वा॑॑ यामि ब्रह्मणा वन्दमानस्तदाशास्ते यजमानो हविर्भिः ।

1 For variants cp. TA. 2. 3. 7; MS. 4. 14. 17: 245, 4-6.

2 So Km. Lp. मयीह. For variants cp. MS. 4. 14. 17: 245: 9-10; TA. 2. 3. 8.

3 Cp. TA. 2. 4. 2; AV. 6. 119. 1.

4 So Km. with which TA. 2. 4. 2 agrees. Lp. वधुमुपजिम्नमाणः; MS. 4.

14: 245. 11. वग्नुमुपजिम्नमापः; AV. 6. 118. 1 अक्षाणां गत्तुमुपलिप्समानाः

5 So Km and Lp. Ms. तान्यप्सरसामनुदत्तामृणानि; TA. 2. 4. 2 तान्यप्सरसा-वनुदत्तामृणानि; AV. 1. 24. 11 तद्याप्सरसावनुदत्ता-मृणं न.

6 MS. 4. 14: 245, 13 उग्रं पर्येद्वाष्ट्रभृत्.

7 So Km and Lp. with which MS. and TA. agree. AV. 6. 118. 2. दत्तं न एतत्.

8 AV. 6. 118. 2 ऋणादृणवाँ नर्णमेत्समानो; MS नेत्र ऋणादृणवानीप्समानो; TA. नेत्र ऋणादृणव इत्समानो.

9 MS. यमस्य लोके निविरजराय.

10 MS. 4. 14: 246. 8 प्रचेतो.

11 Cp. RV. 1. 24. 15; AV. 7. 83. 3; KS. 3. 8: 27. 3-4; MS. 4. 14: 246. 5-7.

12 RV. 1. 24. 11; VS. 18. 49; KS. 4. 16: 43. 19-20; MS. 4. 14: 246. 3-4.

अहेलमानो वरुणेह बोध्युरुशंस मा न आयुः प्रमोर्पीः ॥ १४ ॥
त्वन्नो^१ अग्ने वरुणस्य विद्वान् देवस्य हेलोऽव यासिसीष्टाः ।
यजिष्टो वह्नितमः शोशुचानो विश्वा द्वेषांसि प्रमुमुग्ध्यस्त् ॥ १५ ॥
स^२ त्वं नो अग्नेऽवमो भवोती नेदिष्टो अस्या उषसो व्युष्टौ ।
अव यद्व नो^३ वरुणं रराणो वीहि मृक्षीकं सुहवो न एधि ॥ १६ ॥
संकसुको विकसुको निर्वृथो^४ यथा निखनः^५ ।
तेऽस्मद्यद्वमनागसो^६ दूराद् दूरमचीचतम्^७ ॥ १७ ॥
निर्यद्वमचीचतान्^८ कृत्यानि नितिश्च^९ ।
तेनान्योऽस्मद् समृच्छतां^{१०} तमस्मै प्रसुवामसि ॥ १८ ॥
दुःशंसानुशंसाभ्यां धनेनानुधनेन^{११} च ।
तेन योन्योऽस्मद्^{१२} समृच्छतां तमस्मै प्रसुवामसि ॥ १९ ॥
सं वर्चसा पयसा सन्तनूभिरग्नमहि^{१३} मनसा सं शिवेन ।
त्वष्टा सुदत्रो^{१४} विदधातु रायो^{१५} नोऽनुमार्षु तन्वो यद्विलिष्टम्^{१६} ॥ २० ॥
आयुस्ते^{१७} विश्वतो दधदयमपिर्वरेण्यः ।

1 Cp. RV. 4. 1. 4; VS. 21. 3; MS. 4. 14. 17; 246. 9-10; KS. 34. 19: 50. 1-2.

2 Cp. RV. 4. 1. 5; VS. 21. 4; MS. 4. 14: 246-11-12; KS. 34. 19; 50. 3-4.

3 So Lp. Km. णो

4 MS. 4. 14: 246. 13 निर्वृतो.

5 So Lp. with which TA. 2. 4. 10 and MS. agree. Km. निस्वर with which AV. 12. 2. 14 agrees.

6 So Km and Lp with which MS. and TA. agree. AV. reads तेते यद्वं सवेदसो.

7 So Km with which MS and TA agree. Lp. अचीचतत् AV has दूराद् दूरमनीनशन्.

8 So Lp. and Km. MS. 4. 14: 246.

15 has निर्यद्वमचीचते कृत्यां निर्वृति चकार while TA. 2. 4. 11 reads निर्यद्वम * * * कृत्यां निर्वृति च.

9 MS and TA have तेन योऽस्मद् समृच्छते.

10 So Km, Lp, MS. 4. 14: 247. 2. But cf. TA. 2. 4. 12 धणेनानुधणेन च.

11 So Km and Lp. We expect as in 19.

12 So Lp. Km. अपन्महे.

13 With this MS. 4. 14: 247. 5 agrees. But cf. TA. नो अत्र.

14 So Lp. Km. रायोनरोमार्षु, MS राया-नु नो मार्षु; TA. रायाऽनुमार्षु.

15 So Lp. Km and TA. MS. यद्विरिष्टम्.

16 TA. 2. 5. 1; TS. 1. 3. 14. 4 आयुष्टे.

पुनस्ते प्राण आयातुं परा यद्यमं सुवामि^१ ते ॥ २१ ॥
 इममग्ने^२ आयुषे वर्चसे कृधि तिग्ममोजो वरुण सँ शिशाधि ।
 मातेवास्मा अदिते शर्म यच्छ विश्वेदेवा जरदृष्ट्यथासत्^३ ॥ २२ ॥
 अग्ने^४ आयूषि पवस आसुवोर्जमिषं च नः ।
 आरे वाधस्त्र दुच्छुनाम्^५ ॥ २३ ॥
 अग्निर्वृषिः^६ पवमानः पाञ्चजन्यः पुरोहितः ।
 तमीमहे महागयम्^७ ॥ २४ ॥
 अग्ने^८ पवस्त्र स्वपा अस्मे वर्चः सुवीर्यम् ।
 दध्रद्रिणि मयि पोषम्^९ ॥ २५ ॥
 अग्ने^{१०} जातान् प्रणुदा नः सपत्नान् प्रत्यजाताञ्ञातवेदो नुदस्त्र ।
 अधि नो ब्रूहि सुमना अहेडज्ञार्मन्ते स्याम त्रिवरुथ उद्धौ^{११} ॥ २६ ॥
 सहसा^{१२} जातान् प्रणुदा नः सपत्नान् प्रत्यजाताञ्ञातवेदो नुदस्त्र ।
 अधि नो ब्रूहि सुमनस्यमानो वयं स्याम प्रणुदा नः सपत्नान् ॥ २७ ॥
 अग्ने^{१३} यो नोऽभितो वृक्तो जनो वारो जिधांसति ।
 तं त्वं वृत्रहञ्जहि वस्तस्यमा कृधि ॥ २८ ॥
 अग्ने^{१४} यो नोऽभिदासति समानो यश्च नेष्टः ।
 तं वयं समिधं कृत्वा तुभ्यमग्ने पिदध्मसि^{१५} ॥ २९ ॥
 यो नः शपादशपतो यश्च न शपतः शपात् ।

1 TS. 1. 3. 14. 4 and TA. 2. 5. 1.

आयाति

2 So Lp. Km. स्वामि

3 Cp. KS. 11. 8 : 153. 16-17; AV. 2.

28. 5; MS. 2. 3. 4 : 31. 11-12; TA.

2. 5. 3.

4 Cp. KS. 4. 11 : 36. 6-7; RV. 9. 66.

19; VS. 4. 38. TA. 2. 5. 4.

5 Cp. RV. 9. 66. 20; VS. 26. 9; TA.

2. 5. 6.

6 Cp. RV. 9. 66. 21; VS. 8. 38; KS.

7. 16; TA. 2. 5. 5.

7 The same as KS. 17. 6 : 249. 9-10.

For variants cp. TA. 2. 5. 7; AV.

7. 34. 1; MS. 2. 8 : 110. 3-4.

8 The same as KS. 17. 6; 249. 11-12;

MS. 2. 8 : 111. 5-6; TA. 2. 5. 8;

for variants cp. AV. 7. 35. 1.

9 So Lp. Km. जय instead of जहि.

For variations cp. TB. 2. 4. 1. 1;

TA. 2. 5. 9

10 For variants cp. TB. 2. 4. 1. 2; TA.

2. 5. 10.

इधमस्येव प्रख्यायतस्तस्य मोच्छेषि किं चन ॥ ३० ॥

सँशितं मे ब्रह्म सँशितं वीर्यं बलम् ।

सँशितं द्वत्रं मे जिष्णु यस्याहमसि पुरोहितः ॥ ३१ ॥

उदेषां बाहू अतिरमुद्रचो अथो बलम् ।

त्विणोमि ब्रह्मणामित्रानुन्यामि स्वाँ अहम् ॥ ३२ ॥

पुनर्मनः पुनरायुर्म आगात्पुनश्चित्तं पुनराधीतं म आगात् । Mp
पुनश्चक्षुः पुनः श्रोत्रं म आगात् ।

वैश्वानरो अदृधस्तनूपा अव बाधतां दुरितानि विश्वा ॥ ३३ ॥

सौत्रामन्यानिचाङ्गणस्य :—

यदेवा देवहेत्नं देवासश्चकृमा वयम् ।

अग्निर्मा तसादेनसो विश्वान्मुश्चत्वँहसः ॥ ३४ ॥

यदि दिवा यदि नक्तमेनांसि चकृमा वयम् ।

वायुर्मा तसादेनसो विश्वान्मुश्चत्वँहसः ॥ ३५ ॥

यदि जाग्रद्यदि स्वमै एनांसि चकृमा वयम् ।

स्वर्यो मा तसादेनसो विश्वान्मुश्चत्वँहसः ॥ ३६ ॥

प्रायश्चित्तानि सर्वान्तीयानि शिशुशैशवयोः ॥

भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवा भद्रं पश्येमाच्चभिर्यजत्राः ।

स्थिरेरज्जैस्तुष्टुवांसत्तनूभिर्वर्यशेषं देवहितं यदायुः ॥ ३७ ॥

स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः ।

स्वस्ति नस्ताक्ष्यो अरिष्टनेभिः स्वस्ति नो वृहस्पतिर्दधातु ॥ ३८ ॥

पृष्ठदशा मरुतः पृथिमातरश्चुभंयावानो विदथेषु जग्मयः ।

अग्निजिह्वा मनवस्स्वरचक्षसो विश्वे मा देवा अवसागमन्निह ॥ ३९ ॥

शतमिन्नु शरदो अन्ति देवा यत्रा नश्चक्रा जरसं तनूनाम् ।

पुत्रासो यत्र पितरो भवन्ति मा नो मध्या रीरिषितायुर्गन्तोः ॥ ४० ॥

शेषः कोकिलस्य राजपुत्रस्य राज्येष्प्सोः ॥

1 Cf. R.V. 1. 89. 1; MS. 4. 14 : 217. 11-12, For 33-41 cp. KS. 35. 1 : 50. 6-14.

पुनन्तु मा पितरः सोम्यासः पुनन्तु मा पितामहाः ।
 पुनन्तु प्रपितामहाः पवित्रेण शतायुषा ॥ ४१ ॥
 पुनन्तु मा पितामहाः पुनन्तु प्रपितामहाः ।
 पवित्रेण शतायुषा विश्वमायुर्व्यक्षवै ॥ ४२ ॥
 अग्र आयुंषि पवस आसुवोर्जमिष्वन्न नः ।
 अरे बाधस्व दुच्छुताम् ॥ ४३ ॥
 पुनन्तु मा देवजनाः पुनन्तु मनसा धियः ।
 पुनन्तु विश्वा भूतानि जातवेदः पुनीहि मा ॥ ४४ ॥
 पवित्रेण पुनीहि मा शुक्रेण देव दीद्यत् ।
 अग्ने क्रत्वा क्रतूरनु ॥ ४५ ॥
 यत्ते पवित्रमर्चिष्यग्रे विततमन्तरा ।
 ब्रह्म तेन पुनातु मा ॥ ४६ ॥
 पवमानः स्वर्जनः पवित्रेण विचर्षणिः ।
 यः पोता स पुनातु मा ॥ ४७ ॥
 उभाभ्यां देव सवितः पवित्रेण सवेन च ।
 मां पुनीहि विश्वतः ॥ ४८ ॥
 वैश्वदेवी पुनती देव्यागाद्यस्या इमास्तन्वो वीतपृष्ठाः ।
 तया मदन्तः सधमादेषु वयं साम पतयो रथीणाम् ॥ ४९ ॥
 ब्रह्म यज्ञानिरुक्तम् ॥
 औं पुनर्मामैत्विन्द्रियं^१ पुनरायुः पुनर्भगः ।
 पुनर्ब्राह्मणमैतु मा पुनर्द्विष्णमैतु मा ॥ ५० ॥
 यन्मेऽद्य रेतः पृथिवीमस्कैन्यदोषधीरध्यसरद्यदपः^२ ।
 तदहं पुनरादधे^३ ॥ ५१ ॥

1 For 41-50 cp. KS. 38. 2, 102, 1-15.

In 50 KS. has सधमादेषु,

while Km. and Lp. read सधमादेषु

3 So Km and Lp. TA. 2. 30. 2. has

अस्कान्.

4 TA. यदापः

2 Cp. TA. 1. 30. 1; For variants cp.

5 TA. राददे. adding दीर्घायुत्वाय वर्चसे

AV. 7. 67. 1.

यन्मे^१ रेतः प्रसिद्ध्यते यन्म आ जायते पुनः ।

यद्वा मे प्रतितिष्ठति तेनमाममृतं कुरु तेन सुप्रजसं कुरु^२ ॥ ५२ ॥

अपां यो द्रवण इति प्रजापतेः ॥

रथे^३ अक्षेषु वृषभस्य वाजे वाते पर्जन्ये वरुणस्य शुष्मे ।

इन्द्रं या देवी सुभगा जजान सेयमागाद्वर्चसा संविदाना ॥ ५३ ॥

या हस्तिनि द्वीपिनि या हिरण्ये गोष्वश्वेषु^४ पुरुषेष्वन्तः ।

इन्द्रं या देवी सुभगा जजान सेयमागाद्वर्चसा संविदाना ॥ ५४ ॥

सिंहे व्याघ्र उत या पृदाकौ त्विपिरथौ ब्राह्मणे सूर्ये या ।

इन्द्रं या देवी सुभगा जजान सेयमागाद्वर्चसे संविदाना ॥ ५५ ॥

या राजन्ये^५ दुन्दुभा आयतायामश्वस्य क्रन्दे पुरुषस्य मायौ ।

इन्द्रं या देवी सुभगा जजान सेयमागाद्वर्चसा संविदाना ॥ ५६ ॥

हिरण्यवर्णा इति कश्यपस्य ॥

हिरण्यवर्णाः शुचयः पावका यासु जातः कश्यपो^६ यास्त्विन्द्रः^७ ।

या अग्निं गर्भं दधिरे विरूपास्ता न आपः शं स्योना भवन्तु ॥ ५७ ॥

यासां देवा^८ दिवि कृष्णन्ति भक्षं या अन्तरिक्षे बहुधा भवन्ति ।

या अग्निं गर्भं दधिरे विरूपास्ता न आपः शं स्योना भवन्तु^९ ॥ ५८ ॥

यासां राजा वरुणो याति मध्ये सत्यानृते अवपश्यज्ञनानाम् ।

या अग्निं गर्भं दधिरे विरूपास्ता न आपः शं स्योना भवन्तु ॥ ५९ ॥

ओं अग्ने नमः पश्चात् । वातरशनादौ पठेत् ।

ओं अग्ने नमः । वायवे स्वाहा । सूर्याय स्वाहा । ब्रह्मणे स्वाहा । प्रजापतये

स्वाहा । कूष्मर्षिभ्यः स्वाहा । ओं अग्ने त्वं पारयेति स्विष्टकृतम् । वैश्वानरीयेन

सूक्तेन प्राङ्मुखः प्राञ्छलिरुपतिष्ठते जपेत्सूक्तानि पराञ्छिवैश्वानरीयं च । अस्य

1 TA. 1. 30. 3:--

3 For variants cp. A.V. 6. 38. 2.

यन्मे रेतः प्रसिद्ध्यते यन्म आजायते पुनः ।

4 Cf. TB. 2. 7. 7. 1.

तेन माममृतं कुरु तेन सुप्रजसं कुरु ॥

5 A.V. 1. 33. 1 has यासु जातः सविता

2 For 54-57 cp. KS. 36. 15:82. 6-13;

यास्त्विन्द्रिः. Cp. also MS. 1. 2. 9:12-13.

A.V. 6. 38. 3 has ऋषभस्य.

Cp. A.V. 1. 33. 3.

6 Cp. R.V. 7. 49. 3; A.V. 1. 33. 2.

सूक्तस्य द्वादशर्चस्य ब्रह्मा ऋषिः वैश्वानराद्या लिङ्गोक्तदेवताः । आद्ये त्रिष्टुभौ तृतीयाचतुर्थ्यौ अनुष्टुभौ । ततस्तिसंखिष्टुभः । अष्टमी पंक्तिः । ततो द्वे त्रिष्टुभौ । उपस्थाने विनियोगः ।

ओं वैश्वानराय^१ प्रतिवेदयामो यदीमृणां सङ्गरो देवतासु ।

स एतान् पाशान् प्रमुच्चन् प्रवेद स नो मुच्चतु दुरितादवद्यात् ॥ १ ॥

वैश्वानरः^२ पावया नः पवित्रैर्यत्सङ्गरमभिधावाम्याश्याम् ।

अनाजानन् मनसा याचमानो यदत्रैनो अप तत् सुवामि^३ ॥ २ ॥

अमू^४ ये सुभगे दिवि विशृतौ नाम तारके ।

ग्रेहामृतस्य यच्छतमेतद्बद्धकमोचनम् ॥ ३ ॥

वि जिह्विष्व लोकान् कुधि बन्धान् मुञ्चासि बद्धकम् ।

योनेरेव प्रच्युतो गर्भः सर्वान् पथो अनु ष्यात्^५ ॥ ४ ॥

स प्रजानन्^६ प्रतिगृह्णाति विद्वान् प्रजापतिः प्रथमजा ऋतस्य ।

अस्माभिर्दत्तं जरसः पुरस्तादच्छिन्नं तन्तुमनु सन्तरेम^७ ॥ ५ ॥

ततं^८ तन्तुमन्वेके सन्तरन्ति येषां दत्तं पित्र्यमायतनवत् ।

अबन्धवेके ददतः प्रयच्छन्दातुं चेच्छकनुवान् स स्वर्ग एषाम्^९ ॥ ६ ॥

1 AV. 6. 119. 2 reads :—

वैश्वानराय प्रति वैदयामि यदीमृणां संगरो देवतासु ।

स एतान् पाशान् विचृतं वेद सर्वानथ पक्षेन सह सं भवेम ॥

TA. 2. 6. 1. has प्रमुच्चन् and मुञ्चातु । the rest as in Km and Lp.

2 So Km. and Lp. AV. 6. 119. 3. reads :—

वैश्वानरः पविता मा पुनातु यत्संगरम-भिधावाम्याशाम् ।

अनाजानन्मनसा याचमानो यत्त्रैनो अप तत् सुवामि ॥

TA. 2. 6. 2 agrees with ours, except in पवयाचः, आश्याम् and अव.

3 TA. agrees with it except अमी, वि-

चृतौ, and यच्छताम्. AV. 3. 7. 4 reads :—

अमू ये दिवि सुभगे विचृतौ नाम तारके । वि ज्ञेत्रियस्य मुञ्चतामधमं पाशमुत्तमम् ॥

4 TA. 2. 6. 4 the same except विजि-हीष्व, and अनु ष्व. AV. 6. 121. 4 reads :—

वि जिह्विष्व लोकं कुणु बन्धान् मुञ्चासि बद्धकम् ।

योन्या इव प्रच्युतो गर्भः पथः सर्वां अनु-क्षिय ॥

5 TA. 2. 8. 5 agrees with it except प्रतिगृभणीत, परस्तात्, and अनुसंचरेम.

6 TA. 2. 6. 6 differs in संचरन्ति, आयनवत्, प्रयच्छात् and शक्वान्.

AV. 6. 122. 2 reads :—

आ रभेथामनु^१ संरभेथां समानं पन्थामवतो धृतेन ।
 यद्वां पूर्तं परिविष्टं यदग्नौ तस्य गुप्त्या इह जायापती सं रभेथाम् ॥ ७ ॥
 यदन्तरिक्षं^२ पृथिवीमुत द्यां यत्पितरं मातरं वा जिहिंसिम ।
 अग्निर्नस्तसादेनसो औपासन उच्चो नेशद् दुरिता यानि चक्रम् ॥ ८ ॥
 भूमिर्मातादितिर्नो जनित्रं त्रातैन्तरिक्षमभिशस्त्या नः ।
 द्यौर्नः पिता पित्र्याच्छं भवामि जामि मृत्वा माव पत्सि लोकान् ॥ ९ ॥
 यत्रा^३ सुहार्दः सुकृतो मदन्ति^४ विहाय रोगं तन्वं स्वाम् ।
 अश्रोणा^५ अङ्गैरहृताः^६ स्वर्गे लोके तत्र पश्येम पितरं च पुत्रम् ॥ १० ॥
 यंदन्त्रमद्वयनृतेन देवा दास्यन्नदास्यन्नुत वा करिष्यन्^७ ।
 यदेवानां चक्षुष्यागो अस्ति यदेव किं च प्रतिजग्रहाहमयिर्मा
 तस्मादनृणं करोतु ॥ ११ ॥
 यदन्त्रमधि वहुधा विरूपं वासो हिरण्यमुत गामजाविम् ।
 यदेवानां चक्षुष्यागो अस्ति यदेव किं च प्रतिजग्रहाहमयिर्मा
 तस्मादनृणं करोतु ॥ १२ ॥

॥ इति कूष्माण्डमन्त्राः ॥

ततं तन्तुमन्वेके तरन्ति येषां दत्तं पित्र्यमा-
 यनेन ।

अवन्धेके ददतः प्रयच्छन्तो दातुं चेच्छि-
 क्षान्तस्त स्वर्गं एव ॥

1 TA. 2. 6. 7 differs in तस्मै गोत्रायेह.
 AV. 6. 122. 3 reads :—

अन्वारभेथामनुसंरभेथामेतं लोकं श्रद्धानाः
 सचन्ते ।

यद्वां पक्षं परिविष्टमग्नौ तस्य गुप्तये दम्पती
 सं श्रेयेथाम् ॥

2 The same in TA. 2. 6. 8 except
 अग्निर्मा, गार्हपत्य. AV. 6. 120. 1 reads :—

अयं तस्माद्वार्हपत्यो नो अग्निर्दिन्नायाति-
 सुकृतस्य लोकम् ॥

3 So Km. and Lp. AV. 6. 120. 2 has
 भ्राता, भवाति and लोकात्, while TA.
 2. 6. 9 has भ्राता, अभिशस्त एनः, पितृ-
 याच्छं, भवासि, मित्वा (So Poona ed.
 may be मृत्वा) मा विविसि लोकात्.

4 TA. 2. 6. 2 यत्र

5 TA. 2. 6. 2 मदन्ते

6 AV. 3. 28. 5 तन्वः स्वाया:

7 AV. 6. 120. 3 अश्लोणाः

8 TA. 2. 6. 2 अश्लोणाङ्गैरहृता

9 So. TA. 2. 6. 2; AV. 6. 120. 3

पितरौ च पुत्रान्

10 Cp. AV. 6. 71. 3; TA. 2. 6. 2.

11 AV. 6. 71. 3 संगृणामि

12 TA. 2. 6. 2 अजाम् अविम्

शिवसूक्तम्^१

ओँ येनेदं भूतं भुवनं भविष्यत्परिगृहीतममृतेन सर्वम् ।
 येन यज्ञस्तायते सप्तहोता तन्मे मनः शिवसङ्कल्पमस्तु ॥ १ ॥
 येन^२ कर्माण्ययपसो मनीषिणो यज्ञे कृएवन्ति विद्येषु धीराः ।
 यदपूर्वं यज्ञमन्तः प्रजानां तन्मे मनः शिवसङ्कल्पमस्तु ॥ २ ॥
 यत्प्रज्ञानं मुत चैतो धृतिश्च यज्ञयोतिरन्तरमृतं प्रजासु ।
 यस्मान्न ऋते किंचन कर्म क्रियते तन्मे मनः शिवसङ्कल्पमस्तु ॥ ३ ॥
 यज्ञाग्रतो^३ दूरमुदेति^४ दैवं तदु सुप्तस्य तथैवेति ।
 दूरंगमं ज्योतिषां ज्योतिरेकं तन्मे मनः शिवसङ्कल्पमस्तु ॥ ४ ॥
 यस्मिन्नृचः^५ साम यज्ञंषि यस्मिन्प्रतिष्ठिता रथनाभाविवाराः ।
 यस्मिन्श्चितं सर्वमोतं प्रजानां तन्मे मनः शिवसङ्कल्पमस्तु ॥ ५ ॥
 सुषारथिरश्वानिव^६ यन्मनुष्यानेनीयतेऽभीशुभिर्वाजिन इव ।
 हृत्प्रतिष्ठं यदजरं^७ यविष्ठं^८ तन्मे मनः शिवसङ्कल्पमस्तु ॥ ६ ॥
 यदत्र पृष्ठं^९ त्रिंशतिं शरीरं यज्ञस्य गुह्यन्नव^{१०} नार्धमाद्यम् ।
 दशं^{११} पंचत्रिंशतं^{१२} यत्परं च तन्मे मनः शिवसङ्कल्पमस्तु ॥ ७ ॥

1 Cp. Lp. 117-118.

8 VS. 34, 6.

2 Cp. VS. 34, 4.

9 VS. 34, 6 अजिरं

3 Cp. VS. 34, 2.

10 VS. 34, 6 जविष्ठं

4 Cp. VS. 34, 3.

11 So. Lp.

5 Cp. VS. 34, 1.

12 So. Lp. अवमार्धः ?

6 VS. 34, 1 उदैति

13 So. Lp.

7 VS. 34, 5.

ये पंच पंचादशतं^१ शतं च सहस्रं च नियुतं न्यद्गुतं च ।
 ते यज्ञं च तिष्ठ^२ गातुं शरीरं तन्मे मनः शिवसङ्कल्पमस्तु ॥ ८ ॥
 वेदाहमेतं पुरुषं महान्तमादित्यवर्णं तमसः पुरस्तात् ।
 तस्य योनिं परि पश्यन्ति धीरास्तन्मे मनः शिवसङ्कल्पमस्तु ॥ ९ ॥
 येन कर्माणि प्रचरन्ति धीरा विप्रा वाचा मनसा कर्मणा वा ।
 ये संमिद^३ मनुसंयन्ति^४ प्राणिनस्तन्मे मनः शिवसङ्कल्पमस्तु ॥ १० ॥
 येन मनुहृदयं ये च देवा य्य^५ अन्तरे बहुधा चरन्ति ।
 यो अश्रुतं चक्षुषी^६ संचरन्ति तन्मे मनः शिवसङ्कल्पमस्तु ॥ ११ ॥
 येन द्यौरुग्रा पृथिवी चान्तरिक्षं ये पर्वताः प्रदिशो दिशश्च ।
 येनेदं जगद्यासं प्रजानां तन्मे मनः शिवसङ्कल्पमस्तु ॥ १२ ॥
 येनेदं सर्वं जगतो बभूव ये देवा अपि महतो जातवेदाः ।
 तदेवाग्निं तपसो ज्योतिरेकं तन्मे मनः शिवसङ्कल्पमस्तु ॥ १३ ॥

इति शिवसूक्तम् ॥

1 So. Lp.

4 So. Lp. for य

2 So. Lp.

5 So. Lp. चक्षुषी ?

3 So. Lp. ये संविदमनु ?

मन्त्राः

ओं जातवेदसे¹ गोभिर्ज्ञेष्मयुजो निषिक्तं तवेन्द्रविष्णोरनु सञ्चरेम ।
 नाकस्य पृष्ठमवसे वसानो वैष्णवीं लोक इह माद्यन्ताम्² ॥
 तामग्निवर्णां³ तपसा ज्वलन्तीं वैरोचनीं कर्मफलेषु जुष्टाम् ।
 दुर्गा देवीं शरणमहं प्रपद्ये सुतसे तरसे नमः⁴ ॥
 पृतनाजितं⁵ सहमान उग्रमग्नि हुवेम परमात्सधस्थात् ।
 स नः पर्षदति दुर्गानि विश्वा द्वामादेवो अति दुरितात्यग्निः⁶ ॥
 मयोभूर्वातो अभिवातूस्ता ऊर्जस्वतीरोषधीरालिशन्ताम् ।
 पीवस्वतीर्जीवधन्याः पिबन्त्यवसाय पद्वते रुद्र नो मृढः⁷ ॥
 उरुणसावसुतुपा⁸ उदुम्बरौ यमस्य दूतौ चरतो जनां अनु ।
 तावस्यभ्यं दशये स्त्र्याय पुनर्दातामसुमद्येह भद्रम्⁹ ॥
 वर्हिषदः¹⁰ पितर ऊर्त्तर्वाग्निमा वो हव्यं चक्रमा जुषध्वम् ।
 त आमतावसा शन्तमेनाथा नः शंयोररपो दधातन¹¹ ॥

1 Lp. p. 63. For variations Cp. TA. 10. 2. 1.

2 Lp. p. 63. Op. Rvkh. which reads सुतरसि तरसे; TA. सुतरसिद्ध तरसे. Cp. also Mahān U. 6. 3.

3 Lp. p. 63. Cp. for variations A.V. 7. 63. 1; TA. 10. 2. 1; Mahān U. 6. 6.

4 Lp. p. 67. RV. 10. 169. 1 has रारिशन्ताम्; KSA. 4. 6. reads

राविशन्ताम्.

5 Lp. p. 120. RV. 10. 14. उदुम्बलौ.

6 Lp. p. 127. RV. 10. 15. दधात. KS. 21. 14 : 55. 12.

BRĀHMANA QUOTATIONS IN DEVA-PĀLA

पृथिव्यादि लोकदेवता वीर्यभूताः इति ब्राह्मणात् Vol. I. पृ० १७
 तथा च ब्राह्मणम्—आपश्च पृथिवी चात्मम् इति पृ० ३२

एतन्मयानि ह्यन्नानि भवन्ति इति च पृ० ३२

ब्राह्मणमपि—यो ब्राह्मणं विदधाति पूर्वं यो वै वेदांश्च प्रहिणोति तस्मै ।
 तं ह देवमात्मबुद्धिप्रकाशं सुमुक्षुर्वै शरणमहं प्रपद्ये ॥

एतसाज्ञायते^३ प्राणः मनः सर्वेन्द्रियाणि च ।

स्वं वायुज्योतिरापश्च पृथिवी विश्वस्य धारणी पृ० ४६

तथा च ब्राह्मणम्—वरं वा एतत्सदनं यस्मिन्नेष आसन्नसपति इति पृ० ५६

तथा च ब्राह्मणं श्रुतिश्च—वैल्वो^४ वा खादिरो वा पालाशो वा
 रौहीतको वा सौम्यस्याध्वरस्य यूपः स्यात् ।

ओदुम्बरो यूपो भवति । खादिरे बन्नाति पालाशे
 बन्नाति रौहीतके बन्नाति^५ । पृ० ९२

श्रूयते हि परिधिब्राह्मणम्—तस्येन्द्रः परिधीन्यज्ञियेभ्यो वृक्षेभ्य
 आ जहार पृ० ९३

तस्येन्द्रो यज्ञियेभ्यो वृक्षेभ्यः परिधीनाजहार पृ० ९३

1 Commentator on Laugākṣi-Gr̥hya-sūtra (edited by Madhusūdana Kaul, Jammu in two Volumes) or Kāthaka-Gr̥hya-sūtra edited by Caland.

2 Cp. Śvetāśva. 6. 18.

3 Cp. Mundaka 2. 1. 3.

4 On KGS. 4. 18 Deva-pāla has—
 बन्नातीति श्रुतेः । यज्ञिया वा सर्वे परिधि-
 वृक्षाः । श्रूयते हि तस्येन्द्रो यज्ञियेभ्यो
 वृक्षेभ्यः परिधीनाजहारेति ।

5 Cp. DP on KGS. 4. 18.

तथा च ब्राह्मणम्—वस्त्रां वा एतद्वागधेयम् इति	पृ० १४७
तथा च ब्राह्मणम्—अन्तरिक्षं वै मातरिश्विनो धर्म इति	पृ० १४९
तथा च ब्राह्मणम्—इयं वै पूषा प्रपथेऽन्तरिक्षं पशुपा	
द्यौरधिपतिः इति	पृ० २००
तथा च ब्राह्मणम्—को नामासीति प्रजापतिर्वै को नामेति Vol. II पृ० २०	
तथा च ब्राह्मणमग्न्यादिपुत्रत्वमृग्वेदादीनां दर्शयतिः—	
प्रजापतिर्वा एक आसीत्स तपोऽतप्यत ततस्तपस्तेपानेन त्रयो देवा असृजन्त अग्निर्वायुरादित्यस्ते तपोऽतप्यन्त तेभ्यस्तपस्ते- पानेभ्यस्तयो वेदा असृजन्ताग्नेऽर्घग्वेदो वायोर्यजुर्वेद आदित्यात् सामवेद इति	पृ० २४
ब्राह्मणमपि—देवा वै ब्रह्मन्समवदन्त ततस्तद्वापर्ण उपाश्वरोत् सुश्रवा वै नाम एष इति	पृ० ३२
ते पाञ्चहोत्रा वरुणबृहस्पतयो न्यषीदन्तिन्द्रं जनयाम इति हस्य ब्राह्मणम्	पृ० ४९
ते सास्त्रहोत्रा अर्यमगृहपतयो न्यषीदन्तसंतरामि इति हस्य ब्राह्मणम्	पृ० ५०
तथा च ब्राह्मणम्—यासौ धुरं गायत इति	पृ० १९३

Śruti quotations in Deva-pāla :—

तथा च श्रुतिः—स एष वै सविता य एष तपति	Vol. I पृ० २७
तथा च श्रुतिः—ततः प्रजनं देवा उपजीवन्ति	पृ० ४०
तथा च श्रुतिः—ये वै तमादित्यं पुरुषं वेदयन्ते स इन्द्रः स प्रजापतिः स ब्रह्मा इति	पृ० ५४
तथा च श्रुतिः—इन्द्रो वै प्रजापतौ ब्रह्मचर्यमुवास स वा अनुत्सुष्टो वीर्यं हित्वोपावर्तत इति । आचार्यो ब्रह्मचारिणः प्रजापतिः इति च	पृ० ७९

तथा च श्रुतिः—तसाच्छोभनं वासो भर्तव्यम् इति	पृ० ८३
तथा च श्रुतिः—ऋत्विजो यजमानाश्च सुरभिमतीमृचमन्वाहुर्वाचमेव पुनते	पृ० १३७
यज्ञो वै विष्णुरिति श्रुतिः	पृ० १५१
तसाह्राश्चणः उमे वाचौ वदति दैर्वीं च मानुषीं च इति श्रुतेः पृ० २३३	
तथा च श्रुतिः—तसाह्राश्चणो द्विनामा इति	पृ० ३३२
तथा च श्रुतिः—अय्नेयद्रेतः सिच्यते तद्विरण्यमभवत् सोमो वा ओषधीनां राजा इति श्रुतेः पृ० ३५३, ३५७	पृ० ३३८
यदि राजन्यं वैश्यं वा याजयेक्यग्रोधततीराहृत्य ताः संपिण्य दध्न्युत्- सूज्य तदस्मै भक्तं प्रयच्छेन्न सोमम् इति श्रुतेः Vol II. पृ० ७	
तथा च श्रुतिः—	
हिरण्यगर्भः ¹ पुरुषो महांस्त्वं प्राणो जगत्सूत्रमनादिरिन्द्रः ।	
बोधः शुचिर्धर्मतरान्तरात्मा तथा विधाता जगतोऽस्य देव ॥ पृ० २३	
यज्ञो वै प्रजापतिरिति, विष्णुर्यज्ञ इत्यादिरपि श्रुतिः पृ० ४४	
प्रस्तरे ज्ञुहूं साधयति सर्वाश्च स्तुचः इति श्रुतेः पृ० ४५	
तथा च श्रुतिः—ते चातुर्होत्राः सोमं गृहपतये न्यषीदन्निन्द्रं जनयाम इति	पृ० ४८
तथा च श्रुतिः—अग्निवै देवानां होता इति	पृ० ४९
तस्य स्त्र्याचन्द्रमस्तवेव चक्षुषी इति श्रुतेः पृ० ५९	
तथा च श्रुतिः—प्राणो वै मित्रोऽपानो वस्तु इति	पृ० ९३
सोमो वा ओषधीनां राजा इति श्रुतेः पृ० १२१	
तथा च श्रुतिः—तस्य यावन्मुखमासीत्तावतीं मृदमुदहरत् सोऽयमभवत् इति	पृ० १४१
याज्या अपि वषट्करोतीति श्रुतेः पृ० १८०	

1 Calland on KGS. 41. 16 हरणगर्भः may, accordingly, be corrected. 2 Calland
घर्मतदन्तरात्मा

गृहमेधो वै पाकयज्ञो न प्रयाजानुयाजा इज्यन्ते

नानुयाजसामिधेनीरन्वाह इति श्रुतिः पृ० १८२

तावेव वर्षतः इति श्रुतिः । अश्वीषोमाविदं सर्वं यदन्वं

चान्नादश्च सोमोऽन्नमधिरन्नादः इति पृ० १८६

होता अग्निर्वै देवानाम् इति श्रुतेः पृ० १९३

वत्सः प्रथमजो दक्षिणा इति श्रुतिः पृ० २६३

पश्चवो वै रेवती इति श्रुतेः पृ० २९२

ते पुनः श्रुत्या प्रतिपादिताः—

एते देवा अदुहुर्दीर्तेन पात्रेणामृतं राजतेन पितरोऽदुहुः स्वधां दारुपा-
त्रेण आहूय तं मनुष्या अदुहुरन्नमयस्येनामुरा अदुहुर्यवान् अलाबुपात्रेण
सर्पा अदुहुर्विषमिति पृ० ३२२

तथा च श्रुतिः—वसवः पितरो रुद्राः पितामहा आदित्याः प्रपिता-
महाः इति पृ० ३४१

श्रुतिरपि बीजप्राधान्यमाह—

अप्रमत्ता रक्षत तन्तुमेनं मा वा परे क्षेत्रे बीजमवाप्स्युः ।

जनयितुः पुत्रो भवति संप्रदाये मोधं लभते क्षेत्रे तन्तुमेतम् ॥

अरिके दूर्वालतावनस्पतिप्रभृतौ शीतप्रदेशे समाश्लेषयते
केशान्मित्रमिति पृ० ३४७

श्रुत्या प्रतिपादितं श्रुतिमूलमेतत्कर्म पृ० ३६३

Other quotations in Deva-Pala :—

तत एव परमेष्ठी प्राजापत्यो यज्ञमपश्यद्वार्शपौर्णमासौ

Vol. I. पृ० १५

तथा च श्रूयते :—

रुद्रं वै देवा यज्ञान्निरभजन् । स देवानायतमा आयामवत्या सेनया-
भिपर्यावर्तत । एते देवा भीता एतच्छतरुद्रियमपश्यस्तेनैनमशमयन्यच्छ-

तरुद्रियं जुहोति तैनैतं रुद्रं विततधन्वानं संहतेषु मन्युमन्तं महाबाहुं
शमयति पृ० ११५

वाग्वा अनुष्टुप् वाक् सरस्ती पृ० २५७

तथा च पठन्ति—अमेध्यमेतच्छिरो यदशिखम् पृ० ३५६

श्रूयते हि—इमे वै लोका भुवनं तेषामेषोऽधिपतियर्थे रुद्र इति

Vol. II. पृ० ५६

यज्ञो वै प्रजापतिः इति पृ० २०४

श्रूयते हि—असावादित्योऽवाग्रशिमः पर्यावृत्ततेऽथ वर्षति इति
पृ० २१९

रोहितस्पाः पश्चो भूयिष्ठाः इति श्रुतत्वात् पृ० २९७

तद्यागेन हि पितृत्रसिः श्रूयते :—

तत्सोमं पितृमन्तं यजन्ति सोमपास्तत् पितृन्यजन्ति द्वे वा अग्नेस्तन्वा
हव्यवाहन्या देवेभ्यो हव्यं वहति कव्यवाहन्या पितृभ्य इति पृ० ३४८

यद्यपि च—दूष्यते वा ऋचोऽक्षरं यदेतदूहितं तसादृशु नोहेत् ब्राह्मण-
वदूहेद् विकृती यथार्थं यजूंषि इति पृ० ३७४

उक्तं हि—वसवः पितरो भूम्यधिपतयो रुद्राः पितामहा अन्तरिक्षा-
धिपतय आदित्याः प्रपितामहास्वर्तीयलोकाधिपतयः इति पृ० ३८६

तथा च श्रूयते—यं द्विष्यात्तस्य संचरे पश्चनां न्यसेत् इति पृ० ४२४

अथैषां गौरतेनाभिचरन्यजेत इति पृ० ४२४

Quotations in Aditya-darsana on KGS :—

पूर्यति वा एतदृचोऽक्षरं यदेनमूहति तसादृचं नोहेत् १९.६

स चायमागमः श्रोत्रियायागताय महोक्तं वा महाजं वा पचेदिति

२४.२०

भस्त्रवारणी संस्पृश्य मन्युरिति वचनात् । भस्त्राशेऽग्निनाशो भवतीति
श्रुतेश्च । २५.८

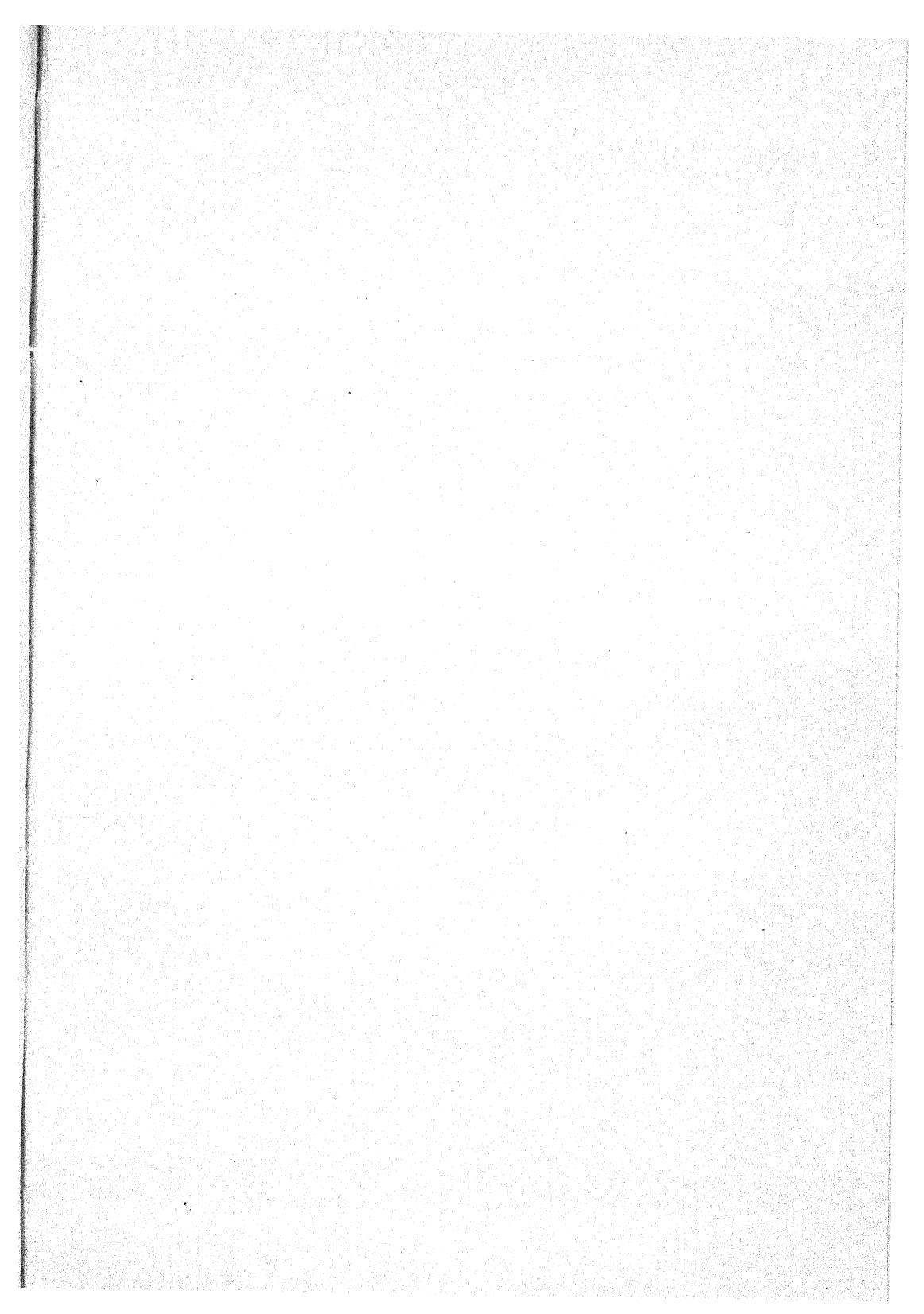
यतो मेखलामधिकृत्य श्रुतिः—त्रिवृद्धवति त्रिवृता वै स्तोमेनेति...
तथा न वाभिमभिचरणीयां कुर्यात् त्रिवृद्धवज्र इति ४१.१२
यमेवं विद्वानुपनयते सोऽवश्यं वेदाभ्यायी भवतीति श्रुतेः ४१.२४

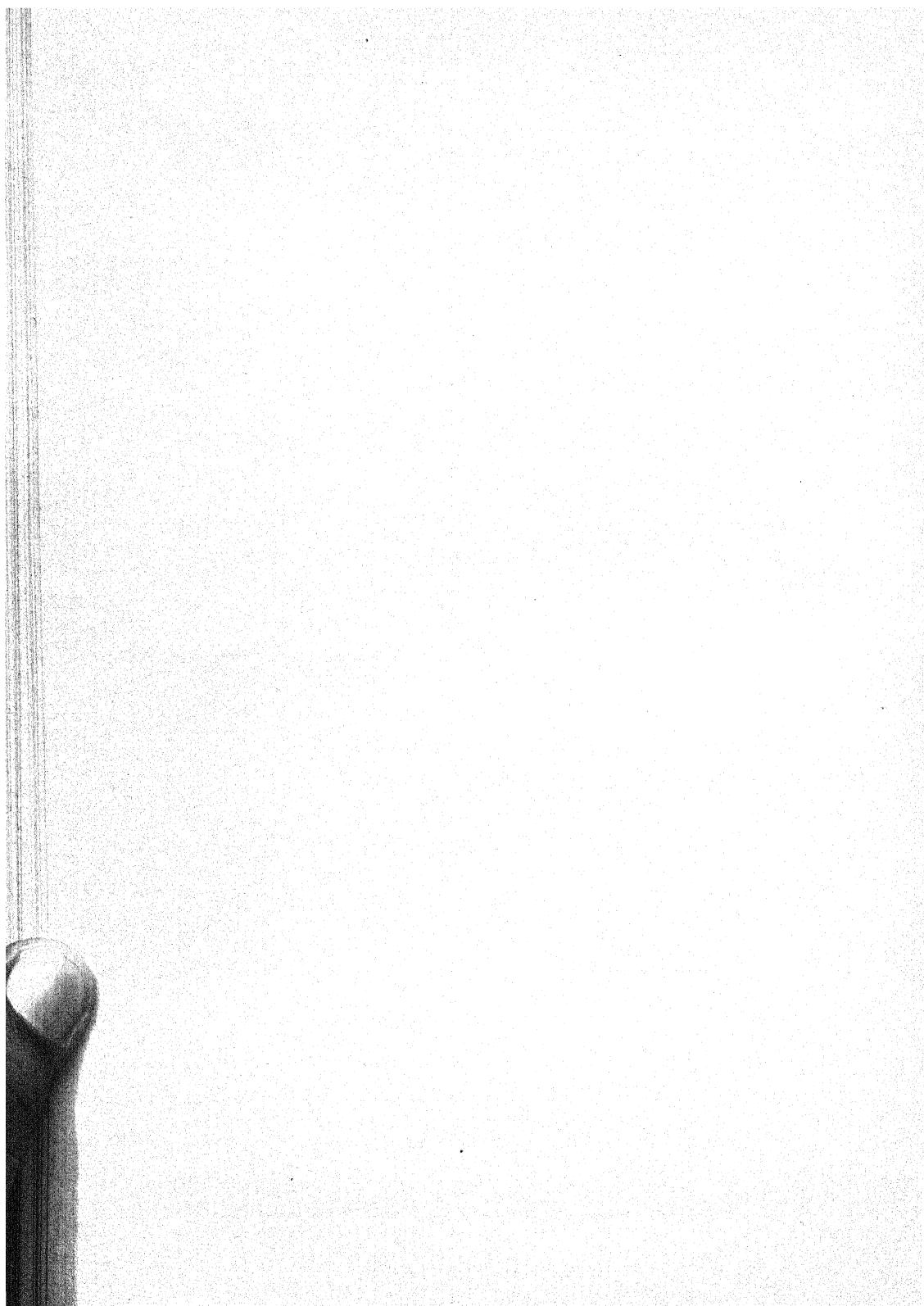
Brahmana bala on KGS :—

वरे गां तु विजानीयाच्चतुर्वर्षमिति श्रुतिः २५.४०
तस्माद् ब्राह्मणो द्विनामार्धुक इति श्रुतिः ३६.४

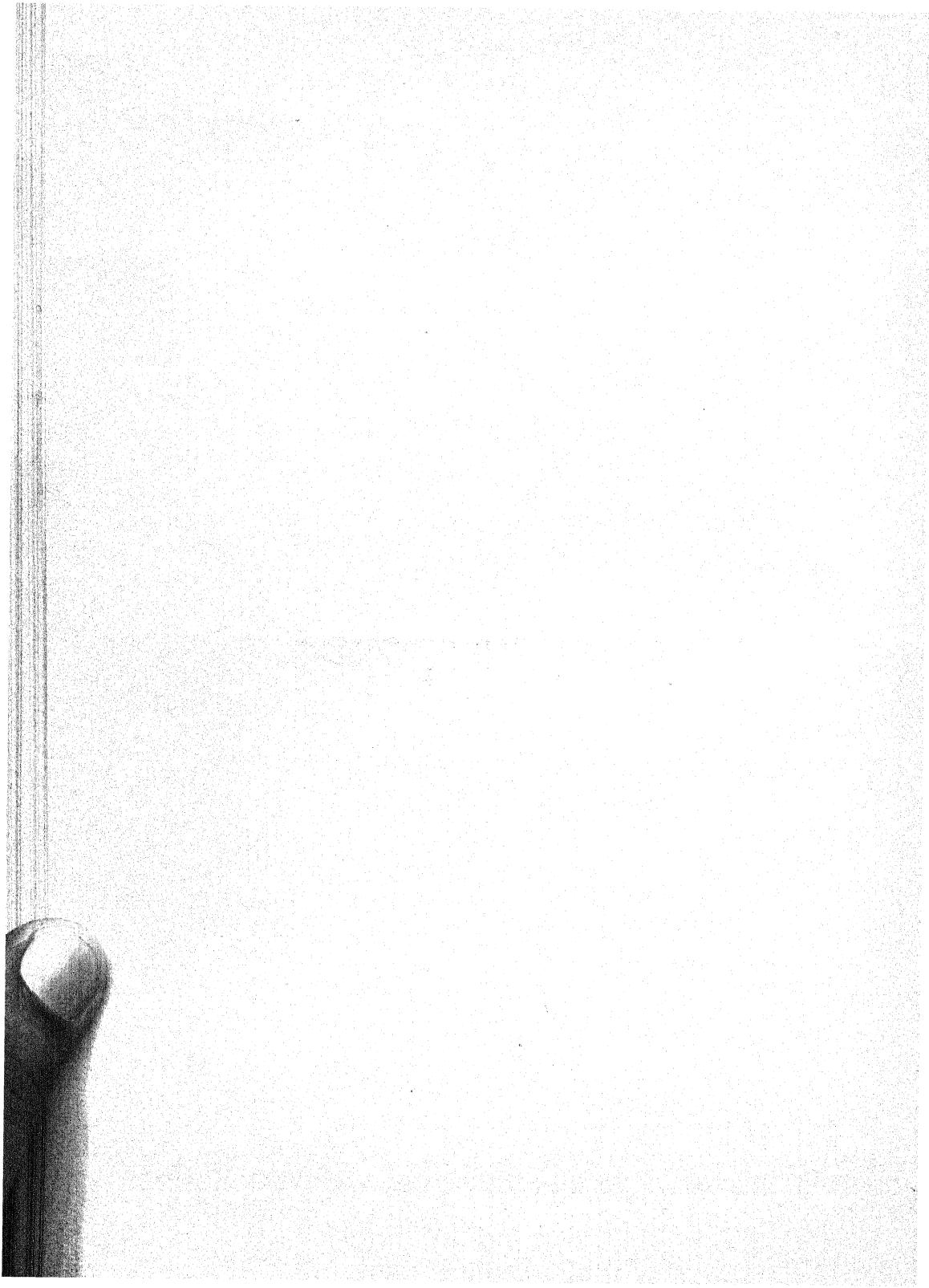
Devapala on KGS :—

नावभिघृतं हविरस्तीति श्रुतेः^१ ५४.१

काठकश्रौतसूत्रसङ्कलनम्

॥ काठकश्रौतसूत्रसङ्कलनम् ॥

[काठकश्रौतसूत्रे चतुर्थः पटलः*]

श्रीगणेशाय नमः । दिवः श्येनीभिरन्वहं । स्वर्गकामो यजेत । दिवः श्येनयोऽनाम समेष्टयः । ताभिः शुक्लपक्षप्रतिपद्यारभ्य सप्ताहम् यजेत । अन्वहमेकैक्या त्रिहविष्क्या । अग्रये^१ कामायाष्टाकपालं आशायै चरुम् । अनु-मत्यै चर्हमिति प्रथमा । सर्वासाध्योत्तमे तुल्ये हविषी । मध्ये विशेषः । कामायै ब्रह्मणे^२ यज्ञायै^३ अदूभ्यः^४ अग्रये बलिमते^५ अनुवित्त्यै^६ एता द्वितीयादिविष्टु यथाक्रमं द्वितीयाः प्रदिष्टाः । प्रतीष्टयुपहोमा आम्राताः सोऽत्र जुहोती-ति । तस्य कर्म । शुक्लपक्षे प्रथमायामावास्येनेष्ट्वा दिवः श्येनीभिर्यद्ये

* On the top is given शुक्लपक्षस्य पूर्वक-
कृत्यानुवादोऽयं यं कामयेत पापीयान्तस्या-
दिति तस्मपरपक्षे याजयेत् पापीयानेव भवति ।
यं कामयेत वसीयान्तस्यादिति तं पूर्वपक्षे
याजयेत् । वसीयानेव भवति इत्यादि श्रुत्या
सर्वशुक्लपक्षस्य काम्यकर्मकालत्वेनोपविष्टवा-
च्छुक्लपक्षः सर्वोऽपि काम्येष्टीनां कालः ।

1 For this term cf. Sayana on TB. 3.
12. 3. 2-8. “या इष्टयः पूर्वमिहिताः ता-
एताः सप्तसंख्याकाः स्वर्गलोकस्य द्वार इव
प्राप्तिसाधनभूताः । तासां च दिवः श्येन य
द्वयेतच्चामग्रन्थाः । लोके श्येन उत्प्लुत्या-
काशे स्वेच्छया सद्वरति एवमेता अपि यज-
मानस्य द्युलोके स्वेच्छया सद्वारं प्राप्नुवन्ति ।
तस्माद् द्युसंपादात् श्येनाख्यपक्षिसद्वशत्वाच्च

दिवःश्येनयः संपत्ताः ।”

2 For variations cf. TB. 3. 12. 2. 2-8

3 Cf. स एतमग्रये कामाय सुरोडाशमध्यकपालं
निरवपत् etc. TB. 3. 12. 2. 4

4 Cf. अग्रये कामाय स्वाहा ब्रह्मणे स्वाहा
etc. TB. 3. 12. 2. 5.

5 Cf. अग्रये कामाय स्वाहा यज्ञाय स्वाहा
etc. TB. 3. 12. 2. 6

6 Cf. अग्रये स्वाहा अदूभ्यः स्वाहा etc. TB.
3. 12. 2. 7

7 Cf. अग्रये कामाय स्वाहाग्रये बलिमते स्वाहा
TB. 3. 12. 2. 8

8 Cf. अग्रये कामाय स्वाहानुवित्त्यै स्वाहा
TB. 3. 12. 2. 9.

स्वर्गं लोकमवामवानीति संकल्पः । दैवः श्येन ९ हविः । सर्वं पौर्णमासवत् । अग्नये काय॑ जुष्टं निर्वपामि॑ । आशायै जुष्टमनुमत्यै जुष्टम् । अग्ने॑ काम हव्यं रक्षस्वाशे हव्यं रक्षस्वानुमते हव्य ९ रक्षस्वा॑ निर्वापवत् । प्रोक्षणम् । प्रोक्षामीति विशेषः । उत्करे व्रिनिनीय यथाभागं द्यावर्तध्वम् । इदमग्नेः कामस्येति पेषणार्थान् इदमाशाया अनुमत्या इति चर्वर्थान् । अग्नये कामाय जुष्टमविवपामि । कपालान्युपधाय चरुद्वयम् । अग्नये कामाय जुष्टं संवपामि । पुरोडाशमधिश्रित्य चरुद्वयं घर्मोऽसीति । आज्यलेपादि पुरोडाशेन प्रचर्य । आशाया अनुबूर्द्धिः । आशां यज । आशाया अहमन्नादः एवमनुमतेः । तुभ्यं ता अश्याम तमिति कामस्य । आशानां॑ त्वा विश्वा आशां॑ इत्याशायाः । अनु नो व्यानुमतिरैन्विदनुमते॑ त्वमित्यनुमतेः । नारिष्ठान् हुत्वा । अग्नये कामाय स्वाहा । आशायै स्वाहा । अनुमत्यै स्वाहा । प्रजापतये स्वाहा । स्वर्गाय लोकाय स्वाहा । अग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति हुत्वा स्विष्टकृतं यजति । हव्यवाहं स्विष्टमिति स्विष्टकृतः । अत्रेष्टौ दक्षिणाकाले पष्टौहीवरां॑ कंसपात्रं रूपान्तरणं कांचीनूपुरादि॑ एतान्यन्तर्वेदि स्थापयित्वा नपुंसकवहुवचनेनोहः । ब्रह्माणि ब्रह्माणि स्थ ब्रह्मणे वो मामाहि॑९ सिष्टाहुतानि मह्य ९ शिवानि भवत । सहस्रधाराण्युत्सान्यक्षीयमाणानि । तानि दध्मः पृथिवीमन्तरिक्षं दिवं च तैः पष्टौहीकंसनूपुरादिभिरतितराणि मृत्युम्॑ ॥१॥

1 So Ms. May be कामाय, निर्वपामि

189. 10; KS. 13. 16; 22. 15; TB.

2 For अग्ने॑ हव्यं रक्षस्व cf. KS. 1. 4: 31. 3; VS. 1. 11; TS. 1. 1. 4, 2: 8. 1; TB. 3. 2. 4. 7.

3. 1. 3. 3; TA. 4. 11. 2; AŚS. 4. 12. 2; ŚŚS. 9. 27. 2. ApŚS. 15. 13. 6; MS. 4. 4. 12.

3 So Ms. May be रक्षस्व

7 For पष्टौही cf. Sāyaṇa on TB. 3. 12.

4 Cf. TB. 3. 7. 8. 3, 12. 1. 1; ApŚS. 9. 18. 8. Cf. also TB. 2. 5. 3. 3.

2. 10, “चतुःसंवत्सरवयस्का गौः पष्टौही तासां मध्ये या श्रेष्ठा ताम्”

5 अनु—नमति cf. VS. 34. 9; TS. 3. 3. 11. 3; TB. 3. 1. 3. 3; TA. 4. 11. 2; ApŚS. 15. 13. 5.

8 Cf. TB. 3. 12. 2. 10. पष्टौहीवरां द्यात्। कंसश्च । स्त्रियै चाभारं समृद्धयै ॥

6 अन्विदनुमते॑ त्वम् cf. A.V. 7. 20. 2; VS. 34. 8; TS. 3. 3. 11. 3; MS. 3. 16. 4:

9 MS. सिंसिष्टा

10 मन्त्र not traced.

ब्राह्मणा इमानि वः पष्टौहीकंसनूपुरादीनि । ब्राह्मणतर्पणान्तम् । सप्तेष्यो
नानाहवनीयाः कालभेदात् । केचिदेकाहवनीया इति एकं कर्मेष्ट्ययनमिति ।
नानाहवनीयपक्षे अन्वर्हं संकल्पादि अन्यपक्षे आदावेव संकल्पः । नानाहव-
नीयपक्षे इष्ट्या यद्ये इति प्रथमवर्जनाम् । दैवः श्यैनः हविः । एकाहवनीय-
पक्षेऽपि तथैव । श्वोभूते संकल्पादि पूर्ववत् । तत्र विशेषः । प्रथमतृतीयौ पूर्व-
वत् । द्वितीयं कामाय चर्तु निर्वापादि द्वितीयवर्जं पूर्ववद्याज्यानुवाक्याश्च ।
कामो भूतस्य कामस्तदग्र इति कामस्य । नारिष्टान् हुत्वानुपहोमाः^१ पूर्ववत् ।
कामाय स्वाहेति द्वितीय इति विशेषः । स्विष्टकृदादि पूर्ववत् । ब्राह्मण-
तर्पणान्तम् । श्वोभूते सर्वं पूर्ववत् । द्वितीयस्तु ब्रह्मणे चरुमिति विशेषः ।
ब्रह्म जज्ञानं^२ पिता विराजामिति द्वितीयस्य याज्यानुवाक्ये । उपहोमे ब्रह्मणे
स्वाहेति द्वितीयाहुतिः । पूर्ववद्यिणा । श्वोभूते संकल्पादि पूर्ववत् । द्वितीयं
यज्ञाय चरुम् । एतावान् विशेषः । यज्ञोऽरायोऽयं यज्ञः^३ इति यज्ञस्य । यज्ञाय
स्वाहेति द्वितीयाहुतिः । श्वोभूते पूर्ववत् सर्वम् । द्वितीयमद्भ्यश्चरुम् । आपो भद्राऽ
आदित्यश्यामिं इत्यद्भ्यः । अद्भ्यः स्वाहेति द्वितीयः । श्वोभूते पूर्ववत्
संकल्पादि । द्वितीयमग्ने बलिमते चरुम् । तुभ्यं भरन्ति यो^४ देहाः^५ इत्यग्नेर्बलि-
मतः । अग्ने बलिमते स्वाहेति द्वितीयः । श्वोभूते सप्तम्यां पूर्ववत् । अनु-
वित्त्यै चरुमिति विशेषः^६ । पूर्वं देवा अपरेण प्राणापानावित्यनुवित्त्याः^७ ।
अनुवित्त्यै स्वाहेति द्वितीयः । पूर्ववद्यिणा । ब्राह्मणतर्पणान्तम् । आप ऐन्द्रा-

1 So Ms. May be हुत्वापहोमाः

2. 8. 9. 3; 3. 2. 1. 1. ApSS. 14.

2 Cf. A.V. 4. 1. 1. VS. 13. 3, KS. 16.

18. 1

15, 29. 5. 38. 14, TS. 4. 2. 8. 2, MS.

7 Cf. आदित् पश्याम्युत वा श्यणोमि A.V. 3.

2. 7. 15: 96. 11, TB. 2. 8. 8. 8, with

13. 6; TS. 5. 6. 1. 4; MS. 2. 13. 1:

Sayapa on it.

152. 15; KS. 35. 3; TB. 2. 8. 9. 3.

3 Cf. TB. 3. 12. 1. 1.

8 Cf. तुभ्यं भरन्ति त्तितयो यविष्ट RV. 5. 1

4 यज्ञो रायो यज्ञ ईशो वसूनाम् TB. 2. 5. 5.

10; MS. 4. 11. 4: 172. 5; KS. 7.

1; 3. 12. 1. 1.

16; TB. 2. 4. 7. 9.

5 अयं यज्ञो वर्धतां गोभिरस्ते: KS. 35. 3;

9 Cf. यो देहोनमयद् वधष्टौ: RV. 7. 6. 5;

TB. 2. 5. 5. 1; ApSS 9. 17. 1. Cp.

TB. 2. 4. 7. 9; यो देहः TB. 3. 12.

also KS. 35. 4; TB. 3. 12. 1. 1

1. 1.

6 Cf. A.V. 3. 13. 5; TS. 5. 6. 1. 3; TB.

10 Cp Sayapa on TB. 3. 12. 2. 1.

ग्रविकाराः । शिष्टाः सर्वा आग्रेयविकाराः । दिवः श्येनयः समाप्ताः । तत्र
श्लोकौ—

इष्टवामावास्यया तस्मिन् प्रथमायामुपक्रमः ।

दिवः श्येनीभिर्यद्ये च दैवः श्येनं हविस्तथा ॥

आप ऐन्द्रामधर्माणः शिष्टा आग्रेयधर्मकाः ।

पष्ठौह्नादि यथाश्राद्धं खियाभरणमेव च ॥

अपाद्याभिश्च^१ । अपाद्यानां सर्वं पूर्ववत् । अपाद्या इति समुदायनाम् ।
पूर्ववदारम्भकालः । पञ्चेष्टयः । अग्न्यनुमती पूर्ववदनुष्ठयेते पञ्चस्वाद्योत्तमे ।
तपः श्रद्धा सत्यं मनश्चरणमित्येताः पञ्चस्विष्टिषु देवताः । अपाद्याभिर्यद्ये ।
स्वर्गं लोकमवाप्नवानीति सङ्कल्पः । आपाद्यं हविः । आग्रेयमष्टाकपालम् ।
तपसे^२ चरुम् । अनुमत्यै चरुम् । नारिष्ठान् हुत्वा । अग्रेये स्वाहा । तपसे स्वाहा
अनुमत्यै स्वाहेत्यादि । अग्निर्मूर्धा भुव^३ इत्याग्रेयस्य । तपसा देवा इति द्वे
तपसः । अनुमत्यादि पूर्ववत् । सर्वासां पूर्ववदक्षिणा । श्वोभूते पूर्ववत्सर्वम् ।
श्रद्धायै चरुमिति विशेषः । श्रद्धायै स्वाहेति द्वितीयः । श्रद्धया देवो देव-
त्वमश्नुत इति द्वे श्रद्धायाः । तत्रै पञ्चपदा याज्याः^४ ॥ ६ ॥ शेषं सर्वं पूर्ववत् ।
श्वोभूते सर्वं पूर्ववत् । सत्याय चरुमिति मध्यमः । सत्याय स्वाहेति द्वितीयः ।
आगात्सत्यमिति द्वे सत्यस्य । श्वोभूते पूर्ववत् । मनसे चरुमिति मध्यमः ।
मनसे स्वाहेति द्वितीयः । ब्रह्माहुतीरिति द्वे मनसः । श्वोभूते पञ्चम्यां पूर्व-
वत्सर्वम् । चरणाय चरुमिति मध्यमः । चरणाय स्वाहेति द्वितीयाहुतिः ।
उपहवेऽस्येति द्वे चरणस्य । शेषं पूर्ववत् । ब्राह्मणतर्पणान्ताः पञ्चेष्टयः । तत्र
श्लोकः—

1 Cp. TB. 3. 12. 3. 1, with Sāyana
on it.

2 Cp. 1.

3 Cp. R.V. 8. 44. 16; SV. 1. 27; VS. 3.
12; TS. 1. 5. 5. 1; MS. 1. 5. 1; 65.
8; KS. 6. 9; 7. 4; 9. 2; TB. 3. 5. 7,

1; 12. 3. 4.

4 Below on the margin. For याज्यानु-
वाक्याः cf. कंक on KŚS. 1. 184.

5 Marked with green unguent.
आगात् सत्यं हविरिदं Cf. TB. 3. 12.
3. 2.

अपाद्याभिस्तथा यद्ये आपाद्यं च हविस्तथा ।
सर्वा आग्नेयविध्यन्तास्तपसादे द्वयं^१ द्वयम् ॥

॥ अपाद्याः समाप्ताः ॥

॥ चतुर्थः पटलः ॥

1 So MS. May be °दैद्यं or °दौ

2 Cp. Catalogue of Sanskrit manuscripts, Govt. Collection, Vol. II, Vedic manuscripts. 4 leaves, 8. lines a page. Substance country made paper. $7 \times 3\frac{1}{2}$ inches. Folia 4, lines 9 on a page. Extent in slokas 60. Character Nāgara of the early

nineteenth century. Appearance discoloured. Complete. This paṭala of the Kāthaka Śrautaśūtra, which was generally supposed to be lost, contains directions for two different sacrifices, one the दिवः श्येनीयाग and the other अपाद्यायाग.

काठकश्रौतसूत्रसङ्कलनम्*

काठके—ग्रन्थि कुत्वा पुरस्तात् प्रत्यश्चमपकर्षतीति । पृ० ५३

काठके—अष्टादशदारुं शुष्कं समानवृक्षस्य सञ्चायति विंशतिमिष्टौ पशुबन्धे चेति । पृ० ५३

लौगाक्षिः—वेदं करोति दर्भमुष्टि प्रसव्यमावेष्टयोपभुज्याग्राणां शुच्वं कुत्वा त्रिः परिहत्य गुणेषु शुल्वान्तमवकृष्णायस्य शुल्वात् प्रादेशे छित्त्वा-ग्राणीध्मे निधायोत्करे मूलानि ततो वेदिकरणमिति । पृ० ५५

अत एव मैत्रकठापस्तम्बस्त्रेषु वैकङ्कृती ध्रुवेति पठ्यते । पृ० ५६

लोकाच्छेषस्य प्रतिपत्तिरिति कठसूत्रात् । पृ० ५६

मण्डनः—रौहीतकान् न्यग्रोधोत्थान् पालाशान् वा कठश्रुतेः ।

कुर्वति चमसांस्तेषामभावेऽन्यद्रुमोऽद्वान् ॥

आश्वत्थं वारणं नो चेदिडापात्रमिहान्यजम् ।

अग्निहोत्रहवण्यत्र ग्राहा वैकङ्कृती शुभा ।

पालाशी तु कठश्रुत्या द्वयाभावेऽन्यवृक्षजा ॥ इति । पृ० ६१

काठके—अरतिमात्री सुगग्निहोत्रहवणी पालाशी सामान्यतया निर्व-पणमितरासां वाहुमात्राः सुग्दण्डाः प्रहस्तमात्राणि प्रसवणान्यर्थपरि-माणानि पात्राणि पालाशी ज्ञहुराश्वत्थयुपभृद् वैकङ्कृती ध्रुवा शमीभूर्जमययो वा त्वक्कोविला हंसमुखयो भवन्तीति श्रुतिनैयग्रोधाश्वमसा रौहीतका वा

* Quotations are taken from the com-
mentaries of Karka and Yājñika-

deva on Kātyāyana Śrautasūtra,
edited by A. Weber, Berlin. 1859.

सर्वाणि वा पर्णमयानि स्फयसुवशम्यं खादिरं प्राशित्रहरणं च यद्वा यज्ञियानां पात्रीडाचमसं लोकाच्छेषस्य प्रतिपत्तिरिति । पृ० ६१

तदुकं मण्डनमित्रैः — छिन्नं लूनं च पिष्टं च सान्नाययं मृन्मयं तथा ।

लोकसिद्धं गृहीतं चेन्मन्त्रा जाप्याः कठाशयात् ॥

पृ० १६५

काठके — पूर्णे पौर्णमासीमुपवसेददर्शनेऽमावास्यामिति । पृ० १६६

काठके — तस्माच्चृणमादायोभयतः प्रतिछिद्य दक्षिणा प्रत्यकृणं निरस्यतीति । पृ० १७७

साङ्गारेण भस्नेति काठके । पृ० २०५

काठके — वेदं करोति दर्भमुष्टिं प्रसव्यमावेष्ट्योपभुज्याग्राणां शुल्वं कृत्वा त्रिः परिहत्य गुणेषु शुल्वान्तमवकृष्यायम्य शुल्वात्प्रादेशो छित्वाग्राणीध्मे निधायोत्करे मूलानीति । पृ० २०६

काठके च — पुरस्तात्प्रस्तरादनन्तर्गर्भौ विधृती आदाय वेदामुदश्वौ निधायेति । पृ० २२८

काठके च — लेपाद् द्विरुपस्तारः सकृत्पुरोडाशावदानं लेपाद् द्विरभिधारणमिति । पृ० २६२

काठके — पितापुत्रौ चेदाहितामी स्यातां येभ्यः पिता तेभ्यः पुत्रो दद्यात् । पिता प्रेतः स्यात्पितामहो जीवेत्पित्रे पिण्डं निधाय पितामहात्पराभ्यां द्वाभ्यां दद्यादिति । पृ० २६४

कठसूत्रे — पौर्णमास्यामादधानः पूर्वामुपोष्याधायाग्न्याधेयेष्टिभिरिष्ट्वा जुह्वदग्निहोत्रमुपतिष्ठमानो वसति श्वोऽन्वारम्भणीया पौर्णमासं चेति ।

पृ० ३५०

काठके च — आधानं चेत्पौर्णमासां पूर्वा तनूदेवताभ्य उपवसेदुत्तरामन्वारम्भणीयायै पर्वणे चेति । पृ० ३५५

लौगाक्षिः — पौर्णमास्यामादधानः पूर्वामुपोष्याधायाग्न्याधेयेष्टिभिरिष्ट्वा जुह्वदग्निहोत्रमुपतिष्ठमानो वसति श्वोऽन्वारम्भणीया पौर्णमासं चेति ।

पृ० ३५५

पुत्रस नाम गृह्णाति पुत्रयोः पुत्राणां वा प्रियतमस्येति लौगाक्षिरिति काठके । पृ० ३६३

तत्र प्रकारद्वयम् — होमार्थमुद्भूतान् सम्भाव्य प्रवत्स्यदुपस्थानैनैवोपस्थानमिति कठसूत्रे । पृ० ३६७

कठसूत्रे विशेषः — प्रवसत उपस्थानं याजमानं चेत्येके नेति लौगाक्षिः ।

प्रवसन् यदा हुतं मन्येताथ भुज्ञीत । पर्वण्युपोष्य यदा संस्थितं मन्येताथ भुज्ञीतेति । तथा — अनुपस्थाय प्रवसन् प्रवत्स्यदुपस्थानेन प्रतिदिशमुपतिष्ठेतेति । तथा — यदाऽग्निहोत्रे संस्थिते वा तन्त्र आगच्छेदागतोपस्थानमेवास्य तदहः स्यान् नित्यमन्युपस्थानं न याजमानमित्येके । विसंस्थितेवा तन्त्र आगच्छेदागतोपस्थानेनोपस्थाय यदतीतं याजमानं तज्जपेन्नातीतं जपेदिति लौगाक्षिरिति । पृ० ३६६

कठसूत्रेऽप्येवमेवोऽक्षमस्ति — श्वो भूते तुल्यमा निर्वपणादिति । पृ० ४२६

तथा काठके — अप्यये वैश्वानराय द्वादशकपालमिति । पृ० ४२६

तथा काठके (मानवे) च — सद्यः पौर्णमासीं संस्थाप्य केशान् वपति शमश्रूणीति । [तथा] त्रिःश्वेतया शल्ल्या लोहायसेन चुरेण निर्वर्तयतीति ।

पृ० ४३५

काठके च — ब्रह्मचारिव्रतो भवत्यासमापनादधःशायी मांसं स्त्रियश्च वर्जयेत् । काममृतौ जायामुपेयादिति लामकायनिनां ब्राह्मणमिति ।

पृ० ४३८

अत्र कठसूत्रम् — आमयवपिष्टानां करम्भपात्राणि यावन्तो यजमानस्य पुत्रपौत्रा यजमानः पत्नी च प्रतिषिद्धे एकमधिकं शृङ्गिणं मेषमशृङ्गीं मेरीं शुक्रोर्णामिरावेष्टयेति । पृ० ४४२

एतेषां कठादीनां वारुणप्रधासिकहविर्ग्रहणकाल एवैन्द्राग्निर्वापानन्तरं करम्भपात्रादीनां निर्वपणं विहितमस्ति । पृ० ४४३

काठके च — उत्तरतश्चात्वालं बहिर्वेदि सम्प्रत्युत्तरवेदेत्तिप्रकमेऽपरिमिते वेति जानुदम्भं खात्वेति च । पृ० ४४८

काठके — परिमण्डलां वेति । पृ० ४५१

काठके च — शो भूतेऽग्नी प्रणयते यथा पशुबन्ध इति । पृ० ४५६

तथा च काठके — त्रीन्परिधीन्पैतुदारवान् प्रादेशमात्रांस्तैरुत्तरवेदिनाभिं परिदध्यादिति । पृ० ४६०

तथा च काठके — अध्वर्युरेव सम्प्रैषान्मारुतीवर्जमिति । पृ० ४६२

काठके — यावन्तो वेष्टयेति । पृ० ४६८

काठके च — प्रतिप्रस्थाता पतीमाह कति ते कान्ता इति । सत्यं वदेन्निर्दिष्टांस्तान्वरुणो गृह्णात्वाति [ब्रूयाद् इति] । पृ० ४७३

काठके च — तानि शूर्पेण । शूर्पहस्ता पत्न्यादित्यमुपतिष्ठते नमस्त आतानेत्यन्तर्वेदि गच्छति । अपरेण विहारं परिक्रम्य दक्षिणेन वेद्यन्तेन गत्वा पूर्वेण दक्षिणमयिं प्रत्यश्वौ तिष्ठन्तौ पतीयजमानौ शूर्पमन्वारभ्य जपं प्रधास्यान् इति द्वे यद् ग्राम इति हुत्वाक्रन्निति जपित्वा यथार्थं प्रव्रजति इति । पृ० ४७४

तथापस्तम्बः — एधोऽसीति समिधं आधायाहवनीयमुपतिष्ठन्त इति । एवमेव मानवकठसूत्रयोरपि । अनपेक्षमाणा आयन्ति समिधः समिन्द्र एधोऽसीत्यग्नौ समिधमादधातीति काठके । पृ० ४७९

काठके च — वारुण्या निष्काषेणावभृथं यन्त्युदश्चं प्राञ्चमुरुं हि राजेति द्वाभ्यां स्थावरमुदकं गत्वा तस्य पश्चादुपविश्यायेरनीकमित्यप्स्वाधारमाधारयति तृणे दारुणि वा शेषेण चतुरोऽपवर्हिषः प्रयाजान् यजत्याज्यभागाविष्ट्वा निष्काषस्यावदाय वरुणं यत्रत्यग्नीवरुणौ स्थिष्ठकुद्रमेणोत्तरावनुयाजाविष्ट्वा देवौ यजेति प्रथमस्य सम्प्रैष आयन्ति यथा पशुबन्ध इति । पृ० ४७९

वर्दिरुप्रहरणवर्जं वा आपस्तम्बमाकठमानवस्त्रेषु चायमेव पक्ष उक्तोऽस्ति । पृ० ४८६

सायमिति काठके । पृ० ४६१

एवमपि च मैत्रकठैत्तिरीयसूत्रेष्वप्युक्तमस्ति । पृ० ५०२

काठके — सपवित्रे निवान्याया गोर्दुर्गं सकूंशेषीक्या प्रसव्यमन्वारभ्योपमन्थतीति । पृ० ५१०

काठके च — उपमूललूनं वर्हिरिति पूर्वेण दक्षिणमधिमेकैकं पात्रं प्रयु-
नक्षयपरेण ब्रह्मयजमानाविति । पृ० ५११

काठके च — अनूच्यमानायां सामिधेन्यां त्रिरिध्ममादधातीति ।
पृ० ५१३

यावन्तो यजमानस्य पुत्रपौत्रा इति काठके । पृ० ५३०

काठके — अथ सद्योऽशिष्टोमाय दीक्षते पशुना वेति । पृ० ५४०

काठके — तदहः शुनासीर्यं चतुर्थ्यां मासि चतुर्षु वा मासेषु शुना-
सीर्येण यज्जेतेति । पृ० ५४४

कठानां पञ्चाहिकानि पद्यन्ते । तत्र फाल्गुनशुक्लैकादश्यां वैश्वदेवं पर्व ।
तस्मिन्नेवाहनि वरुणप्रधासार्थमुदृत्य करम्भयात्रकरणाद्युत्तरवेदिङ्गादना-
न्तम् । द्वादश्यां वरुणप्रधासाः । त्र्योदश्यामानीकवत्यादिगृहमेधीयान्तम् ।
चतुर्दश्यां दर्विहोमादिसाकमेधसमाप्तिः । पौर्णमास्यां शुनासीरीयमिति ।
एवं पाशुकान्यपि पञ्चाहिकानि भवन्ति । कठानां ग्रंथं प्रतिपद आरभ्य क्रियन्त
इति पद्यते । पृ० ५५४

काठके — देवस्त्वेत्युक्त्वेति । पृ० ५६८

काठके — प्रागग्रे रथमात्रीं वेदिं प्राक्परिग्रहात्कृत्वा तस्याः पूर्वार्धादू
द्वात्रिंशदङ्गुलामुत्तरवेदिं चतुःस्तकिं प्रत्यग्यूपदेशात् पदमात्रे भूयसि वा अप-
रिमिता वेदिर्यदा स्यादशपदोत्तरवेदिः सम्भवेत्तां वेदिं कुर्यादिति लौगा-
क्षिरिति । पृ० ५७३

सम्भारानुत्तरनाभै न्युप्यापि वैतदन्तं पूर्वेद्युः स्यादिति काठके ।

पृ० ५७३

तथा च काठके — त्रिरनुक्त उत्तरेण वेद्यन्तेन गत्वा पूर्वेणोत्तरवेदिं प्रत्यङ्ग-
तिष्ठन्नित्यादि । पृ० ५७४

काठके — आहरन्त्याज्यं पात्राण्यरणी प्रथमपरापतिं खर्वधिमन्थनौ च
शल्कौ कार्ष्मर्यमयौ वपाश्रपण्यौ रशने त्रिगुणां त्रिव्यामां द्विगुणां द्विव्यामां
साक्षीमध्यवदानीं खधितिं कुम्भीं दण्डं शूलं यूं प्रक्षालितं पशुं स्तां पन्न-
दमव्यङ्गं येन चार्थों विहारं परिस्तीर्य पात्राणि प्रयुनक्तीति । पृ० ५७५

अत्र काठके विशेषः — दधि च निर्वपति यथाज्यं द्वे उपभून्मन्त्रे चतुर्गृहीतान्याज्यानि द्वितीयखामुपभृति तेज इत्युपस्तीर्य ज्योतिरसीति दध्यासिच्योत्तमाभ्यामभिधार्य शेषे घृतमासिद्ध्य तस्य पश्चभिधारणं बनस्पतिं च यजतीति । पृ० ५७६

कठसूत्रे — प्रादेशमात्रं सम्प्रवेष्टचाणीयस्यां स्थवीयसीमतिषज्येति । पृ० ५८०

काठके — उप देवानिति पशुमुपाकरोति प्रत्यङ्गमुखमिति । पृ० ५८१ द्विशृङ्गैकशृङ्गाभ्यामिति काठके । पृ० ५८७

अथ कठसूत्रे विशेषः — प्रमुच्य यूपात्पशुं यन्त्युल्पुकहस्तोऽग्रत आग्रीध उत्तरस्मिन्वेद्यन्ते पशुमवस्थितं द्विशृङ्गैकशृङ्गाभ्यां वपाश्रपणीभ्यां मुखमभिनिधायाश्राव्याहोपप्रेष्य होतर्हव्या देवेभ्य इति सञ्चरेण निष्क्रम्य रेवति प्रेत्यनुमन्त्रयत इति । पृ० ५८८

काठके च — चरमेऽङ्गरे वपां निगृह्णान्तरा यूपाश्री हृत्वाभिधार्य श्रपयतीति । पृ० ५९३

काठके च — प्रस्तुतासु स्तोकेभ्योऽनुब्रूहीति श्येनीं सुशृतां वेदां दर्भेषु दग्ग्रेषु निधायेति । पृ० ५९३

आपस्तम्बेन तु आहवनीयस्य दक्षिणत एव नीत्वा दक्षिणस्यां वेदिश्रोण्यां वर्हिषि मुक्तशाखायां वपाया आसादनमुक्तम् । कठसूत्रे चोदगग्रेषु दर्भेषु । पृ० ५९४

काठके च — स्खाहाकृतीरिष्टा प्रत्याक्रम्याभिधारयति ध्रुवां पृष्ठदाज्यं वपां नोपभृतं तमाज्यभागाविष्टेति । पृ० ५९४

काठके च — असिना वपां सकृदवदाय द्विरभिधायेति । पृ० ५९५

काठके च — स्थान्यामवदानानि श्रपयति शूले हृदयमसम्भन्ने वृक्कावनिवेदिते गुदवनिष्ठु गर्ते स्खात्वा तस्मिन्नूवध्यं कुर्यात्पशुपुरोडाशाय पात्रशेषं प्रयुनक्तिं । यदेवत्यः पशुस्तदेवत्यं व्रीहिमयमेकादशकपालं वा । प्रणयनादि तुल्यमाप्त्येभ्यो व्युहा वर्हिराप्त्येभ्यो निनयति । श्रुते पशौ पशुपुरोडाशेन प्रचरति यदि बहवः पशवः पशुपुरोडाशा वा स्युर्जुहृपभूतोरुपस्तीर्य जुह्वामवदाया-

भिधार्योपभूत्यवदायानभिधार्योत्तमसाभिधारणमनु सौविष्टकृतमभिधारये-
द्यत्र क च सहोपभृत्तदेवमेव कुर्यात् । इन्द्राग्निभ्यां पुरोडाशसानुबूहीत्याश्रा-
व्याहेन्द्राग्निभ्यां पुरोडाशस्य प्रेष्येति । इष्टे स्थिष्टकृता प्रचरत्यग्ने पुरोडा-
शस्येति सम्पैषः पुरोडाशयोः पुरोडाशानामिति चेदामुपहूय पृष्ठदाज्यस्य
सुवेण वेदोपयामेनादायाह शृतं हविः शमितारिति शृतमिति शमिता
प्रत्याहैवं मध्य एवं गत्वेति । पृ० ६०५

काठके च — प्रवृद्ध शूलाद्वृद्यमभिधारयति पशुं चेति । पृ० ६०८

काठके — अग्रे हृदयस्यावद्यन्नाह मनोताया इति । पृ० ६१०

कठसूत्रे — सौविष्टकृतानामेव सर्वेषां द्विरिति । पृ० ६१०

प्राशित्रं तु कात्यायनापस्तम्बमानवकठसूत्रेषु शतपथे च पठितं नास्ति ।

पृ० ६११

काठके च — सकृच्चतुर्वार्वदाय वनस्पतिना चरतीति । पृ० ६१२

काठके — आहरत्यागीध्रः पशुश्रपणादज्ञारान्पूर्वेणाध्वर्युं कृत्वोत्तरस्यां
वेदिश्रोण्यां व्युद्ध वर्हिनिवपति तत्रोपयज इति । पृ० ६१५

काठके — तत्रोपयजः पृष्ठदाज्येनैकादशानुयाजान्प्रत्याहुति गुदकाण्ड-
सासम्भिन्दन्नव्याप्तयावदाय समुद्रं गच्छ स्वाहेति प्रतिमन्त्रमिति । पृ० ६१५

काठके च — संस्थितयज्ञहुत्वा जुह्वा स्वरुं जुहोत्यनुपस्तीर्णमनभिधारितं
द्यां ते धूम इति । पृ० ६१६

काठके च — अथाग्निष्टेमस्य पुण्याहे दीक्षा पर्वणि सुत्यामावास्ये वा
संस्थितो दीक्षा पुण्याहे सुत्येति । पृ० ६२२

काठके च — पत्री यजमानश्वाशीत इति । पृ० ६२५

काठके च — तीर्थेनावसुप्य शं नय इति स्त्रात्मोदिदाभ्य इत्युत्क्रम्येति ।
पृ० ६३६

काठके — उच्चैः प्रवर्गयेण चरतीति । पृ० ६३९

काठके — अपरेणाग्निं कृषणाजिने आस्तीर्यान्तर्मासे वहिलोन्नी यद्येकं
स्याद्विष्णिणं पूर्वपादं प्रतिषीव्येदिति । पृ० ६४४

कठसूत्रे — विष्णोः शर्मेति द्यौमान्तेन शिरः प्रच्छादयति जालं पत्न्याः

शिरसीति । पृ० ६४५

तथा च काठके — क्वौमान्तेन शिरः प्रच्छादयति जालं पत्न्याः शिर-
सीति । पृ० ६४६

काठके च — दैर्वीं धियमिति मार्जयते इति । पृ० ६५०

काठके च — यदि प्राकालादङ्गुलीर्वाचं वोत्सृजेदिदं विष्णुर्विचक्रमे
वृहस्पते जुषख नस्त्वमग्ने व्रतपा असीत्यग्निमुत्तमयेति । पृ० ६५२

मानवे च लोमतः कृष्णाजिनस्य शश्यासनमाच्छादनं च प्रतिषिद्धं
निष्ठीवनं हसनमवर्षणं दन्ताविष्करणमेध्यदर्शनमपाङ्गाहनं होमोऽनृतं च
प्राग्वंशादुदयास्तमयावभ्याश्रावणं च न स्यान्नकं मूत्रपुरीषे कुर्याद्यदि दिवा
आयायां यदि हसेदपिधाय मुखमिति उदन्तीरित्यवसृष्टो जपेददब्धं चलु-
रित्यमेध्यं दृष्ट्वा अदीक्षितवादं चेह ब्रूयात्त्वमग्ने व्रतपा असीति जपेदकाले
वाचं विसृज्य वैष्णवीमाप्नावैष्णवीं सारस्वतीं वार्हस्पत्यामित्येता निगद्य वाचं
यजतीति । एवमेव कठसूत्रेऽपि । पृ० ६५२

आपस्तम्भः — चतुर आज्ययागान्प्रतिदिशं यजति पथ्यां स्वस्ति
पुरस्तादपि दक्षिणतः सोमं पश्चात्सवितारमुत्तरतो मध्येऽदितिमिति । एवं
मानवकठसूत्रयोरपि । पृ० ६५४

काठके — सोमक्रयणीं ब्रह्मेकहायनीं ज्यायसीं वेति । पृ० ६५८

कठसूत्रे — तस्य दक्षिणेषु सप्तसु पूर्वपेषु लक्षणं कुरुते । पृ० ६५९

काठके च — न विचीयमानं प्रेक्षेरन्ति । पृ० ६६१

अपरेण ब्रह्मयजमानौ दक्षिणतः शक्टमन्वारभ्याह सोमायेत्यादि
काठके । पृ० ६६८

मानवलौगाच्यापस्तम्बसूत्रेषु अत्र सुब्रह्मण्य सुब्रह्मण्यामाह्येत्येवं प्रैष
उक्तोऽस्ति । पृ० ६६९

अग्रेण ग्राग्वंशं कण्ठगृहीतमजमशीषोमीयं कालालं पीवानमवस्थापयती-
ति मानवादिषु । पृ० ६७०

काठके च — वरुणस्य स्कम्भसर्जन्यसीति शम्यां प्रवृहयति प्रउक्तं इति
योक्त्रपाशं प्रमुच्य प्रविश्य पत्नीमन्वारमभयित्वा निर्वपति वैष्णवं नवकपाल-

मग्नेस्तनूरिति पञ्चकृत्वः सावित्रादिभिस्तुल्येनोत्तरं विमुच्चति वस्तुणोऽसीति
सोममादत्त इत्यादि । प्रोक्षणादि तुल्येडान्ता सन्नितिष्ठत इति च । पृ० ६७३

अत्र कठसूत्रे विशेषः — गार्हपत्ये तपानां दीक्षितस्योदकार्थे दक्षिणाग्नौ
पत्न्या इति । पृ० ६७४

काठके — सौमिकीं वेदिं विधित्सन् पञ्चदशसु प्रक्रमेषु लक्षणं कुरुते
त्रिपदः प्रक्रमोऽर्थचतुर्थपदो वा पदं पञ्चदशाङ्गुलं द्वादशाङ्गुलं वा तत
एकविंशतौ ततत्रिष्ठु ततो द्वादशसु पाशः पूर्वेण ग्रावंशं त्रिष्ठु प्रक्र-
मेषु शङ्कु निहन्ति तस्मिन्पाशां प्रतिमुच्य ग्राचीमायम्य यदेकविंशतौ तत्र
शङ्कुं निहन्ति तस्मिन्पाशां प्रतिमुच्य पञ्चदशसु गृहीत्वा दक्षिणायम्य
शङ्कुं निहन्त्येतेनोत्तरोऽन्तो व्याख्यात एवं पूर्वार्थं विदधाति त्रिष्ठु गृहीत्वा
द्वादशसु तत्र शङ्कुं निहन्तीति । पृ० ६८७

काठके — सच्छदिष्कयोर्हविर्धानयोर्ग्रन्थीन् विचृत्य प्रकाल्याभ्यज्याभितः
पृष्ठयामवस्थाप्येति । पृ० ६८१

काठके च — त्रिरनुक्रेऽनुदृहन्तो वर्तयन्तीति । पृ० ६८३

कठसूत्रे — द्विपुरुषया पञ्चाङ्गया हविर्धानं विदध्यादनः संमितं वैव स्याद्
द्विग्रादेशया पञ्चाङ्गयोपरवान् विदध्याद् द्विग्रादेशोपरवेषु पृष्ठया ग्रादेशं द्वैर्धं
सम्भुज्यार्थग्रादेशेन परिलिखेदशपदया पञ्चाङ्गयोत्तरवेदिं विदध्याच्चतुः
शरया पञ्चाङ्गयाग्नीश्रीयं विदध्यात्त्रिपदया पञ्चाङ्गया धिष्णेयान् विदध्या-
दष्टादशशरया पञ्चाङ्गया सदो विदध्यादिति । पृ० ६८६

काठके — दक्षिणस्य प्रत्यगुपस्तम्भनादिति । पृ० ६८७

काठके — बाहुमात्रान् खनन्त्यसम्भिन्दन्तोऽधस्तात् सम्भिन्दन्ति ।

पृ० ६८८

काठके — अध्वर्युयजमानो संविमृशतो द्वा अन्यो द्वा अन्यः किमत्रेत्य-
ध्वर्युर्यजमानो भद्रमिति प्रत्याह तन्मौ सहेत्युभावुपस्पृश्येति । पृ० ६८९

काठके — अधिष्वरणे फलके पुरस्तादंहीयसी पञ्चाद्वरीयसी द्वयङ्गुले
वा संहिते पञ्चाद्रक्षोहणा इति प्रोक्षत्युत्तरेणोपरवेषूपदधाति । उत्तरेण
पुरीषेण पर्युश शङ्कुभिः परिणिहत्येति । पृ० ७००

काठके — पूर्वेणोपस्तम्भनं पात्रेभ्यः खरं करोतीति । पृ० ७०१

काठके — अर्धपञ्चमेषु पृष्ठचाया दक्षिणा मध्य औदुम्बर्यै गर्तं परिलिखतीति । पृ० ७०१

काठके च — न प्रत्यक्षसदोऽतीयादधर्वर्युः समया यद्यतीयात्क्षेत्रस्य पत इति प्रतिसञ्चरेदिति । पृ० ७०५

काठके — प्रत्यगुदग्धविर्धानादाग्नीध्रयां शालामर्धमन्तर्वेद्यर्धं बहिर्वेदि प्रागपरसाद्वेद्यन्तात्सदो नवशायं प्राक्षसप्तविंशतिस्तिर्यगिति । पृ० ७०६

काठके च — रौद्रेणेत्यनुषङ्गः सर्वत्रेति । पृ० ७०७

अत्र काठके विशेषः — वेदिशेषं स्तुणाति ससदोहविर्धानं धिष्ठेयखरवर्जमिति । पृ० ७०८

काठके च वत्सापाकरणस्य कालान्तरमुक्तम् — वत्सानपाकुत्य प्रवर्ग्यवति पात्राण्युद्वास्याग्निकर्मणाग्निं प्रणीयेति । पृ० ७१०

कठसूत्र एतेषां सर्वेषामग्नीषोमीयपात्रैः सहासादनं प्रोक्षणं नयनं च विहितमस्ति । पृ० ७१२

काठके — आग्नीध्रीये धिष्ठेये प्रत्यङ्ग तिष्ठनिधायाये नयेति ज्ञुहोत्यत्र ग्राववायव्यानि सादयन्त्यासन्दी चेति । पृ० ७१३

काठके — प्रत्यङ्ग धिष्ठेयानतिसर्पेदधर्वर्युर्मिति । पृ० ७१४

तथा च काठके — यदि बहवः पश्वः पुरोडाशा वा स्युर्जुहूपभृतोरुपस्तीर्य ज्ञुहामवदायाभिधार्योपभृत्यवदायाभिधार्योत्तमस्याभिधारणमनु सौविष्टकृतमभिधारयेद्यत्र क्वचन सहोपभृदेवमेव कुर्यादिति । पृ० ७२३

कठसूत्रे — मार्जयित्वा वसतीवरीर्गृह्णाति वहन्तीनां कुम्भेन प्रतीपस्तिष्ठन्त्रायायां दर्भैरन्तर्धाय इविष्मतीरिति पूरयित्वान्यैरपिधाय सञ्चरेण प्रविश्यापरेण गार्हपत्यमध्ये इति निधायेति । पृ० ७२७

नाग्नीषोमीये हृदयशूलं करोति न सवनीये न स्वरुमनुप्रहरति नान्तरापो देवयजनं च पथा व्यवेयात् प्रागस्तमयानिष्क्रम्य वसतीवरीर्गृह्णाति वहन्तीनां प्रतीपस्तिष्ठन् प्रतीपं कलशमुपमारथतीति कठसूत्रेऽप्येवमेव क्रमउक्तोऽस्ति । पृ० ७२८

काठके — संस्थिते वसतीश्वरीः परिहरति व्युत्कामतेत्युक्त्वापरेण विहारं परिक्रम्य दक्षिणेन वेद्यन्तेन गत्वा दक्षिणस्यामुत्तरवेदिश्रोण्यां सादयती-न्द्राग्न्योरिति यथेतं परेत्यापरेणाम्नीश्रीयमग्निं विशेषां देवानामिति साद-यतीति ।

पृ० ७२६

काठके च — ऐन्द्रं दोहयति वत्सानपाकुत्याम्नीश्रीये यजमानो वसतीति ।

पृ० ७२७

काठके — देवेभ्यः प्रातर्यावभ्योऽनुवूहि ब्रह्मन् वायं यच्च सुब्रह्मण्यम् युब्रह्मण्यां पैतापुत्रीयामाह्येति प्रेष्यतीति ।

पृ० ७२८

काठके — दधि सङ्क्लवः करम्भः सङ्क्लवः परीवाप इति ।

पृ० ७२८

मानवकठसूत्रयोः प्रतिप्रस्थातः सवनीयान्विर्वपस्वेति प्रेषणपूर्वकं ग्रतिग्रस्यात् कर्तुक्त्वमुक्तमिति ।

पृ० ७२८

कठसूत्रे — दक्षिणश्रोण्यामुक्त्यस्थालीं पूर्वमुक्त्यपात्रमुत्तरस्यां श्रोण्यामादित्यस्थालीं पूर्वमादित्यपात्रमिति ।

पृ० ७२६

काठके — वायव्यानि हस्तपाणिप्रादेशमात्राणि तृतीयमात्रखातानि नानालक्षणानि वैकङ्गतं मन्थिपात्रमाश्वत्थे उभयतोमुखे ऋतुपात्रे स्मृत्यपात्रस्त्वये तयोरश्वस्येव शफोऽधस्तादिति ।

पृ० ७२६

स्मृत्यपात्रमात्रं पारिस्तु चतस्रो ग्रहस्थालीरिति काठके । तस्य च विनियोग उक्तः या वां कशेति द्रोणकलशात्पारिस्तुवेन गृह्णातीति ।

पृ० ७२७

काठके — शुक्लोर्णानां विचितकेशानामूर्ते पवित्रे प्रादेशमात्रारत्निमात्रे इति ।

पृ० ७२७

कठसूत्रे — आधवनीयपूतभृतौ च कुम्भौ सोदर्शनौ सापिधानावपरमाधवनीयमिति ।

पृ० ७२८

काठके — नैयग्रोधाश्रमसा रौहीतका वा सर्वाणि वा पर्णमयानीति ।

पृ० ७२८

कठमैत्रसूत्रयोस्तु ग्रतिग्रहणं द्वयोर्द्वयोरेवान्तर्धानमुक्तम् ।

पृ० ७४५

काठके — श्वात्रा स्थेति होतुचमसात्सोमं स्वेहयित्वा तस्य षडंशूत् ग्रति-

प्रस्थाता सव्ये पाणावभिषजति द्वौ द्वावसंश्लिष्टौ तस्मिन्नुपांशुपात्रमादायेति । तथा — अभिषुणुयादृष्टकृत्व उपांशुसवनपाणिरञ्जलिनोपांशुपात्रे सोममासिश्वति वाचस्पतये पवस्वेति प्रवृद्धांशून् प्रतिप्रस्थातान्तर्दधाति देवौ देवानामिति प्रत्यभिषजति भूयसीरासिच्यैकादशकृत्वोऽभिषुत्यैवमासिश्वति । एवमन्यौ प्रतिप्रस्थाता भूयसीरासिच्य द्वादशकृत्वोऽभिषुत्यैवमासिश्वतीति ।

पृ० ७४५

काठके — ग्रहमादाय स्वांकृत इत्युत्थायोर्वन्तरिक्षमिति दक्षिणा परिक्रम्य दक्षिणार्धेऽग्नेत्रजुस्तिष्ठन् सर्वहुतामित्यादि । पृ० ७४६

काठके — ऋजीषेण ग्रावणः प्रच्छाव्याधोऽक्षं द्रोणकलशामुद्रातारः प्रोद्धान्तराक्षविष्कर्म्मौ दशापवित्रं न्यस्यत्याहिते द्रोणकलशे वितते पवित्र आधवनीयाद्वोत्तुचमसं पूरयित्वासिश्वति सन्तरं स्वन्त्या ग्रहान् गृह्णतीति । पृ० ७५१

अत्र कठसूत्रे — तुल्यमुपांशुनासादनादुत्तरार्धे होम इति । पृ० ७५३

तथा च काठके — ये देवा इत्याग्रयणं द्वयोर्धारयोराग्रयणाद् द्वितीयामिति । पृ० ७५५

काठके — प्रत्यङ्गमुखोऽध्वर्युः प्रस्तोत्रे दर्भान्प्रयच्छब्नाह सोमः पवत इति प्रातःसवने । तुल्यमासपूणात्सदसि प्रस्तोत्रे दर्भान् प्रयच्छब्नाह सोमः पवत इति माध्यन्दिने । एवंविधमेव तृतीयसवनेऽपि सूत्रमस्ति ।

पृ० ७५८

काठके — आश्विनं गृह्णाति या वां कशेति द्रोणकलशात्पारिस्तुवेनैतस्मादत ऊर्ध्वं प्रातःसवने गृह्णीयान्मरुत्वतीयमाहेन्द्रौ च माध्यन्दिन इति । पृ० ७६०

काठके — मूर्धानं दिव इति ध्रुवं ध्रुवोऽसीति सादयति तं प्रत्यङ्गमुखो राजपुत्रो रक्षेदिति । पृ० ७६१

काठके — आग्रेयमजं सवनीयमुपाकरोति तुल्यमाश्रावणादाश्राव्य होतारं वृणीत एवमितरानिन्द्रं होतारं होत्रादिति होतुरग्निराशीधादित्यग्रीधो वरणमश्विनाध्वर्यु आध्वर्यवादित्यध्वर्योर्मित्रावरुणौ प्रशास्तारौ प्राशास्त्रा-

दिति प्रशास्तुरिन्द्रो ब्रह्मा ब्राह्मणादिति ब्राह्मणाच्छंसिनो मरुतः पोत्रादिति
पोतुर्यावो नेष्टारो नेष्टादिति नेष्टुर्मा नेष्टादिति वा । अग्निर्ह दैवीनां
विशां पुरु एतायं सुन्वन्यजमानो मनुष्याणामिति गृहपतेः । सकृदाश्राव्य
होतारं वृणीते नामधेयैरितरान्मन्त्रेण गृहपतिमित्येक इति । पृ० ७६२

कठमैत्रसूत्रयोरनेन द्विवचनान्तेनैव प्रशास्तुर्वरणविधानात् । मित्रावरुणौ
प्रशास्तारौ प्राशास्त्रादिति प्रशास्तुरिति काठके । पृ० ७६३

कठमैत्रसूत्रयोरित्थमेव पाठदर्शनादनेकयजमानके सुन्वन्तो यजमाना
इति । पृ० ७६३

वपामार्जनान्ते कठसूत्रे सर्वेषां भोजनमुक्तम्—मार्जयित्वा भुक्त्वा प्रक्षालितपादा ग्रहनवेदन्तं इति । पृ० ७६५

काठके च सहानुवाचनम् । पुरोडाशादीनां पयस्यान्तानामवद्यन् प्रातः प्रातः सवस्येन्द्राय पुरोडाशानामनुद्भूहीत्यवदायमानानामिति लौगाद्विरिति । पृ० ७६६

काठके — इष्टे स्विष्टकृता प्रचरत्यग्ने पुरोडाशानामिति सम्पैष इति ।
पृ० ७६७

कठमैत्रसूत्रयोस्तु उभयत्रानुहोमो विहितः । तथा च काठके—द्विदेवत्यैश्वरतोऽर्धमैन्द्रवायवस्य प्रतिप्रस्थातादित्यपात्रे गृह्णात्युपयामगृहीतोऽसि वायव इन्द्रवायुभ्यां त्वेति वायव इन्द्रवायुभ्यामिति सम्प्रैषस्ताभ्यां चरत उत्तरः प्रतिप्रस्थातैवं सर्वत्र युगपत्प्रचरणेषुत्तर एव प्रतिप्रस्थाता द्विरिष्टाध्वर्युपात्रे शेषमासिच्य तस्यार्धमादित्यपात्रेणादित्यस्थाल्यामासिश्वतीति ।

काठके — होतृचमसमुख्यानुन्नयति नाञ्छावाकचमसमिति तस्योपरिष्टा-
दुन्नयनविधानात् । पृ० ७७०

तथा च काठके—अनूदृच्छन्ते चमसानाश्राव्याहेति । तथा—ब्रह्मो-
द्वावहोत्रयजमानचमसानां द्विर्यजति सकृदितरेषां द्विरुतान् सदो हरन्ति
सकृदुतान् द्विद्विर्यजत्याश्रावं प्रशास्तर्यजेति प्रशास्तुः सम्प्रैषो ब्रह्मन्यजेति
ब्राह्मणाच्छंसिनः पोतर्यजेति पोतुः नेष्टर्यजेति नेष्टुरमीद्यजेत्यमीधस्तान् सदो

हरत्ययाडशीदित्युक्त्वा द्विदेवत्यान् सम्भक्षयत इति । पृ० ७७१

काठके — आश्रीध्रे पुरोडाशान्भक्षयति वृताङ्कान्यजमानो हविष्यं पती भुद्धक्ष इति । पृ० ७८१

काठके — प्रपद्यमानः प्रतिप्रस्थाता दक्षिणेनाध्वर्योः पात्रं हरेदुत्तर एव सञ्चरेदिति । पृ० ७८२

काठके विशेषः — द्वारे हविर्धानस्योपविशयाध्वर्यू यजतमित्युक्तेऽश्विनाभ्वर्यू यजत आध्वर्यवाद्यतुना सोमं पिवतामिति होतारं वा प्रेष्येद्वोतरेतद्यजेति यद्यध्वर्युर्यजेतोन्नेता ग्रहेण चरेदिति । पृ० ७८३

कठसूत्रे — शेषं सम्भक्षयतो होत्रा पोत्रा नेष्ट्राग्रीधा ब्राह्मणाच्छंसिना मैत्रावरुणेनेतीतरथा पात्रं पर्यस्य होत्रा पोत्रा नेष्ट्राच्छावाकेनेति यथापूर्वं पात्रं कृत्वाध्वर्युणा यथालोकं यजमानेन चेति । पृ० ७८४

काठके — आहृयते होता प्राङ्मुखमध्वर्यु सदोविल आसीनं शोऽसावो देवेति प्रदक्षिणमावृत्य प्रत्यङ्ग तिष्ठन् प्रह्वः प्रतिगृणातीति । पृ० ७८५

एवमेव काठकेऽपि — स्तुते प्रउगे वैश्वदेवेन प्रचरति शेषं सम्भक्षयतो यथाचमसं भक्षयन्ति प्रक्षाल्य मैत्रावरुणचमसमुख्यानुभयन्त्युक्त्यपात्रेणोक्त्यस्थान्या गृह्णात्युपयामगृहीतोऽसि मित्रावरुणाभ्यां त्वेति पुनर्हविरिति स्थालीमालभ्य स्तोत्रमुपाकरोति शख्येण ग्रहेण चमसैश्वरन्ति देवेभ्यस्त्वेति मुख्ये शेषमवनीय शेषं सम्भक्षयतो यथाचमसं भक्षयन्ति प्रक्षाल्य ब्राह्मणाच्छंसिचमसमुख्यानुभयन्त्युक्त्यपात्रेणोक्त्यस्थान्या गृह्णातीत्यादि । पृ० ७९०

काठके — सोमातिरेकं रक्षेत्प्रशास्तः प्रसुवेत्युक्ते यथाप्रसृतं निःसर्पन्ति सन्तिष्ठते प्रातःसवनमिति । पृ० ७९१

काठके — ग्रावसु राजानं न्युप्योष्णीषं ग्रावस्तुतेऽधर्यवे वसनमिति । पृ० ७९२

काठके — आग्रयणं तिमृणां धाराणामाग्रयणादन्तर्यामाचेति । पृ० ७९४

काठके — सदसि प्रस्तोत्रे दर्भान्प्रयच्छन्नाह सोमः पवत इति ।

पृ० ७६५

कठसूत्रे — स्तीर्णे दधिघर्मेण चरति यदि प्रवर्ग्यवान् पशुपुरोडाशेने-
डान्तेन चरित्वा माध्यन्दिनीयैस्तुल्येन चरति माध्यन्दिनस्य सवनस्येति
सम्पैष इति ।

पृ० ७६६

आग्नीध्रे हविर्यजत्विज इडां प्राशनीयुर्यजमानश्च सवनीयशेषं भक्षयति
पत्नी च पतीशालायां हविष्यं भुड्के कठसूत्रेऽत्र हविष्यं पत्नी भुड्क इति ।

पृ० ७६८

प्रैषानुवाचनयोरन्यतरस्मन्नाह प्रियेभ्यः प्रियधामभ्यः प्रियत्रेभ्यो
मह स्वसरस्य पतिभ्य उरोरन्तरिक्षस्याध्यक्षेभ्य इति । अत्र प्रेष्यानुबूहीत्ये-
तयोः क्रियापदयोः प्रागेव प्रियेभ्य इत्यादीनामुच्चारणं कार्यमिति कर्कः ।
कठमैत्रसूत्रयोरेवमेव पठितमस्ति ।

पृ० ८०८

पत्न्या हविष्यस्याशनं पतीशालायाम् । पत्नी हविष्यं भुड्क इति कठ-
सूत्रेऽत्रापि सूत्रकरणात् ।

पृ० ८१३

काठके च — शलाकामुष्टीनिहितानादीप्य विहरति यथापूर्वं जुह्वामष्ट-
गृहीतं धिष्येषु जुहोति प्रत्यङ्गुसीनो विभवे प्रवाहणाय स्वाहेत्यादीति ।

पृ० ८१५

काठके — होतृचमसमुख्यान्तसर्वं सोममुन्नयत्याग्रयणध्ववर्जमल्पं होतृ-
चमसे स्तोत्रमुपाकरोतीति । होतृचमसे ध्ववस्यावकाशं कृत्वेति

पृ० ८१७

पत्नी सदः प्रवेश्यापरेणोत्तरत उपविष्टामुद्दात्रा समीक्षयति प्रजापति-
ईषासीति । एवमेव काठकेऽपि ।

पृ० ८१८

प्रभुज्य जानुनी प्रत्युद्ध वसनान्तान् कमण्डलुनेति काठके । पृ० ८१८

काठके — एवा न इति सकृदुक्षायां होतृचमसे ध्ववमवनयति प्रत्यङ्गुसीन
इति ।

पृ० ८१८

काठके तु — द्विरिष्ट्वा होतर्युन्नेतर्युपहवमिच्छन्ते सर्वे धाना असम्भ-
न्दन्तो निर्धीय प्रक्षाल्याचम्योत्तरवेद्यां निवपेयुरिति ।

पृ० ८२१

अग्नौ शकलान्यादधारीति काठके । पृ० ८२२

कठमैत्रापस्तम्बस्त्रोक्ता अवभृथेष्टिगता विशेषा वरुणप्रधास उक्ताः । पृ० ८२६

काठके — पतीशाले प्रायणीयस्य निष्काषमुदयनीयमभिनिर्वपतीति । पृ० ८२७

काठके — आमिक्ता वा स्यात्तूष्णीमुपचरिताज्यभागप्रभृतीडान्ता सन्तिष्ठृत इति । पृ० ८२८

काठके — शालामुखीयोत्तरवेदिकौ पृथक्समारोप्य यो वा पतीशाले विहारः सञ्चरेण निष्क्रम्याष्टाकपात्मुदवसानीयं निर्वपतीति । पृ० ८२९

लौगाक्षिः — शुचिर्वाग्यतः शीली स्याक्षायज्ञियां वाचं ब्रूयाद्यादि ब्रूयाद्वैष्णवीमृतं यजुर्वा जपेदपि वा नमो विष्णव इत्येव ब्रूयादिति । पृ० ८३४

लौगाक्षिः — अग्नीषोमयोः सन्धयोः सञ्चरेण प्रविश्यापरेण हविर्धानं दक्षिणा परिक्रम्य दक्षिणतोऽग्नेरनन्तर उपविशत्यत्रासीता मार्जनाद्वृतायां वपायां यथेतं प्रत्येत्य चात्वाले मार्जयित्वापरेणोत्तरवेदिं दक्षिणा परिक्रम्य यथास्थानमुपविशत्येषोऽत ऊर्ध्वं सञ्चर इति । पृ० ८३६

लौगाक्षिसूत्रे विशेषः — सवनीयासु ग्रपद्यमानास्वनुप्रपद्येतापरेण दक्षिणं हविर्धानं दक्षिणा परिक्रम्य दक्षिणतः सोमस्यानन्तर उद्दूमुख उपविशत्यासीता सर्पणात्सर्पणकाले मैत्रावरुणमन्वारभ्य निःसृत्येति । पृ० ८३६

कठसूत्रे — ब्रह्मन् स्तोष्याम इत्युक्ते रश्मरसीत्यनुवाकस्तोमभागाः प्रतिमन्त्रं देव सवितरित्यनुपङ्गस्तेषामेकैकं स्तोत्रेषु द्वादशाश्रिष्टोमे पञ्चदशो-कथ्ये षोडशा षोडशिन्युत्तरे द्वादशा रात्रिपर्यायेषु उत्तरे त्रयो राथन्तरे सन्धौ नासोर्याम्यूर्ध्वमाश्विनान्न वाजपेयस्यातिरिक्तस्तोत्रे यथाब्राह्मणोक्तमेवात्रानुज्ञानमिति । पृ० ८३७

सर्वस्मिन्नापि राजसूये भार्गव एव होतेति कठमैत्रसूत्रयोरस्ति ।

पृ० ८७५

तेषामहीनानां मध्ये आम्नानादतिरात्रान्वसपदशादीन् वक्ष्यमाणांस्त्र-
योदशसंख्यानहीनधर्मकानेके इच्छन्ति । अन्य एकाहधर्मकानतः कठ-
मैत्रादिसूत्रेषु एकाहमध्य एव त्रयोदशतिरात्राः सूत्रिताः । पृ० १०१७

KĀTYĀYANA ŚRAUTASŪTRA VYĀKHYĀ*

CHAPTER 19.

तथा च काठके — सौमिक्या वेदितृतीये सौत्रामण्या यजेत इति श्रुतेः । परस्याद्या रज्जुः पार्श्वः पादमात्री तिर्यक् तस्याद्यण्या रज्जुः प्रक्रमस्थानीया भवति तुल्यं सौमिक्या विधानमिति सामान्येनैवंविधस्यैव प्रक्रमस्योपदेशात् ।

पृ० ७

पाणिना कार्यं श्रीतं पाणिनोपसृज्य सादयतीति कठसूत्रम् ।

पृ० १०

तदुक्तं कठसूत्रे — श्रीतं श्येनपर्णेनोपसृज्य सादयतीति । पयोग्रहणं तु पाणिना इत्युक्तम् ।

पृ० १२

काठके विशेषः — सह पश्चुनुपाकरोत्याध्विनमजं सारस्वतीं मेरीमैन्द्रसृष्टं वा वृष्णिं वेति ।

पृ० १३

* This portion of the Vyākhyā of Devayājñika is not yet published. For this I have depended on the Ms. No. 6520, Punjab University Library, Lahore.

KATYĀYANA ŚRAUTASŪTRA VYĀKHYĀ*

CHAPTERS 20-21.

तथा च काठके — त्रयाणां च वपा आस्तीर्णाभिवारिताः कृत्वा
प्रजापतयेऽश्वस्य तूपरस्य गोमृगस्य वपानां मेदस इति संप्रैषौ हुतासु राजते
न द्रोणकलशादुत्तरं महिमानं गृह्णाति यः प्राणतत्प्रस्तस्य¹ ते पृथिवी महि-
मेति हुत्वा प्रतिप्रस्थाता इतरेषां वपा उपस्तीर्णाभिवारिताः कृत्वा जुह्वां
पर्यस्यन्ति² विश्वेभ्यो देवेभ्यश्छागानां छागानां मेषाणां मेषीणामुस्तीणाः
मुस्तियाणां वपानां वपानां मेदस इति संप्रैषाविति । २०. ३३.

तथा च काठके — राजा सर्वस्वं दत्त्वा अरणी आदाय वानप्रस्थं गच्छे-
दिति हि विज्ञायत इति । २१. ३.

* Cf. MSS. No. 6521. and 6522.,
Punjab University Library, Lahore.

1 So Ms. This may be read यः प्राण-
तस्तस्य ते पृथिवी. Cf. यः प्राणतो निमिषतो
etc. KSA. 5. 13; VS. 23, 3; AV. 4.

2, 2; and तस्य ते पृथिवी महिमौषधयो
KSA. 5. 13.

2 So Ms.

3 So Ms. May be उस्तियाणा०

KĀTYĀYANA ŚRAUTASŪTRA VYĀKHYĀ*

CHAPTER 22.

अन्यत्र वचनादिति । अतः छन्दोगसूत्रमानवसूत्र्योर्विशेषवचनादही-
नानां पौर्णमास्यामारम्भो भवति । अत एव कठमैत्रादिसूत्रेषु एकाहमध्ये
एव त्रयोदशातिरात्राः सूत्रिताः । पृ० २

काठके — तिस्रः पराचीरुपसद उपयन्त्युपसदन्तरालेषु संमीलयन्ति प्रथ-
मायां संस्थितायां यूपकर्मेति । पृ० २०

कठसूत्रे — महारात्रे वाग्यतस्याग्निहोत्रं हुत्वा योजनमात्रेभ्य ऋत्विजः
समावहन्ति पुरस्तादध्वर्यु दक्षिणतो ब्रह्माणं पश्चाद्वोतारमुत्तरत उद्ग्रातारमश्वरथैः
सक्षीरद्विभिस्ततो यन्नवनीतमुदियान्मदाज्ये कुर्यादृदेष्वृद्धन्तमादित्यमुपतिष्ठते
आदित्येभ्यः सद्यः सुत्यां प्रब्रवीमि मित्रावरुणाभ्यां वसुभ्यो रुद्रेभ्य आदि-
त्येभ्यो विश्वेभ्यो देवेभ्यो ब्राह्मणेभ्यः सौम्येभ्यः सोमपेभ्यो ब्राह्मणाय दी-
क्षयनमिति पृस्थूणायां दीक्षितशालायामग्नीन् विहृत्य रुक्मं निधाय सप्त-
होत्रान् हुत्वा तुल्यमावाचो यमनाद्वाथ तस्य सनि प्रहिणोमि प्रायणीयं वहन्
निर्वपति तुल्यमोपसदस्तस्य हविष्कृता चावविसृजते धेन्वा राजानं क्रीणात्यजं
हिरण्यं वाधिकं ददाति त्रिहायनेन साएडेनेत्येके तिस्रः पराचीरुपसद उपय
न्त्युपसदन्तरालेषु संमीलयन्ति प्रथमायां संस्थितायां यूपकर्म मध्यमाय
संस्थितायां तुल्येन सोन्नस्वेदिकायां गवोर्वरायां वेदिं मिमाय मध्य उखे द्यां

* Cf. Ms. 6523. Punjab University Library, Lahore.

1 Ms. छन्दोगसूत्रमानवसूत्रं मानवसूत्रमानवसूत्रयोः

यूप्यं निहत्य तस्मिस्तन्त्रीं बद्ध्वा ताननङ्गुहो बद्ध्वा प्रदक्षिणं पर्याणयन्ति
मृक्षितेषु प्रवृद्ध यूप्यं यवैलायां तमुत्तरवेद्यां कृत्वा खलेवाल्या कृतं कलापि-
चषालं यूपं कुर्वतीत्येक उत्तमायां संस्थितायामग्निप्रणयनादितुल्यामास्थरूपो-
हणात् स्तरणकाले प्राचो यवान् प्रश्रयति यवा बर्हिर्भवति^१ दर्भैः पृष्ठयां
स्त्रणाति स्वर्वन्तं कृत्वा कुम्भाद्वसतीवरीर्गृहीत्वा सादयित्वा श्यावश्यास्व-
श्यां^२ तुल्यायं वसतीवरीः परिहरतीध्मावर्हिः संनद्य तुल्यमाश्विनस्य ग्रहणा-
दाश्विनं गृहीत्वा सह पशूनुपाकरोत्यग्निषोमीयं सवनीयं सवनीयं मैत्रावरुणीं
वशामनूबन्ध्यामग्निषोमीयस्य स्थानेऽग्निषोमीयं पुरोडाशं निवेदनूबन्ध्यायाः
स्थाने मैत्रावरुणेयामिक्षया यजेत् दक्षिणावेलायामश्चं शावं रुक्मावद्वं ब्रह्मणे
ददात्याङ्गिरसो ब्रह्मा नीयमानायाः सयीः सामभिरुपतिष्ठते द्वादशं तु सर्वेभ्य-
स्तुल्यमनूबन्ध्यायाः शूलकर्मानस्तमितेऽवभृथं यन्तीति ॥ पृ० २७

कठसूत्रे — ब्रात्यं चरित्वा चरिष्यन्तो ब्रात्यस्तोमैरग्नीन् समोप्य शुद्धयर्थाः
सह यजेरन्तिः ॥ पृ० २७

कठसूत्रे विशेषः — चातुर्मास्यानां सोमानां ब्राह्मणोङ्काः कामा वैश्वदेव-
स्थाने वैश्वदेवोऽग्निष्टोमः फालगुन्यां पौर्णमासां दीक्षेत तस्यापरपक्वो दीक्षा
वैश्वदेवः पशुर्न वैश्वदेवे यूपोत्तरवेदीपरिधौ पशुं नियुज्ञन्ति वार्हस्पत्यानूब-
न्ध्या सर्वत्राहतं वसानोऽवभृथादुदेत्य ब्रह्मचारिवतो भवत्यासमापनाद्रुणप्र-
धासस्थाने द्विदिव आषाढ्यां पौर्णमासां दीक्षते तस्य द्वादशामीक्षास्तिस्त
उपसदस्तस्याग्निष्टोमः प्रथममहर्मारुतः पशुः पशुरुत्थयो^३ द्वितीयं वारुणः पशु-
मैत्रावरुणेयनूबन्ध्या साकमेधस्थाने साकमेधस्त्रयहो यथा द्विदिवस्यैवं दीक्षोप-
सदः कार्त्तिक्यां पौर्णमास्यां दीक्षते तस्याग्निष्टोमः प्रथममहराग्रेयः पशुरुत्थयो^४
द्वितीय ऐन्द्राग्रः पशुरतिरात्रस्तृतीयः प्राजापत्यः पशुरैकादशिना वा सौर्यनू-
बन्ध्या शुनासीरीयस्थाने शुनासीर्येऽग्निष्टोमो यथा वैश्वदेवस्यैवं दीक्षोपसदो
वायव्यः पशुराश्रिन्यनूबन्ध्या । चातुर्मास्यानां सोमानामाग्रावैष्णव्या
वश्वानरपार्जन्येष्टथा वैश्वदेवोऽग्निष्टोमः प्रातःसवनीयान् वैश्वदेवहर्वार्ष्यनुप्रव-

1 So Ms.

3 So Ms. ० रुत्थयो ?

2 So Ms.

4 So Ms.

तेरन् पुरस्ताद्वार्योत्तनस्य वाजिनमुन्नीय सदसि वाति न भवेण भव्यित्वा
हार्योजनमुन्नयन्ति वरुणप्रधासेषु मारुतीसप्तमानि पूर्वस्याहः प्रातःसवनी-
याननुप्रवर्तेन् पुरस्तात् सम्मार्गणां करम्भपात्राणि वारुण्यैलकपालशो-
त्तरस्याहः प्रातःसवनीयाननुप्रवर्तेयातामवभृथे निष्काषस्यैककपालेन सहा-
वद्यति स्विष्टकृतं वा ततः कुर्वति साकमेधेष्वनीकवती पूर्वस्याहः स्यान्न
प्रातःसवनीयाननुप्रवर्तेत सान्तपनिर्माध्यन्दिनीयान् परिहतासु वसतीवरीषु
गृहमेधीयेन चरन्ति पुरस्तात्प्रातरनुवाकस्य दर्विहोमेनाक्रीडिनीं प्रातःसव-
नीयाननुप्रवर्तेत महाहविर्माध्यन्दिनीयांस्तृतीयस्याहः पुरस्तात् सौम्य^१ परी-
ज्याया आग्नीधीयं मार्जालीय आपाद्य तस्मिन् पितृयज्ञेन चरन्ति केवल-
वेदिः पितृयज्ञो भवति पुरस्तादवभृथस्य त्रैयंवकैर्वजन्ति उदवसानीयेन सह
आदित्यया शुनासीर्येऽग्निष्टोमे प्रातःसवनीयान्ज्ञुनासीर्यहवीष्यनुप्रवर्तेंश्चा-
तुर्मास्यानां सोमानामन्वहं पञ्चाशतं पञ्चाशतं दक्षिणा ददाति द्वादशशतं
शुनासीर्ये ॥

पृ० ५८

काठके — ऋतपेयेन स्वर्गकामः फाल्गुनिकस्य घृतस्य चतुर्मुभिरङ्गु-
लिभिरुपादत्ते तावहीक्षासु व्रतमुपसत्सवङ्गुल्यपचयस्तनस्थाने भव्यति प्र-
चार्य भक्षांस्त्रिः सत्यमुक्त्वा सदः प्रसर्पन्ति माध्यन्दिनीयानन्वौदुम्बरं
चमसमुन्नीय तस्मिन् स्वल्पं दक्षिणाकर्म कृत्वा सञ्चरेण हुत्वा तं सगोत्राय
ब्रह्मणे ददाति । अंशूनां वा वाससं पूर्यित्वा तेन ब्रह्मा यजेत यदि ब्रह्मा
यजेत यजमानोऽस्मै द्वितीयां दक्षिणां दद्यादिति ॥

पृ० ६७

कठसूत्रेऽपि — गर्भिणीनां धेनुशतस्य वत्सानपाकरोति प्रातःसवने
संपूतं सोमं त्रयक्षिणशता दुग्धेनेत्येवमादि मानववत् । [मानवसूत्रम्—धेनूनां
गर्भिणीनां गर्भिणीनां शतमाशिरे दुहन्ति ता एव दक्षिणास्तासामुपवसथे
चतुर्क्षिणशतां दधि करोति प्रातःसवने उपधाय कपालानि षद्विंश्चिं^३ दोहयत्यर्द्द
श्रपयति संपूतं राजानं ग्रहांश्च प्रतिदुहा परिषिञ्चति श्रुतेन माध्यन्दिने दध्ना
तृतीयसवन इति]

1 So Ms.

3 So Ms. षच्चविंश्चिं ?

2 Not found in the printed MSS.

छन्दोगसूत्रम् — पूर्वे वयस्युच्चावचान् याजयित्वोपनीय वा तेभ्यः समावत्स्यन्^१ पुनस्तोमेन यजेत् । उच्चा उत्कृष्टाः । अवचा अपकृष्टाः । पूर्वे वयस्युच्चावचान् याजयित्वोपनीय^२ वा तेभ्यः समावत्स्यन्^३ अधमाः^४ तानेवंविधान् यागोपनयनयोग्यतारहितान् याजयित्वा तेभ्यः समावत्स्यनिर्वर्तयिष्यमाणः । काठके पुनस्तोमेनाग्रतिग्राह्यं प्रतिगृह्येति ॥

पृ० ७४

काठके च — पूर्वश्रुतुष्टेमोऽन्तरुक्ष्यस्तस्मिन्नग्रिष्टेमचमसानुनीय त्रिषु पात्रेषुक्ष्यं विगृह्य तैः सह प्रचरेदिति ।

पृ० ७५

काठके — इन्द्राग्न्योः कुलायेमाग्नीन्तसमारोप्य राजन्यपुरोहितौ सायुज्य-कामौ पूर्वः पुरोहितो नाना यजमानचमसो अन्योन्यस्मिन्नुपहवमिच्छमानौ भक्षयित्वा ऋत्विग्युत्वैन्द्र ऋषभम उपालभ्य ऋषभाणां द्वादशशतं दक्षिणा नानोदवसानीये इति ॥

पृ० ८०

1 *Latyayana Srautasutra* 9. 4. 5.

पुनः स्तोमेन यजेत् ॥ इति अग्निस्वामी.

2 पूर्वे वयसि उच्चावचान् याजयित्वा उपनीय

3 So Ms. May be अवचा अधमाः

वा तेभ्यः समावत्स्यन् निर्वर्तयिष्यमाणः

4 So Ms.

KATYAYANA ŚRAUTASŪTRA VYĀKHYĀ*

CHAPTER 25.

तदुक्तं कठसूत्रे — प्राक्कालावकृतं कर्म नावर्तयेदन्तरितं प्राक् समापनात्
कुर्यादिति । पृ० ४

काठके च — मन्त्रान्तरे कर्मविपर्यासे त्वं नो अग्ने इति द्वाभ्यां जुहुया-
दिति । पृ० ५

काठके — उन्नीतमववृष्टं भित्रो जनानिति समिधमाधाय तद्वत्वाथान्यां
दुर्ज्वा पुनर्जुहुयात् । अग्निहोत्रमुन्नीतं कीटावपञ्चं हिरण्यगर्भं इति वपायाम-
वनीयान्या दुर्ज्वा पुनर्जुहुयात् । तथा यदि सकृदुन्नीतं स्कन्देत द्विन्निर्वा न
तदाद्रियेत । यद्यु वै चतुर्थमुन्नीतं स्कन्देत् स्थाल्यां शेषमवनीय चतुरम्यु-
न्नीय होतव्यमन्यथा वाभिदोहामिति ॥ पृ० १०

काठके — अग्नये पथिकृतेऽष्टाकपालं पुरोडाशं यस्य पौर्णमासी वामा-
वास्या वातिपद्यते न्यूनोदयनेन पौर्णमास्यतिपत्तौ यश्चादर्शनेनामावास्या
प्रक्रान्तावेदतिपत्तिं¹ विद्यादाग्रेयमेवाग्रये पथिकृते कुर्याच्चस्या याज्यानुवाक्ये
वेच्छाहीति द्वे तुल्या सन्तिष्ठत उभयातिपत्तौ चतुर्होत्रा हुत्वान्वारम्भणीया-
भिरिष्टवा पुनर्दर्शपूर्णमासा आवृतेति ॥ पृ० ६६

अत एव द्विरात्राय त्रिरात्रायाधिकाय वा ।

समस्य जुहुयाद्वामानित्येवं पद्यते कठैः ॥

* Cf. Ms. 5621, Punjab University Library, Lahore

1 So Ms., प्रक्रान्तौ चेदतिपत्तिं ?

कौः पक्षद्वयं त्वेव पक्षहोमे नियम्यते ॥ पृ० ७४

तथा च काठके — ब्रतोपेतोऽब्रतं चरन् ब्रातपतीं कुर्यादिति पृ० ७८

काठके विशेषः — यस्याग्निमपहरेयुरथौ वान्यया जपेदन्यस्य वाग्निषु यजेताग्नये संवर्गायाष्टाकपालमिति । पृ० ८६

लौगाङ्गिसूत्रे — अग्न्यगारेषु दग्धेष्वन्येषु चाग्नये क्षामायाष्टाकपालन्निवर्षेदिति ॥ पृ० ६२

काठके — सान्नाय्येऽपाकृतासु धीतासु वायव्यां यवागूः श्र आमावास्येन यजेतोभयीषु धीतासु शुद्धेष्वामावास्येन यजेतार्चिंगते^१ सायं दोह इन्द्राय ब्रीहीन्निरूप्योपवसेच्छ्व ऐन्द्रः पुरोडाशस्तस्य पयसा समवदाय प्रवरेच्छ्व आमावास्येन यजेतार्ति गते प्रातर्द्वौह ऐन्द्रं पुरोडाशं तस्य दध्ना समवदाय प्रवरे आमावास्येन यजेतोभयोरार्ति गतयोरोदनं पञ्चशरावं निवपदाशं देवतानां प्रथमं यजेदथैन्द्रं श्र आमावास्येन यजेत सान्नाय्यं कीटावपनं मही द्यौरिति मध्यमपर्णेनान्तः परिनियेदाज्येन वा संस्थापयेदसंस्कृते च सान्नाय्येनेत्येव इति ॥ एवमेवापस्तम्बसूत्रेऽपि विद्यते ॥ पृ० ११३

श्रवाग्नयो वा एते ये पत्न्यां मृतायां धार्यते इति कठश्रुतेः ॥ पृ० १४२

तत्कठसूत्रादिष्वप्यस्य वैश्वानरस्यैतेष्व निमित्तेषु

द्वादशकपालस्य दर्शनान्निर्मूलमिति नादरणीयम् ॥ १७२

कर्कमते शाखान्तरसूत्रेषु च मेषमेष्योरपि पयस्यावद्यागासाधनः^२ ॥ १८०

काठके — यूपविरुद्धाः सत्त्विण्यस्त्वाष्ट्रमालमेरन् ग्राक् स्त्रिष्टकृतो श्वग्र इति द्वाभ्यां जुहुयादुत्तरया यूपमूलं परितापयेदुत्तरया यूपविरुद्धानि जुहुयादिति ॥ पृ० २०७

तथा च लौगाङ्गिः — सदस्यभ्युपाकृते चमसेऽतिरिक्ते हिरण्यगर्भं इति द्वाभ्यां जुहुयादिति ॥ पृ० २०८

काठके — हुताहुतौ सोमौ पीतापीतौ वा संगछेयातां यज्ञस्य हि स्थ इति द्वाभ्यां बहिष्परिष्यज्ञारात् दक्षिणापो ह्यहुतस्य चेति जुहुयादिति ॥ पृ० २०९

1 So Ms. आर्ति गते ?

3 So Ms. धार्यन्त ?

2 So Ms. अर्मि ?

4 So Ms. यागसाधनत्वात् ?

कठसूत्रे—हविर्दृष्टमपोऽवनयेत् सोमं दुष्टं मनसा प्रजापतये स्वाहेत्यभक्त-
णीयानुपरवेष्ववनयेदिति दुष्टस्य च पुनरुचयनं कार्यम् । अत्र होमोऽधिष्ववण-
फलके उद्य कर्तव्यः । काठके दर्शनात् । पृ० २१०

काठके च—नाराशंसे सर्वस्कन्ने यमनुभक्तयन्ति तं महति पात्रे गृहीत्वा
प्रचर्यं भक्तयित्वाप्याययेदुच्छिष्टाचेज्जुगुप्सीतीपामासेकमासिच्य भक्तयित्वा-
प्याययेद्यदि वहवो नाराशंसाः सर्वत्र स्कन्नाः स्युरेवमेव कुर्यादिति ॥ पृ० २११

अत्र काठके विशेषः—द्रोणकलश उपदस्त आग्रयणाल्पेपमाहत्य
हिरण्यमन्तर्द्वायासिच्य पूतभूतो हिरण्यमन्तर्द्वाय ग्रहानुचयेदिति ॥ पृ० २१२

तथा काठके—ग्रहानुपदस्तानाग्रयणाद् गृह्णीयाद् ग्रहेभ्यो वाग्रयणं
सर्वस्कन्ने नष्टे दुष्टे वा पुनः संस्करणमनादेश इति ॥ पृ० २१२

तथा च—सर्वस्कन्ने नष्टे दुष्टे वाँ यथापूर्वं पुनः संस्करणमनादेश इति
सर्वग्रहचमसादिसाधारणेनोक्तं कठसूत्रे । पृ० २१३

काठके—ग्रावणिं शीर्णेऽन्यं प्रयुज्योद्वार्तृन् ब्रूयाद्युतानस्य मारुतस्यं
साम्ना स्तुध्वमिति ॥ पृ० २१५

अत्र काठके विशेषः—सोमे दग्धे सोमाङ्गे वा यथापूर्वं पुनः संस्करणं
सौम्येऽहनि सोमे दग्धे कृतान्तान् ज्ञात्वा ग्रहानधर्वर्युः स्याशये^१ स्तोत्राण्युद्गाता
शक्ताणि होता यथापूर्वं यज्ञेन चरेयुः पञ्च वरान् दद्यात्तेषु दक्षिणाकर्म क्रियेता-
वभूथं गत्वा पुनरुदेत्य पुरा द्वादश्याः पुनर्दीक्षेत यदि द्वादशीमौतिनयेदन्तर्द्वी-
येत प्रायश्चित्कर्मत्याचार्या उत्तरसिन् पक्षे यजेतेति लौगाक्षिस्तत्र ता दक्षि-

१ MS. प्रवर्य, but cp. Mantra Bhāṣya
of Somānanda Sūnu (a manuscript
work mentioned in Catalogue of
Jammu Sanskrit MSS. p. 253; MS.
No. 326. 2675 Kha) which reads
प्रवर्य. (p. 108).

२ So MS.; but cp. Mantra Bhāṣya
which reads जुगुस्तायामा— (p. 108).

३ So MS.; but cp. Mantra Bhāṣya
(p. 109) सर्वस्कन्नेन पुष्टे दुष्टे वा

४ So MS., but cp. op. cit. (p. 109) पुनः

संस्कारमनादेश.

५ So MS; but cp. op. cit. (p. 160)
प्राणिं.

६ So MS; cp. Mantra Bhāṣya (p. 160)
—गतु ब्रूयाद्युता—

७ So MS; Mantra-Bhāṣya (160) मारुतस्य
शह साम्ना

८ Mantra Bhāṣya (p. 122) सौत्ये

९ So MS. and Mantra-Bhāṣya
10 Mantra-Bhāṣya च देयुः

11 Mantra-Bhāṣya दशीमति न देयं तद्वीयेद-

णा दद्याद्याः पूर्वस्त्रिन् दास्यन् भवति नीतासु चेद्वानेव दद्यात् । प्राक्-
सौत्या॑ सोमे पञ्च वरान्दद्यात्त्र पुनर्यज्ञेऽहर्गणो सोमे दग्धे पञ्च वरान् दद्यादे-
कसाद् द्वे संपश्येदन्तरेणाहवनीयसौमे दग्धे पञ्च वरान् दद्यान्नात्रैकसाद् द्वे
संपश्येदिति॑ ॥

पृ० २४२

- 1 Mantra-Bhāṣya नीतसु चरानेव
- 2 Mantra-Bhāṣya सोत्या
- 3 Mantra-Bhāṣya -ये सोमे
- 4 Mantra-Bhāṣya स पश्यति
P. 32, l. 11 (note) : correct नित्पश्यन्तेव-
into निवेदेत्त्रि देवतानां प्र- according to
Mantra-Bhāṣya p. 63
- P. 32, l. 11 : correct प्रवेरे आमा into
प्रवेरच्छ्व आमा according to Mantra-
Bhāṣya p. 63
- P. 32, l. 12 : यजेदथेन्द्रं श्व is read in

- Mantra-Bhāṣya as यजेदथेन्द्रं श्व
P. 32, l. 13 : MS. पौणनात्तः परिनि- ;
Mantra-Bhāṣya has पौणनात्तः परिधिनि-
P. 32, l. 13 : नेत्यवः Mantra-Bhāṣya
-नेत्येक-
- P. 32, l. 24 : MS. हि श्व ; Mantra-
Bhāṣya हि १ p. 107.
- P. 32, l. 25 : MS. बहिष्परिष्पङ्करान्……इति
Mantra Bhāṣya बहिष्परिष्पङ्करे शेषं निनये-
दिति p. 107.

KATYAYANA-SRAUTA-SŪTRA-VYĀKHYĀ¹

CHAPTER 26.

॥ अग्निहोत्रावृता हुत्वा वाजिनवद् भक्षयन्ति मधु हुतमिति ॥

तदुपयन्यामानीतं षष्ठमग्निहोत्रावृता अग्निहोत्रहोमवत् मंत्रसहितया तदितिकर्तव्यतया हुत्वा वाजिनवत् सोपहवं भक्षयन्ति मधु हुतमिति मंत्रेण । अत्र च होममात्रमग्निहोत्रवत् कार्यम् । न तु संचराचमनादिका सर्वेतिकर्तव्यता । यदि तदभिमतमभविष्यत्तदाग्निहोत्रं हुत्वेत्येवमेवावक्ष्यत् आधानकौण्डपायिनामयनवत् । अत्र त्वग्निहोत्रावृतोपयमनीयं द्रव्यं हुत्वेत्येतावदेवोक्तम् । अतस्तस्य द्रव्यस्य समिदाधानपूर्वक आहुतिद्वयहोमः कर्तव्यः । न प्राचीनोदीचीना अन्यान्यङ्गानि । तथा चाहापत्तम्बः । अपीपरो माहोरात्र्यै मा पाद्यजीरिति सायं समिधमादधाति । अपीपरो मा रात्र्या अहो मा पाहीति प्रातरग्निज्योतिज्योतिरग्निः स्वाहेति सायमग्निहोत्रं जुहोति सूर्यो ज्योतिज्योतिः सूर्यः स्वाहेति प्रातः संसृष्टहोमं वा इति । एवमेव कठसूत्रेण ॥

पृ० २०

एवं प्रतिप्रस्थाताजां मयूषे तूष्णीमेवमेव प्रतिप्रस्थाता तूष्णीमजां दोग्धि । इयांस्तु विशेषः । मयूषे कीलके अजां बध्नाति । तत्र तूष्णीं पाशप्रतिमोकः । मयूषे बन्धनं वर्करोत्सर्गः । संदानं वर्करोत्सर्गः । पिन्वने दोहनम् । विषुषां विलोकनं स्तनालंभनमिति । केचिदत्तुपयोगाद्वर्कं संदानं च नेच्छन्ति तद-

1 Cp. MS. No 6525, Panjab University Library, Lahore. 2 Cp. T.A. 4. 10. 4; 5. 8. 10; ApS. 15. 12. 7; MSS. 4. 3. 33; 46.

युक्तम् । आपस्तम्बकठसूत्रादिषु वर्करस्य साक्षात्पाठात् ॥ एवंशब्देन कात्यायनेनापि संगृहीतत्वात् ॥ पृ० २१

कठसूत्रे विशेषः—

शशरिष्यन्प्रवर्ग्येण पूर्वेद्युवत्सवर्करौ ।
अपाकुर्यात्तथा प्रातः सायं वोत्सृज्य धेनुके ॥
नाशे धर्मदुहो धेन्वा व्रतधेनुं दुहेत्ततः ।
धर्मायाद्विता दुद्याद् द्वौ द्वौ स्तनाविह ? ॥
धर्मव्रतदुहोनाशे आज्येन प्रचरेद् द्विजः ।
अजानाशे तु गव्येनान्यां वा धेनुमानयेत् ॥
सर्वनाशे वृतादुग्रं पयो वा दधि वानयेत् ॥ पृ० २१

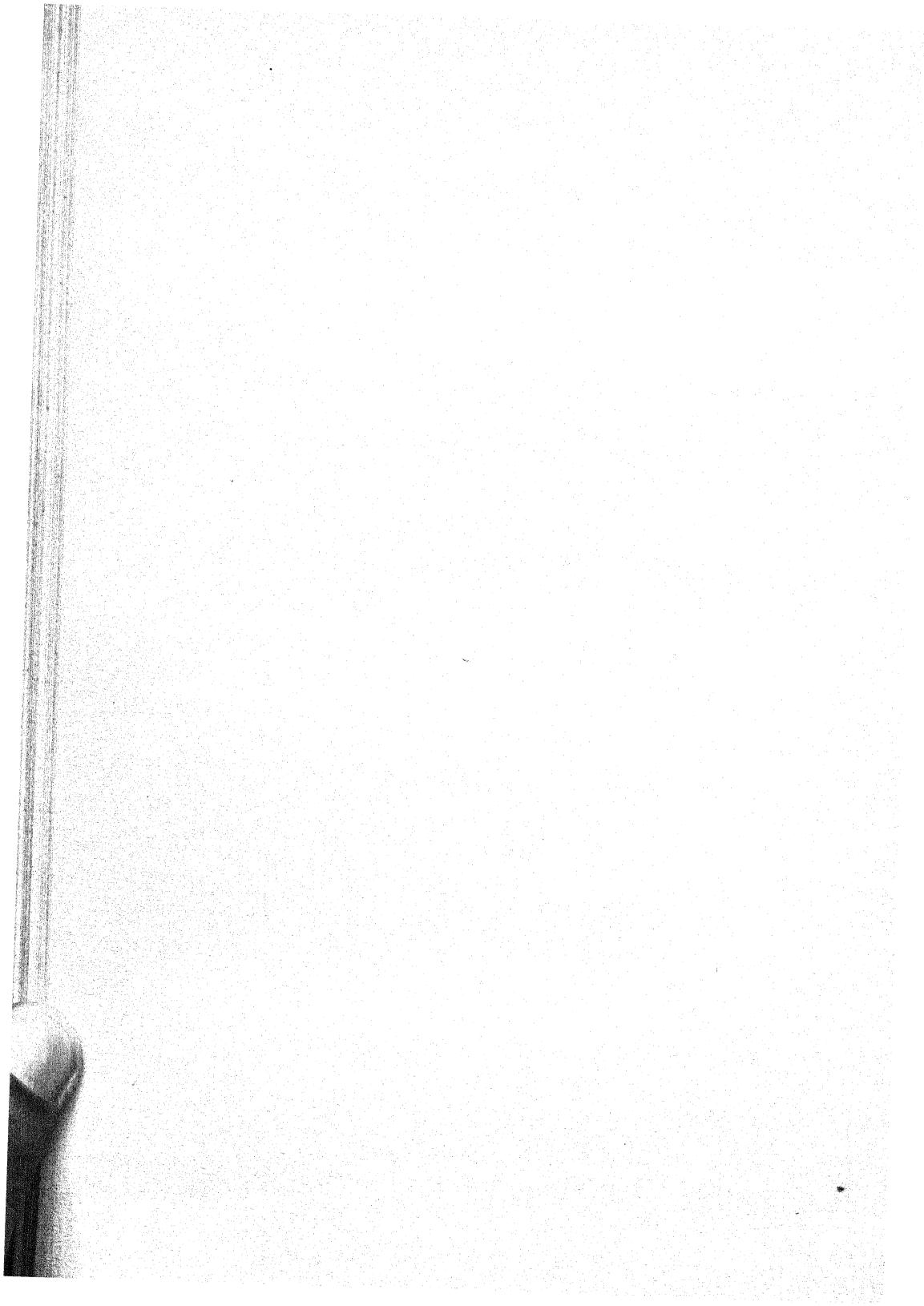
अश्विना धर्ममिति ब्रह्मानुमन्त्रयते । ततो ब्रह्मा अश्विना धर्ममिति मन्त्रेण धर्ममभिमन्त्रयते । अथ ब्रह्मानुमन्त्रयते ब्रह्मा वा ऋत्विजां वा भिषक्तम् इति श्रवणात् । ऋतं द्रव्यमिति कर्कः । पात्रस्थमित्यन्ये । उभयमथैतत्सम्मलम् । शाखान्तरात् । विश्वा आशा इति ब्रह्मा ऋतमनुमन्त्रयत इति काठके ।

पृ० २२

तथाहापस्तंबः—उपर्याहवनीयेधर्मर्यमाणं (?) प्रतिप्रस्थाता शृतदध्ना पूरयतीषे पिपीद्यूर्जे पिपीहीति विद्वरन्तमभिमन्त्रयत इति । काठकेऽपि इषे पिन्वस्वेत्यौष्टीभ्यां महावीरमथाप्येति ॥ पृ० २४

—

APPENDIX
REFERENCES TO KATHAKA-GRHYA.

I. REFERENCES TO KATHA IN MANTRA-BHASYA¹

(a) तत्र या सहैव कृताधाना पत्ती सा ज्येष्ठायां जीवत्यामपि सर्वार्थि-
भिर्दीद्या शवाप्रयो वा एते ये मृतायां पत्न्यां धार्यन्त इति कठश्चतेः ॥

पृ० ८५

(b) ध्रुवावनयविस्तरणे कठस्त्रे प्रायश्चित्तम् । ध्रुवं ते प्राप्तकाले नावनयेत्
पुनर्यज्ञायज्ञीयमुपाकुर्यादिति उद्गाता चेत्कामयेत् होतारं ब्रूयाच्छंसैव
स्तोत्रीयां परिधानीयां चेति तत्र तत्रैवमवनयेत् बहूनि चेत्स्तुतशक्ताणि
समतीतानि स्युरेवमेव कुर्यादिति ॥

पृ० १०९

W. Caland, Altindischer Ahnencult pp. 212-214.

अमावास्यायां पिण्डपितृयज्ञः प्राग् अग्न्यन्वाधानाद् उत्पूयापोऽन्वाहार्य-
पचनेऽधिश्रयति प्रक्षालय तण्डुलान्पवित्रान्तर्दितान् आवपति प्रक्षालय मूलतो
मेक्षणमवदधाति । शृतमभिधार्य दक्षिणत उद्वास्य दक्षिणतः कर्षु खात्वा
तस्य दक्षिणतः खरम् । तस्मिन्दक्षिणाग्नेरप्ति प्रशीय कर्ष्वामुदकं निनीय
सकृदाच्छिन्नान् दक्षिणाग्नान्दर्भानास्तीर्य मेक्षणेन स्थालीपाकस्य जुहोति ।
सोमाय पितृमते स्वधा नमोऽप्ये कव्यवाहनाय स्वधा नम इत्युद्गुत्य पिण्डान्
निदधाति । पित्रे पितामहाय प्रपितामहायैतत्तेऽसौ च ये च त्वान्विति
पितृनामानि गृह्णन्न नाम गृह्णीयादिति पौत्रो बन्धुज्ञाने यथा ब्रह्मणोक्तमत्र
पितरो मादयध्वमित्युक्त्वानुप्रहृत्य मेक्षणमुद्द्वासीतोदूष्मस्वावृत्य निहृते नमो

1 MS. No 326, 2675 Kha mentioned in Catalogue of Jammu Sanskrit MSS. p. 253.

वः पितरो जीवन्तो भूयास्मेति पिण्डशेषमृद्धत्यावजिष्या ते अग्न इति दक्षिणायिं गत्वा तस्मिन्तसमिधमाधायावृत्य जपति मनो न्वाहवामह इति तिस्रो यदन्तरिक्षमिति गार्हपत्यमवघातं मध्यमं च पिण्डं पतीं पुत्रकामं च प्राशयेद् अरुरुचदुषस इति ।

अरुरुचदुषसः पृश्निरग्रिय,
उक्ता विभर्ति खुवनानि वाजयुः ।
मायाविनो ममिरे अस्य मायया
नृचक्षसः पितरो गर्भमादधुः ॥
आ दत्त गर्भं कुमारं पुष्करस्तजम् ।
यथायं पुरुषोऽसद् ॥

इति मावैव शेषमवेक्षेतैवमनाहिताग्रेगेहायौ पितापुत्रौ चैदाहिताश्री स्यातां येभ्यः पिता तेभ्यः पुत्रो दद्यात् । पिता प्रेतः स्यात् पितामहो जीवेत् पित्रे पिण्डं निधाय पितामहात्पराभ्यां द्वाभ्यां दद्यात् द्वाभ्यां दद्यात् ॥

II. In Trikāṇḍa-Manḍana¹

OR

I. Āpastamba-Sūtra-Dhvanitārtha-kārikā

(a) तपोऽग्निहोत्रं यज्ञं वा सर्वं कुर्यात्कठाशयात् ॥ I पृ० ७२

(b) कुशाभावे कठाः ग्राहुः पर्वपङ्कवदोषधीः । वरुकरत्तारकठक् परिध्यायकवर्जिताः ॥ II पृ० ८०

(c) पालाशः खादिरो वैल्वो यूपो रौहितकोऽपि वा । औदुम्बरो वा यूपः स्यादित्याहुः कठशाखिनः ॥ पृ० ८५

(d) अग्निहोत्रहवन्न्यन्त्र कार्या वैकङ्कती शुभा । पालाशी तु कठशुत्या तदभावेऽन्यवृक्षजा ॥ पृ० ८७

(e) आपत्स्म्बोक्तवृक्षोक्ता भवेयुः क्रतुषु सुचः । शमीमययोऽथवा भूर्जवृक्षमग्न्यः कठशुतेः ॥ पृ० ८८

1 Cp. Calcutta edition 1903 by Candra Kānta Tarkālāṅkāra.

(f) यद्वोभौ वारणौ कार्यौ तदभावेऽन्यवृक्षजौ ।
रौहीतकान् न्यग्रोधोत्थान् पालाशान् वा कठश्रुतेः ॥ पृ० ९०

(g) सर्वप्रतिनिधौ कार्यमनाज्ञातजपादिकम् ।
यद्वा प्रतिनिधानेनैवार्थसिद्धिः कठाशयात् ॥ पृ० १०८

(h) छिन्नं लूनं च पिण्ठं च सान्वाय्यं मून्मयं तथा ।
लोकसिद्धं गृहीतं चेन्मन्त्रा जप्याः कठाशयात् ॥

(i) अत एव द्विरात्राय त्रिरात्रायाधिकाय वा ।
समस्य ज्ञुह्याद्वोमानित्येवं पठ्यते कठैः ॥ पृ० १७८

(j) प्रवासिनोऽग्निहोत्रस्य पञ्चाहं सप्त वा पुनः ।
सायं ग्रातः पृथग्घोमा एकस्मिन्नहनीति च ॥
कठैः पञ्चद्वयं त्वेव पञ्चहोमो नियम्यते ।
आपच्चेदनुवर्तेत दीर्घकालं कदाचन ॥ पृ० १८६

(k) सर्वद्विरात्रहोमादावभ्युहमिदमीहशम् ।
कठा अप्येवमैवार्थमङ्गीकुर्वन्ति केचन ॥ पृ० २०२

(l) काले काले पुनर्होमान् ज्ञुह्यात्प्राण्घुतानपि ।
कठेष्वेवं विदुः केचिन्नेच्छन्त्यन्ये पुनर्हुतिम् ॥ पृ० २०४

(m) अग्निहोत्रं हुतं स्वामी प्रेषितो मन्यते यदा ।
अपोऽश्नीयादिति कठैर्होमः स्पष्टमनूदितः ॥

Prakirṇa-Kāṇḍa. पृ० २२

III. In Trikāṇḍamandanaṭīkā

काठके च—वृद्धचै पुनराधेयमिति III. 12 पृ० १५९

IV. In Catur-varga-cintāmāṇi :—

कठसूत्रे तृप्तानाचमयित्वा यन्मे राम इति प्रदक्षिणं कृत्वा प्रत्येत्याभिर-
मन्तु भवन्तु इत्युक्त्वा देवाश्च पितरश्चेत्यनुवाकशेषेणोपतिष्ठते ॥ पृ० १५०

V. In Saṃskāra-ratnamālā :—

अकाले चेत्कृतं कर्म भवेद्यत्तस्य नैव तु ।

क्रमार्थं पुनरावृत्तिरित्युक्तं कठसूत्रके ॥ Vol I. पृ० १००

VI. In Devapāla :—

एवं संमार्जनानन्तरं भूतमृतं च सत्यं चेत्येतद्व्यानयुक्तं आवर्तयेद्
ध्यानयुक्तं इति काठकशुतेः अघमर्षणसूक्तजपः कर्तव्यः । Vol I. पृ० ४८

तथा च तत्रत्यं सूत्रम्—पाणी प्रक्षाल्य दक्षिणतोऽग्नेस्तिष्ठन् ब्रूयादग्ने
व्रतपते वायो व्रतपते सूर्यं व्रतपते इति ॥ Vol II. पृ० ३९

VII. In Lp-Rcaka¹

ओं अथ पर्वतन्त्रप्रधाननिर्णयः ।

तथा च काठके । परिशिष्टे लौगाक्षिः—

स्थालीपाकमथेन्द्राग्नी संनिकर्षे यजेद् बुधः ।

ततश्चतुर्गृहीतेन विष्णुश्चैव बुभूषितः ॥

इत्यमावस्याम् ।

अग्निषोमाबुभौ स्थालीं पौर्णमास्यां तथव च ।

तेजोऽसीति तथान्यं च युवा स्थालीं यजेत् ।

इति पौर्णमास्याम् । ऋग्वेदवादिनः चैषां चैश्वदेवी विशिष्यते ।
न हि सर्वत्र यज्ञेषु ।

तथा च काठकेयिनाम्—तथा च पर्वतन्त्रदेवताः ।

त्रिभिस्त्रिभिर्देवताः स्युः प्रोक्तास्तु पर्वतन्त्रके ।

एकैकमाज्यमोक्तारं द्वौ द्वौ स्थाली प्रकीर्तिताः ॥

अथ साग्रिकमृताहविषवाक्यानि :—

भर्तुः पश्चान्मृता नारी दग्धव्या लौकिकाग्निना ।

यमाय चाग्निष्वात्तेभ्यो न निर्वापश्च जातुचित् ॥

शुक्ले मृतेन या गोत्रं प्राप्तुं चेत्पर्वं चोत्तमम् ।

यागं समाप्य विद्वांश्च प्रातहोमं पुनर्यजेत् ॥

कृष्णपक्षे विपत्तौ तु दार्शं संपादयेत्पुनः ।

पार्वणे चाग्निहोत्रे च समाप्यान्त्यं समापयेत् ॥

इत्यग्निहोत्रविवेकः ।

VIII In Acāra-Ratna:—

तथा चाचारचन्द्रोदये काठकगृह्ये :—

अथ चेत्प्रमादान्न शिखा स्यात्तदा कौशीं शिखां ब्रह्मग्रन्थियुतां दक्षिण-
कर्णे निदध्यादिति ।

पृ० ३

तत्रैव लौगान्धिः—सायमेवाग्निमिन्धीतेत्येके इति ।

पृ० ५३

IX In Nirṇaya-sindhu :

तदुक्तं काठकगृह्ये—

यस्मिन्मासे न संक्रान्तिः संक्रान्तिद्वयमेव वा ।

मलमासः स विज्ञेयो मासः स्यात्तु त्रयोदशः ॥

पृ० ५१

काठकगृह्येपि :—

मलेऽनन्यगतिं कुर्यान्नित्यां नैमित्तिकीं क्रियाम् इति ।

पृ० ६०

सोमयागादिकर्माणि नित्यान्यपि मलिम्लुचे ।

षष्ठीष्वाग्रयणाधानचातुर्मासादिकान्यपि ॥

महालयाष्टकाश्राद्धोपाकर्माद्यपि कर्म यत् ।

स्पष्टमासविशेषाख्याविहितं वर्जयेन्मले ॥

इति काठकगृह्यात् ॥

षष्ठीष्टिः काठकप्रसिद्धा पुत्रेष्टिः ।

कुष्णंभृव्याख्या पृ० ६१, ७५२

रविसंक्रमहीनो यो वर्ज्यावर्ज्यविधिः स्मृतः ।

स एव तु द्विसंक्रान्ते मलमासेऽप्युदीरितः ॥

इति काठकगृह्योक्तेः पृ० ७६

मधात्रयोदशीश्राद्धं प्रत्युपस्थितिहेतुकम् ।

अनन्यगतिकत्वेन कर्तव्यं स्यान्मलिम्लुचे ॥

इति काठकगृह्योक्तेः पृ० ५६६

पूर्वाङ्गे वाथ मध्याह्ने यदि पर्व समाप्त्यते ।
उपोष्य तत्र पूर्वेष्टुस्तदहर्याग इष्यते ॥

इति लौगान्निवचनात् पृ० २४६

अपराह्नेऽथवा रात्रौ यदि पर्व समाप्त्यते ।
उपोष्य तस्मिन्नहनि श्वोभूते याग इष्यते ॥

इति लौगान्निवचनात् पृ० २४७

अत्र लौगान्निः—

तिथेः परस्तादू घटिकास्तु याः स्युः
न्यूनास्तथैवाभ्यधिकास्तु तासाम् ।
अर्धं वियोज्यं च तथा प्रयोज्यं
हासे च वृद्धौ प्रथमे दिने तत् ॥

पृ० २५५

सिनीवाली द्विजैः कार्या साश्रिकैः पितृकर्मणि ।
स्त्रीभिः शूद्रैः कुहूः कार्या तथा चानश्रिकैद्विजैः ॥

इति लौगान्निवचनात् पृ० २६९

संपूर्णे दर्शे च विशेषमाह लौगान्निः—

पक्षान्तं कर्म निर्वत्त्य वैश्वदेवं च साश्रिकः ।
पिण्डयज्ञं ततः कुर्यात्तोऽन्वाहार्यकं बुधः ॥

पृ० २७७, १५६०

मदनरते लौगान्निः—षष्ठेऽन्नप्राशनं जातेषु दन्तेषु वा इति ।

पृ० ९१३

अपरार्के मदनरते च लौगान्निः—दक्षिणतः कमुजा (कपूजा cp. LGS. P. 355) वसिष्ठानामुभयतोऽत्रिकश्यपानां मुण्डा भृगवः पञ्चचूडा आङ्गिरसो वाजिमेके मङ्गलार्थं शिखिनोऽन्ये यथाकुलधर्मं वा इति ॥

पृ० ९२२

सायमेवाग्निभिन्धीतत्येके इति लौगान्निणोक्तेः पृ० ९६०

तत्रैव लौगान्निः—

हस्तद्वयमितं कार्यं वैश्वदेविकमण्डलम् ।
दक्षिणे च चतुर्हस्तं पितृणामङ्ग्लशोधने ॥ पृ० १५२७

हेमाद्रौ लौगान्निः—

महालये गयायां च प्रेतश्चाद्वे दशाह्विके ।
पिण्डशब्दप्रयोगः स्यादन्नमन्यत्र कीर्तयेत् ॥ पृ० १६०८

काठकगृह्ये—यत्र प्राणोत्क्रमस्तत्रान्वहं बलिं कुर्यात् इति ।

पृ० २००३

X In Raṇavīra-vrata-ratnākara :—

कुर्यान्नित्यां नैमित्तिकां क्रियाम् इति काठकगृह्ये पौषविधानात् । पृ० १३

काठकगृह्येषि—मधात्रयोदशीश्चाद्वं प्रत्युपस्थितिहेतुकम् ।

अनन्यगतिकत्वेन कर्तव्यं स्यान्मलिम्लुचः ॥ इति

पृ० २०

स एव तु द्विसंक्रान्तौ मलमासेऽप्युदीरितः ॥ इति काठकगृह्यवचनात् ।

पृ० २२

XI In Harihara on Pāraskara-Grhyasūtra 1. 2. (P. 22)

कठश्रुतिपक्षे तु न पक्षद्वयमेव पक्षहोमनियमः अपि तु आपदनुवृत्तौ यावदापन्निवृत्तिस्तावत्प्रतिपक्षमुक्तप्रकारेण निरन्तरं पक्षहोमान् समस्येदित्येकः प्रकारः, प्रकारान्तरं तु सायंकाले समिदाधानपर्युक्तशानन्तरमाहुतिपरिमाणं होमद्रव्यम् अग्रये स्वाहेति हुत्वा पुनर्स्तथैव सूर्याय स्वाहेति हुत्वा आहुतिद्वय-पर्यामं होमद्रव्यमादाय प्रजापतये स्वाहेति सकृज्जुहुयादिति सायंप्रातस्तनयोर्होमयोः समासं यावदापदमाचरेत् । यदा तु आपदो गुरुत्वं भवति तदा सायंहोमैरेव अनेन विधानेन ग्रातहोमानां समासं कुर्यात् । एवं पक्षहोम-

समासे कृते यद्यन्तराले आपन्निवृत्तिस्तदा प्रत्यहं सायंप्रातर्होमान् हुतानपि
जुहुयान्नवेति कठा आमनन्ति ।

XII In Smartollasa (Part I टीका P. 41) काठके :—

अरतिमात्री सुगग्निहोत्रहवणी पालाशी सामान्येन निर्वपणमितरासां
बाहुमात्राः सुगदण्डाः प्रहस्तमात्राणि प्रस्तवणान्यर्थपरिमाणानि पात्राणि
पालाशी जुहुराथ्तथ्युपभृद्वैकङ्कती श्रवा शमीभूर्जमय्यो वा त्वक्तो विला
हंसमुख्यो भवन्तीति श्रुतिनैयग्रोधाश्रमसा रौहीतका वा सर्वाणि वा
पर्णमयानि स्फयस्मृवशम्यं खादिरं प्राशित्रहरणं च यद्वा यज्ञियानां
पात्रीडाचमसं लोकाच्छेषस्य प्रतिपत्तिरिति ।

Part II P. 139

भृगुः—मन्त्रपूर्तं स्थितं काये यस्य यज्ञोपवीतकम् ।

नोद्वरेच ततः प्राज्ञो य इच्छेच्छ्रेय आत्मनः ॥

सकृदुचारणात्तस्य ग्रायश्चिती भवेद् द्विजः ।

तैत्तिरीयाः कठाः काणवाश्चरका वाजसनेयिनः ॥

XIII In Samskara-Ganapati. (P. 668)

तैत्तिरीयाः कठा काणवाश्चरका वाजसनेयिनः ।

कण्ठादुचार्य स्त्रं तु कुर्युर्वै द्वालनं द्विजाः ॥

XIV In Parama-Samhitā-introduction¹ :—

यज्ञुषि कठशाखायाम्—

धृतोर्ध्वपुण्डः कृतचक्रधारी विष्णुं परं ध्यायति यो महात्मा ।

सरेण मन्त्रेण सदा हृदि स्थितं परात्परं यन्महतो महान्तम् ॥

पु० ३३

यज्ञुषि काठके—चरणं पवित्रमित्यारभ्य सुधितां दधात्वित्यन्तम् ॥

पु० ३३

1. Introduction (p. 33) by S. K. Eiyangar, Baroda, Oriental Institute,